

FUNDAȚIA CULTURALĂ „ONISIFOR ȘI OCTAVIAN GHIBU“

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
„VASILE PÂRVAN“ DIN BUCUREȘTI

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE
A MOLDOVEI DIN CHIȘINĂU

SIMPOZION DE NUMISMATICĂ

DEDICAT CENTENARULUI
SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
(1903-2003)
CHIȘINĂU, 26-28 NOIEMBRIE 2003

COMUNICĂRI
STUDII ȘI NOTE

EDITURA ENCICLOPEDICĂ

SIMPOZION DE NUMISMATICĂ

DEDICAT CENTENARULUI
SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
(1903-2003)
CHIȘINĂU, 26-28 NOIEMBRIE 2003

COMUNICĂRI
STUDII ȘI NOTE

EDITURA ENCICLOPEDICĂ

**SIMPOZION DE NUMISMATICĂ
CHIȘINĂU
2003**

SYMPOSIUM DE NUMISMATIQUE

ORGANISÉ À L'OCCASION
DU CENTENAIRE DE LA SOCIÉTÉ
NUMISMATIQUE ROUMAINE
CHIȘINĂU, 26–28 NOVEMBRE 2003

COMMUNICATIONS
ÉTUDES ET NOTES

FUNDAȚIA CULTURALĂ "ONISIFOR ȘI OCTAVIAN GHIBU"

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
„VASILE PÂRVAN” DIN BUCUREȘTI

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A
MOLDOVEI DIN CHIȘINĂU

SIMPOZION DE NUMISMATICĂ

DEDICAT CENTENARULUI
SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
(1903-2003)
CHIȘINĂU, 26-28 NOIEMBRIE 2003

COMUNICĂRI
STUDII ȘI NOTE

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 2005

COLEGIUL DE REDACȚIE

EUGEN NICOLAE, redactor responsabil

SILVIU ANDRIEȘ-TABAC, ANA BOLDUREANU, MIHAI DIMA,
LILIANA-NICOLETA HANGANU, THEODOR ISVORANU și AUREL
VÎLCU, membri

Cu colaborarea prof. dr. †GH. POENARU BORDEA

ADRESA REDACȚIEI

Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan”, str. Henri Coandă nr. 11, București,
sector 1, cod 010667, oficiul poștal 22.

E-mail: eugenicolae@yahoo.com - aurelvilcu@yahoo.com

Desene: IULIANA BARNEA și MARIANA ȘLAPAC

Fotografii: VASILE SAINCIUC – Asociația Cultural-Științifică “Museion” din
Chișinău, AUREL VÎLCU și MIHAI DIMA

Culegere de text: ELENA ENESCU

Tehnoredactare: MIHAELA TUDOR

Pe coperta I. Prima emblemă a Societății Numismatice Române.

Pe coperta IV. Medalia Centenarului Societății Numismatice Române.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SIMPOZION DE NUMISMATICĂ (2003; Chișinău)

Simpozion de numismatică dedicat centenarului

**Societății Numismatice Române: 1903-2003: comunicări,
studii și note: Chișinău, 26-28 nov. 2003. - București:**

Editura Enciclopedică

ISBN 973-45-0516-5

737.1(498)(063)

NICOLAE RĂILEANU, Cuvânt înainte – Avant-propos	9
CONSTANTIN PREDA, Din partea comitetului de conducere al Societății Numismatice Române – De la part du comité dirigeant de la Société Numismatique Roumaine	10
†GHEORGHE POENARU BORDEA, Tezaurul de la Dăeni, jud. Tulcea. Catalogul monedelor din colecția Muzeului Național de Antichități – Le trésor de Dăeni, dép. de Tulcea. Le catalogue des monnaies de la collection du Musée National d’Antiquités	11
CONSTANTIN PREDA, Un tezaur de tetradrahme din Macedonia Prima și Thasos descoperit la Vlădiceasca, com. Snagov, jud. Ilfov – Un trésor de tétradrachmes de Macedonia Prima et de Thasos découvert à Vlădiceasca, comm. de Snagov, dép. d’Ilfov	23
MIHAI DIMA și GABRIEL TALMAȚCHI, Monede romane provinciale de argint din colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța – Roman provincial silver coins from the Museum of National History and Archaeology from Constanța	29
MIHAI DIMA, Un nou tezaur de la mijlocul sec. III p.Chr. descoperit în Dobrogea – A new hoard from the middle of the 3 rd century AD discovered in Dobrudja	35
STELUȚA GRAMATICU și VIRGIL IONIȚĂ, Monedele callatiene cu reprezentarea Cybelei pe leu (Lucilla – Crispina – Iulia Domna) – Monnaies callatiennes avec la représentation de Cybèle sur le lion (Lucille – Crispine – Julia Domna)	51
THEODOR ISVORANU, Monede antice descoperite în Basarabia – Ancient coins discovered in Basarabia	65

MIHAELA IACOB, Le trésor de solidi romaino-byzantins découvert à Ibida (Scythie Mineure)	75
EUGEN NICOLAE, Inscriptia funerară din secolul al XIV-lea descoperită la Orheiul Vechi în 1986 – L’inscription funéraire du XIV ^e siècle découverte à Orheiul Vechi en 1986	81
EUGEN NICOLAE, Monedele de tip Costești-Gârla – Les monnaies de type Costești-Gârla	89
AUREL VÎLCU, Tezaurul de aspri otomani descoperit la Ghinoaică, jud. Prahova (începutul secolului al XVI-lea) – Le trésor d’aspres ottomans découvert à Ghinoaică, dép. de Prahova (début du XVI ^e siècle) ...	105
KATIUȘA PÂRVAN, Un tezaur de groși de la Bogdan al III-lea descoperit la Iași – Un trésor de gros de Bogdan III découvert à Iași	149
ANA BOLDUREANU și RAISA TABUICĂ, Date noi privind tezaurul de la Onești, raionul Hâncești – Nouvelles données sur le trésor d’Onești, dép. de Hâncești	157
MONICA GOGU, Monede medievale descoperite la Suceava – Medieval coins discovered at Suceava	163
MIHAI CIOCANU, O matrice sigilară a Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos – Une matrice sigillaire du Monastère Xénophon du Mont Athos	169
ANA NICULIȚĂ, Un depozit de monede din cupru poloneze și lituaniene din vremea lui Ioan Cazimir Wasa, descoperit la Orheiul Vechi – Un dépôt de monnaies en cuivre polonaises et lituaniennes du temps de Jean Casimir Vasa, découvert à Orheiul Vechi	173
EUGEN NICOLAE, O capsulă de teriac descoperită la Orheiul Vechi – Une capsule à thériaque découverte à Orheiul Vechi	181
SERGIUS CIOCANU, Sigilii ecleziastice din Basarabia (III) – Sceaux ecclésiastiques de Bessarabie (III)	185
SERGIUS CIOCANU, Considerații privind stemele medievale ale ținuturilor Lăpușna și Orhei în lumina sigiliilor Serdăriei Orheiului – Considérations sur les armoiries des districts médiévaux de Lăpușna et d’Orhei d’après les sceaux du Commandement d’Orhei	189
SILVIU ANDRIEȘ-TABAC, Deslușiri la stema Hotinului – Éclaircissements sur les armes de la ville de Hotin	193
SILVIU ANDRIEȘ-TABAC, Stemele și drapelele satelor Varnița și Zaim – Les armes et les drapeaux des villages de Varnița et Zaim	205

ELENA PLOȘNIȚĂ, Amatori și colecționari de monede din Basarabia (1812-1918) – Amateurs et collectionneurs de monnaies en Bessarabie (1812-1918)	213
VALERIAN L. CIOFU și ALEXANDRA DIMULESCU, O distincție bisericească și sigiliile Episcopiei Cetății Albe–Ismail – Une distinction ecclésiastique et les sceaux de l'Évêché de Cetatea Albă–Ismail	217
AURICĂ SMARANDA, Cu privire la medaliile și plachetele executate de Frederic Storck (1872-1942) – Sur les médailles et les plaquettes exécutées par Frederic Storck (1872-1942)	227
ADELAIDA CHIROȘCA, Sigilii ecleziastice din colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei – Sceaux ecclésiastiques des collections du Musée National d'Histoire de la Moldavie	235
RAISA PETRAȘIȘIN, Colecția numismatică a Muzeului Național de Arte Plastice al Moldovei – La collection numismatique du Musée National d'Arts Plastiques de la Moldavie	239
STELA CIOCANU, Colecția numismatică a Muzeului Literaturii Române “Mihail Kogălniceanu” din Chișinău – La collection numismatique du Musée de la Littérature Roumaine “Mihail Kogălniceanu” de Chișinău	245
LISTA ABREVIERILOR – Liste de abréviations	251

În zilele de 26-28 noiembrie 2003, Muzeul Național de Istorie a Moldovei a găzduit lucrările celui de-al patrulea simpozion de numismatică, dedicat Centenarului Societății Numismatice Române. Simpozionul a fost organizat în colaborare cu Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan” din București, urmașul Muzeului Național de Antichități în a cărui cancelarie s-au perfectat actele de constituire a Societății la 28 decembrie 1903, și cu Fundația Culturală “Onisifor și Octavian Ghibu”. Organizatorii s-au bucurat și de sprijinul tinerelor asociații științifice din Chișinău: Societatea Numismatică din Republica Moldova și Societatea de Genealogie, Heraldică și Arhivistică “Paul Gore”, patronul spiritual al celei din urmă numărându-se printre membrii onorifici ai Societății sărbătorite.

Avem onoarea și satisfacția de a încununa jubileul prin publicarea volumului de față, care include o parte a comunicărilor și o serie de studii și note. Le mulțumim tuturor colaboratorilor și în chip deosebit Editurii Enciclopedice din București.

Îi dorim Societății Numismatice Române mulți ani înainte și mari succese, împlinind pe mai departe urarea făcută de Grigore Tocilescu, directorul Muzeului Național de Antichități, la Adunarea inițiatorilor: “Dumnezeu să ajute și să binecuvânteze lucrărilor noastre; ele să devină cât mai spornice și mai folositoare pentru știința românească”.

NICOLAE RĂILEANU

Directorul Muzeului Național de Istorie a Moldovei

DIN PARTEA COMITETULUI DE CONDUCERE AL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

Societatea Numismatică Română a împlinit în anul 2003 un veac de la înființare. Cu acest prilej, la 16 octombrie, Domnul Ion Iliescu, Președintele României, a conferit Societății noastre Ordinul “Meritul Cultural” în gradul de Comandor, pentru contribuția adusă la studiul istoriei și la dezvoltarea artei medalistice în România. Un simpozion jubiliar a fost organizat la București, în zilele de 23-24 octombrie, la care au participat numismați din România, Republica Moldova, Franța și Slovacia. Lucrările s-au desfășurat la Academia Română și la Banca Națională a României.

Salutăm organizarea și la Chișinău a unui simpozion jubiliar, eveniment care ilustrează vigoarea cu care s-au relansat în ultimii ani, în Republica Moldova, studiile privind numismatica și disciplinele înrudite. Ne face plăcere să amintim că, în cursul timpului, la realizările Societății Numismatice Române și-au adus contribuția, în calitate de membri onorifici, activi sau corespondenți, mulți intelectuali basarabeni de prim rang, cum ar fi Paul Gore, Paul Nicorescu, Grigore Avakian, Leon Boga și A.A. Nudelman. Specialiștii de astăzi de la Chișinău vor da, cu siguranță, o nouă strălucire prestigiului disciplinei pe care o slujim. Colaborarea cu ei ne onorează și suntem convinși că împreună vom reuși pe mai departe să punem în lumină adevărul istoric, fără interese oculte și fără părtinire.

Le mulțumim organizatorilor și participanților la lucrările Simpozionului de Numismatică de la Chișinău și le adresăm la rândul nostru cele mai bune urări.

CONSTANTIN PREDĂ

Președintele Societății Numismatice Române

TEZAURUL DE LA DĂENI, JUD. TULCEA. CATALOGUL MONEDELOR DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI

†GHEORGHE POENARU BORDEA

Din partea redacției. Tezaurul de la Dăeni a fost descoperit la începutul lunii iulie 1956. B. Mitrea estima numărul total de monede din care era alcătuit inițial la circa 130-140 de exemplare. Dintre acestea, în colecțiile publice din România au ajuns, prin intermediul autorităților, 102 exemplare: Muzeul Național de Antichități (azi Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”) - 75 ex., transferate după 1970 la Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România (azi Muzeul Național de Istorie a României); Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române - 15 ex.; Muzeul Județean Galați - 12 ex.

Deși reprezintă una dintre cele mai importante descoperiri monetare de pe teritoriul României, tezaurul de la Dăeni nu a fost publicat complet nici după 50 de ani de când a ieșit la lumină, unul dintre motivele care au împiedicat editarea lui fiind dificultatea de a identifica aproape jumătate din piesele recuperate. Prima dată a fost menționat în cronica descoperirilor monetare din Dacia¹, pentru ca apoi să fie publicate loturile mai mici, păstrate la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române² și la Muzeul Județean Galați³. Recent au fost publicate două piese susceptibile să aparțină aceluiași depozit monetar⁴.

Tezaurul este alcătuit din stateri de tip Alexandru cel Mare (57 ex.) și Lysimach (45 ex.). Dacă lotul de emisiuni de tip Alexandru cel Mare este foarte omogen, fiind constituit aproape în totalitate din monede postume bătute la Callatis și Odessos între anii c. 280-225 a.Chr., nu același lucru se poate spune despre staterii de tip Lysimach. Aceștia provin din mai multe ateliere și se împart în două categorii: emisiuni contemporane, datate înainte de anii 282/281 a.Chr., și emisiuni postume, dintre care unele ar putea merge până la începutul sec. II a.Chr. Atelierele reprezentate în tezaur nu au adoptat concomitent același tip monetar, fie el Alexandru cel Mare sau Lysimach, iar unele dintre ele nu au emis decât un singur tip dintre cele două. De aceea, pot exista piese postume de tip Lysimach mai timpurii decât unele dintre cele de tip Alexandru cel Mare.

Multe emisiuni de tip Lysimach contemporane și mai ales postume timpurii sunt foarte greu de atribuit unui atelier anume. Din această cauză, nici data finală, nici structura tezaurului de la Dăeni nu pot fi stabilite cu exactitate

deocamdată. Câteva dintre piesele postume de tip Lysimach ar putea depăși ca dată de emisie anul 220 a.Chr., plasând momentul ascunderii lui la sfârșitul sec. III sau la începutul sec. II a.Chr.

În anii din urmă, regretatul nostru profesor Gh. Poenaru Bordea a reluat studiul staterilor de la Dăeni, reușind să găsească analogii pentru mai multe dintre emisiunile de tip Lysimach rămase timp de câteva decenii neidentificate. Rezultatele preliminare ale cercetării au fost comunicate la Paris și la Sesiunea Națională de Comunicări Științifice a Muzeului Național de Istorie a României, dar un studiu nu a fost publicat.

Fiind vorba despre o descoperire de primă importanță, redacția constituită în cadrul Sectorului Numismatic de la Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" din București a hotărât să pună în circuitul științific catalogul monedelor din tezaurul de la Dăeni care au făcut parte din colecția MNA, realizat de Gh. Poenaru Bordea. Din păcate, nu a fost găsit nici un comentariu referitor la această descoperire, ci numai câteva centralizatoare (loturi, tipuri, monetării, sigle, greutăți)⁵.

Catalogul respectă, în general, ordinea stabilită de autor. Numai câteva piese și-au schimbat locul în funcție de legăturile identificate între ștanțe. (*Mihai Dima*).

CALLATIS

Stateri de tip Alexandru cel Mare

Av. Capul Athenei cu coif cu panaș spre dreapta.

Rv. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ în câmp dreapta. Nike înaripată, în picioare, spre stânga, drapată cu chiton și himation, ținând cunună de lauri în mâna dreaptă și stylis în mâna stângă.

1-2. AV ↑ 8,46 g; 18,5×19 mm. ↑ 8,42 g; 17,5×18,8 mm.

Price, p. 176, nr. 890, anii 250-225 a.Chr.
MNIR inv. 2367, 2368.

3-4. AV ↑ 8,55 g; 19 mm. ↑ 8,48 g; 18×18,3 mm.

Rv. ⚔ în câmp stânga.

Price, p. 176, nr. 893, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2352, 2350. Aceeași ștanță de revers, poate și de avers.

5. AV ↑ 8,38 g; 17,8×18,9 mm.

Rv. ⚔ în câmp stânga.

Price, p. 176, nr. 894, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2349. Aceeași ștanță de avers cu nr. 6.

6. AV ↑ 8,41 g; 17,5 mm.

Rv. ⚔ în câmp, stânga.

Price, p. 176, nr. 896, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2363. Aceeași ștanță de avers cu nr. 5.

7-8. AV ↑ 8,44 g; 17,5×18 mm. ↑ 8,42 g; 18,5 mm.

Rv. ⚔ în câmp stânga.

Price, p. 176, nr. 897, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2351, 2333. Aceleași ștanțe de avers și revers.

9. AV ↑ 8,40 g; 18,5×18,8 mm.

Rv. ⚔ în câmp stânga.

Price, p. 176, nr. 899, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2366.

10. AV ↑ 8,48 g; 17,7×18 mm.

Rv. K în câmp stânga, ⚔ în câmp stânga-jos.

Cf. Price, p. 177, nr. 902, unde sigla din câmp stânga-jos este redată greșit (vezi pl. III, nr. 902), anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2362.

11. AV ⚔ 8,47 g; 18×19,5 mm.

Rv. ⚔ în câmp stânga.

Price, p. 177, nr. 903, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2331.

12-14. AV ↑ 8,47 g; 17,3×17,5 mm. ↘ 8,45 g; 19×19,5 mm. ↑ 8,43 g; 18,5 mm.

Rv. ⚧ în câmp stânga; ⚧ în câmp stânga-jos.

Price, p. 177, nr. 904, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2344, 2354, 2343. Aceleași ștanțe de avers și revers.

15-17. AV ↓ 8,45 g; 18,5×18,7 mm. ↑ 8,45 g; 18,8×19 mm. ↘ 8,43 g; 18,8×19,5 mm.

Rv. ⚧ în câmp stânga; ⚧ în câmp stânga-jos.

Price, p. 177, nr. 910, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2342, 2337, 2340. Aceleași ștanță de avers.

18-20. AV ↑ 8,43 g; 17,5×19,5 mm. ↑ 8,43 g; 18,5 mm. ↓ 8,36 g; 19,8×21 mm.

Rv. ⚧ în câmp stânga; ⚧ în câmp stânga-jos.

Price, p. 177, nr. 910, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2338, 2341, 2339. Aceleași ștanță de avers.

21-26. AV ↑ 8,47 g; 17×18 mm. ↑ 8,45 g; 18,5 mm. ↑ 8,45 g; 18×18,2 mm. ↑ 8,40 g; 17,8×18,1 mm. ↑ 8,38 g; 17 mm. ↑ 8,37 g; 17,5 mm.

Rv. ⚧ în câmp stânga; ⚧ în câmp stânga-jos.

Price, p. 177, nr. 913, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2345, 2353, 2355, 2358, 2356, 2357. Aceleași ștanțe de avers și revers.

27-30. AV ⚧ 8,43 g; 18,7×17,5 mm. ↑ 8,39 g; 19,2×19,5 mm. ↑ 8,37 g; 17,5×18,5 mm. ↑ 8,36 g; 17,5×17,7 mm.

Rv. ⚧ în câmp stânga; ⚧ în câmp stânga-jos.

Price, p. 177, nr. 914, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2332, 2335, 2336, 2334. Aceleași ștanță de avers.

31-33. AV ↑ 8,51 g; 17×17,5 mm. ↑ 8,47 g; 17,5 mm. ↑ 8,44 g; 17,5 mm.

Rv. ⚧ în câmp stânga; ⚧ în câmp stânga-jos.

Price, p. 177, nr. 915, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2360, 2359, 2361. Aceleași ștanță de avers la nr. 31 și 33; aceeași ștanță de revers.

34. AV ⚧ 3,52 g; 9,5×19,5 mm; tăiată pe jumătate.

Rv. ⚧ în câmp stânga.

Price, nr. 903, 904, 908, 910, 914, 916, anii 250-225 a.Chr.

MNIR inv. 2346.

35. AV ↑ 8,44 g; 19,5 mm.

Rv. ⚧ în câmp stânga; ⚧ în câmp stânga-jos.

Price -.

MNIR inv. 2347. Aceleași ștanță de avers cu nr. 36.

36. AV ↑ 8,41 g; 18×18,5 mm.

Rv. ⚧ în câmp stânga; ⚧ în câmp stânga-jos.

Price -.

MNIR inv. 2348. Aceleași ștanță de avers cu nr. 35.

ODESSOS

Stateri de tip Alexandru cel Mare

37. AV ↑ 8,47 g; 17,5×17 mm.

Price, p. 192, nr. 1132, anii 280-200 a.Chr.

MNIR inv. 2369.

38. AV → 8,48 g; 17,5×18 mm.

Rv. BA – ΣΙΑΕΩΣ în stânga, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ în dreapta; ⚧ în câmp stânga-jos; ⚧ în câmp dreapta-jos.

Price, p. 192, nr. 1135, anii 280-200 a.Chr.

MNIR inv. 2365.

39. AV ↑ 8,38 g; 17,5×18 mm.

Rv. ⚧ în câmp dreapta-jos.

Price, p. 192, nr. 1136, anii 280-200 a.Chr.

MNIR inv. 2364.

LYSIMACH

ALEXANDRIA TROAS

Stateri

Av. Capul lui Alexandru cel Mare divinizat spre dreapta, având pe diademă coarnele lui Ammon.

Rv. ΒΑΣΙΛΕΩΣ în dreapta, ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ în stânga; Athena Promachos cu coif corintic cu panaș și himation tronând spre stânga, se sprijină cu brațul stâng pe scutul aflat lângă tron și ține în mâna dreaptă o Nike ce

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

Pl. I. Stateri din tezaurul de la Dăeni.

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

Pl. II. Stateri din tezaurul de la Dăeni.

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

Pl. III. Stateri din tezaurul de la Dăeni.

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

Pl. IV. Stateri din tezaurul de la Dăeni.

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

Pl. V. Stateri din tezaurul de la Dăeni.

încoronează numele regelui; în plan secund o
suliță transversală rezemată pe tron.

40. AV ↑ 8,42 g; 18 mm.

Rv. Cap de acvilă spre stânga în câmp stânga;
în exergă ME .

Anadol 69-79; pentru stater cu locul siglelor
invers, M. Thompson, *Lysimachus*, p. 176, nr.
141, Alexandria Troas, anii 297/6-282/1 a.Chr.
MNIR inv. 2377.

41. AV ↑ 8,49 g; 18×18,5 mm.

Rv. A și dedesubt albină în câmp stânga; în
exergă E

Müller 429; Anadol 59; M. Thompson,
Lysimachus, p. 176, nr. 147, Alexandria
Troas, anii 297/6-282/1 a.Chr., ultimul din
serie; SNG Berry I (M. Thompson), pl. 17, nr.
437, dar în exergă fulger, Alexandria Troas.
MNIR inv. 2373.

42. AV ↑ 8,51 g; 18×18,5 mm.

Rv. P in câmp stânga; în exergă ME .

Müller 486, tetradrahmă; M. Thompson,
Lysimachus, p. 177, nr. 157, tetradrahmă,
Alexandria Troas, anii 297/6-282/1 a.Chr.
MNIR inv. 2379.

LYSIMACHEA

Stateri de tip Lysimach

43. AV ↗ 8,51 g; 18,5 mm.

Rv. Cap de leu (în afara legendei) și A (în
dreapta legendei) în câmp stânga.

Müller 44, tetradrahmă; Meydancikkale, p. 119,
nr. 2591, tetradrahmă, Lysimachea, ante 240
a.Chr.

MNIR inv. 2397.

44. AV K 8,52 g; 18,5×20,2 mm.

Rv. Cap de leu spre stânga și dedesubt L în
câmp stânga; în exergă K ?

SNG Berry I (M. Thompson), pl. 16, nr. 401,
tetradrahmă, Lysimachea, postumă, dar în
exergă A .

MNIR inv. 2383.

45. AV ← 8,46 g; 19 mm.

Rv. E în câmp stânga; în exergă M .

SNGCop, pl. 22, nr. 1116, tetradrahmă;
Meydancikkale, p. 119, nr. 2595-2596,
tetradrahme, Lysimachea, ante 240 a.Chr.

MNIR inv. 2374. Aceeași ștanță de avers cu
nr. 46 și 47.

46. AV L 8,44 g; 18×19 mm.

Rv. E în câmp stânga; în exergă B .

Müller 476, cu ambele monograme, în ordine
inversă față de exemplarul nostru, în câmp
stânga, pe tetradrahme; Meydancikkale, p.
119, nr. 2594-2596, tetradrahme, Lysimachea,
ante 240 a.Chr.

MNIR inv. 2375. Aceeași ștanță de avers cu
nr. 45 și 47.

47. AV → 8,51 g; 18×19 mm.

Rv. M în câmp stânga; în exergă B .

Müller 477, tetradrahmă; Anadol 164;
Meydancikkale, p. 119, nr. 2594-2596,
tetradrahme, Lysimachea, ante 240 a.Chr.

MNIR inv. 2381. Aceeași ștanță de avers cu
nr. 45 și 46.

KIOS

Stateri de tip Lysimach

48-49. AV ↑ 8,51 g; 18 mm. ↑ 8,47 g;
17,5×18,5 mm.

Rv. Măciucă (în afara legendei) și M (în
dreapta legendei) în câmp stânga; în exergă o
tolbă cu arc (în stânga) și A (în dreapta).

Müller 413, tetradrahmă; SNG Berry I, pl. 18,
nr. 451; Meydancikkale, p. 125, nr. 2668, sigle
identice pe tetradrahme, Kios, ante 240 a.Chr.
MNIR inv. 2382, 2378. Aceleași ștanțe de
avers și revers.

CYZIC ?

Stateri de tip Lysimach

50. AV ↑ 8,54 g; 18,5 mm.

Rv. M în câmp stânga; un spic vertical în
câmp dreapta (în afara legendei).

Meydancikkale, p. 129, nr. 2715, Cyzic ?, ante
240 a.Chr., cu monogramă diferită.

MNIR inv. 2405.

BYZANTION
Stateri de tip Lysimach

51. AV ↗ 8,53 g; 18,5×19,2 mm.
Rv. ⚧ în câmp stânga; spirală pe tron.
Müller 478; Anadol 129-131; Meydancikkale,
p. 128, nr. 2699, tetradrahmă, Byzantion, ante
240 a.Chr.
MNIR inv. 2395.

BYZANTION ?
Stateri de tip Lysimach

- 52-53. AV ↑ 8,49 g; 18×19 mm. ↑ 8,44 g;
17,5×18,5 mm.
Rv. ⚧ în câmp stânga; în exergă ⚧.
Anadol 99-112; B. Mitrea, Pontica, 14, 1981,
p. 178, nr. 8 și fig. 4 (Dăeni, lot Galați),
Byzantion ?, cu trimitere la H. Seyrig,
Byzance et Calcédoine, p. 193, nota 1, unde
Anadol 98, pe care doar prima monogramă,
ante 228-220 a.Chr.
MNIR inv. 2396, 2376. Aceleași ștanțe de
avers și revers.

- 54-55. AV ↑ 8,47 g; 19,5×20 mm. ↑ 8,33 g;
20×20,5 mm.
Rv. ⚧ în câmp stânga.
Müller 501; Anadol 119-125; H. Seyrig,
Byzance et Calcédoine, p. 193, nota 1,
Byzantion ?, ante 228-220 a.Chr.; cf. SNG-
Lewis, Corpus Christi College, VI, 1 (Price),
pl. XI, nr. 483, monetărie incertă.
MNIR inv. 2388, 2387. Aceleași ștanțe de
avers și revers.

- 56-57. AV ↑ 8,42 g; 18,8×19,8 mm. ↑ 8,41 g;
18,5×19 mm.
Rv. K în câmp stânga.
Müller 465; Anadol 138-142; H. Seyrig,
Byzance et Calcédoine, p. 193, nota 1,
Byzantion ?, ante 228-220 a.Chr.
MNIR inv. 2384, 2385. Aceleași ștanță de
avers.

- 58-59. AV ↑ 8,45 g; 18,5 mm. ↑ 8,44 g;
18,3×18,5 mm.
Rv. ⚧ în câmp stânga.

Müller 507; Anadol 183-186; H. Seyrig,
Byzance et Calcédoine, p. 193, nota 1,
Byzantion ?, ante 228-220 a.Chr.
MNIR inv. 2389, 2390. Aceleași ștanțe de
avers și revers.

CALCEDON
Stateri de tip Lysimach

60. AV ↑ 8,48 g; 18×18,5 mm.
Rv. K în câmp stânga; spirală pe tron; în
exergă, spic spre stânga.
H. Seyrig, *Byzance et Calcédoine*, p. 193,
Calcedon, ante 220 a.Chr.
MNIR inv. 2372.

MONETĂRIE INCERTĂ
Stateri de tip Lysimach

61. AV ↑ 8,47 g; 17,2×18,3 mm.
Rv. A în câmp stânga; pe tron ⚧ ; în exergă
monogramă neprecizată.
Stater postum, sec. III a.Chr. ?
MNIR inv. 2380.

62. AV ↑ 8,55 g; 18,5×19,6 mm.
Rv. ⚧ în câmp stânga.
Müller 343; Anadol 25-26; stater postum, ante
228-220 a.Chr.; pentru tetradrahme, H.
Seyrig, *Trésors du Levant*, p. 18, nr. 124,
tezaur din Asia Mică sau Syria de Nord, anii
220-215 a.Chr. și p. 34, nr. 40, tezaur Kossein
1949, către 190-188 a.Chr.
MNIR inv. 2393. Aceleași ștanță de avers cu nr.
63.

63. AV ↑ 8,46 g; 17,8×18 mm.
Rv. ⚧ în câmp stânga.
Anadol 133; stater postum, ante 228-220
a.Chr. ?
MNIR inv. 2391. Aceleași ștanță de avers cu
nr. 62.

64. AV ↑ 8,54 g; 19,2×19,5 mm.
Rv. ⚧ în câmp stânga.
Stater postum, sec. III a.Chr. ?
MNIR inv. 2370.

65. AV ↑ 8,44 g; 18,5×18,8 mm.

Rv. **Φ** și X în câmp stânga; în exergă un cap de lup spre stânga.

Stater postum, sec. III a.Chr. ?

MNIR inv. 2371.

66. AV ↑ 8,41 g; 17,8×18 mm.

Rv. **ME** în câmp stânga.

Müller 483; Anadol 38; stater postum, ante 228-220 a.Chr.

MNIR inv. 2386.

67. AV ↑ 8,52 g; 18×18,5 mm.

Rv. **Δ** în câmp stânga.

Müller 343; Anadol 25-26; stater postum, ante 228-220 a.Chr.; pentru tetradrahme, H. Seyrig, *Trésors du Levant*, p. 18, nr. 124, tezaur din Asia Mică sau Syria de Nord, anii 220-215 a.Chr. și p. 34, nr. 40, tezaur Kossein 1949, către 190-188 a.Chr.

MNIR inv. 2392.

68. AV ↑ 8,08 g; 20 mm.

Rv. **Σ** și dedesubt **Γ** în câmp stânga (**⚭**).

Stater postum, sec. III a.Chr. ?

MNIR inv. 2398.

69. AV ↗ 8,44 g; 17,5×18 mm.

Rv. **Α** în câmp stânga (ștanță de revers crăpată).

D.H. Cox, ANSMN, 12, 1966, p. 41, nr. 54 și pl. XV, nr. 54, tetradrahmă, ante 213 a.Chr.

MNIR inv. 2399. Aceeași ștanță de avers cu nr. 70.

70. AV ↑ 8,48 g; 17,5 mm.

Rv. **Σ** în câmp stânga.

Stater postum, sec. III a.Chr. ?

MNIR inv. 2404. Aceeași ștanță de avers cu nr. 69.

71. AV ↑ 8,48 g; 19 mm.

Rv. Pe tron X și ciorchine ? (**✕**)

Stater postum, sec. III a.Chr. ?

MNIR inv. 2402.

72. AV ↗ 8,47 g; 18,5×19 mm.

Rv. Pe tron X și ciorchine ? (**✕**)

Stater postum, sec. III a.Chr. ?

MNIR inv. 2401.

73. AV ↑ 8,47 g; 18,5×19 mm.

Rv. X în câmp stânga.

Stater postum, sec. III a.Chr. ?

MNIR inv. 2403.

IMITAȚII ?

Stateri de tip Lysimach

74. AV ↑ 6,88 g; 19 mm.

Rv. **ΒΑΣΙΛΕΩΣ** în dreapta, **ΛΣ**(invers)**ΙΜΑΧ** în stânga; M în câmp stânga.

A doua jumătate a sec. III a.Chr.

MNIR inv. 2394.

75. AV → 8,45 g; 18,5 mm.

Rv. **†** în câmp stânga; pe tron **Δ** .

Müller 441, cu torță și **Α** ;

Anadol 60; cf. M. Thompson, *Lysimachus*, p. 170, nr. 39, Lampsacos, anii 297/6-282/1 a. Chr.; la noi siglele neclare (imitație ?).

MNIR inv. 2400.

NOTE

¹ B. Mitrea, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 493-494, nr. 1; idem, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 603, nr. 3.

² O. Iliescu, CreștCol, 8, 1963, p. 326-329, nr. 297-311.

³ B. Mitrea, Pontica, 14, 1981, p. 171-179.

⁴ Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, Dacia, N.S., 37, 1993, p. 311, nr. 5.

⁵ Pentru unele considerații ale autorului privind tezaurul de la Dăeni și emisiunile callatiene de tip Alexandru cel Mare vezi Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N.S., 18, 1974, p. 103-125; idem, *Emisiunile monetare ale atelierelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre (sec. VI î.Hr.-III). Un stadiu al problemei, în 130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 56-70; idem, *La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomi du VIe au Ier siècle av. J.-C. dans leurs territoires, zones d'influence et ailleurs*, în *Presenza e funzioni*

LE TRÉSOR DE DĂENI, DÉP. DE TULCEA. CATALOGUE DES MONNAIES DE LA COLLECTION DU MUSÉE NATIONAL D'ANTIQUITÉS

RÉSUMÉ

On présente le catalogue des monnaies du trésor de Dăeni, dép. de Tulcea, appartenant jadis à la collection du Musée National d'Antiquités (aujourd'hui l'Institut d'Archéologie "Vasile Pârvan"), dressé par Gh. Poenaru Bordea, qui avait eu l'intention de rédiger une étude sur cette découverte. L'auteur décéda en mai 2004, sans réussir à achever son projet. La rédaction a décidé de publier le manuscrit, accompagné par une note de Mihai Dima, qui s'est chargé de le vérifier.

Le trésor de Dăeni a été découvert en 1956. Selon Bucur Mitrea, il comprenait 130-140 pièces, dont 102 sont entrées dans les collections publiques: 75 au Musée National d'Antiquités, qui furent transférées après 1970 au Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie (aujourd'hui le Musée National d'Histoire de la Roumanie), 15 au Cabinet Numismatique de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine et 12 au Musée Départemental de Galați. Les deux derniers lots sont publiés.

Le catalogue inclut 39 statères de type Alexandre le Grand (Callatis 36; Odessos 3) et 36 de type Lysimaque (Alexandria Troas 3; Lysimaquée 5; Kios 2; Cyzique ? 1; Byzance 1; Byzance ? 8; Chalcédoine 1; atelier non identifié 13; imitations ? 2).

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I-V. Statères du trésor de Dăeni.

UN TEZAUZ DE TETRADRAHME DIN MACEDONIA PRIMA
ȘI THASOS DESCOPERIT LA VLĂDICEASCA,
COM. SNAGOV, JUD. ILFOV

CONSTANTIN PREDA

Într-o colecție particulară din București a intrat în vara anului 2003 un lot de 11 tetradrahme, emisiuni din Macedonia Prima și din orașul Thasos. Potrivit informațiilor primite rezultă că monedele fac parte dintr-un tezaur descoperit în 1999 pe teritoriul satului Vlădiceasca, com. Snagov, jud. Ilfov. Nu dispunem, din păcate, de date suplimentare privind condițiile de descoperire și numărul monedelor care alcătuiau tezaurul. Suntem convinși, din experiența de până acum, că tezaurul cuprindea mai multe monede și că lotul pe care-l avem la dispoziție pentru studiu reprezintă doar o parte a acestuia. Soarta celorlalte monede, probabil partea cea mai mare, rămâne, cel puțin deocamdată, necunoscută.

Din cele 11 tetradrahme, șase sunt emisiuni ale districtului Macedonia Prima, iar cinci ale orașului Thasos. Întrucât pentru studiu nu avem la îndemână decât fotografiile acestora, nu putem prezenta o descriere a lor pe ștanțe monetare și nici amănuntele de rigoare. În schimb, se poate spune, la modul general, că toate tetradrahmele au fost emise cu ștanțe diferite și se încadrează, din punct de vedere tipologic, stilistic și cronologic, în limitele datelor înregistrate pentru celelalte monede din aceste categorii, care au circulat și s-au descoperit în Dacia.

Lotul celor 11 tetradrahme se prezintă astfel:

MACEDONIA PRIMA

Av. Bustul zeiței Artemis Tauropolos în scut de tip macedonean.

Rv. ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ. În centru, măciucă dispusă orizontal și în câmpul de sus și în cel de jos, câte o monogramă. Totul este înconjurat de o cunună de frunze de stejar.

1. AR ⚡ 16,18 g; 29 mm.
2. AR ⚡ 16,56 g; 30 mm.
3. AR ↑ 16,64 g; 30 mm.
4. AR ↑ 16,99 g; 30 mm.
5. AR ↑ 16,79 g; 30 mm.
6. AR ↑ 16,55 g; 30 mm.

1

2

3

4

5

6

Fig. 1. Monede din tezaurul de la Vlădiceasca, com. Snagov, jud. Ilfov.

THASOS

Av. Capul lui Dionysos cu cunună de iederă spre dr.

Rv. ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ. Heracles nud, în picioare, ține în mâna dr. măciuca și pe brațul st. blana leului din Nemeia; între piciorul dr. și măciucă, sigla M.

7. AR ↑ 16,91 g; 32 mm.

8. AR ↑ 17,05 g; 32 mm.

9. AR ↗ 16,86 g; 32 mm.

10. AR ↑ 16,76 g; 32 mm.

11. AR ↑ 16,55 g; 32 mm.

Fig. 2. Monede din tezaurul de la Vlădiceasca, com. Snagov, jud. Ilfov.

În cazul ambelor categorii de monede avem de-a face cu emisiuni originale, cu greutatea destul de apropiate între ele, situându-se și din acest punct de vedere în limitele ponderale specifice celorlalte emisiuni de același tip descoperite în Dacia. Nici una dintre monedele ambelor categorii de emisiuni nu coboară sub 16,55 g, toate având greutatea superioare acesteia. Doar o singură monedă thasiană cântărește 17,05 g.

După cum se știe, tetradrahmele thasiene apar relativ frecvent asociate în tezaure cu emisiuni ale Macedoniei Prima. Se cunosc aproape 20 de tezaure în care cele două categorii monetare se află împreună¹. În afara acestora, thasienele se mai întâlnesc, printre altele, la un loc și cu monede getice de tip Vârteju-București și într-un singur caz și cu emisiuni de tip Inotești-Răcoasa². O asemenea asociere, ca și influența exercitată de tetradrahmele din Thasos asupra

ultimelor emisiuni getice, i-a determinat pe editorii tezaurului de la Adâncă (fost Adâncata), com. Gura Ocniței, jud. Dâmbovița, să coboare data finală a emisiunilor de tip Vârteju-București până către mijlocul sec. I a.Chr., iar pe cele de tip Inotești-Răcoasa în a doua jumătate a aceluiași veac³. O astfel de datare târzie nu se poate justifica în nici un fel, nici istoric și nici numismatic. Este un fapt bine cunoscut că odată cu unificarea geto-dacilor din vatra principală de locuire, încheiată cândva în jurul anilor 70 a.Chr., prin desființarea uniunilor de triburi, dispar și monetările cu caracter regional ale acestora. Locul monetărilor de tip greco-macedonean este luat acum de denarul roman republican, adoptat de noua formațiune politică unitară a regatului lui Burebista⁴. Aceasta nu exclude însă posibilitatea ca, o anumită perioadă de timp, unele piese să fi rămas în circulație și după desființarea vechilor monetării locale.

Contactul și asocierea monedelor thasiene cu cele getice amintite a putut avea loc, în principal, în perioada anilor 80-70 a.Chr. Trebuie reținut faptul că tezaurele comune cu emisiuni thasiene și getice se cunosc în număr destul de mic⁵. De asemenea, o datare așa de târzie a celor două tipuri monetare getice este infirmată și de faptul că emisiunile respective nu apar niciodată împreună, în tezaure, cu denari romani republicani, în timp ce tetradrahmele din Thasos se asociază uneori cu monedele Romei republicane.

Locul de descoperire a tezaurului face parte din aria principală de răspândire a celor două categorii monetare din regiunea sud-carpatică. Această arie cuprinde părțile centrale ale Munteniei, cu precădere bazinul mijlociu și inferior al Argeșului, și zona de sud-vest a aceleiași regiuni, corespunzătoare actualului județ Teleorman⁶. Cele două categorii de emisiuni, care apar relativ frecvent în tezaure comune, se întâlnesc aproape în mod egal răspândite în cuprinsul acestei arii de circulație. O oarecare pondere par a avea tetradrahmele thasiene descoperite în preajma Bucureștilor și spre sud-est, adică în județele Ilfov și Călărași, în timp ce emisiunile de tip Macedonia Prima cunosc o mai mare frecvență în părțile teleormănene⁷. De asemenea, aceleași emisiuni thasiene domină autoritar, ca descoperiri izolate, în raport cu cele din Macedonia Prima, care apar cu totul sporadic și numai către periferia centrului ariei de circulație amintit.

O concentrare destul de mare de monede thasiene și ale Macedoniei Prima în zona centrală și de sud-vest a Munteniei nu este deloc întâmplătoare. În cuprinsul acestei arii de circulație monetară, datând, în principal, din perioada anilor 80-40 a.Chr., se află și cele mai multe și cele mai de seamă *davae* getice⁸. Am aminti din rândul acestora pe cele de la Popești, Piscul Crăsani, Tinosu, Cetățeni, Zimnicea, Albești, Trivale-Moșteni, Sprâncenata etc. Interesant, sub acest aspect, se dovedește și faptul că aceeași arie arheologico-numismatică corespunde, în mare măsură, cu descoperirile monetare getice de tip Vârteju-București⁹. Am putea vorbi astfel de o continuitate a comunității getice identificată cu neamul piefigilor¹⁰, începând cu ultimele decenii ale sec. II a.Chr. și până la începutul sec. I p.Chr., mai exact până la momentul Aelius Catus¹¹. Ținând seama atât de datele numismatice, cât și de cele arheologice, se poate afirma că în perioada amintită, în această parte a Daciei, se afla unul din principalele centre de locuire geto-dacică. Ceva mai mult, pe aceleași temeieri, putem susține ipoteza potrivit căreia marele rege Burebista se afla, înainte de a purcede la unificarea geto-dacilor, în fruntea acestei importante formațiuni

politice. În admiterea unei astfel de opinii ne sprijinim în mod special pe monedele de tip Vârteju-București și pe cele de tip Inotești-Răcoasa, cele mai reprezentative emisiuni monetare din Dacia de dinainte de unificare¹².

Urmărind, pentru aceeași zonă, și răspândirea drahmelor din Apollonia și Dyrrhachium și a denarilor romani republicani, a căror prezență în Dacia pare a avea o pondere mai mare după mijlocul sec. I a.Chr.¹³, se poate constata o scădere apreciabilă a descoperirilor de acest fel în raport cu cele ale tetradrahmelor din Macedonia Prima și Thasos. Cu aceste monede ne aflăm în perioada finală a domniei lui Burebista și mai ales după moartea acestuia. Centrele principale ale ariilor de circulație monetară se deplasează acum spre Transilvania și parțial în Oltenia și sud-vestul Munteniei. Această nouă stare de lucruri reflectă, desigur, transformările de ordin politic, economic și administrativ, care au avut loc după destrămarea regatului lui Burebista. Concentrarea celor mai multe descoperiri de drahme din orașele de la Marea Adriatică și de denari romani republicani în Transilvania este de pus în legătură cu menținerea în spațiul intracarpatic a nucleului principal al fostului regat unit al geto-dacilor, după dispariția lui Burebista. Mutarea centrului de greutate monetar în spațiul intracarpatic și de nord-vest al Daciei s-ar putea datora și împrejurării că după destrămarea regatului geto-dac se reduc simțitor sau încetează definitiv raidurile de jaf din Tracia și Macedonia, de unde se presupune că fuseseră aduse în Dacia cele mai multe din tezaurele cu tetradrahme din Macedonia Prima și Thasos¹⁴.

NOTE

¹ A se vedea o situație generală în acest sens la C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 242-246 și 253-260.

² *Ibidem*, p. 189-193 și B. Mitrea, *Studii și referate privind istoria României*, 1, 1954, p. 297.

³ Gh. Poenaru Bordea, C. Condrea, *Valachica*, 3, 1972, p. 122.

⁴ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 345-352; *idem*, *Istoria...*, p. 233-237.

⁵ B. Mitrea, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁶ C. Moisil, *Balciana*, 7, 1944, p. 2-22; B. Mitrea, *Ephemeris Dacoromana*, 10, 1945, p. 64-73; I. Winkler, *SCȘCluj*, 6, 1955, 1-2, p. 98-107; E. Chirilă, G. Mihăescu, *Der Münzhort von Căprioru*, Târgoviște, 1969; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 87-104 și 259-261; E. Schönert-Geiss, *JNG*, 15, 1965, p. 113-193; C. Preda, *Istoria...*, p. 239-260.

⁷ I. Bogdan-Cătănciu, *SCN*, 6, 1975, p. 177-188; C. Preda, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 373.

⁸ R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966; M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979; M. Babeș, I. Glodariu, în *Istoria românilor*, I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, coord. M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe, București, 2001, p. 725-778.

⁹ C. Preda, *Monedele...*, p. 215-270; *idem*, *Istoria...*, p. 181-196.

¹⁰ Ptolemeu, III, 8, 3; V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 248-250; C. Preda, *Monedele...*, p. 709.

¹¹ Strabon, III, 3, 10; R. Vulpe, *Dacia, N.S.*, 4, 1960, p. 309-332; D.M. Pippidi, în D.M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, *Geți și greci la Dunărea de Jos*, București, 1965, p. 308.

¹² C. Preda, *Monedele...*, p. 247-269.

¹³ A se vedea bibliografia și hărțile cu descoperirile celor două tipuri monetare la C. Preda, *Istoria...*, p. 261-318.

¹⁴ C. Preda, G. Marinescu, *BSNR*, 77-79 (1983-1985), 1987, p. 62-64.

UN TRÉSOR DE TÉTRADRACHMES DE MACEDONIA PRIMA ET DE THASOS DÉCOUVERT À VLĂDICEASCA, COMM. DE SNAGOV, DÉP. D'ILFOV

RÉSUMÉ

On présente 11 tétradrachmes appartenant à une collection privée de Bucarest, qui proviennent d'un trésor inventé en 1999 dans le village de Vlădiceasca, comm. de Snagov, dép. d'Ilfov. On ne connaît pas les conditions de la découverte ni le nombre total de monnaies. Les pièces récupérées sont des émissions de Macedonia Prima (six exemplaires) et de Thasos. On fait quelques considérations sur la circulation de ces catégories monétaires en Dacie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1-2. Monnaies du trésor de Vlădiceasca, comm. de Snagov, dép. d'Ilfov.

MONEDE ROMANE PROVINCIALE DE ARGINT DIN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE DIN CONSTANȚA

*MIHAI DIMA
și GABRIEL TALMAȚCHI*

În colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța se păstrează un lot de 16 monede de argint cu o structură foarte omogenă, dar neobișnuită pentru teritoriul dobrogean. Acesta este alcătuit din didrahme de tip Nike spre dreapta, emise la Caesarea Cappadociei, în timpul domniei împăratului Vespasian. Piesele au fost achiziționate la data de 10 noiembrie 1963 de la Veronica Micznik din București, cu precizarea că provin din Dobrogea. În colecție se află încă o monedă similară (nr. 10), cumpărată în luna martie 1959 de la Monica Radmil¹, cu aceeași precizare, că provine din Dobrogea. Legătura dintre această piesă și lotul menționat este demonstrată de o depunere de culoare roșiatică, ce apare și pe exemplarul nr. 8 din catalogul de mai jos.

Este evident faptul că ne aflăm în fața unui fragment dintr-un tezaur descoperit înainte de 1959 și recuperat în două rânduri². Aproape sigur, din aceeași acumulare provin și alte trei monede cappadociene de argint, de această dată drahme cu efigia împăratului Tiberius, achiziționate în martie 1959 de la Monica Radmil, împreună cu moneda de la Vespasian menționată deja. Majoritatea tezaurelor din sec. I și de la începutul sec. II p.Chr. alcătuite din monede emise în Cappadocia, probabil la Caesarea, cuprind atât drahme, cât și didrahme³, fapt ce constituie un argument în favoarea provenienței comune a celor două loturi de piese.

Literatura de specialitate nu consemnează nici o monedă cappadociană de argint pe teritoriul Dobrogei. Totuși, ele nu lipsesc cu desăvârșire. O drahmă emisă pentru Vespasian, de același tip cu piesele publicate acum, se găsește în colecția Pericle Papahagi, care a fost constituită la Silistra, din monede descoperite în oraș și în împrejurimi.

Cele mai recente monede din tezaur au fost emise în anii 76-77, dar ținând cont de faptul că sunt destul de uzate, nu putem integra această descoperire orizontului de teaurizare care se conturează în jurul anului 80⁴. Este posibil chiar să ne aflăm în fața unui document numismatic de la începutul veacului al II-lea.

Am considerat necesar să publicăm alături de celelalte piese și două didrahme emise la Caesarea, pentru Traian, respectiv la Amisos, în timpul domniei lui Hadrian, care au fost achiziționate de Muzeul din Constanța în luna iunie 1963, de la Vlăduț Paul din localitate. Raritatea monedelor microasiatice de argint pe teritoriul Dobrogei este o dovadă a faptului că au făcut parte ori dintr-o colecție ori, mai degrabă, dintr-un tezaur. Cum ele au fost oferite muzeului în 1963, ca și lotul de didrahme de la Vespasian, există posibilitatea ca una dintre cele două piese să reprezinte un *terminus post quem* pentru ascunderea tezaurului prezentat.

CAESAREA CAPPADOCIEI

Tiberius

1. AR ♂ 3,65 g; 18×19,7 mm.
Av. ΤΙΒΕΡΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒΑ...Σ; cap laureat spre dreapta.
Rv. ... Α – ΣΤΟΥ ΥΙΟΣ; muntele Argaeus surmontat de o statuie.
RPC, I, p. 551, nr. 3620, anii circa 17-32.
MINAC, inv. 1572.
2. AR ↑ 3,56 g; 17,9×19,7 mm:
Av. ΤΙΒΕΡΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒ...; cap laureat spre dreapta.
Rv. ΘΕΟΥ ΣΕΒΑ – ...; muntele Argaeus surmontat de o statuie.
RPC, I, p. 551, nr. 3620, anii circa 17-32.
MINAC, inv. 1481.
3. AR ↑ 3,45 g; 16,3×18,4 mm.
Av. ... ΒΕΡΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒΑΣ ...; cap laureat spre dreapta.
Rv. ... – ΣΤΟΥ ΥΙΟΣ; muntele Argaeus surmontat de o statuie.
RPC, I, p. 551, nr. 3620, anii circa 17-32.
MINAC, inv. 1480.

Vespasian

4. AR ↑ 7,26 g; 18,6×19,2 mm.
Av. ΑΥΤΟΚΡΑ ΚΑΙΣΑΡ... ΣΕΠΤΙΜΙΟΥΣ ΚΑΙΣΑΡ; cap laureat spre dreapta.
Rv. ΝΙΚΗ – ΣΕΒΑΚΤΗ; Nike, cu ramură de palmier și cunună, mergând spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1647, anii 76-77.
MINAC, inv. 1497.

5. AR ↑ 6,82 g; 19,4×20,8 mm.
Aceleași ștanțe ca la nr. 4.
RPC, II, p. 241, nr. 1647, anii 76-77.
MINAC, inv. 1483.

6. AR ♂ 6,04 g; 18,9×20,8 mm.
Av. Aceeași ștanță ca la nr. 4.
Rv. ΝΙΚΗ – ΣΕΒΑ...; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1647, anii 76-77.
MINAC, inv. 1487.

7. AR ↑ 6,88 g; 17,9×19,7 mm.
Av. ΑΥΤΟΚΡΑ ΚΑΙΣΑΡ ΟΥ...; cap laureat spre dreapta.
Rv. ΝΙΚΗ – ΚΚΒ ...; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1647, anii 76-77.
MINAC, inv. 1496.

8. AR ↑ 7,31 g; 17,9×19,2 mm.
Av. ... ΑΚΑΙΣΑΡΟΥ ΣΕΠΤΙΜΙΟΥΣ ...; cap laureat spre dreapta.
Rv. ΝΙΚΗ – ...; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1647, anii 76-77.
MINAC, inv. 1485.

9. AR ↑ 7,02 g; 18,5×19,7 mm.
Av. ... ΤΟΚΡΑ ΚΑΙΣΑΡ ΟΥΣΕΠΤΙΜΙΟΥΣ...; cap laureat spre dreapta.
Rv. ΝΙΚΗ – ΣΕΒΑΚΤΗ; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1647, anii 76-77.
MINAC, inv. 1505.

10. AR ↑ 6,87 g; 18,6×19 mm.
Av. ... Α ΚΑΙΣΑΡ ΟΥΣΕΠΤΙΜΙΟΥΣ...; cap laureat spre dreapta.
Rv. ... – ΣΕΒΑΚΤΗ; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1647, anii 76-77.
MINAC, inv. 1114.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Pl. I. Monede de argint emise în Cappadocia din colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța.

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

Pl. II. Monede de argint emise în Cappadocia (13-21) și la Amissos (22) din colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța.

11. AR ↑ 6,78 g; 19,3×20 mm.
Av. AVTOKPA KAICAP OYECTIANOC
CEBACTOC; cap laureat spre dreapta.
Rv. NIKH – CEBACTH; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1647, anii 76-77.
MINAC, inv. 1502.
12. AR ↑ 7,46 g; 19×19,6 mm.
Av. ... TOKPA KAICAP OYECTIA – CIANOC
CEBA...; cap laureat spre dreapta.
Rv. NIKH – ...; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1648, anii 76-77.
MINAC, inv. 1488.
13. AR ↑ 6,86 g; 18,9×20,8 mm.
Av. Aceeași ștanță ca la nr. 12.
Rv. NIKH – CEBACTH; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1648, anii 76-77.
MINAC, inv. 1498.
14. AR ↑ 7,14 g; 20×21,2 mm.
Av. AYTOKPA KAICAP O... – CIANOC
CCBACTOC; cap laureat spre dreapta.
Rv. NIKH – CCBACTH; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1648, anii 76-77.
MINAC, inv. 1503.
15. AR ↑ 7,13 g; 19,4×20,2 mm.
Av. ... TOKPA KAICAP OYCTIA –
CIANO... BACTOC; cap laureat spre dreapta.
Rv. NIKH – CEBACTH; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1648, anii 76-77.
MINAC, inv. 1484.
16. AR ↑ 6,64 g; 19,4×20,1 mm.
Av. AYTOKPA KAICAP OYCTIA – CIANOC
CEBACTOC; cap laureat spre dreapta.
Rv. NIKH – CCBACTH; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1648, anii 76-77.
MINAC, inv. 1495.
17. AR ↑ 6,63 g; 18,5×20,2 mm.
Av. ... KAICAP OYECTIA – CIANOC C...;
cap laureat spre dreapta.
Rv. NIKH – ...; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1648, anii 76-77.
MINAC, inv. 1501.
18. AR ↑ 7,10 g; 18,3×20,6 mm.
Av. AYTOKPA KAICAP... ACTOC; cap
laureat spre dreapta.
Rv. NIKH – ...; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1647-1648 tip gen., anii
76-77.
MINAC, inv. 1489.
19. AR ⚡ 7,09 g; 18×19 mm.
Av. AYTOKPA K... ACTOC; cap laureat spre
dreapta.
Rv. NI ... – CEBACTH; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1647-1648 tip gen., anii
76-77.
MINAC, inv. 1486.
20. AR ⚡ 6,89 g; 17,9×20,9 mm.
Av. ... OKPA KAIC ... OC CCBACTOC; cap
laureat spre dreapta.
Rv. ... – CEBAC ...; Nike spre dreapta.
RPC, II, p. 241, nr. 1647-1648 tip gen., anii
76-77.
MINAC, inv. 1504.
- Traian
21. AR ⚡ 5,69 g; 20×21,3 mm.
Av. AYTOKP KAIC NEP TPAIANOC CEB
ΓEP ...; bust laureat, drapat pe umărul stâng,
spre dreapta.
Rv. ΔHMAPX ΕΞ ΥΠΑΤΟϚ; bust feminin,
cu suliță și pateră, spre stânga (Artemis ?).
W.E. Metcalf, *The Silver Coinage of
Cappadocia, Vespasian-Commodus*, New
York, 1996, p. 20, nr. 295-308, anii 112-117.
MINAC, inv. 1492.
- AMISSOS
Hadrian
22. AR ↓ 5,67 g; 20,3×20,6 mm.
Av. AVT KAI TPA ΛΔPIANO Ϛ Ϛ EB
ΠΠ...; bust laureat, drapat, cuirasat, spre
dreapta.
Rv. AMI Ϛ OV EΛEV – ΘEPAC ET OVT //
(PZΓ ?). Tyche șezând spre stânga, cu cârmă
așezată pe un cap și cornul abundenței.
Cf. SNG Stancomb, pl. XLIX, nr. 1045, anii
131-132, cu bust laureat, drapat pe umărul
stâng, spre dreapta.
MINAC, inv. 1493.

¹ Nu se precizează din ce localitate este ofertantul.

² Se pare că piesele i-au aparținut lui V. Canarache, care obișnuia să ofere spre achiziție muzeului, prin intermediul altor persoane, monede din propria colecție. Informație primită de la prof. Gh. Poenaru Bordea, care a activat până în 1965 în cadrul MINAC.

³ A. Burnett, M. Amandry, P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, I, From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC – AD 69)*, Londra-Paris, 1992, p. 550-551; A. Burnett, M. Amandry, I. Carradice, *Roman Provincial Coinage, II, From Vespasian to Domitian (AD 69-96)*, Londra-Paris, 1999, p. 238-239.

⁴ R. Ocheșeanu, SCN, 12 (1997), 1998, p. 25.

ROMAN PROVINCIAL SILVER COINS FROM THE MUSEUM OF NATIONAL HISTORY AND ARCHAEOLOGY FROM CONSTANȚA

ABSTRACT

The authors present 22 silver drachms and didrachms preserved in the numismatic collection of the Museum of National History and Archaeology from Constanța. Almost all of them were struck in Cappadocia during the reigns of Tiberius, Vespasian and Trajan. One coin was struck at Amissus (Hadrian).

There is evidence that the first 20 coins in the catalogue come from a hoard discovered in an unknown place in Dobrudja.

EXPLANATION OF THE PLATES

Pl. I. Silver coins struck in Cappadocia from the numismatic collection of the Museum of National History and Archaeology from Constanța (1:1).

Pl. II. Silver coins struck in Cappadocia (nos. 13-21) and at Amissus (no. 22) from the numismatic collection of the Museum of National History and Archaeology from Constanța (1:1).

În toamna anului 2003 ne-au fost prezentate spre studiu 70 de monede de bronz provenite dintr-un tezaur descoperit în localitatea Schitu, jud. Constanța, la circa 20 km nord de Mangalia. Precizările privind data, condițiile descoperirii și dimensiunile inițiale ale tezaurului lipsesc.

Lotul este alcătuit din monede de nominal mare, emise în prima jumătate a sec. III p.Chr., la Callatis și Tomis. Predomină monedele callatiene (43 exemplare = 61,42%), dar și cele tomitane au o pondere importantă (27 = 38,57%).

Structura generală, pe domnii, este următoarea: Septimius Severus – 1 ex., Elagabal – 1, Severus Alexander – 20, Maximin I – 1, Gordian III – 13, Filip Arabul – 34 (tabelul I). În funcție de atelier însă, obținem situații foarte diferite. În timp ce majoritatea monedelor callatiene poartă efigia lui Filip Arabul (34 = 79,06%), cele mai multe dintre emisiunile tomitane au fost bătute pe parcursul domniei lui Severus Alexander (20 = 74,07%).

În alcătuirea tezaurului intră numai monede de patru și cinci unități (*tetrassaria* și *pentassaria*), iar repartizarea lor pe nominaluri corespunde aproape perfect cu aceea făcută pentru ateliere. Cele mai multe piese (42 exemplare = 60%) sunt marcate cu E și au fost emise la Callatis. Celelalte 28 de exemplare (40%) poartă pe revers semnul de valoare Δ și, cu o singură excepție, au fost bătute la Tomis. Greutatea monedelor *pentassaria* oscilează între 9,94-16,59 g, iar a celor *tetrassaria* între 8,01-14,66 g. Diferența dintre greutatea minimă și cea maximă, atât pentru *pentassaria* cât și pentru *tetrassaria*, este aceeași: 6,65 g¹. În medie, primele cântăresc 12,44 g, iar celelalte 11,12 g. Separat, media greutateilor celor 27 de monede tomitane este de 11,17 g, foarte apropiată de a pieselor din tezaurul de la Constanța, cartierul Palas, care este de 11,27 g (22 *tetrassaria* din prima jumătate a sec. III, până la Maximin I)².

Piese callatiene sunt, în general, puțin uzate, uneori impresia de uzură putând fi pusă pe seama folosirii îndelungate a ștanțelor. Cele tomitane, în schimb, care au circulat mai mult, sunt mai tocite. Din punct de vedere al stării de conservare, monedele sunt bine păstrate, porozitatea care se observă pe suprafața unora dintre ele fiind consecința procesului de curățare.

Deși zona în care a fost descoperit tezaurul nostru pare să fi aparținut teritoriului tomitan, analogiile lui provin de la Callatis. Mai mult decât atât, pentru

Tabelul I. Structura tezaurului de la Schitu.

Domnie/atelier	Callatis	Tomis	Total	%
Septimius Severus	1	-	1	1,42
Caracalla	-	-	-	-
Macrinus	-	-	-	-
Elagabal	-	1	1	1,42
Severus Alexander	-	20	20	28,57
Maximin I	-	1	1	1,42
Gordian III	8	5	13	18,57
Filip Arabul	34	-	34	48,57
Total	43	27	70	-

Tomis și împrejurimi nu se cunoaște nici un tezaur ale cărui ultime piese să depășească domnia lui Maximin I.

Procentajul mare înregistrat de monedele lui Filip Arabul în tezaurul de la Schitu poate trăda ca proveniență a numerarului din care este alcătuit o sursă oficială sau un schimb de bani prin intermediul unui zaraf. Spre aceeași concluzie ne îndreaptă și structura lotului de *pentassaria* de la acest împărat. În tezaur sunt prezente șapte tipuri de *pentassaria*, adică jumătate din tipurile cunoscute. Faptul că avem mai multe piese identice, bătute cu aceleași ștanțe de avers și revers nu este relevant în cazul de față, întrucât studiul efectuat asupra unui număr de 870 de monede aparținând acestui nominal din tezaurul descoperit la Mangalia în 1960³ a arătat că pentru 13 din cele 14 tipuri de *pentassaria* bătute la Callatis în timpul lui Filip Arabul s-a folosit numai câte o singură ștanță, iar marea majoritate a monedelor cunoscute au același avers⁴. Totodată, am constatat că în marele tezaur pe care îl publicăm acum nu se regăsesc tipurile cel mai bine reprezentate în tezaurul de la Mangalia. Această situație ne sugerează faptul că monedele din care este alcătuit puteau fi obținute, așa cum am mai spus, dintr-o sursă oficială sau de la un zaraf, înainte ca atelierul monetar de la Callatis să-și înceteze activitatea, eveniment care s-a produs, probabil, anterior anului 247⁵. Dacă ar fi fost constituit mai târziu, din numerar aflat în circulație, ar fi fost normal să cuprindă și monede de tipurile Asklepios (128 ex. în marele tezaur de la Mangalia), Artemis (113 ex.), Nike (92 ex.) și Cybele (88 ex.). Pentru comparație, tipuri ca Tyche, vultur între stindarde sau Demetra, care se regăsesc în tezaurul nostru, sunt reprezentate în marele tezaur de la Mangalia prin 20, 30, respectiv 45 de exemplare⁶. Pe de altă parte, o datare timpurie a depozitului monetar descoperit la Schitu ar explica numărul redus de monede din timpul lui Gordian III, ca și lipsa emisiunilor lui Filip Arabul bătute la Tomis. Situația acestor categorii de piese este influențată și de faptul că atelierul tomitan a bătut între anii 242-246 multe monede cu două efigii⁷, care par să nu fi fost foarte apreciate la Callatis.

Numărul destul de mare al depozitelor monetare care au cele mai recente monede de bronz din timpul lui Filip Arabul, apărute în zona anticului Callatis, ne permite să facem câteva considerații cu privire la structura numerarului de metal comun aflat în circulație pe piața orașului în deceniile cinci și șase ale sec. III.

Ultimele ateliere monetare din Moesia Inferior își încetează activitatea în timpul domniei lui Filip Arabul, dar monedele lor continuă să circule încă cel puțin 15-20 de ani. De aceea, este greu de spus cu siguranță dacă un depozit monetar

alcătuit din emisiuni locale, care are ultimele piese de la Filip Arabul, datează din intervalul cuprins între anii 244-249 sau este mai recent.

Studiind structura fiecăruia dintre depozite, am constatat că în unele cazuri predomină monedele pe aversul cărora apar două busturi afrontate (între 75 și 94,11%). Este vorba despre un tezaur descoperit în 1936⁸, despre un altul, probabil dispersat, din care s-au recuperat doar șase piese, găsit în 1963⁹, și despre un mic depozit funerar, care a apărut în mormântul 30 din cadrul necropolei romano-bizantine¹⁰. Pe de altă parte, în marele tezaur descoperit în 1960 monedele cu efigie dublă înregistrează un procentaj infim, iar în tezaurul de la Schitu lipsesc cu desăvârșire.

O situație interesantă ne este relevată de un lot de monede, care, în opinia noastră, reprezintă o parte dintr-un tezaur, din păcate doar menționat în cronică descoperirilor monetare¹¹. În 1969 și 1970, o dragă amplasată în zona portului Mangalia a scos la lumină mai multe monede de bronz, dintre care 17 au ajuns la Institutul de Arheologie din București¹². Cu excepția a două exemplare, un dupondius foarte uzat din timpul lui Traian și o piesă slab conservată, probabil din sec. IV, restul se încadrează în limitele oferite de tezaurele Mangalia 1963 și Schitu (Septimius Severus – Filip Arabul). Diferența față de acestea este că lotul menționat cuprinde emisiuni cu două efigii în proporție de 26,66% (4 ex.).

Recapitulând, avem în zona Mangaliei mai multe depozite monetare sau loturi de piese susceptibile de a reprezenta fragmente din astfel de ansambluri, care se pot data pe o perioadă de circa două decenii, cuprinsă între anul 244 și un moment neprecizat, ce nu depășește cu mult anul în care Gallienus începe să domnească singur. Primul din punct de vedere cronologic pare a fi tezaurul publicat acum, pe care îl atribuim domniei lui Filip Arabul. Poate în jurul anului 248, poate mai târziu, ajung la Callatis multe monede cu două efigii, sub forma unor loturi deja constituite¹³. Părți din aceste sume intră în circulație, altele sunt depozitate, depuse ca ofrande sau, pur și simplu, se pierd. Pentru un timp, monedele cu două busturi pe avers par să fi fost întâlnite destul de des la Callatis, după cum ne arată lotul apărut în anii 1969-1970, dar și descoperirile izolate¹⁴, pentru a dispărea treptat din circulație în lipsa unei aprovizionări constante cu monede de acest tip. Marele tezaur din 1960, datat cu monede imperiale de argint la începutul celui de-al șaptelea deceniu al sec. III, în care monedele cu două efigii reprezintă doar elemente urmă, ne dovedește acest fapt.

Scenariul nostru și, totodată, datarea timpurie a tezaurului de la Schitu sunt susținute de faptul că la Callatis nu s-au emis monede cu două efigii¹⁵. Nicopolis ad Istrum este singurul atelier din Moesia Inferior, în afară de Callatis, care nu a bătut piese cu două efigii sub Gordian III și/sau Filip Arabul¹⁶. Este explicabil, deoarece după anul 238 acest oraș a emis monedă numai în timpul guvernatorului Sabinius Modestus (241-242/243), când la Marcianopolis încetase deja baterea pieselor cu busturile lui Gordian III și Serapis pe avers, iar cele care înfățișează cuplul imperial încă nu începuseră să fie emise. La Callatis, motivele pentru care nu s-au bătut emisiuni cu două efigii trebuie să fie altele. Cum toate celelalte ateliere din zona litorală a Moesiei Inferior au pus în circulație măcar câte o serie de emisiuni cu două busturi afrontate pe avers, se poate presupune că avem de-a face cu o decizie a autorităților locale, care poate că nici nu acceptau astfel de monede, cel puțin cât timp a funcționat atelierul propriu.

În ceea ce privește originea monedelor, în tezaurele Mangalia 1960 și Schitu, precum și în lotul constituit în 1969-1970, predomină emisiunile callatiene. În fiecare din aceste trei cazuri monedele lui Filip Arabul înregistrează procentaje importante, dar numai în tezaurul de la Schitu ele reprezintă aproximativ 50% din total. În celelalte trei depozite sunt preponderente monedele cu două efigii bătute la Marcianopolis.

Este interesant de urmărit comportamentul emisiunilor tomitane în fiecare din aceste două grupe de tezaure. Lăsând la o parte monedele din alte ateliere, atunci când există, remarcăm că în acumulările din prima categorie raportul între piesele callatiene și cele tomitane este cam același, respectiv 55-60 și 45-40%. În schimb, în depozitele dominate de emisiunile cu două efigii, monedele tomitane aproape că lipsesc¹⁷, în ciuda faptului că la Tomis s-au bătut serii abundente de acest tip. De aici putem presupune, pe de o parte, că emisiunile tomitane cu două efigii nu erau apreciate la Callatis, iar pe de altă parte, că tezaure cum ar fi cel din 1936 și cel din 1963 s-au constituit într-o zonă în care monedele cetății Tomis ajungeau mai greu sau, ca și în primul caz, erau evitate. Probabil că principalul motiv pentru care emisiunile tomitane cu două efigii nu sunt frecvente nici în depozite, nici în rândul descoperirilor izolate de la Mangalia, îl constituie chiar valoarea nominală a acestora. În afară de Tomis, celelalte orașe își marchează cu E emisiunile pe care apar două efigii¹⁸. Deși par a avea greutate similară cu monedele bătute în alte ateliere, la Tomis piesele cu două busturi pe avers valorează $4\frac{1}{2}$ *assaria*¹⁹.

Monedele de bronz tezaurizate în zona Callatidei la mijlocul sec. III sunt de nominaluri mari, aproape exclusiv de 4 și 5 unități. Piesele de 5 unități sunt, în cea mai mare parte, bătute la Callatis, respectiv la Marcianopolis, dacă ne referim numai la monedele cu două efigii. *Tetrassaria* provin în proporție covârșitoare de la Tomis. Spre exemplu, în tezaurul de la Schitu avem, la un *tetrassarion* callatian, 27 de exemplare de la Tomis. Poate părea ciudat, din moment ce la Callatis s-au emis piese de acest nominal, dar o privire asupra activității celor două ateliere în al doilea sfert al sec. III ne oferă explicația acestei situații.

La Tomis, făcând abstracție de medalioane și de seriile cu două efigii, cel mai mare nominal bătut în această perioadă este *tetrassarion*. Cantitatea de monedă pusă în circulație este imensă, pentru fiecare împărat, de la Severus Alexander la Filip Arabul, fiind bătute zeci de tipuri și variante. La Callatis, din contră, numărul tipurilor de *tetrassaria* este de trei-patru ori mai mic decât al celor de *pentassaria*. Corelând această situație cu informațiile oferite de tezaure considerăm că avem de-a face cu o politică a autorităților callatiene de a atrage moneda vecinilor de la nord. Astfel se puteau obține beneficii mai mari prin intermediul schimbului de bani, întrucât nu existau cheltuieli de producție²⁰. Pe lângă o anumită politică monetară, prezența monedelor tomitane de patru unități în cantitate mare în unele tezaure de la Mangalia și din împrejurimi poate reflecta și o selecție intenționată, în condițiile în care monedele similare callatiene erau cu circa 2 g mai ușoare, iar piesele emise la Tomis erau realizate dintr-un aliaj mai bun.

În ceea ce privește cauzele nerecuperării tezaurului de la Schitu, preferăm să nu ne pronunțăm, atâta vreme cât nu cunoaștem cu exactitate locul și condițiile descoperirii.

CALLATIS

Plautilla

1. OR ↓ 13,14 g; 28×29,2 mm.

Av. ΦΟΥΛΒΙΑ ΠΛΑΥΤΙΛΛΑ CEB; bust spre dreapta.

Rv. KAAΛAT – IANΩN; E în câmp, stânga.

Hygieia spre stânga, hrânind șarpele dintr-o pateră.

Pick -, D.-E. Tacchella, RN, 1903, p. 206, nr. 13.

Gordian III

2-4. AE ↗ 13,42 g; 27,9×29,2 mm; ↗ 10,92 g; 26,3×28,7 mm; ↗ 10,59 g; 26,7×27,5 mm.

Av. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟΥ AVT; bust laureat, drapat, spre dreapta.

Rv. KAAΛAT – I – ANΩN; E în câmp, dreapta. Athena, cu pateră și sulică întoarsă, spre stânga; scut lângă piciorul drept.

Pick, p. 119, nr. 340.

5-7. AE ↗ 11,81 g; 26×27,2 mm; ↗ 11,68 g; 25,9×26,8 mm; ↗ 11,09 g; 27,2×30,8 mm.

Av. Ca mai sus, dar altă ștanță.

Rv. KAAΛAT – I – ANΩ – N; E în câmp, stânga. Nike, cu cunună și ramură de palmier, mergând spre stânga.

Pick, p. 120, nr. 341.

8. AE ↗ 12,71 g; 26,2×27 mm.

Av. Aceeași ștanță ca la nr. 5.

Rv. KAAΛAT – TIANΩN; E în câmp, stânga. Heracles din față, privind spre dreapta, cu trei mere în mâna stângă și măciucă în dreapta; blana leului pe brațul stâng.

Pick, p. 120, nr. 342.

9. AE ↗ 12,59 g; 27,5×27,9 mm.

Av. Aceeași ștanță ca la nr. 2.

Rv. KAAΛAT – IANΩN; E în câmp, stânga. Nemesis, cu vergea și curelușă, spre stânga; roată lângă piciorul drept.

Pick, p. 120, nr. 344.

Filip Arabul

10-15. OR ⚡ 13,37 g; 27×28,5 mm; ⚡ 12,90 g; 27,9×28,7 mm; ⚡ 12,74 g; 26,1×26,9

mm; ⚡ 12,66 g; 26,5×28,1 mm; ⚡ 12,15 g; 26,4×27,4 mm; ⚡ 11,24 g; 26,3×27,7 mm.

Av. AVT M IOYΛ – ΦΙΛΙΠΠΟΥ AVT; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.

Rv. KAAΛAT – I – ANΩN; E în exergă. Hades-Serapis purtând kalathos, șezând spre stânga, cu mâna dreaptă întinsă deasupra cerberului și sceptru în mâna stângă.

Pick, p. 121, nr. 348.

16-21. OR ⚡ 16,59 g; 27,4×28,7 mm; ⚡ 12,73 g; 26×27,3 mm; ⚡ 12,30 g; 25,6×28,4 mm; ⚡ 12,11 g; 27×28 mm; ⚡ 10,91 g; 27,1×27,5 mm; ⚡ 10,36 g; 26,5×27,9 mm.

Av. Aceeași ștanță ca la nr. 10.

Rv. KAAΛA – T – IANΩN; E în câmp, stânga. Serapis, purtând kalathos, spre stânga, cu mâna dreaptă ridicată și sceptru transversal în mâna stângă.

Pick, p. 121, nr. 349.

22. OR ⚡ 9,94 g; 25,6×26,7 mm.

Ca mai sus, dar altă ștanță de avers.

23-24. OR ⚡ 15,25 g; 27,6×28,4 mm; ⚡ 13,55 g; 27,7×29,4 mm.

Av. Aceeași ștanță ca la nr. 10.

Rv. KAAΛAT – I – ANΩN; E în câmp, dreapta. Demetra, cu pateră și torță, spre stânga.

Pick -, poate p. 121, nr. 350.

25-27. OR ⚡ 12,60 g; 27,3×28,3 mm; ⚡ 11,78 g; 26,8×28,3 mm; ⚡ 10,00 g; 26,7×28,4 mm.

Av. AVT M IOYΛ – ΦΙΛΙΠΠΟΥ AVT; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.

Rv. Aceeași ștanță ca la nr. 23.

28-33. OR ⚡ 14,94 g; 26,9×28,4 mm; ⚡ 12,86 g; 25,5×26,7 mm; ⚡ 11,81 g; 26,6×27,3 mm; ⚡ 11,54 g; 25,6×26,8 mm; ⚡ 10,97 g; 26,5×27,6 mm; ⚡ 10,96 g; 26,1×27,3 mm.

Av. Aceeași ștanță ca la nr. 10.

Rv. KAAΛAT – I – ANΩN; E în câmp, stânga. Heracles mergând spre dreapta, cu capul întors spre stânga, ținând pe brațul stâng măciuca și blana leului, iar cu mâna dreaptă cerberul.

Pick, p. 122, nr. 354.

34-38. OR L 16,49 g; 28×29,9 mm; L 15,72 g; 28×28,4 mm; L 12,56 g; 26,3×28,5 mm; L 11,78 g; 26,3×27,5 mm; L 10,39 g; 26,4×27,6 mm.
Av. Aceeași ștanță ca la nr. 10.
Rv. KAAAA – TIANON; E în câmp, stânga. Nemesis, cu vergea și curelușă, spre stânga; roată lângă piciorul drept.
Pick, p. 122, nr. 355.

39-40. OR L 12,17 g; 26,2×27,2 mm; L 12,15 g; 26,6×27,7 mm.
Av. Aceeași ștanță ca la nr. 10.
Rv. KAAAATI – ANON; E în câmp, stânga. Tyche, cu kalathos, cârmă și cornul abundenței, spre stânga.
Pick -, L. Ruzicka, ZfN, 30, 1912, p. 14 (extras), nr. 355 b.

41. OR L 13,76 g; 27,1×28,4 mm.
Av. Ca la nr. 10, dar altă ștanță.
Rv. KAAAATIANON; E în exergă. Vultur, cu aripile deschise și capul întors spre stânga, stând spre dreapta pe un altar, între două stindarde.
Pick, p. 122, nr. 356.

42. OR L 13,34 g; 27,6×29,1 mm.
Ca mai sus, dar altă ștanță de avers.

43. OR L 9,78 g; 25,5×26,5 mm.
Av. AVT M IOVA Φ – ANNON AVT; bust laureat, drapat, spre dreapta.
Rv. K – AAAA – TI – ANON; Δ în câmp, stânga. Nemesis, cu balanță și vergea, spre stânga; roată lângă piciorul drept.
Pick, p. 123, nr. 359.

TOMIS
Elagabal

44. OR L 11,40 g; 24,5×26,8 mm.
Av. AVT KAI M AVP – ANTONINOC; bust laureat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. MHTRON – TOV TOMEON; Δ în câmp, stânga. Heracles din față, privind spre stânga, cu arc în mână stângă întinsă și măciucă în dreapta; blana leului pe brațul stâng.
Regling, p. 795, nr. 3076.

Severus Alexander

45-46. OR L 14,66 g; 27,3×28,3 mm; L 10,54 g; 23,9×25 mm.

Av. AVT K M AVP CEV – AAEZANAPOC; cap laureat spre dreapta.
Rv. MHTRON – TO – TOV TOMEON; Δ în câmp, stânga. Serapis din față, cu mâna dreaptă ridicată și cu sceptru în mâna stângă.
Regling, p. 813, nr. 3148.

47. OR L 8,01 g; 25,3×27,2 mm.

Av. Ca mai sus.
Rv. MHTRON PONT – OV TOMEON Δ . Vultur din față, cu aripile deschise și capul întors spre stânga, stând pe un altar; deasupra, bustul lui Serapis din față.
Regling, p. 814, nr. 3155.

48-49. OR L 11,72 g; 26,6×28,4 mm; L 10,27 g; 24,5×26,2 mm.

Av. AVT K M AVP CEV – AAEZANAPOC; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. MHTRON PONT – OV TOMEON; Δ în câmp, dreapta. Hera, cu pateră și sceptru, sacrificând lângă altar, spre stânga.
Regling, p. 815, nr. 3157.

50. OR L 9,53 g; 25,4×27 mm.

Av. AVT K M AVP CEV – AAEZANAPOC – C; cap laureat spre dreapta.
Rv. MHTRON – TOV TOMEON; C în exergă; Δ în câmp, stânga. Demetra, cu spice și torță, spre stânga.
Regling, p. 815, nr. 3158.

51. OR L 11,25 g; 26,3×28 mm.

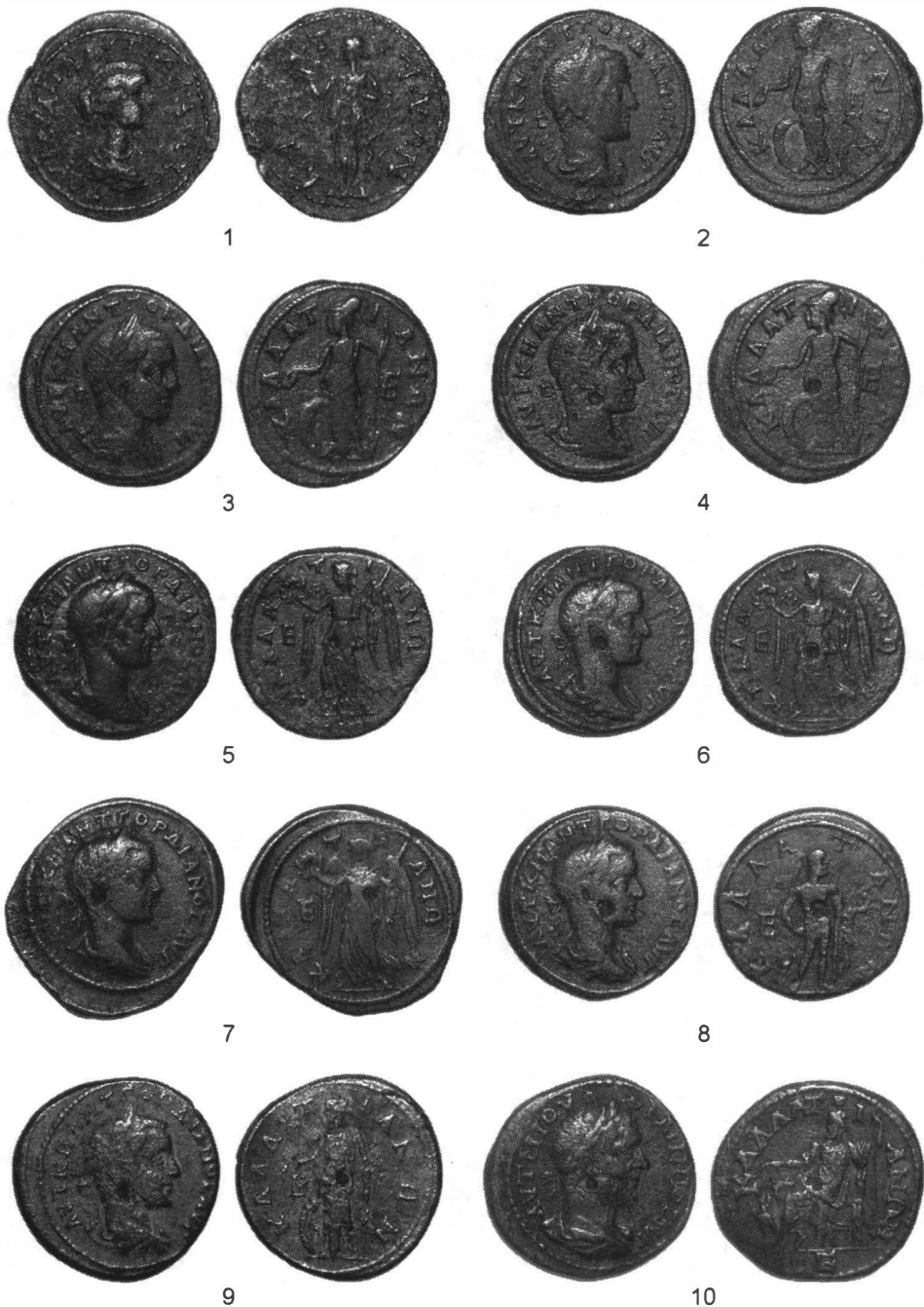
Av. AVT K M AVP CEVH – AAEZANAPOC; cap laureat spre dreapta.
Rv. MHTRON – TOV TOMEON; C în exergă; Δ în câmp, stânga. Ca mai sus.
Regling, p. 815, nr. 3160.

52. OR L 10,35 g; 25,5×27,1 mm.

Av. ... M AVP CEV – AAEZANAPOC; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. MHTRON PONTON TOMEON; C în exergă; Δ în câmp, dreapta. Ca mai sus, dar Demetra șezând spre stânga.
Regling, p. 816, nr. 3165.

53. OR L 9,53 g; 27,1×28,7 mm.

Av. Ca mai sus.
Rv. MHTRON PONT – OV TOMEON; Δ în câmp, stânga. Hygieia spre dreapta, hrănind șarpele dintr-o pateră.
Regling, p. 820, nr. 3191.

Pl. I. Monede de bronz din tezaurul de la Schitu.

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

Pl. II. Monede de bronz din tezaurul de la Schitu.

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

Pl. III. Monede de bronz din tezaurul de la Schitu.

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

Pl. IV. Monede de bronz din tezaurul de la Schitu.

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

Pl. V. Monede de bronz din tezaurul de la Schitu.

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

Pl. VI. Monede de bronz din tezaurul de la Schitu.

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

Pl. VII. Monede de bronz din tezaurul de la Schitu.

54-55. OR ↑ 12,30 g; 24,9×26,2 mm; ↑ 11,93 g; 25,7×26,6 mm.

Av. AVT K M AVP CEV – AΛEZANΔPOC; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta (din față).

Rv. MHTPO ΠON – TOV TOMEΩC; Δ în exergă. Concordia, cu kalathos, pateră și cornul abundenței, spre stânga.

Regling, p. 826, nr. 3222.

56. OR ⚡ 10,13 g; 25,6×27,3 mm.

Av. Aceeași ștanță ca la nr. 50.

Rv. MHTPO ΠON – TOV TOMEΩC; Δ în câmp, stânga. Concordia fără kalathos spre stânga.

Regling, p. 828, nr. 3233.

57. OR ⚔ 12,10 g; 26,7×28 mm.

Av. AVT K M AVP CEVH – AΛEZANΔPOC; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.

Rv. MHTPO ΠON – T TOMEΩC; Δ în câmp, dreapta. Tyche, purtând kalathos, din față, cu capul întors spre stânga, ținând în mână dreaptă sceptru, iar în stânga cornul abundenței; în dreapta, jos, Pontos.

Regling, p. 830, nr. 3246.

58. OR → 11,05 g; 24,3×26,1 mm.

Av. AVT K-M AVPHCE-V AΛEZANΔPOC; bust laureat, drapat, cuirasat, spre stânga, cu sulită și scut.

Rv. MHTPO ΠONTOV TOMEΩC; Δ în câmp, dreapta. Divinitate masculină (?), având doar o mantie pe umeri și pe brațul stâng, alergând spre dreapta.

Regling-; C. Preda, SCN, 4, 1968, p. 232, nr. 52.

59. OR ⚔ 12,84 g; 24,4×26,6 mm.

Av. AVT K M AVP CEV – AΛEZANΔPOC; cap laureat spre dreapta.

Rv. MHTPO ΠONTOV TOME ...; Δ în câmp, centru. Împăratul spre stânga, ridicând un trofeu, la baza căruia se află un captiv.

Regling, p. 832, nr. 3254.

60. OR ⚔ 11,83 g; 26,7×27,6 mm.

Av. AVT K M AVP CEVH – AΛEZANΔPOC; bust laureat, cuirasat, spre dreapta.

Rv. MHTPO ΠO – NTOV TOME; ΩC în exergă; Δ în câmp, stânga. Vultur din față, cu aripile deschise și cu capul întors spre dreapta, ținând o cunună în cioc.

Regling, p. 832, nr. 3257.

61. OR ⚔ 10,93 g; 24,6×26 mm.

Av. Aceeași ștanță ca la nr. 54.

Rv. MHTPO ΠONTOV TOME; ΩC în exergă; Δ în câmp, stânga. Șarpe încolăcit, nimbă, cu capul spre dreapta.

Regling, p. 835, nr. 3271.

62. OR ⚔ 10,22 g; 25,8×28 mm.

Av. Aceeași ștanță ca la nr. 50.

Rv. MHTPO ΠONTOV TOME; ΩC în exergă; Δ în exergă; Δ în câmp, stânga.

Trofeu având la bază doi captivi.

Regling, p. 835, nr. 3272.

63. OR ⚔ 11,90 g; 27,1×28,2 mm.

Av. Aceeași ștanță ca la nr. 60.

Rv. MHTPO ΠONTOV TOME; ΩC în exergă; Δ în câmp, centru (pe frontonul templului). Fațadă de templu tetrastil în care se vede statuia Concordiei.

Regling, p. 835, nr. 3273.

64. OR ⚡ 11,76 g; 26,3×26,7 mm.

Av. AVT K M AVP [CEVH] AΛEZANΔP – OC; cap laureat spre dreapta.

Rv. MHT / PO ΠON / TOV TO / ME – Δ – ΩC; în cunună de lauri.

Regling, p. 837, nr. 3283.

Maximus Caesar

65. OR ⚡ 10,50 g; 26,2×27,2 mm.

Av. Γ IOVA OVHP MAIMOCE · KAICE; bust drapat, cuirasat, spre dreapta.

Rv. MHTPO ΠONT – O – V TOME; ΩC în exergă; Δ în câmp, stânga; Hades-Serapis purtând kalathos, șezând spre stânga, ținând mâna dreaptă întinsă deasupra cerberului și sceptru în mâna stângă.

Regling, p. 850, nr. 3342.

Gordian III

66. OR ⚔ 10,96 g; 25,3×28 mm.

Av. AVT · K · M · AN[T] – ΓOPΔIANOCE A-; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta (din față).

Rv. MHTPO ΠO – N – TOV TOMHCE; Δ în câmp, stânga; Serapis, cu kalathos, spre stânga, ținând mâna dreaptă ridicată și sceptru transversal în mâna stângă.

Regling, p. 863, nr. 3382.

67. OR ⚡ 12,68 g; 26,8×29,4 mm.

Av. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ AVΓ; bust laureat, drapat, cuirasa, spre dreapta.
Rv. ΜΗΤΡΟ ΠΟΝΤ – Ο – V ΤΟΜΕΩC; Δ în câmp, stânga; Hera, cu pateră și sceptru, spre stânga.
Regling, p. 865, nr. 3390.

Av. Ca mai sus.

Rv. ΜΗΤΡΟ ΠΟΝ – ΤΟV ΤΟΜΕΩC; fără marcă de valoare. Concordia (fără kalathos), cu pateră și cornul abundenței, lângă altar, spre stânga.
Regling, p. 878, nr. 3466.

68. OR 10,57 g; 25×25,6 mm.

Av. Aceeași ștanță ca la nr. 66.
Rv. ΜΗΤΡΟ ΠΟΝ – ΤΟV ΤΟΜΕΩC; Δ în câmp, stânga. Hygieia spre dreapta, hrânind șarpele dintr-o pateră.
Regling, p. 874, nr. 3441.

70. OR 12,26 g; 27,4×28,8 mm.

Av. Aceeași ștanță ca la nr. 67.
Rv. ΜΗ ΤΡ – Ο Π – ΟΝΤ – ΟV ΤΟΜ; ΕΩC în exergă; Δ în câmp, dreapta. Vultur cu aripile deschise și capul întors spre dreapta, cu cunună în cioc, stând spre stânga, pe un altar, între două stindarde.
Regling, p. 883, nr. 3492.

69. OR 10,52 g; 25,4×26,5 mm.

NOTE

¹ Oscilațiile mari înregistrate la nivelul greutateii monedelor de același nominal, bătute chiar cu aceleași ștanțe, par a se afla la originea mărcilor de valoare. Probabil că monedele mai ușoare erau refuzate sau acceptate la altă rată de schimb decât fusese prevăzut de autorități, fapt care a determinat reglementarea situației.

² M. Dima, G. Talmațchi, *Un tezaur de monede tomitane de bronz descoperit la Constanța*, mss. Tezaurul mai cuprinde și două exemplare *triassaria*.

³ Pentru informații privind condițiile descoperirii și structura provizorie a tezaurului vezi C. Preda, SCIV, 12, 1961, 2, p. 241-250; idem, SCN, 4, 1968, p. 223-237; idem, SCN, 10 (1993), 1996, p. 27-41.

⁴ Nu insistăm asupra problemelor ridicate de legăturile între ștanțe, întrucât intenționăm să realizăm un studiu exhaustiv pe această temă o dată cu prelucrarea monedelor din tezaurul descoperit la Mangalia în 1960. Menționăm totuși că în tezaurul prezentat se regăsesc toate cele cinci ștanțe de avers folosite la Callatis pentru *pentassaria* în timpul lui Filip Arabul (nr. 10, 22, 25, 41 și 42).

⁵ Se pare că nici la Callatis nu s-au bătut monede pentru Filip II Augustus. Chiar dacă pe *tetrassaria* bustul reprezentat are trăsături tinerești, semănând chiar cu cel al lui Gordian III, legătura cu o ștanță de avers de la Filip II Caesar sugerează că emisiunile au fost paralele, iar împăratul care poartă titlul de Augustus pe piesele de acest nominal este Filip Arabul, cum de altfel apare și în corpus; B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 1, Berlin, 1898, p. 122-123. Vezi și nota 8.

⁶ Este posibil ca aceste cifre să se modifice, dar nu semnificativ, în momentul în care tezaurul va fi restudiat și publicat complet.

⁷ În jumătatea estică a provinciei Moesia Inferior și în nord-estul Thraciei au circulat mai multe serii de emisiuni cu două efigii, majoritatea bătute la Marcianopolis, începând cu domnia lui Septimius Severus. După anul 238 se cunosc doar patru variante, câte două pentru domniile lui Gordian III și Filip Arabul, care, spre deosebire de perioada anterioară, au fost emise într-un număr mai mare de ateliere. Cea mai timpurie dintre acestea, asociată la Marcianopolis numai cu numele guvernatorului Tullius Menophilus (238-241), este reprezentată prin busturile lui Gordian III și al unei divinități, identificată cu Serapis sau cu Marele Zeu. Această variantă de avers s-a bătut numai pentru orașe din Moesia Inferior: Dionysopolis, Marcianopolis, Odessos. Urmează emisiunile pe aversul cărora apare, alături de efigia lui Gordian III, aceea a Tranquillinei, legată, foarte probabil, de prezența cuplului imperial în provinciile balcanice, în anul 242. Asemenea piese întâlnim la Istros, Marcianopolis, Odessos și Tomis, în Moesia Inferior, și la Anchialos și Messembria, în Thracia. La Marcianopolis s-au bătut numai în timpul guvernatorului Prosius Tertullianus, în anii 242/3-244. Dacă emisiunile cu două efigii din timpul lui Gordian III par a fi succesive, existând

chiar o pauză între ele, celelalte două, bătute sub Filip Arabul, pot fi paralele. Monede cu busturile lui Filip Arabul și al Otacilliei au fost emise la Marcianopolis și Tomis în Moesia Inferior, și la Bizya și Messembria, în Thracia. Aceleași orașe, mai puțin Bizya, au pus în circulație și emisiuni cu efigia lui Filip II Caesar, alături de care apare aceea a lui Serapis. Cum la Marcianopolis ambele emisiuni se leagă de numele guvernatorului Prastina Messallinus (244-246/7 ?), iar monede de la Filip II Augustus nu se cunosc pentru nici unul dintre orașele menționate, se poate presupune că atelierele respective și-au încetat activitatea înainte de începutul anului 247.

⁸ C. Moisil, *CreștCol* 1938-1942, 1944, p. 15-20, nr. 142-175; 32 de exemplare (94,11%) din 34 au două efigii pe avers.

⁹ Gh. Poenaru Bordea, *SCN*, 5, 1971, p. 104; idem, R. Ocheșeanu, A. Popescu, *SCN*, 12 (1997), 1998, p. 92. Pieseile nu au fost publicate cu toate datele necesare, dar se menționează că 5 dintre ele au câte două busturi pe avers (83,33%).

¹⁰ C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 67, nr. 3 și 6-8. Este vorba despre patru monede, dintre care trei cu două efigii (75%), cea mai recentă fiind din timpul domniei lui Filip Arabul.

¹¹ B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 15, 1971, p. 409, nr. 76.

¹² Informații găsite în notele de inventar, la nr. 1420 și 1427.

¹³ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, A. Popescu, *loc.cit.*

¹⁴ *Ibidem*, p. 91.

¹⁵ B. Pick, *op.cit.*, p. 119-124.

¹⁶ *Ibidem*, p. 504-518.

¹⁷ În tezaurul Mangalia 1936 se regăsesc două monede tomitane (5,88%), iar în depozitul funerar, una (25%). Cel descoperit în 1963 pare să nu cuprindă monede de la Tomis.

¹⁸ Excepție face Anchialos, care a emis o cantitate mare de monede având pe avers busturile lui Gordian III și al Tranquillinei, dar fără să se specifice valoarea.

¹⁹ Se poate întâmpla ca neacceptarea monedelor marcate cu Δ , bătute pentru Gordian III și Tranquillina, de către unii parteneri comerciali, să fi determinat autoritățile tomitane să bată următoarele emisiuni cu două efigii fără marcă de valoare.

²⁰ Nu este imposibil totuși ca această politică să fie dictată de alți factori, cum ar fi lipsa metalului necesar producerii monedelor proprii, situație în care stocul existent era folosit la baterea pieselor de cinci unități, care nu se produceau în cantitate mare în zonă.

A NEW HOARD FROM THE MIDDLE OF THE 3rd CENTURY AD DISCOVERED IN DOBRUDJA

ABSTRACT

The author presents 70 bronze coins from a hoard found in 2003 at Schitu, Constanța county. The coins were struck in the first half of the 3rd century AD at Callatis (Plautilla 1, Gordian III 8, Philip I 34) and Tomis (Elagabalus 1, Severus Alexander 20, Maximus Caesar 1, Gordian III 5). The latest coins of the hoard were struck in AD 244-249.

Comparisons with other hoards from the same period, found at Callatis, were made too.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Table I. The structure of the Schitu hoard.

Plates I - VII. Bronze coins from the Schitu hoard (1:1).

MONEDELE CALLATIENE CU REPREZENTAREA CYBELEI PE LEU (LUCILLA – CRISPINA – IULIA DOMNA)

STELUȚA GRAMATICU
și VIRGIL IONIȚĂ

În acest articol ne-am propus inițial să prezentăm câteva monede callatiene mai puțin cunoscute, purtând efigiile împărăteselor Lucilla și Crispina. Faptul că pe reversul acestora este imprimată aceeași reprezentare, a Cybelei stând călare pe un leu, ne-a determinat să urmărim această imagine pe piesele Iuliei Domna și în întreaga iconografie monetară callatiană. Am înregistrat astfel în catalogul nostru 20 monede de bronz din colecția Virgil Ioniță și alte trei exemplare din fondul dr. George Severeanu păstrat la Cabinetul Numismatic al Muzeului Municipiului București.

Pentru împărătesele dinastiei Antoninilor, Faustina a II-a, Lucilla și Crispina, atelierul din Callatis a emis numai piese de bronz de un assarion. În corpusul monedelor cetăților grecești vest-pontice, referindu-se la nominalurile callatiene marcate de cifre de valoare în perioada romană (B, Γ, Δ, E), B. Pick arată că există o legătură directă între acestea și imaginile imprimate pe reversul lor. Astfel, pe piesele de un assarion, nemarcate de nici o cifră, au fost redată frecvent pe revers anumite tipuri iconografice: Cybele pe leu (298, 313, 347), Geniul morții (300, 314), Eros pe leu (288) sau o măciucă într-o cunună (335)¹. Autorul precizează că din punct de vedere metrologic piesele de un assarion cântăresc 2,55–3,75 g.

Lucilla
(164–169)

De la Lucilla avem nouă monede ce aparțin unei singure emisiuni, având doar o ștanță de avers și două tipare pentru revers (R1, R2), care a fost bătută probabil în intervalul de timp cuprins între căsătoria ei cu Lucius Verus și primirea titlului de *augusta* din anul 164 și până la moartea împăratului în 169². În literatura de specialitate este menționată și o altă emisiune, având bustul împărătesei pe avers și o inscripție între spice de grâu pe revers. Aceasta este reprezentată de un exemplar aflat în colecția Muzeului din Sofia³. Din nefericire neilustrată și prezentată fără date tehnice, această piesă rămâne să fie confirmată.

Toate monedele callatiene cu efigia Lucillei cunoscute până acum în literatura de specialitate și cele pe care le-am avut noi la dispoziție poartă pe revers numai imaginea Cybelei pe leu. Mențiunea lui Mușmov ne convinge că problema emisiunilor monetare ale Lucillei nu este rezolvată și că trebuie să ne așteptăm la apariția și a altor monede inedite.

1. (A1-R1)

Av. ΛΟΥΚΙΑΑΑ – CEBACTH, începând din dreapta sus. Bust drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. ΚΑΑΑ – ΑΤΙ, începând din stânga jos; în exergă, ΑΝΩΝ. Cybele cu kalathos, stând călare pe un leu ce merge spre dreapta, ține în mâna stângă un sceptru și mâna dreaptă sprijinită pe crupa leului. Cerc perlat.

a. AE ↓ 3,77 g; 20 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 1.

b. AE ↓ 3,17 g; 18,4 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 2.

c. AE ↓ 3,15 g; 18 mm; pe avers este lizibil doar Λ[ΟΥΚΙΑΑΑ – CEBACTH]; col. V. Ioniță. Pl. I, 3.

d. AE ↓ 3,05 g; 19 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 4.

e. AE ↓ 2,97 g; 18,8 × 20 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 5.

f. AE ↓ 2,52 g; 18 × 19 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 6.

Alte piese:

L. Ruzicka, NZ, 50, 1917, p. 92, nr. 298a, descrie o piesă de la Lucilla din colecția sa: AE 2,38 g; 19 mm. Acesta consideră că zeița de pe revers ar fi redată din față, ceea ce ne face să ne îndoim de corectitudinea descrierii, care altfel corespunde. De asemenea, observă că mai există o variantă pentru revers, cu trimitere la W. Knechtel.

În colecția Papahagi, păstrată la Muzeul Național de Istorie a României, se află o piesă de la Lucilla de acest tip.

2. (A1-R2)

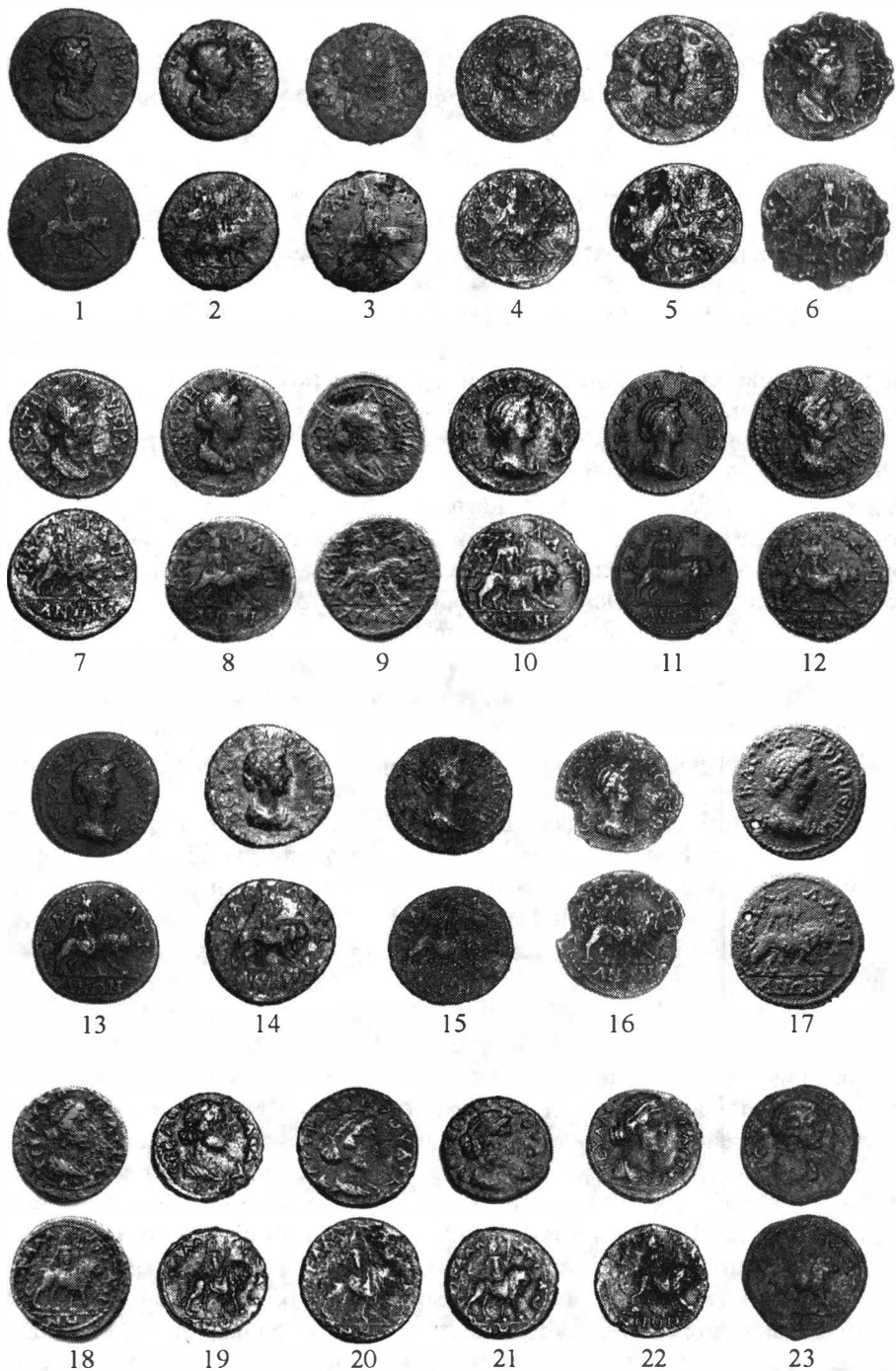
Av. Ca mai sus.

Rv. ΚΑΑ – ΑΑΤΙ, începând din stânga jos; în exergă, ΑΝΩΝ. Ca mai sus.

a. AE ↓ 3,17 g; 19 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 7.

b. AE ↓ 2,75 g; 19,7 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 8.

c. AE ↓ 2,28 g; 19 mm; col. G. Severeanu, inv. 130/1504. Moneda a fost publicată de W. Knechtel, BSNR, 5, 1908, p. 31, nr. 7 și a fost amintită și de L. Ruzicka, NZ, 50, 1917, p. 92, nr. 298a, alături de o piesă din colecția sa bătută cu prima ștanță de revers. Knechtel descrie zeița de pe revers ca ținând un sceptru în mâna dreaptă, descriere care se dovedește a fi eronată. Faptul că piesa lui G. Severeanu este aceeași cu cea a lui W. Knechtel este confirmat de datele lor tehnice asemănătoare. Pl. I, 9.

Pl. I. Monede callatiene de la Lucilla (1-9), Crispina (10-17) și Iulia Domna (18-23).

Alte piese:

La Brüder Egger, *Auktions-Katalog. Griechischer Münzen*, I, 7, Viena, 1908, nr. 132, se descrie o astfel de monedă: AE 2,35 g; 19 mm, cu trimitere la Pick, 298**.

C. Moisil, *CreștCol*, 21, oct.–dec. 1912 (col. Sutz, I), p. 250, nr. 63, publică două monede din colecția Sutz, de acest tip: AE 20 mm, slab conservate. Faptul că legenda de avers este tipărită greșit ar putea duce în eroare, dar trimiterea autorului la articolul lui W. Knechtel, amintit mai sus, confirmă că este vorba de același tip monetar.

C. Moisil, *CreștCol*, 49–53 (1938–1942), 1944, p. 13, nr. 116, prezintă o monedă callatiană de la Lucilla descoperită la Mangalia: AE 20 mm, uzată. Legenda de pe revers este redată cu încă o pauză între literele T – I, pe care noi nu am considerat-o necesară.

R. Ocheșanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 6, 1973, p. 363, nr. *162, pl. IV, editează o piesă descoperită la Pecineaga, jud. Constanța: AE ↓ 2,57 g; 20 mm, tocită. Legenda de revers este citită greșit, autorii dând ca reper articolul lui Ruzicka, în care se face referire la prima ștanță de revers. Totuși, din fotografie reiese că piesa aparține ștanței de revers nr. 2. Această monedă a fost reluată și de Maria Munteanu, R. Ocheșanu, *Pontica*, 8, 1975, p. 195, nr. 49.

Din punct de vedere stilistic, ștanța de revers nr. 2 (R2) este asemănătoare cu cea a emisiunii următoarei împărătese, Crispina, dar sunt câteva elemente diferite: coada leului și dispunerea legendei. În virtutea acestei apropieri stilistice, considerăm că aceasta ar fi succesiunea emisiunilor monetare ale Lucillei, atâtea câte se cunosc până acum.

Alte piese amintite, dar care nu pot fi precizate pe ștanțe:

În 1816, Christianus Ramus⁴ a editat o monedă cu efigia unei împărătese pe avers și cu Cybele pe leu pe revers, pe care nu a identificat-o cu certitudine, atribuind-o Faustinei a II-a sau Lucillei. Pick a demonstrat însă că este vorba de o emisiune a Iuliei Domna⁵, părerea sa fiind confirmată de publicarea ulterioară a piesei⁶.

B. Pick, nr. 298** redă o monedă editată de Eckhel syll.⁷ 24, preluată ulterior de Mionnet⁸, 2, 57, 21 și Armeth 888, 5, care a fost atribuită Lucillei. Acesta consideră însă că moneda aparține mai degrabă Iuliei Domna, înseriind-o între emisiunile acestei ultime împărătese (313, 4). Nu suntem de acord cu această nouă reatribuire (valabilă doar în cazul piesei lui Ramus), ce trebuie privită cu rezervă. Mionnet, 21, nu pune la îndoială identificarea lui Eckhel, redând-o în lucrarea sa întocmai, ca de altfel și Armeth, 888, 5. Din nefericire, nu sunt redată pauzele din legendă, pentru a putea stabili căreia dintre ștanțele de revers îi aparține piesa respectivă.

N. Mușmov, *Antičnite moneti*, Sofia, 1912, p. 26, nr. 264, înregistrează o monedă cu reprezentarea Cybele pe revers, fără să o ilustreze sau să precizeze modul de scriere al legendelor, care va fi reluată și de I. Vârbanov, *Grecki imperatorski moneti*, Burgas, 2002, p. 61, nr. 401.

C. Moisil, *CreștCol*, 21, oct.–dec. 1912 (col. Sutz, I), p. 250, nr. 64, publică o monedă pe care o atribuie Lucillei, monedă ce va fi reluată ulterior de

M.C. Sutz, AARMSI, 35, 1913, p. 365, nr. 22. Din descrierea celui din urmă autor deducem că este vorba de o emisiune a Iuliei Domna, acestea fiindu-i specifică o anumită dispunere în câmp a legendei de revers. Probabil, starea de conservare precară a piesei, menționată de cei doi autori, a permis o astfel de confuzie.

Se poate constata o apropiere stilistică frapantă între aversul monedelor Lucillei și cel al pieselor Iuliei Domna (A1) descrise mai jos, fapt ce determină confuzie în identificarea unor monede slab conservate. În departajarea emisiunilor celor două împărătese ar trebui să se țină seama și de o anumită distribuție în câmp a legendei de revers specifică pieselor Iuliei Domna (R1).

Pentru Lucilla avem un număr de nouă piese în catalogul nostru și alte trei din literatura de specialitate, cu greutatea precizată, cuprinse între 2,28 și 3,77 g. Cu o medie de circa 2,84 g, ele se situează între limitele de greutate stabilite de B. Pick pentru un assarion. Se observă că monedele acestei împărătese au fost descoperite într-o arie restrânsă, la Mangalia și Pecineaga (jud. Constanța), o excepție fiind cea din colecția Papahagi, care ar proveni din zona Durostorum – Silistra.

Crispina
(180–182)

Pentru Crispina avem opt piese de bronz aparținând aceluiași ștanț de avers și revers. Se pare că atelierul callatian nu a bătut decât această emisiune cu numele ei. Această ipoteză are drept suport și răstimpul destul de scurt în care ar fi fost emise monede în numele Crispinei, cuprins între urcarea pe tron a lui Commodus, deși avea titlul de *augusta* încă de la căsătoria sa din anul 178, și până la exilarea ei în anul 182. Acuzate de complot împotriva împăratului Commodus, Crispina și cumnata sa, Lucilla vor fi exilate și ulterior executate: Lucilla în anul 183, urmată de Crispina în anul 187⁹.

1. (A1-R1)

Av. ΚΡΙCΠΙΩΝΑ – CEBACTH, începând din dreapta sus. Bust drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. ΚΑΛ – ΛΑΤΙ, începând din stânga jos; în exergă, ΑΝΩΝ. Cybele cu kalathos, stând călare pe un leu care merge spre dreapta, ține în mâna stângă un sceptru și mâna dreaptă sprijinită pe crupa leului. Cerc perlat.

a. AE ♠ 3,45 g; 19,1 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 10.

b. AE ↓ 3,30 g; 19 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 11.

c. AE ← 3,26 g; 19,3 mm; col. V. Ioniță. Poziția diferită a axului acestei piese față de celelalte nu pare să aibă o altă semnificație decât faptul că ea aparține unui alt grup de monede bătute la un moment dat, în care poziția ștanțelor nu mai era aceeași ca înainte¹⁰. Pl. I, 12.

d. AE ♠ 3,08 g; 18,5 × 19,1 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 13.

e. AE ♠ 2,90 g; 18 × 19,1 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 14.

f. AE ♠ 2,76 g; 17,4 × 18,7 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 15.

g. AE ↓ 2,62 g; 18,5 × 19,7 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 16.

h. AE 19 mm; este imaginea unei piese din comerțul cu antichități. Nu deținem alte date tehnice. Pl. I, 17.

Alte piese:

C. Moisil, *CreștCol*, iulie–decembrie 1915, p. 207, nr. 100, editează singura monedă callatiană de la Crispina din literatura consultată: AE 18 mm. Autorul identifică eronat divinitatea de pe revers cu zeul Dionysos mergând spre dreapta însoțit de un leu.

Pe internet, pe site-urile *wildwinds.com* și *vcoins.com* – The Online Ancient Coin & Antiquity Show, nr. 3171, este prezentată o monedă callatiană de la Crispina: AE 20 mm, care confirmă această emisiune.

Cele șapte monede de la Crispina din catalogul nostru cântăresc între 2,62 și 3,45 g, având o medie de 3,05 g, ușor mai ridicată decât cea a pieselor împărțesei precedente.

Iulia Domna (193–217)

1. (A1 – R1)

Av. IOYΛIA AΓ · V – CEBACTH, începând din dreapta sus. Bust drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KAAΛ – ATIAN – ΩN, începând din stânga centru. Cybele cu kalathos, stând pe un leu care merge spre dreapta, ține în mâna stângă un sceptru și mâna dreaptă sprijinită pe crupa leului. Cerc perlat.

Ștanța de revers (R1) este comună primelor două ștanțe de avers (A1, A2).

a. AE ↓ 4,33 g; 18,5 mm; col. Severeanu – inv. 134/1583. Pl. I, 18.

b. AE ↓ 3,30 g; 17,1 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 19.

Alte piese:

Pick, 313, 2 menționează o piesă editată de Christianus Ramus, Copenhaga, I, 98, 3, pe care acesta o atribuise Faustinei sau Lucillei. Autorul corpusului monedelor callatiene a înseriat-o însă între emisiunile Iuliei Domna, identificarea corectă fiind confirmată de o republicare ulterioară a piesei în discuție în *SNGCop, Thrace*, 184: AE ↓ 2,83 g, 17 mm. Deși descrierea nu este foarte exactă, din fotografie reiese că piesa are prima ștanță de avers.

C. Moisil, *CreștCol*, 21, oct.–dec. 1912 (col. Sutzu, I), p. 250, nr. 64, publică o monedă pe care o atribuie Lucillei, monedă ce va fi reluată ulterior de M.C. Sutzu, *AARMSI*, 35, 1913, p. 365, nr. 22: AE 17 mm. Din descrierea, mai completă, a celui din urmă autor deducem că este vorba de fapt de o emisiune a Iuliei Domna, aceștia fiindu-i specifică această distribuție a legendei de revers: KAAΛ – ATIAN – ΩN. Cei doi autori precizează că starea de conservare a monedei este slabă, fapt care a determinat și descrierile lor diferite pentru aceeași piesă.

C. Moisil, *CreștCol*, 31–34, 1920–1933, 1936 (col. Sutz, II), p. 32, nr. 295: AE 17,5 mm. În absența unei fotografii, având ca argument pauza din legenda de pe avers, noi am plasat aici această piesă.

O. Iliescu, Elena Isăcescu, M. Gramatopol, Constanța Popescu, *CreștCol*, 19, ian.–martie 1967, p. 8, nr. 28: AE 4,18 g; 17 mm, cu trimitere la Pick, 313.

SNG Schweiz II. *Katalog der Sammlung Jean-Pierre Righetti in Bernischen Historischen Museum Balázs Kapassy*, Berne-Stuttgart-Viena, 1993, nr. 214 : AE ↓ 3,357 g; 17 mm, cu trimitere la Pick, 313 și SNGCop, 184.

Pe internet, pe site-urile wildwinds.com și vcoins.com, nr. 1963, este ilustrată o monedă callatiană de la Iulia Domna: AE 18 mm, cu trimitere la SNGCop, 184.

2. (A2 – R1)

Av. IOYNA – AΓ CEBACTH, începând din dreapta sus. Bust drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. Ca mai sus. Reversul este comun celor două ștanțe de avers (A1, A2).

a. AE ↓ 3,42 g; 17,3 mm; col. G. Severeanu, inv. 7168/1584. Pl. I, 20.

b. AE ↓ 3,32 g; 16,6 × 17,4 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 21.

Alte piese:

Pick, 313, 3 menționează o piesă din London Cat. 23, 10¹¹: AE 2,85 g; 17 mm. Descrierea din BMC-Greek nu a fost preluată în totalitate de Pick, astfel că suntem datori să amintim că legenda de pe revers este redată cu pauză (I–A), care după părerea noastră nu este absolut necesară; de asemenea se consideră eronat că zeița este redată din față.

Alte piese neprecizate, cu A1 – A2:

C. Moisil, *CreștCol*, 49–53, 1938–1942, 1944, p. 13, nr. 117: AE 16 mm. Descrierea sumară a aversului nu ne permite să stabilim căreia dintre cele două ștanțe de avers îi aparține moneda. Pentru revers, starea slabă de conservare a monedei a determinat o redare defectuoasă a legendei.

3. (A3–R2)

Av. IOYNA AΓ·V– CEBACTH, începând din stânga jos. Bust drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KAA – AATIAN – ΩΩN, începând din stânga centru. Ca mai sus.

a. AE ↓ 3,24 g; 17,5 mm; col. V. Ioniță. Pl. I, 22.

Alte piese:

E. Petac, BSNR, 86–87 (1992–1993), 1996, p. 319, nr. 6, cu ilustrație la p. 321, fig. 1, nr. 6: AE ↓ 2,55 g; 18 mm. Autorul editează o monedă callatiană de la Iulia Domna descoperită la Limanu, jud. Constanța, în teritoriul rural al Callatisului, care se păstrează astăzi în colecțiile CNBAR. Datorită stării slabe de conservare, legenda de pe avers este redată incomplet.

4. (A4-R3)

Av. IOVΛ – IADΘ[ΜΝΑ C] ? începând din stânga jos. Bust drapat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KA – ΛΛΑΠ, începând din stânga centru; în exergă, ANQN. Ca mai sus.

a. AE ↑ 3,58 g; 18,5 mm; col. V. Ioniță. Starea slabă de conservare a monedei nu ne-a permis identificarea cu certitudine a ligaturii de pe avers, ezitând încă între aceasta și o scriere simplă a legendei. Pl. I, 23.

Alte piese:

L. Ruzicka, NZ, 50, 1917, p. 94, nr. 312z, pl. 28, 312z rv., publică o monedă din colecția sa care pare a fi de acest tip: AE 3,54 g; 19 mm. Acesta redă legenda de pe avers cu MN în ligatură și un mic A jos. Absența fotografiei aversului nu ne permite confruntarea cu moneda noastră; de aceea o încadrăm aici cu o oarecare rezervă. Autorul identifică eronat zeitatea de pe revers cu Dionysos, care ține în mâna stângă un tyrsos în loc de sceptru.

B. Mitrea, SCIVA, 18, 1967, 1, p. 199, nr. 55 descrie o piesă descoperită la Limanu, jud. Constanța, pe care o bănuim a fi de acest tip în lipsa unei ilustrații corespunzătoare și a unei descrieri exacte: AE ↑ 3,24 g; 18 mm. La această alegere contribuie descrierea generală a monedei (pe avers, posibil cu MN în ligatură) și axul acesteia. Informația a fost preluată și de Maria Bărbulescu, R. Ocheșeanu, Pontica, 8, 1975, p. 189, 25 (4). Moneda se afla în colecția particulară a lui Victor Bratu din București.

Alte piese amintite, dar care nu pot fi precizate pe ștanțe:

Pick, 313, 1 menționează o piesă din colecția Bassarabescu, fără date tehnice sau ilustrație.

Pick, 313, 4 înregistrează o monedă din colecția Muzeului din Viena editată de Eckhel syll. 24 și preluată de Mionnet S. 2, 57, 21 și Armeth 888, 5, care așa cum a identificat-o primul autor, ar aparține mai degrabă Lucillei.

N. Mușmov, *Antičnite moneti*, Sofia, 1912, p. 27, nr. 287, editează o piesă din colecția Muzeului din Sofia fără detalii sau ilustrație.

I. Vărbănov, *Grecki imperatorski moneti*, Burgas, 2002, p. 63, nr. 432, menționează o descriere generală, dar cu legenda greșită, a unei emisiuni a Iuliei Domna (AE 17 mm).

Emisiunile callatiene cu efigia Iuliei Domna sunt mult mai numeroase, fiind bătute și monede cu valoarea de triassarion, cu Dioscurii (Pick, 312) sau cu bustul Demetrei pe revers¹², ultima reprezentare fiind prezentă și pe o emisiune a Plautillei¹³. Imaginea Cybelei pe leu este imprimată pe piesele de un assarion ale acestei împărătese, alături de reprezentarea Geniului morții (Pick, 314). Din analiza monedelor de care dispunem, patru din colecția Virgil Ioniță și alte două din cea a dr. George Severeanu, reiese că sunt patru ștanțe de avers diferite,

dintre care primele două sunt unite printr-o matriță comună de revers, aparținând aceleiași emisiuni. În literatura de specialitate sunt mult mai numeroase monedele cu prima ștanță de avers, comparativ cu cele care au ștanțele 2 și 3, care sunt reprezentate de câte un singur exemplar.

Primele trei ștanțe au în comun pieptănătura împărătesei, asemănătoare Faustinei a II-a, Lucillei și Crispinei, precum și legenda ce conține cuvântul ΑΓΟΥ (sau forma prescurtată, ΑΓ). Inițial am considerat că ar fi o greșeală de scriere a cuvântului “augusta”. În acest caz, asocierea lui cu termenul de Σεβαστή ar constitui o tautologie, pentru că pe monedele grecești cu efigia împărăteselor romane este utilizat cu precădere acest ultim termen, al cărui echivalent latin este “augusta”. Pe de altă parte, faptul că termenul ΑΓΟΥ este imprimat pe trei ștanțe diferite de avers în emisiunile Iuliei Domna sau faptul că acesta nu mai este adoptat în legenda niciunei alte împărătese romane la Callatis înlătură varianta unei erori de scriere. Meșterii monetari callatieni nu adoptau întâmplător anumiți termeni, lucru dovedit de o monedă de bronz cu valoarea de triassarion de la Iulia Mamaea, pe care este imprimată clar legenda de avers ΙΟΥΛΙΑ • ΜΑΜΜΑΙΑ • ΑΥΓΥC¹⁴.

Sensul acestui termen nu a fost încă descifrat de filologi sau epigrafiști, rămânând o sarcină a acestora pentru viitor. O posibilă explicație a apariției cuvântului ΑΓΟΥ în legenda monetară a împărătesei ar trebui căutată în primirea oficială de către Iulia Domna a titlului de IVLIA PIA FELIX AVG în cursul anului 196, titlu care va fi imprimat pe emisiunile romane imperiale abia după moartea lui Septimius Sever¹⁵. Această legendă însoțește nu numai imaginea Cybelei pe leu ci și reprezentarea Geniului morții, fiind specifică monedelor de un assarion¹⁶. La Callatis, este posibil ca atelierul să fi bătut aceste monede începând cu anul 196, imediat după primirea titlului de PIA de către Iulia Domna. Încercarea de a le data mai târziu, după moartea lui Septimius Sever, în același timp cu emisiunile romane imperiale este contracarată de argumentul stilistic, aceste aversuri fiind asemănătoare cu cele de la Lucilla și deseori confundate în cazul unor piese mai slab conservate. Trebuie să menționăm faptul că pe celelalte piese, de trei assarion, cu Dioscurii sau capul Demetrei, nu este redat acest cuvânt, împărăteasa fiind numită doar CEBACTH.

În favoarea ipotezei de mai sus, menționăm o monedă bătută la Nicaea în vremea Iuliei Cornelia Salonina, care păstrează pe revers amintirea jocurilor organizate aici: ΝΙΚΑΙΕΩΝ CEYHPIA ΑΓΟΥCΙΑ, jocuri care își au originea tot în vremea Severilor¹⁷. În *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure*, autorii, aflați în fața unui cuvânt rar întâlnit, consideră termenul o formă denaturată a cuvântului ΑΥΓΟΥCΙΑ, titlu care însoțește denumirea jocurilor CEYHPIA în vremea lui Maximinus. Faptul că acest cuvânt este utilizat în legendele monetare, încă din vremea Iuliei Domna la Callatis, fiind reluat în amintirea Severilor la Nicaea pe moneda Saloninei, ne determină să privim cu rezervă presupunerea unei simple greșeli de monetar.

Cea de-a patra ștanță de avers de la Iulia Domna este diferită de cele de mai sus prin modul de redare al bustului împărătesei, pieptănătura acesteia și legenda de avers. Din punct de vedere stilistic, acest avers este asemănător cu cel al unei piese bătute la Nicaea și pe al cărei revers sunt imprimate busturile față în față ale lui Caracalla augustus și Geta caesar¹⁸. Această emisiune se situează în anul 198, când cei doi primesc aceste titluri, sau mai larg, în intervalul anilor 198–209, până când este numit și Geta augustus. În analogie cu piesa de la Nicaea, datăm larg cea de-a patra emisiune a Iuliei Domna de la Callatis între anii 198 și 209.

Monedele Iuliei Domna, în număr de 13, dintre care șapte menționate în literatura de specialitate, cântăresc între 2,55 și 4,33 g, având o medie de cca 3,36 g, mult mai înaltă decât cea a primelor împărătese. Dintre acestea, numai două au loc de descoperire precizat, și anume la Limanu, jud. Constanța.

Trecând în revistă emisiunile atelierului callatian din literatura de specialitate, constatăm că imaginea Cybelei pe leu este redată numai pe reversul monedelor imperiale, prima reprezentare fiind imprimată în vremea împărătesei Faustina a II-a (161-176)¹⁹. În corpusul monedelor grecești de la Callatis, B. Pick descrie o emisiune de un assarion pe care apare Cybele călare (298), acesta nefiind sigur dacă este vorba de o singură piesă editată inițial de J. Sabatier²⁰ și preluată ulterior de J.A. Blanchet²¹, sau de două monede diferite. Așa cum reiese din desenul celui din urmă autor, Faustina a II-a are aceeași pieptănătură ca și împărătesele care-i succed, iar pe revers imaginea Cybelei, stilistic foarte apropiată de emisiunile mai târzii, dar cu altă distribuție a legendei în câmp.

După Lucilla, Crispina și Iulia Domna, următoarea împărăteasă pentru care avem atestată o astfel de emisiune este Iulia Mamaea. În colecția M.C. Sutz figurează un assarion cu acest revers, diferit de celelalte prin dispunerea legendei²².

Deși este o reprezentare utilizată cu predilecție pentru piesele împărăteselor în vremea Antoninilor și Severilor, totuși apare și pe monedele de un assarion de la Gordian al III-lea (Pick, 347). B. Pick menționează trei piese: una de la München, reluată ulterior²³ și alte două în Cat. D'Ennery 4290 (rv.) și Sestini lett. cont. 4, 45, 5²⁴. Se pare că nu este exclus să mai apară emisiuni de acest tip și de la alți împărați.

Cybele apare și la Septimius Sever, Geta, Severus Alexander, Gordian al III-lea sau Filip Arabul, dar în alte ipostaze: șezând pe tron, cu lei la picioare, având pateră și tympanon și numai pe piese de nominal mare, de pentassarion (E)²⁵. De asemenea, este o zeităate des întâlnită în iconografia monedelor pseudo-autonome de tip KTICTHC, fiind redată la fel, șezând pe tron, și pe reversul pieselor din grupele II, III/1-2, IV, VI/4, VII/1, VIII/1, IX/2 și XI²⁶.

Cu riscul de a oferi o imagine incompletă asupra aspectului metrologic al pieselor de un assarion, ne vom referi numai la cele care au pe revers reprezentarea Cybelei pe leu. Greutățile acestora evoluează astfel: au o medie de

Tabelul I. Repartiția greutateilor monedelor callatiene de un assarion, având pe revers reprezentarea Cybelei pe leu.

Lucilla	Crispina	Iulia Domna	Iulia Mamaea	Gordian al III-lea
3,77 g	3,45 g	4,33 g	3,10 g	2,725 g
3,17 g	3,30 g	4,18 g		
3,17 g	3,26 g	3,58 g		
3,15 g	3,08 g	3,54 g		
3,05 g	2,90 g	3,42 g		
2,97 g	2,76 g	3,357 g		
2,75 g	2,62 g	3,32 g		
2,57 g		3,30 g		
2,52 g		3,24 g		
2,38 g		3,24 g		
2,35 g		2,85 g		
2,28 g		2,83 g		
		2,55 g		
12 piese	7 piese	13 piese	1	1
M = 2,84 g	M = 3,05 g	M = 3,36 g		

2,84 g la Lucilla, care crește evident la Crispina (3,05 g) și ajunge la 3,36 g la Iulia Domna. Valorile pieselor de la Iulia Mamaea și Gordian al III-lea din tabelul I, cunoscute din literatura de specialitate, sunt strict orientative și nu pot fi folosite ca reper sigur în absența analizei unor eșantioane semnificative ale monedelor de un assarion.

NOTE

¹ B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 1, Berlin, 1898, p. 95-96.

² EAIVR, II, p. 332, s.v. *Lucilla* (Alexandra Ștefan).

³ N. Mușmov, *Antičnite moneti na balkanskija poluoströv*, Sofia, 1912, p. 26, nr. *265, preluat și de I. Vârbanov, *Grecki imperatorski moneti*, Burgas, 2002, p. 61, nr. 402.

⁴ Ch. Ramus, *Catalogus numorum veterum Graecorum et Latinorum musei regis Daniae*, Copenhagen, 1816, I, p. 98, nr. 3 (non vidi).

⁵ B. Pick, *op.cit.*, p. 112, nr. 298; p. 115, nr. 313, 2.

⁶ SNGCop, *Thrace*, 184.

⁷ J. Eckhel, *Sylloge I. Numorum veterum anecdotorum thesauri Caesarai, cum commentariis Josephi Eckhel. Viennae: Typis Joan Thomae nobilis de Trattneri*, 1786 (non vidi).

⁸ Th.E. Mionnet, *Description des médailles antiques, grecques et romaines. Supplément*, 2, Paris, 1822.

⁹ EAIVR, I, p. 374, s.v. *Crispina* (Alexandra Ștefan).

¹⁰ J. van Heesch, *Annotazioni Numismatiche*, 6, 1992, p. 102-107.

¹¹ BMC-Greek, *Moesia*, p. 23, nr. 10, fără ilustrație.

¹² L. Ruzicka, *NZ*, 50, 1917, p. 94, nr. 311z.

¹³ *Ibidem*, p. 95, nr. 321a, pl. 28, 321a rv.

¹⁴ Moneda se află în colecția "dr. George Severeanu" de la Muzeul Municipiului București.

¹⁵ BMC, V, p. cxxxi.

¹⁶ B. Pick, *op.cit.*, nr. 314; L. Ruzicka, VHAD, 15, 1922, p. 228, nr. 314a, cu precizarea că legenda de avers este citită incomplet sau reprezintă o variantă.

¹⁷ *Recueil*, I, 3, *Nicée et Nicomédie*, p. 397 și p. 509, nr. 863, pl. 88, 10.

¹⁸ *Ibidem*, p. 448, nr. 397, pl. 78, 13.

¹⁹ N. Mușmov, *op.cit.*, p. 26, nr. 263.

²⁰ J. Sabatier, RBN, 4 (seria 3), 1860, p. 2, nr. 1, pl. I (non vidi).

²¹ J.A. Blanchet, RN, 1892, p. 60, nr. 7, pl. I, 3.

²² M.C. Sutz, BSNR, 4, 1907, p. 6, nr. 14, reluată și de C. Moisil, CreștCol, 21, oct.-dec. 1912 (col. Sutz, I), p. 253, nr. 85: AE 3,10 g; 19 mm

²³ *SNG Deutschland, Staat. Münz. München*, 7, Berlin, 1985, nr. 252: AE ↑ 2,725 g.

²⁴ D. Sestini, *Lettere e dissertazioni numismatiche*, vol. 4, Florența, 1818, p. 45, nr. 5 (non vidi), ce va fi reluată de Th.E. Mionnet, *op.cit.*, p. 61, nr. 46.

²⁵ N. Mușmov, *op.cit.*, p. 27, nr. 277 (Septimius Sever); p. 28, nr. 305-306 (Geta); p. 29, nr. 311 (Severus Alexander); p. 30, nr. 326 (Gordian III); L. Ruzicka, NZ, 50, 1917, p. 96, nr. 325 (Geta) și p. 98, nr. 354a (Filip Arabul).

²⁶ Steluța Gramaticu, V. Ioniță, BSNR, 92-97 (1998-2003), 2003, p. 47-73.

MONNAIES CALLATIENNES AVEC LA REPRÉSENTATION DE CYBÈLE SUR LE LION (LUCILLE – CRISPINE – JULIA DOMNA)

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent 23 monnaies de bronze émises par l'atelier monétaire de Callatis, qui ont sur l'avers les effigies des impératrices Lucille, Crispine et Julia Domna et sur le revers Cybèle assise sur un lion qui marche à droite. L'image de Cybèle est imprimée d'habitude sur le revers des monnaies d'un assarion. B. Pick, AMNG, I, 1, 1898, p. 95-96, constatait que sur les assaria, qui ne sont pas marqués avec un chiffre (A), on utilisait fréquemment certains types iconographiques: Cybèle sur le lion (298, 313, 347), Thanatos, le génie de la mort (300, 314) ou Éros sur le lion (288).

Pour Lucille, il y a une seule émission avec un coin d'avers et deux de revers (A1-R1, R2). N. Mușmov, *Antičnite moneti*, Sofia, 1912, p. 26, nr. *265, a signalé pour Lucille un autre type de revers avec légende dans une couronne de feuilles du laurier, mais ce type n'est pas confirmé par d'autres pièces. La moyenne du poids d'un assarion avec l'effigie de Lucille est de 2,84 g. L'atelier de Callatis a frappé une seule émission pour Crispine (A1-R1). Les pièces de bronze d'un assarion ont la moyenne du poids de 3,05 g. Callatis a émis plusieurs assaria (Pick 313, 314) et triassaria (Pick 312) avec l'effigie de Julia Domna. Les pièces qui ont sur le revers l'image de Cybèle sur le lion sont exclusivement des assaria frappés en quelques étapes, avec quatre coins d'avers et trois de revers (A1, A2-R1; A3-R2; A4-R3). Les premières trois émissions sont semblables en ce qui concerne la coiffure de l'impératrice, proche de celle de Lucille et de Crispine, et la légende qui contient le mot ΑΓ ou ΑΓΟΥ.

La quatrième émission pour Julia Domna diffère de celles mentionnées par la coiffure de l'impératrice et la légende. L'avvers est très semblable avec celui d'une pièce de Nicée, en Bythinie (*Recueil*, p. 448, nr. 397, pl. 78, 13), qui est datée dès 198 ou en 198-209. La moyenne du poids des assaria de Julia Domna est de 3,34 g.

L'atelier de Callatis a commencé à frapper des assaria avec Cybèle sur le lion au revers pour Faustine II et continuera avec interruptions au temps de Julia Mamaea et même Gordien III.

Les monnaies illustrées appartiennent au Cabinet des Médailles du Musée de la Ville de Bucarest (3) et à la collection Virgil Ioniță (20).

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. Monnaies callatiennes de Lucille (1-9), Crispine (10-17) et Julia Domna (18-23).

Tableau I. Répartition des poids des monnaies callatiennes d'un assarion, qui ont sur le revers l'image de Cybèle sur le lion.

Prezentăm în cele ce urmează 20 de piese antice din metal comun ce provin din descoperiri izolate făcute recent în partea centrală a Republicii Moldova, în siturile de la Costești, raionul Ialoveni, Orheiul Vechi (Trebujeni, raionul Orhei) și în puncte rămase neprecizate dar care sigur se situează în zona menționată. Accesul la piese și informațiile privind locul provenienței le datorăm unor distinși colecționari¹, a căror colaborare se dovedește extrem de prețioasă pentru cercetarea trecutului Moldovei de la est de Prut.

CATALOG

Costești, raionul Ialoveni

MONEDE GRECEȘTI Pantikapaion

Av. Capul imberb al zeului Pan, cu cunună de iederă, spre stânga.

Rv. Arc și săgeată suprapuse, dispuse orizontal; dedesubt, [ΠΑΝ].

Șelov, p. 217, nr. 65, prima jumătate a sec. III a.Chr.

SNG Black Sea, 894-905, sec. IV-III.

SNG Stancomb, 560-563, sec. III a.Chr.

1. AE № 3,49 g; 18,3 mm; fragm.

Av. Incert: ca mai sus sau cap de satir cu barbă, spre dreapta.

Rv. Ca mai sus, dar legenda [ΠΑΝ] sau [ΠΑΝΤΙ].

Șelov, p. 217, nr. 66, prima jumătate a sec. III a.Chr., sau nr. 72-73, mijlocul sec. III a.Chr.

SNG Black Sea, 894-905, sec. IV-III.

SNG Stancomb, 560-563, sec. III a.Chr.

2. AE ? 1,10 g; 15,8 mm; fragm.

MONEDE ROMANE

Thracia Deultum: Macrinus

Av. IMPCMOPELSEVMA[CRINVS AVG]; bust radiat, cuirasat, spre dreapta.

Rv. COLFLP – AC DEVL; Asclepios, din față, capul întors spre stânga; sub brațul stâng, toiaș pe care este încolăcit un șarpe.

BMC Greek, *Thrace*, p. 111, nr. 2-3 (av.) și 6 (rv.).

Jurukova, *Deultum*, p. 65, nr. 38-A/II; anii 217-218.

3. AE № 5,24 g; 23,4 mm; perforată în mijloc.

Gallienus

Av. GALLIENVS AVG; bust radiat spre dreapta.

Rv. Zeitate feminină cu cornucopia.

Göbl, I, p. 9, av. de tip 33, anii 260-268.

4. AE (miez de antoninian) № 1,74 g; 20,1×19,3 mm.

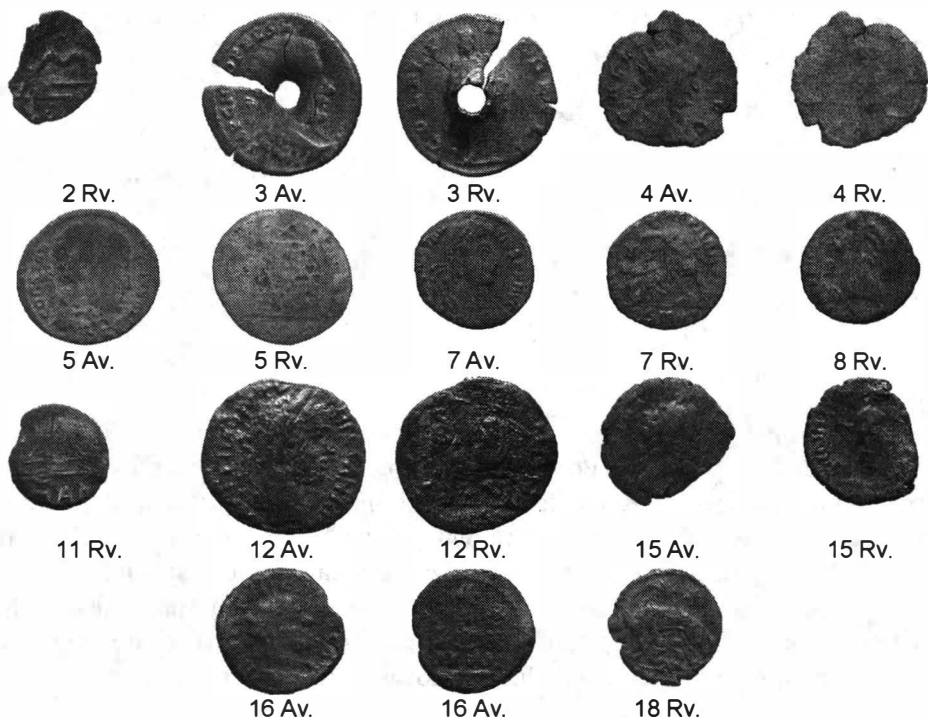

Fig. 1. Monede antice descoperite în Basarabia: Costești (2-5, 7, 8); Orheiul Vechi (11, 12); Basarabia centrală (15, 16, 18).

Constantin cel Mare

Tip Providentiae Augg; SMANTA.
LRBC, I, 1333, Antiochia, anii 324-330.
RIC, VII, p. 687-691, Antiochia, anii 325-328/9.
5. AE ↓ 2,10 g; 19,2 mm.

RIC, VIII, p. 390, nr. 73, Sirmium, 6 noiembrie 355 – vara 361.
7. AE ↯ 1,80 g; 17 mm.

Valens

Tip Securitas Reipublicae; P în stânga.
Atelier neprecizat, anii 364-378.
8. AE ↗ 1,46 g; 16,4 mm.

Constantin cel Mare – postumă

Tip Quadriga; SMKS*.
LRBC, I, 1287, Cyzic, anii 337-339.
RIC, VIII, p. 491, nr. 19, Cyzic, anii 337 – aprilie 340.
6. AE ↑ 1,22 g; 13,9 mm.

Emitent neprecizat

Tip Securitas Reipublicae, atelier neprecizat, anii 364-378.
9. AE ↑ 1,86 g; 18 mm.

Constantius II

Tip Fel Temp Reparatio (cu călăreț căzând);
M în stânga; BSIRM.
LRBC, II, 1609, Sirmium, anii 355-361.

Neprecizată

Sec. IV p.Chr.
10. AE ? 2,11 g; 16,3 mm; fragm.

Orheiul Vechi (Trebujeni, raionul Orhei)

MONEDE GRECEȘTI

Pantikapaion

Av. Capul imberb al zeului Pan, spre stânga.

Rv. Arc și săgeată suprapuse, dispuse orizontal; dedesubt, ΠΑΝ.

SNG Black Sea, 894-905, sec. IV-III.

SNG Stancomb, 560-563, sec. III a.Chr.

11. AE ? 1,39 g; 15 mm.

Tyras: Caracalla

Av. ΑΥΤΚ Μ ΑΥΡ CЄV – ΗΡΟC ΑΝΤΩΝ...; cap laureat, cu barbă, spre dreapta.

Rv. ΤΥ – ΡΑ – ΝΩΝ; Kybele cu kalathos și patera spre stânga, pe un tron încadrat de doi lei, brațul stâng sprijinit pe tympanon; în exergă Δ.

Zograf, p. 110, nr. 102, anii 198-217.

12. AE 7 5,67 g; 22,9 mm; tetrassarion.

MONEDE ROMANE

Constantius II

Tip Fel Temp Reparatio (cu călăreț căzând), atelier neprecizat, anii 354-358.

13. AE ↓ 1,38 g; 16 mm; aes 3.

Emitent neprecizat

Tip Fel Temp Reparatio, atelier neprecizat, anii 354-358.

14. AE ↑ 1,37 g; 15,6 mm; aes 3.

Basarabia centrală

MONEDE GRECEȘTI

Thracia

Philippopolis: Commodus

Av. ΑΥ ΚΑΙ Μ Α[VP] – ΚΟΜ[ΟΔΟC]; bust laureat spre dreapta.

Rv. ΦΙΛΙΠΠ...; Nike (?) în picioare spre stânga, brațul drept întins ține o cunună (?).

SNGCop, *Thrace*, 774 (av.) și 775 (rv.), anii 180-192.

15. AE 3 3,13 g; 18,7 mm; tăiată.

Bithynia

Nicaea: Gordian III

Av. Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔ[ΙΑΝ]ΟC Α...; bust radiat, drapat, spre dreapta.

Rv. [N] – Κ – ΑΙ – Ε / ΩΝ; trei stindarde, cu câte trei falere; deasupra, vultur.

Recueil, p. 489, nr. 716, anii 238-244.

16. AE 7 2,92 g; 18,3 mm.

MONEDE ROMANE

Constantinopolis

Tip Victoria pe prova; SMK[?].

RIC, VII, p. 654, nr. 73-74, Cyzic, anii 330, 334.

LRBC, I, 1220, perioada II, anii 330-335.

17. AE ↑ 1,21 g; 18,7 mm; fragm.

Urbs Roma

Tip Lupoica și gemenii, atelier neprecizat.

LRBC, I, tip general, perioada II sau II-III, anii 330-341.

18. AE ↓ 1,68 g; 17,2 mm.

Emitent neprecizat

Tip Gloria Exercitus (cu 2 stindarde), atelier neprecizat.

LRBC, I, tip general, perioada II, anii 330-335.

19. AE ↓ 1,41 g; 16,9 mm.

Neprecizată

Sec. IV p.Chr. (?).

20. AE ? 1,62 g; 15,9 mm.

Dosarul descoperirilor izolate de monede antice de la Costești era destul de modest: o emisiune din argint din perioada autonomiei orașului Tyras, găsită „într-o așezare getică”² și două piese de bronz romane târzii, din vremea dinastiei constantiniene, recuperate în cursul unor săpături arheologice care

vizau vestigiile din sec. XIV³. Trebuie remarcat faptul că una dintre piesele romane, dacă datează într-adevăr din 351-354⁴, ar reprezenta unul din nominalurile grele de bronz introduse de reforma din 348, care s-au emis doar până în 352-354, fiind ulterior denominalizate și retrase din circulație. Este motivul pentru care prezența maiorinei (AE₂) sau a maiorinei ușoare în descoperiri izolate și chiar tezaure este rarisimă, iar seriile de modul AE₃, care continuă să fie emise pe același etalon ponderal și iconografic până în 357, nu pot fi delimitate în funcție de anul 354⁵.

Descoperirile recente prezentate aici adaugă listei monedelor izolate de la Costești încă zece emisiuni, variate atât din punct de vedere cronologic cât și metrologic. Toate au fost observate în loturi în care predomină monedele tătărești, ceea ce arată că provin din aria vestigiilor medievale. Seria lor începe cu două emisiuni din Pantikapaion datând din prima jumătate a sec. III a.Chr., care confirmă prezența monedei din epoca elenistică în cadrul acestui sit. Piese, de tip „arc și săgeată“, datat de Șelov de la sfârșitul sec. IV a.Chr., au dimensiuni vădit diferite și se situează cu mult sub media ponderală (5-7 g) obișnuită pentru acest tip. Greutatea scăzută (chiar în condițiile stării lor fragmentare) și reprezentările greu lizibile indică emiterea lor în vremea crizei monetare prin care a trecut Regatul bosporan în prima parte a veacului următor, când au fost sistate emisiunile monetare din aur și argint, iar piesele din metal comun au devenit tot mai mici și mai grosolan realizate, fiind atestată și practica baterii peste emisiuni mai vechi⁶. Importanța acestora constă în faptul că sunt primele emisiuni bosporane semnalate în această regiune. Literatura numismatică mai consemnează însă astfel de monede în zona Dunării de Jos sau pe țărmul pontic. Astfel, un exemplar datat în perioada 80-63 a fost descoperit în centrul stațiunii antice Tyras (Belgorod-Dnestrovskij, Ucraina)⁷. Cea mai vestică atestare pe teritoriul României a atelierului din Pantikapaion este piesa datând „dintr-o perioadă posterioară lui Alexandru cel Mare“, aflată într-un tezaur găsit la Timișoara, alături de alte opt emisiuni grecești autonome⁸. Mai numeroase sunt semnalările din sudul Moldovei și Dobrogea. În jud. Galați, în zona sitului de la Barboși, s-au găsit „câteva monede Panticapaion“⁹, iar la Poiana, com. Nicorești, a fost identificată o monedă din sec. I a.Chr.¹⁰ Dintr-un fragment de depozit monetar descoperit la Murighiol, jud. Tulcea, face parte și o piesă de la Pantikapaion din anii 325-300¹¹. Un alt exemplar provine de la Histria¹². Chersonesul Tauric este atestat în această regiune și de emisiuni ale altor cetăți, precum cele descoperite la Jurilovca, jud. Tulcea (Chersones)¹³, Constanța-Tomis (Chersones, sec. II p.Chr.)¹⁴ și în nordul Dobrogei (monedă de la Sauromates I, anii 93/94-122/123)¹⁵. La Leuke (Insula Șerpilor) sunt semnalate șase emisiuni de la Pantikapaion (sfârșitul sec. IV-începutul sec. I a.Chr.) și câte una de la Fanagoria, Theodosia și din Regatul bosporan¹⁶. În fine, adăugăm și o piesă din Bosporul asiatic emisă la Gorgippia în c. 100-75, provenită din Dobrogea¹⁷.

Imperiul roman este reprezentat mai întâi de o monedă provincială din orichalcum emisă de *Colonia Flavia Pacis Deultensium* sub Macrinus. După Jurukova, acest oraș a pus în circulație în anii 217-218 o mare cantitate de monede, cu iconografia reversului foarte variată, dar care reprezentau un singur

nominal și anume cel de trei unități (echivalentul grecescului triassarion)¹⁸. Piesa editată de noi nu se înscrie însă în limitele ponderale enunțate statistic de numismata bulgară, întrucât 5,24 g s-ar plasa sub limita minimă admisă (6,05 g)¹⁹. Emisiuni ale Coloniei Deultum au mai fost descoperite pe teritoriul Basarabiei, dar numai în arealul sudic controlat vremelnic de romani²⁰. Cea de la Costești nu poate constitui un reper sigur cronologic sau topografic, întrucât este posibil a proveni din depunerile din epoca Hoardei de Aur, când va fi fost perforată în centru și folosită ca garnitură. Oricum, perforația nu justifică greutatea scăzută a piesei comparativ cu media, deoarece flanul a fost străpuns fără a se rupe vreun fragment.

Secolul III p.Chr. mai este atestat în lotul nostru și de o piesă de la Gallienus (260-268), mai exact miezul din cupru al unui antoninian, nominal teoretic de argint, dar care în deceniile șase-șapte ale acestui veac se depreciază calitativ în mod galopant, procentul de metal prețios fiind tot mai scăzut, până când ultimele serii ajung să nu difere cu mult de piesele mărunte din bronz ale secolului următor.

Șase emisiuni din sec. IV p.Chr. se adaugă celor două anterior menționate. Cea dintâi, o monedă de la Constantin cel Mare bătută la Antiochia, aparține tipului *Providentiae Augg*, ce s-a emis în acest atelier între anii 325/6 și 328/9²¹. Urmează o piesă postumă, comemorativă, bătută pentru acest împărat în monetăria de la Cyzic între anii 337-339, după LRBC, sau până în martie 340, după RIC. Din timpul fiilor lui Constantin mai adăugăm o monedă de la Sirmium cu efigia lui Constantius II, datând din anii 357/8. Aceasta aparține ultimei serii de emisiuni AE₃ de tip *Fel Temp Reparatio* (cu călăreț căzând), care din 357 au pierdut în greutate de la c. 2,5 la c. 2,25 g și au primit litera M în câmpul reversului²². Semnificația monogramei este încă discutată. J.P.C. Kent se întreba dacă nu cumva acest M indică paritatea de 1000 piese de bronz la un solidus²³, în timp ce R. Ocheșeanu presupunea că ar fi reprezentat un echivalent valoric ce raporta nominalul de metal comun la argint²⁴. Două monede datează din vremea primilor împărați valentinieni (364-378), ambele aparținând cunoscutului tip *Securitas Reipublicae*, iar o piesă a rămas neidentificată, dar după aspect s-ar putea atribui tot secolului IV.

Monedele romane publicate aici confirmă faptul că vestigiile medievale se suprapun celor ale unei locuiri prospere din sec. III-IV, pusă în evidență și de cercetările arheologice în părțile de nord-vest și nord-est față de limitele satului Costești, pe ambele maluri ale Botnei²⁵.

Amplul complex arheologic de la Orheiul Vechi, situat pe valea Răutului, pe teritoriul satului Trebujeni și în vecinătatea satului Butuceni, raionul Orhei, este cunoscut în literatura de specialitate ca spațiu de proveniență a mai multor monede izolate romane din secolele II și IV, majoritatea găsite în așezări atribuite culturii Sântana de Mureș-Cerneahov²⁶, dar nu lipsesc nici referiri la piese foarte timpurii. Astfel, din sec. III a.Chr. se cunosc două emisiuni autonome din bronz ale cetății Tyras²⁷, descoperite „pe o așezare getică din preajma fortificației” de la Butuceni (aflată pe teritoriul localității Trebujeni) respectiv „printre resturile incendiate ale unei locuințe” din cadrul respectivei fortificații²⁸. Din timpul Imperiului roman sunt menționate monede din metal

comun de la Augustus²⁹, Antoninus Pius (2 ex.) și Constantius II³⁰, și de argint bătute sub Traian, Antoninus Pius (3), Marcus Aurelius (3), Commodus și Constantius II³¹. Mai sunt semnalate și descoperiri de monede romane (nespecificate) în partea centrală a promontoriului, în context cu ceramică cerneahoviană din sec. III-IV³².

Patru noi emisiuni vin să suplimenteze lista amintită. O piesă emisă de Pantikapaion, de asemenea aparținând tipului cu arc și săgeată, de modul redus, reconfirmă o bună reprezentare a numerarului bosporan de bronz din perioada crizei monetare (prima jumătate a sec. III a.Chr.) în această zonă și în cea de influență a Tyrasului, în contrast cu raritatea extremă a emisiunilor olbiene contemporane³³. Monedelor timpurii ale cetății Tyras, deja atestate, le adăugăm un tetrassarion din timpul domniei lui Caracalla, care reprezintă secolul III p.Chr. și totodată dinastia Severilor, neatestată până acum în descoperirile de la Orheiul Vechi, deși nu lipsesc din partea centrală a Basarabiei. Noi apariții constituie și două piese de tip *Fel Temp Reparatio* (cu călăreț căzând), slab conservate, pe care le-am datat în 354-358, ani de inflație monetară, când jumătatea de maiorină (AE₃), de c. 2,50 g, rămăsese singurul nominal de bronz ce se emitea de către atelierele imperiale, în mari cantități³⁴.

Pentru alte șase exemplare din lotul prezentat aici nu s-a putut stabili cu precizie locul descoperirii. Cunoaștem doar că provin din centrul Republicii, ca rezultat al acțiunii unui căutător de comori venit din afara granițelor statului, care a răscolit o serie de situri antice din zonă printre care și obiectivele de la Dănceni, raionul Ialoveni și Lucășeuca (Lukașevka), raionul Orhei. Fără a putea afirma o atare apartenență a monedelor la vreunul din aceste situri, trebuie totuși menționat că această variantă nu ar fi de exclus, având în vedere că aici s-au descoperit monede romane din sec. II respectiv II și IV p.Chr. Pentru Dănceni, repertoriile întocmite până în prezent au semnalat găsirea, în context cerneahovian, câtorva monede de argint și bronz din perioada Antoninus Pius – Marcus Aurelius, unele perforate și utilizate ca pandantiv, precum și a unor piese fragmentare neidentificabile³⁵. De la Lucășeuca se cunoaște o piesă de argint de la Marcus Aurelius și, mai relevant, un tezaur alcătuit din 43 de monede din bronz din vremea stăpânirii fiilor lui Constantin cel Mare (337-361)³⁶, în structura căruia predomină emisiunile atelierelor monetare balcanice, fapt constatat și la tezaurele din Dobrogea și datorat activității militare intense la Dunărea de Jos și în Pannonia, prilejuită de campaniile împotriva uzurpatorului Procopius și aliaților săi goți, când aceste monetării au furnizat numerarul necesar plății trupelor³⁷, în acest context fiind de plasat și îngroparea depozitului respectiv.

Lotul nostru atribuit ariei amintite conține două emisiuni provinciale din sec. II-III și patru piese mărunte din sec. IV. O monedă de la Commodus emisă la Philippopolis, cu flan mic, pare a fi fost diminuată intenționat prin tăiere. Având în vedere că acest tratament, aplicat monedelor vechi cu scopul aducerii lor la greutatea celor de pe piață în vederea reintroducerii în circulație pentru suplimentarea numerarului în perioadele de criză, a fost constatat cel mai devreme în cea de a doua jumătate a sec. IV p.Chr.³⁸, astfel de presupunere ar avea sens doar admitând că piesa a fost tăiată și „rearuncată” în circulație cu mult ulterior emiterii sale, într-o zonă aflată sub autoritate romană, înainte de a pătrunde în spațiul unde a fost găsită. De interes este și o monedă de la Gordian III bătută la Nicaea, atelier

care a emis, cu unele întreruperi, până în vremea lui Gallienus, aprovizionând mai ales cu numerar mărunte zone din Balcani³⁹ unde majoritatea monetărilor provinciale și-au încetat activitatea pe la mijlocul sec. III. De nominal mic, moneda face parte din categoria emisiunilor cu însemne de legiuni pe revers, cele din timpul lui Gordian fiind frecvente în Dobrogea și la Dunărea de Jos unde staționau trupe, în timp ce în provincia Dacia predomină emisiunile de acest tip bătute sub Severus Alexander. Ca observație, în cele două situri anterior amintite nu au fost semnalate până acum monede din sec. III p.Chr.

Bilanțul descoperirilor romane târzii din Basarabia centrală este suplimentat de patru piese de bronz. Trei dintre acestea sunt nummi de tip *Gloria Exercitus* (cu două stindarde), *Urbs Roma* și *Constantinopolis*, emiși între 330, anul fondării noii capitale a Imperiului, și 336, ca urmare a unei reforme ce a redus greutatea nummusului de la peste 3 g la c. 2,50 g, cu înjumătățirea procentului de argint din compoziția metalului, iar din punct de vedere iconografic a unificat tipul efigiei de pe avers pentru toate monetăriile imperiale⁴⁰. O ultimă monedă, de neidentificat, aparține, după flan, aceluiași secol.

Descoperirile izolate prezentate aici completează repertoriul descoperirilor monetare din spațiul pruto-nistrian, unele emisiuni fiind atestate pentru prima dată. Studiul materialului ceramic grecesc (în special amfore) a dus la concluzia că în sec. IV-III se plasează apogeul relațiilor comerciale dintre localnici și lumea greacă⁴¹. Emisiunile de la Pantikapaion descoperite la Costești și Orheiul Vechi ar confirma această constatare, cu precizarea că ele au rămas mult timp în circulație în spațiul de origine⁴². În privința emisiunilor de epocă romană descoperite până în prezent în Basarabia, observăm că majoritatea au fost găsite în așezări Sântana de Mureș-Cemeahov, în asociere cu material ceramic. Există mențiuni cu privire la monede (în special din sec. II p.Chr.) de argint și chiar bronz, utilizate de purtătorii acestei culturi ca podoabe sau accesorii de port, descoperite fie în așezări, fie în complexe închise⁴³. Numărul mare al monedelor din sec. IV, în bună parte din bronz, poate releva existența unor așezări prospere în această regiune considerată *barbaricum*. O utilizare a lor de către populația locală ar putea fi admisă poate în contextul legăturilor cu zona aflată sub autoritate imperială. Este însă greu de stabilit dacă se poate vorbi în acest caz despre o circulație monetară, având în vedere faptul că emisiunile din metal comun au valoare garantată numai în arealul aflat sub jurisdicția autorității emitente.

NOTE

¹ Datele preliminare au fost înregistrate de Eugen Nicolae, în colaborare cu care am prezentat materialul la Chișinău, la Simpozionul de Numismatică din 29 septembrie-2 octombrie 2004 (vezi p. 10-11 din *Programul și rezumatele comunicărilor*). Îi mulțumim pentru îndemnul și permisiunea de a finaliza studiul și a le publica.

² Al. Levinschi, *Tyragetia*, 13, 2004, p. 31, cu bibliografia.

³ A.A. Nudelman, *Topografija kladov i nahodok ediničnyh monet*, Chișinău, 1976, p. 68-69, nr. 79-80.

⁴ *Ibidem*, nr. 79, cu trimitere la H. Cohen.

⁵ P. Bastien, *Le monnayage de l'atelier de Lyon. De la mort de Constantin à la mort de Julien (337-363)*, Wetteren, 1985, p. 85-95 (în continuare Bastien 1985); Gh. Poenaru Bordea, BSNR, 77-79 (1983-1985), 1986, p. 476-477.

⁶ D.B. Šelov, *Monetnoe delo Bospora, VI-II v.v. do našej ery*, Moscova, 1956, p. 109-110; V.F. Gajdukevič, *Das Bosporianische Reich*, Berlin-Amsterdam, 1971, p. 89.

⁷ V. Mihăilescu-Bîrliha, *Dacia răsariteană în secolele VI-V î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 145, nr. 234, cu bibliografia.

⁸ B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 492, nr. 14.

⁹ V. Mihăilescu-Bîrliha, *op.cit.*, p. 134, nr. 90.

¹⁰ Gh. Poenaru Bordea, în *EAIVR*, III (M-Q), p. 276, s.v., cu bibliografia; idem, *RBN*, 145, 1999, p. 163-164.

¹¹ Idem, *SCIVA*, 25, 1974, 2, p. 321.

¹² C. Preda, *SCN*, 7, 1980, p. 35-42, cu bibliografia.

¹³ B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 310, nr. 9.

¹⁴ Gh. Poenaru Bordea, *SCIVA*, 21, 1970, 1, p. 140-141.

¹⁵ E. Oberländer-Tâmoveanu, *Pontica*, 11 (1978), 1979, p. 85, nr. 59. Vezi și B. Mitrea, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 576-577, nr. 52, semnalară nesigură, este posibil să fie vorba de aceeași piesă.

¹⁶ V. Mihăilescu-Bîrliha, *op.cit.*, p. 136, nr. 23, cu referire la P.O. Karyškovskij, *MASP*, 1983, p. 168-169; S.B. Ohotnikov, A.S. Ostroverhov, *Svjatilišče Ahilla na ostrove Levke (Zmeinom)*, Kiev, 1993, p. 50, cu bibliografia.

¹⁷ G. Talmațchi, *Pontica*, 35-36, 2002-2003, p. 381, nr. 214.

¹⁸ Jurukova, *Deultum*, p. 23.

¹⁹ *Ibidem*, p. 28 (tabelul).

²⁰ Larisa Ciobanu, *Descoperiri monetare în spațiul pruto-nistrean, în Vestigii arheologice din Moldova*, Chișinău, 1997, p. 244.

²¹ RIC, VII, p. 687-688; P. Bastien, *Le monnayage de l'atelier de Lyon. De la réouverture de l'atelier en 318 à la mort de Constantin (318-337)*, Wetteren, 1982, p. 45 (în continuare Bastien 1982).

²² RIC, VIII, p. 64-65; Bastien 1985, p. 91.

²³ RIC, VIII, p. 65.

²⁴ R. Ocheșeanu, *Circulația monetară între anii 270-498 e.n. la Dunărea de Jos, cu specială privire asupra Scythiei Minor*, I, 1, teză de doctorat, Facultatea de Istorie, Universitatea din București, 1997, p. 60.

²⁵ E.A. Rikman, *Pamjatniki sarmatov i plemen černjahovskoj kultury*, Chișinău, 1975, p. 137, nr. 578-580, cu bibliografia.

²⁶ În afară de zona sitului medieval de la Orheiul Vechi, vestigii din aceeași epocă au fost identificate și în alte puncte de la Trebujeni și împrejurimi. E.A. Rikman, *op.cit.*, p. 103-105, nr. 423-430.

²⁷ A.A. Nudelman, *op.cit.*, p. 47, nr. 1-2, cu bibliografia.

²⁸ Al. Levinschi, *loc.cit.*, cu bibliografia.

²⁹ V.V. Kropotkin, *Dopolnenie k spisku nahodok rimskih monet*, în *Stratum Plus*, 6, 2000, p. 44, nr. 2155, cu bibliografia.

³⁰ A.A. Nudelman, *op.cit.*, p. 63, nr. 42 și p. 64, nr. 44, 49.

³¹ *Ibidem*, p. 63, nr. 38-41, 43 și p. 64, nr. 45-48.

³² *Ibidem*, p. 64, nr. 50.

³³ Al. Levinschi, *loc.cit.*, nota 18.

³⁴ Bastien 1985, p. 93; Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, 77-79 (1983-1985), 1986, p. 477; R. Ocheșeanu, *op.cit.*, p. 333-337.

³⁵ A.A. Nudelman, *op.cit.*, p. 67, nr. 67-69a; Larisa Ciobanu, *op.cit.*, p. 245. Și la Dănceni au fost identificate mai multe puncte cu vestigii ale culturii Cemeahov, E.A. Rikman, *op.cit.*, p. 125-126, nr. 511-515.

³⁶ A.A. Nudelman, *op.cit.*, p. 53-54, nr. 9 și p. 64-65, nr. 51, cu bibliografia; Larisa Ciobanu, *op.cit.*, p. 237 și 238. Tezaurul provine din așezarea Lucășeuca III, locuirea cemeahoviană fiind și aici localizată în mai multe puncte, E.A. Rikman, *op.cit.*, p. 102-103, nr. 420-422.

³⁷ R. Ocheșeanu, *op.cit.*, p. 247-248.

³⁸ E. Nicolae, Th. Isvoranu, *Monede antice descoperite la Cogealac și Camena*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 106-107, cu bibliografia.

³⁹ M. Dima, G. Talmațchi, *Monede de bronz din tezaurul de la Canlia, com. Lipnița, jud. Constanța*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 73-74, cu bibliografia.

⁴⁰ Bastien 1982, p. 47-48, cu discuția privind debutul acestor emisiuni, și p. 67.

⁴¹ Natalia Mateevici, *Contribuții la cercetarea și studierea materialului ceramic grecesc de la cetatea getică de la Butuceni*, în *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 1999, p. 177-195; eadem, *Tyragetia*, 9, 1999, p. 75-86 și 11, 2002, p. 53-62; eadem, *Difuzarea amforelor Chersonesului Tauric în spațiul nord-vest-pontic în sec. IV – mijlocul sec. III a.Chr.*, în *Studii de istorie veche și medievală, Omagiu profesorului Gheorghe Postică*, Chișinău, 2004, p. 121-130.

⁴² D.B. Šelov, *K istorii obraščeniia Pantikapejskih mednyh monet*, în *Numizmatika antičnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1982, p. 45-50.

⁴³ Vezi nota 35.

ANCIENT COINS DISCOVERED IN BASARABIA

ABSTRACT

The author presents a batch of bronze coins fortuitously found in the Republic of Moldova's central region, in the archaeological stations from Costești, Ialoveni county (10 ex.), Orheiul Vechi – Trebujeni, Orhei county (4 ex.), and six pieces whereof the place of finding is not exactly known.

The most important are three coins issued in Pantikapaion during the monetary crisis from the first half of the 3rd Century B.C. These are the first Bosphoran coins found in Basarabia and confirm the intense trade with the Greek cities in the 4th-3rd Centuries B.C. documented by the study of amphora stamps. From the Roman Empire, provincial issues from Thracia (Deultum, Philippopolis), Bithynia (Nicaea) and Sarmatia (Tyras), some of them being for the first time recorded in the region, are described. The most of the coins belong to the 4th Century A.D. and constitute nummi from the time of Constantinian Dynasty and of the House of Valentinian I.

All the discoveries of Roman coins in these sites, previously found and published, have been made inside or in the immediate neighbourhood of some settlements of Sântana de Mureș-Cerneahov Culture, dating in the 3rd-4th Centuries A.D. A few such coins, from silver but often from bronze, were used as pendentives by the inhabitants of these places. The pieces now edited confirm the presence of prosperous centres of dwelling in the outside of Roman authority, in which the imperial issues have had a great share, without to talk about a currency.

EXPLANATION OF THE FIGURE

Fig. 1. Ancient coins discovered in Basarabia: Costești (2-5, 7, 8); Orheiul Vechi (11, 12); Central Basarabia (15, 16, 18).

LE TRÉSOR DE SOLIDI ROMAINO-BYZANTINS DÉCOUVERT À IBIDA (SCYTHIE MINEURE)

MIHAELA IACOB

Ibida (aujourd'hui Slava Rusă, comm. de Slava Rusă, dép. de Tulcea), la plus grande ville de l'époque romaino-byzantine de Dobroudja (24 ha), est peu connue, à cause du fait que, jusqu'en 2001, elle n'a pas été l'objet des recherches archéologiques systématiques¹. Antérieurement à ce moment on a effectué seulement des sondages (D. Butculescu en 1885², le lieutenant bulgare Iconomoff – 1917³, D.D. Mateescu, une équipe du collectif d'Istros – 1953⁴) ou des fouilles de sauvetage, dans l'espace de la cité – intra-muros⁵ et extra-muros⁶, mais aussi dans son territoire⁷. À l'occasion des recherches dans la zone extra-muros à l'ouest de la cité, on a découvert un complexe monastique paléochrétien. Situé à environ 2,5 km de la cité, ce complexe a fonctionné aux IVe-VIe siècles après J.-C.⁸ Le trésor qui fait l'objet de cette note a été découvert à l'intérieur du complexe (dans la zone C 23, Z 4, carré 7), à partir du niveau du sol actuel et jusqu'à une profondeur de –0,25 m⁹. Les auteurs de la fouille ont communiqué la composition du trésor (un exemplaire de Justin II et sept de Maurice Tibère)¹⁰, en précisant que « le trésor formé de huit solidi sera publié ultérieurement »¹¹. Nous ne savons pas s'ils ont déterminé les pièces avec des renvois aux ouvrages de référence, car lorsque nous avons pris en charge la collection numismatique de l'Institut de Recherches Écomuséales de Tulcea, elles se trouvaient dans la même enveloppe avec la mention « solidi, Slava Rusă, 8 ex., inv. n°s 47097 – 47104 ». Les monnaies se présentent ainsi:

JUSTIN II
Constantinople

CONOB; €.

DOW, I, p. 199, 4 d, années 565-578.

MIB, II, p. 91, 5 €, années 1.9.567-29.9.578.

1. AV ✓ 4,43 g; 19,3×19,5 mm. Inv. 47097.

MAURICE TIBÈRE

Constantinople

CONOB; I.

DOW, I, p. 297, 5 j, années 583-601.

MIB, II, p. 108-109, 6, années 583/4-23.11.602.

2. AV ✓ 4,45 g; 20,5×22,3 mm. Inv. 47104.

CONOB; A.

DOW, I, p. 298, (7a), années 583-601.

MIB, II, p. 109, 11, années 583/4-23.11.602.

3. AV ✓ 4,34 g; 20,9×21 mm. Inv. 47102.

CONOB; Θ. Légende du rv. VICTOAI (sic !)
– AAVCC Θ

Cf. DOW, I, p. 298, 7 h, années 583-601.

Fig. 1 Le trésor de solidi romaino-byzantins découvert à Ibida.

Cf. MIB, II, p. 109, 11, années 583/4-23.11.602.

4. AV ✓ 4,27 g; 20,9×21,1 mm. Inv. 47103.

CONOB; I.

DOW, I, p. 299, (7 i), années 583-601.

MIB, II, p. 109, 11, années 583/4-23.11.602.

5. AV ↓ 4,30 g; 20,9×21,5 mm. Inv. 47100.

CONOB; A ou Δ.

DOW, I, p. 298, 7 a ou 7 c, années 583-601.

MIB, II, p. 109, 11, 583/4-23.11.602.

6. AV ✓ 4,31 g; 20×20,7 mm. Inv. 47099.

CONOB; ?.

DOW, I, p. 298, 7 (type général), années 583-601.

MIB, II, p. 109, 11, années 583/4-23.11.602.

7. AV ↓ 4,34 g; 21×21,3 mm. Inv. 47098.

CONOB; ?.

DOW, I, p. 298, 7 (type général), années 583-601.

MIB, II, p. 109, 11, années 583/4-23.11.602.

8. AV ↓ 4,30 g; 20,9×21 mm; coin du revers glissé vers la droite. Inv. 47101.

On constate que la structure du trésor par empereurs, annoncée par les auteurs de la recherche archéologique, est confirmée : un solidus de Justin II et sept solidi de Maurice Tibère. Toutes les pièces sont frappées à Constantinople, dans les officines Ε (n° 1), Α (n° 3), Θ (n° 4)?, Ι (nos 2 et 5); sur une pièce la lettre de l'officine n'est pas nette – c'est Α ou Δ (n° 6), et sur deux autres elle est illisible. Toutes les monnaies se retrouvent dans les catalogues cités, avec une seule exception, le n° 4, dont la légende du revers est avec VICTOAI à la place de VICTORI – il s'agit bien sûr d'une faute du graveur. Seulement deux pièces sont des solidi avec un poids normal – 4,43 g (n° 1) et 4,45 g (n° 2), les autres font partie de la catégorie des solidi à poids léger (*light weight solidi*)¹²: 4,27 g (n° 4), 4,30 g (nos 5 et 8), 4,31 g (n° 6) et 4,34 g (nos 3 et 7). On doit remarquer que tous les solidi à poids léger de notre trésor sont « les plus lourds » de leur catégorie, c'est-à-dire avec la valeur de 23 siliquae. On avait déjà constaté pour la Dobroudja que les solidi à poids léger de 22 et 23 siliquae détiennent 66,66% du nombre total des solidi de Maurice Tibère¹³.

Les pièces sont généralement bien réalisées et bien conservées: une monnaie (n° 8) est décentrée de la sorte que la deuxième partie de la légende du revers ne peut pas être lue, et une autre (n° 7) est déformée à cause d'une coupe sur le revers, dans le champ droit, avec un objet aigu (probablement un outil archéologique), ce qui rend impossible la lecture de la lettre de l'officine. Toutes les monnaies ont des traces d'usure, ce qui prouve qu'elles ont circulé quelque temps avant la thésaurisation.

C'est dommage qu'on n'ait pas de datation exacte pour la monnaie en or: DOW date les solidi de Justin II pendant toute la période de son règne et MIB restreint cette datation avec deux ans après le début du règne. On constate la même situation pour les solidi de Maurice Tibère: selon DOW, les solidi de poids léger ont été frappés à partir d'une année après son installation sur le trône et jusqu'à une année avant la fin de son règne, tandis que selon MIB la cessation de l'émission des solidi coïncide avec la fin du règne. Dans ces conditions, il est difficile de situer le moment critique du règne de l'empereur qui a déterminé l'enfouissement du trésor. Les essais de dissocier deux séries de solidi d'après les dimensions du buste de l'empereur de l'avvers et la représentation du revers – « grand buste » dans la première moitié du règne de Maurice Tibère et « petit buste » dans sa deuxième partie¹⁴ – ne peuvent être considérés que des suggestions. Dans notre cas il y a seulement des pièces encadrées dans la première catégorie; en plus, dans l'opinion des auteurs de la recherche archéologique, le trésor fut récupéré du même niveau – le dernier – avec deux monnaies de bronze de Maurice Tibère des années 591/592 et 592/593¹⁵, ce qui placerait le moment de l'enfouissement après 592.

Les sources historiques nous présentent le règne de Maurice Tibère comme l'un des plus affectés par des événements politiques et militaires. Ainsi, après la paix avec les Avars en 570, l'invasion de ceux-ci dans la Plaine de Valachie et dans la Scythie Mineure (578), la conquête de Sirmium et l'établissement de leur résidence dans ces territoires, suivis par des attaques répétées, durant plusieurs années, contre les villes de la zone du Bas-Danube, ont créé un état d'insécurité presque perpétuel. Malgré l'accord établi entre l'Empire

Tableau I. Trésors monétaires de Scythie Mineure et des zones limitrophes, datant du règne de Maurice Tibère*.

Nº	Lieu de la découverte	Nombre de monnaies	Composition	La datation de la dernière monnaie
1	Movileni, dép. de Galați, 1938	26 AE	Tibère II Constantin → M.T.	599/600
2	Unirea, ancien Șocariciu, dép. de Ialomița, 1936	32 AE	Justin II → M.T.	594/595
3	Horgești, dép. de Bacău, 1969	57 AE	Justin II → M.T.	597/598
4	Tropaeum Traiani (Adamclisi, dép. de Constanța) -1908	25 AV et 76 AE	Justin I ^{er} → M.T.	584-602
5	Istros, secteur „Templu”, 1950	27 AE	Justin II → M.T.	
6	Istros, secteur „Economic”	7 AE	..... → M.T.	
7	Zaldapa, Abrittus, région de Varna	6 AV	Justin II → M.T.	583/584
8a	Sadovetz, Gerassimov 2	50 AV et AE	Justin I ^{er} → M.T.	582/583
8b	Sadovetz, Nestorhauss	AV	Justinien I ^{er} → M.T.	584-602
8c	Sadovetz, Jurukova B	34 AV et 38 AE	Justinien I ^{er} → M.T.	584-602
8d	Sadovetz, Jurukova C	25 AV	Justinien I ^{er} → M.T.	584-602
8e	Sadovetz, Jurukova D	125 AV	Anastase I ^{er} → M.T.	584-602
9	Resseletz, 20 km de Sadovetz	26 AE	Justin II → M.T.	595/596
10	Rakita, 10 km de Sadovetz	20 AE	Justin II → M.T.	595/596
11	Prilep, Macédoine	51 AE	Justinien I ^{er} → M.T.	584/585

*Références bibliographiques: 1. C. Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 404; V.M. Butnariu, BSNR, 77-79 (1983-1985), 1986, p. 229; 2. C. Preda, *op.cit.*, p. 410; V.M. Butnariu, *op.cit.*, p. 228; 3. V.M. Butnariu, *op.cit.*, p. 229; 4. C. Preda, BSNR, 90-91 (1996-1997), 2002, p. 112, avec la bibliographie; 5-6. *Ibidem*; 7. S. Torbatov, NSfSofia, V, 1998, 1, p. 64-69; 8a. M. Mackensen, *Die Fundmünzen von Golemanovo Kale (Ausgrabung 1936/1937)*, dans U. Syna, *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der Deutsch-Bulgarisch-Österreichischen Ausgrabungen 1934-1937*, München, 1992, p. 345-346; 8b. Idem, *Zu den Schlussmünzen der Münzreihen und der Schatzfunde von Sadovsko Kale und Golemanovo Kale*, dans U. Syna, *op.cit.*, p. 352, Tabelle 2; J. Werner, *Bemerkungen zu den Münzschätzen von Golemanovo Kale*, dans U. Syna, *op.cit.*, p. 330-333; 8c. J. Jurukova, *Trouvailles monétaires de Sadovetz*, dans U. Syna, *op.cit.*, p. 299-301; M. Mackensen, *Zu den Schlussmünzen . . .*, Tabelle 2; J. Werner, *Münzschätze und Fundmünzen von Sadovsko Kale*, dans U. Syna, *op.cit.*, p. 335-337; 8d. J. Jurukova, *op.cit.*, p. 302; M. Mackensen, *Zu den Schlussmünzen . . .*, Tabelle 2; 8e. J. Jurukova, *op.cit.*, p. 302; M. Mackensen, *Zu den Schlussmünzen . . .*, Tabelle 2; 9. J. Jurukova, *op.cit.*, p. 306-307; 10. *Ibidem*, p. 307-308; 11. K. Kepeski, *Macedoniae Acta Archaeologicae*, 3, 1977, p. 181-193.

et les Avars au début du règne de Maurice Tibère, les Avaro-Slaves ont attaqué en 586-587 les provinces situées au sud du Danube – Scythie Mineure et Mésie Seconde –, provoquant de graves destructions aux villes de Durostorum, Zaldapa, Marcianopolis, Tropaeum Traiani. Après la conclusion de la paix avec les Perses (591), dans les dernières années de son règne, l'empereur byzantin a concentré son attention sur les régions du Bas-Danube et sur la menace avaro-slave. Les conflits des années 592, 593, 596 (?) et 600 (?) finirent avec la conclusion de la paix entre les Byzantins et les Avars, tout en établissant le Danube comme frontière de l'Empire et le paiement par les Byzantins de 100 000 solidi en or. Après une année (601) le conflit éclate de nouveau et, en 602, pendant son développement, l'empereur Maurice Tibère est remplacé par Phocas¹⁶.

Les informations des sources historiques sur Ibida pour cette période sont extrêmement réduites. Reconstituée au temps de Justinien (Procopius, *De aed.*, IV, 7, 19), Ibida devient siège épiscopal¹⁷ et, pendant les événements de 586-587, « le lieu de cantonnement des troupes romaines » (Théoph. Simm., *Hist.*, I, 8). Les données archéologiques restent encore insuffisantes pour pouvoir esquisser l'évolution de la ville à l'époque romaino-byzantine. En revanche, l'analyse statistique du lot de monnaies romaino-byzantines trouvées à Ibida jusqu'en 1999 et conservées dans la collection numismatique de l'Institut de Tulcea, montre une présence constante du numéraire en bronze pendant le règne de Maurice Tibère jusqu'au niveau des années 591/592; après cette date on enregistre une interruption au temps de Phocas – représenté par deux monnaies, pour que le lot analysé finisse avec trois monnaies de Héraclius, la dernière datant de 613/614¹⁸. Il y a donc assez de raisons pour lier l'enfouissement de ce trésor, qui a appartenu à la communauté monastique locale, au raid avaro-slave de 591/592; les villes de Dinogetia, Troesmis et Tropaeum Traiani¹⁹ ont été affectées par ce raid, ce qui indiquerait un certain couloir, passant surtout par le centre de la Dobroudja, de cette attaque.

Le trésor d'Ibida fait partie d'une série de découvertes – un horizon de trésors de Scythie Mineure et des zones limitrophes, datant du règne de Maurice Tibère (tableau I). On est encore loin de connaître tous les trésors découverts au Bas-Danube liés aux événements du règne de cet empereur. Comme on a observé aussi à l'occasion de la discussion de la circulation monétaire en Scythie Mineure dans la période 586-626²⁰, le terminus post quem de l'enfouissement des trésors, indiqué par la dernière pièce, varie: 582/583, 583/584, 584/585, 594/595, 595/596, 597/598 et 599/600; on ne peut pas parler d'un désastre total, mais d'attaques dirigées vers une fortification ou une région des provinces du limes scythique, d'une graduelle chute de celui-ci²¹.

NOTES

¹ M. Iacob et alii, *Ibida (Slava Rusă)*, dans *Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 2001, A XXXVI-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Buziaș, 28 mai – 1 iunie 2002*, Bucarest, 2002, p. 291-293 și 456-457.

² I. Bamea, *Perioada Dominatului (sec. IV-VII)*, dans R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, II, Romanii la Dunărea de Jos*, Bucurest, 1968, p. 426; Al.S. Ștefan, RMM-MIA, 46, 1977, 1, p. 5.

³ R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, 1918, Bucurest, p. 154-156.

⁴ Gh. Ștefan et alii, SCIV, 5, 1954, 1-2, p. 110, 112, fig. 33-36.

⁵ A. Opaș, SCIVA, 42, 1991, 1-2, p. 21-56.

⁶ A. Opaș et alii, RMI, 61, 1990, 1, p. 18-28.

⁷ A. Opaș et alii, *Das ländliche Territorium der Stadt Ibida 2.-7. Jh.) und einige Betrachtungen zum Leben auf dem Land an der Unteren Donau*, dans *Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, édité par R. Pillinger, A. Pülz et H. Vettters, Vienne, 1990 (1992), p. 103-112 et pl. 17-20.

⁸ Voir plus haut note 6.

⁹ *Ibidem*, p. 22.

¹⁰ Dans la chronique des découvertes monétaires rédigée par Gh. Poenaru Bordea et B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 33, 1989, 1-2, n° 57, on mentionne un exemplaire de Justinien et sept de Maurice Tibère, erreur perpétuée par C. Preda, BSNR, 90-91 (1996-1997), 2002, p. 123.

¹¹ A. Opaș et alii, RMI, 61, 1990, 1, p. 24, note 39.

¹² H.L. Adelson, *Light Weight Solidi and Byzantine Trade During the Sixth and Seventh Centuries*, NNM, 138, 1957; J. Smedley, *Seventh-Century Byzantine Coins in Southern Russia and the Problem of Light Weight Solidi*, dans *Studies in Early Byzantine Gold Coinage*, édité par W. Hahn et W.E. Metcalf, Numismatic Studies, 17, New York, 1988, p. 111-130.

¹³ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, BSNR, 77-79 (1983-1985), 1986, p. 186.

¹⁴ Morrisson, I, p. 176-177; J. Jurukova, *Trouvailles monétaires de Sadovec*, dans U. Syna, *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der Deutsch-Bulgarisch-Österreichischen Ausgrabungen 1934-1937*, München, 1992, p. 279-326.

¹⁵ A. Opaș et alii, RMI, 61, 1990, 1, p. 22.

¹⁶ I. Bamea, *op.cit.*, p. 431-438; Al. Bamea, *La Dobroudja aux IVe-VIIe siècles n.è.* dans Al. Suceveanu, Al. Bamea, *La Dobroudja romaine*, Bucurest, 1991, p. 175-176.

¹⁷ Al. Bamea, *op.cit.*, p. 204.

¹⁸ M. Iacob, *Circulația monetară la Ibida (Slava Rusă) – considerații preliminare*, communication au XVIe Symposium National de Numismatique, Bârlad, 1999.

¹⁹ Al. Barnea, *op.cit.*, p. 207, avec la bibliographie; Al. Madgearu, *Balkan Studies*, 37, 1996, 1, p. 35-51.

²⁰ Al. Madgearu, *loc.cit.*

²¹ *Ibidem*, p. 57.

INSCRIȚIA FUNERARĂ DIN SECOLUL AL XIV-LEA DESCOPERITĂ LA ORHEIUL VECHI ÎN 1986*

EUGEN NICOLAE

În cursul săpăturilor arheologice de la Orheiul Vechi din anul 1986, a fost cercetată o locuință atribuită epocii moldovenești, situată la vest de moschee (locuința 46). S-a constatat că la construirea cuptorului acesteia au fost folosite fragmente de placă de calcar purtând inscripții arabe. După demontarea vestigiilor instalației, din aceste fragmente a fost reconstituită o placă aproape întreagă, înaltă de 67 cm (dimensiunea păstrată), lată de 39 cm și groasă de 10 cm. Descoperirea a fost semnalată de Pavel Bârnea și Tatiana Reaboi într-un raport publicat în 1992¹. Ulterior, cei doi autori au integrat-o, cu desene (reconstituiri) ale ambelor fețe (una cu inscripție, cealaltă cu decor) și cu un comentariu sumar (inscripția a rămas nedescifrată), într-un articol despre monumentele funerare din epoca Hoardei de Aur de la Orheiul Vechi (fig. 1)². Aceleași desene sunt reproduse și în volumul Tamarei Nesterov despre monumentele de arhitectură de la Orheiul Vechi³. Arhitecta nu zăbovește asupra piesei, pe care o include la secțiunea “Detalii de marmură” (amintim că este de calcar) și o numește “stelă funerară”, constatând doar, cu naivitate, că era dedicată unei femei, bazându-se pe “caracterul detaliilor, în care domină decorul floral”⁴. Felul în care această remarcabilă piesă a pătruns și se menține în circuitul științific – cu inscripția necită, nedată și cu destinație proclamată și nu demonstrată, ne determină a o discuta în cele ce urmează⁵.

Forma piesei și repartitia reprezentărilor arată într-adevăr că era amplasată vertical. Partea superioară se înfățișează ca un arc în acoladă cu câte doi lobi laterali care pornesc de la jumătatea înălțimii părții de deasupra bazei păstrate fragmentar, reliefată (probabil un brâu dublu)⁶ pe fața cu decor și prelucrată pentru ca mortarul să prindă mai bine (prezintă striuri paralele) pe fața cu inscripție (fig. 2). Elementele bazei nu figurează în desenele publicate și nici nu au fost semnalate de ceilalți autori, nici măcar de arhitecta Tamara Nesterov, atât de ostentativ grijulie față de “caracterul detaliilor”. Inscripția arabă este dispusă pe suprafața delimitată de arc în acoladă. Registrul de sub inscripție este fără reprezentări deoarece nu era vizibil; aici placa încheia corpul unui sarcofag – de fapt un cenotaf ridicat deasupra mormântului, pe o platformă⁷. Pe cealaltă față, pe ambele registre se desfășoară un decor cu simetrie axială, compus din

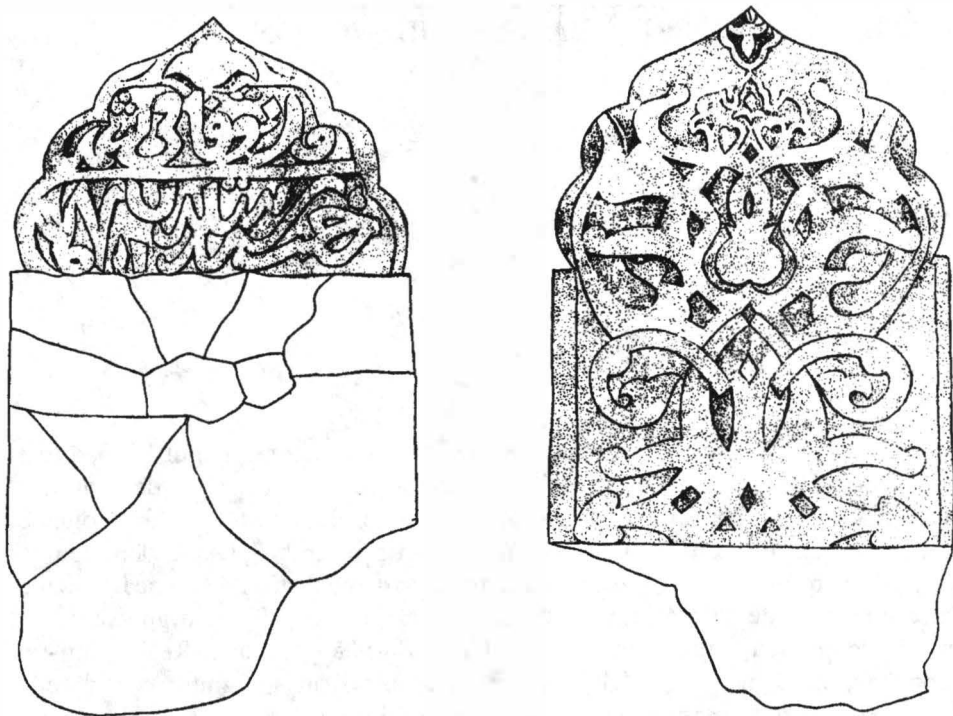

Fig. 1. Placă funerară descoperită la Orheiul Vechi în 1986. Desene (incomplete) după Pavel Bârnea și Tatiana Reaboi.

elemente vegetale stilizate – lujeri, muguri și frunze. Tratarea gradată a componentelor și mai ales arcuirea a două frunze mari pe părțile laterale de sus, subliniază forma arcului și transmit o tensiune ascendentă. Decorul sugerează o vegetație acvatică, ceea ce l-ar apropia stilistic de inscripțiile funerare de la Costești, la care s-a remarcat factura școlii epigrafice mameluce⁸.

Placa de la extremitatea cealaltă a sarcofagului, care nu a fost recuperată, purta cu siguranță începutul inscripției, cu numele și rangul celui îngropat. Pe placa analizată aici figurează doar finalul epitafului, care ar suna astfel:

(1) [..] توفي في شهر

(2) رجب سنة ستين سبعمائة

(1) ...] Decedat în luna

(2) receb a anului 760.

Exceptând primele două litere, inscripția este destul de clară. Cuvântul **توفي**, de formă mai puțin uzuală, este atestat în inscripții funerare mameluce de la începutul sec. XIV de la Ierusalim⁹ și Damasc¹⁰. Forma **توفى** este atestată în texte funerare din sec. XIII-XIV din Asia Centrală¹¹. În privința anului, redat în cuvinte, lipsește conjuncția **و**, iar cifra sutelor are un aspect neobișnuit: inițiala,

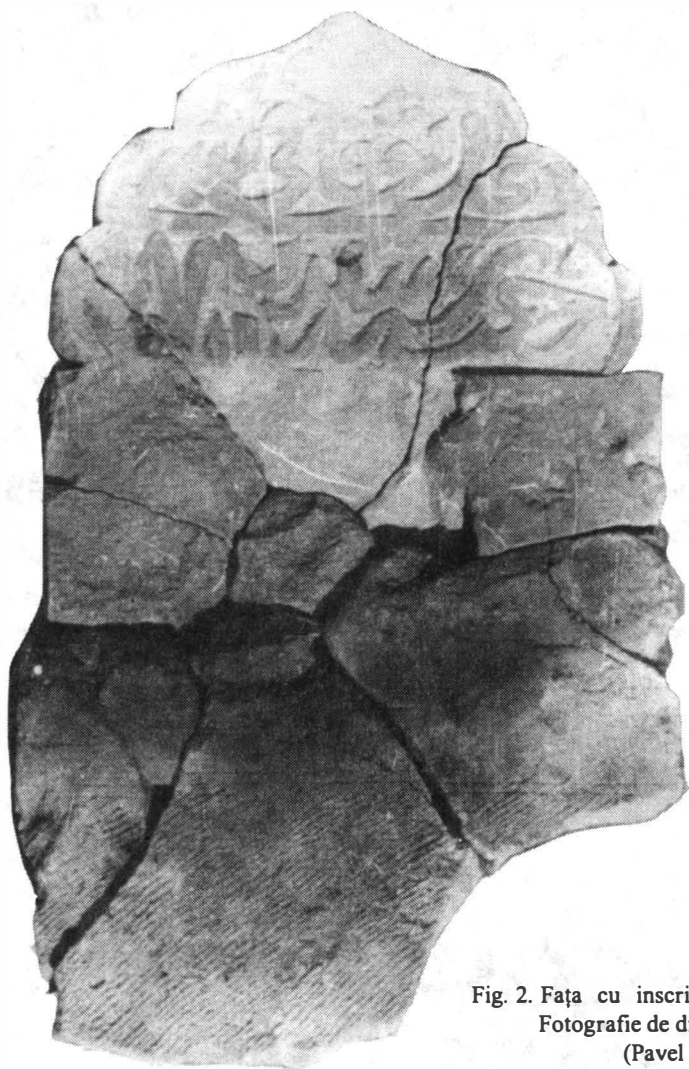

Fig. 2. Fața cu inscripție a plăcii funerare.
Fotografie de dinainte de restaurare
(Pavel Bârnea).

plată, poate fi recunoscută prin analogie cu inițiala cuvântului شهر, litera a doua este abia marcată, iar următoarea se prezintă ca un v. Forma ultimei litere derivă probabil din cea utilizată în inscripții de factură cufică¹². O altă lectură a anului nu este posibilă și de aceea, înregistrând aceste particularități, reținem anul hegirei 760, a cărui lună receb corespunde cu perioada 29 mai-27 iunie 1359 e.n.

Nu am găsit analogii pentru acest tip de monument funerar în spațiul Hoardei de Aur, dar posibilitățile noastre de documentare sunt limitate. El este însă o prezență obișnuită în epocă în Orientul Apropiat islamic, inclusiv în Asia Mică¹³. Deoarece, după G.A. Fedorov-Davydov, în Hoarda de Aur se ridicau

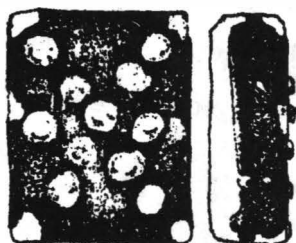

Fig. 3. "Cărămidă" decorativă smălțuită descoperită la Orheiul Vechi în 1986. Desene după Pavel Bârnea și Tatiana Reaboi (rectificate).

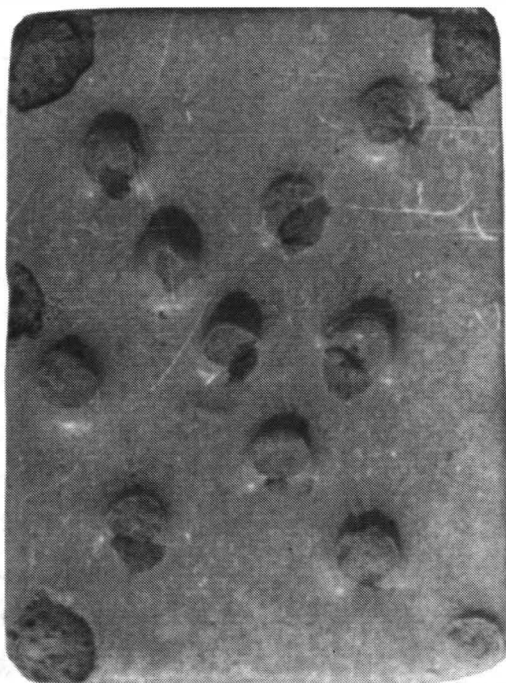

Fig. 4. Fața decorată a "cărămizii". Fotografie de la Pavel Bârnea.

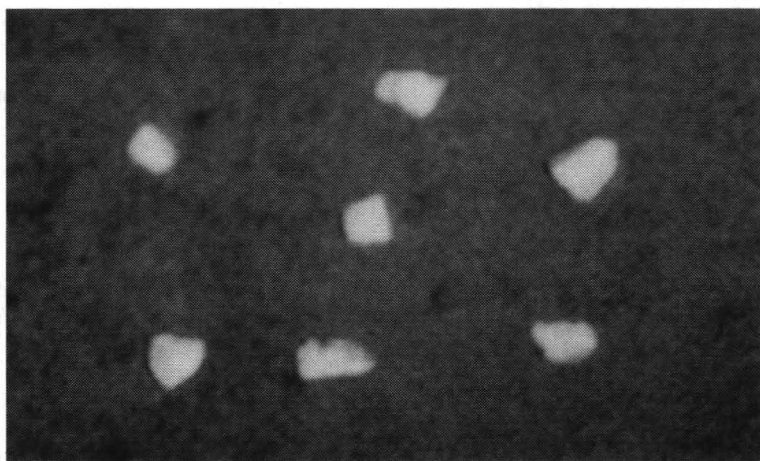

Fig. 5. Cele șapte pietricele de calcar aflate în interiorul "cărămizii". Fotografie de la Pavel Bârnea.

monumente funerare mai ales deasupra mormintelor unor șeici și ale vârfurilor aristocrației mongole¹⁴, cenotaful va fi fost construit în unul dintre cele două mazare (mausolee): cel din “palatul pârcălabului” sau cel situat la vest de acesta¹⁵. După același autor, șeicii erau de regulă îngropați în cripte¹⁶; numai înmormântarea din “palat” s-ar integra acestei categorii. Localizarea înmormântării în “palat” este sugerată de scurtimea epitafului, care nu a acoperit toată suprafața disponibilă de pe plăcile de la extremități. Pentru o persoană cu carieră politică și militară, spațiul ar fi fost probabil integral utilizat pentru a-i menționa rangul, faptele și meritele. Înclinăm deci a atribui placa mormântului unei personalități spirituale, după cum suntem de părere că “palatul pârcălabului” ar fi fost o *hanaka* (“mănăstire”)¹⁷ a unei confrerii islamice.

Data de pe placă oferă un important reper pentru cronologia “palatului” (în măsura în care atribuirea propusă de noi va fi confirmată) și a orașului oriental de la Orheiul Vechi. Pentru clădire el constituie doar un *terminus post quem*, fiindcă un monument funerar putea fi ridicat și mult mai târziu deasupra unui mormânt. În cazul de față, monumentul a fost ridicat la scurtă vreme, concluzie la care ne conduce *terminus ad quem*, oferit de momentul desprinderii regiunii din sistemul politic al Hoardei de Aur, când comunitățile oriental-islamice de aici au fost risipite, situat în anul 1369¹⁸. Am avea însă o dovadă a prezenței, înainte de instaurarea autorității hanului Abdallah în regiune (în anii 1363-1365), a unei comunități islamice, probabil membrii uneia dintre confreriile care căutau a se instala în locuri mai retrase sau mai slab populate, în preajma unor trecători sau vaduri, cum este cazul și la Orheiul Vechi. Prezența mormântului unui șeic dintr-o astfel de confrerie, devenit loc de pelerinaj și de rugăciune, va fi determinat, pe lângă alte considerente de ordin militar, politic sau economic, pe hanul Abdallah să ridice un oraș (inclusiv complexul din jurul mormântului).

În sprijinul celor de mai sus amintim o altă descoperire încă insuficient exploatată. A fost publicată de Pavel Bârnea și Tatiana Reaboi în raportul de săpătură citat¹⁹, dar, surprinzător, nu este analizată în recentul volum semnat de Tamara Nesterov. Este vorba despre o “cărămidă” decorativă smălțuită descoperită tot în 1986 în umplutura locuinței 47 (epoca Hoardei de Aur), la adâncimea de 0,5 m de la nivelul actual, adică mai sus cu circa 1 m față de nivelul podelei. Are dimensiunile 9,2×6,8×2,2 cm, este confecționată dintr-un lut alb poros, cu decor din butoni și smalț turcoaz (fig. 3-4). Deoarece Pavel Bârnea și Tatiana Reaboi au precizat că este de fapt o cutie (este goală în interior) și ne-au informat că sună atunci când este mișcată, am propus să fie analizat conținutul. În interior au fost găsite șapte pietricele din calcar local (fig. 5)²⁰. Piesa era destinată a face parte din decorul din cărămizi smălțuite al unei clădiri (și sunt indicii că procedeul a fost folosit la mausoleul din palat²¹). Numai culoarea smălțului avea un rost decorativ real, deoarece butonii nu puteau fi observați de la distanță. Numărul și dispunerea lor, ca și conținutul cutiei ceramice, demonstrează că aveau o funcție magică. Precizăm că smălțul s-a desprins de pe ei, cu excepția unuia, rămas nemarcat pe desenul publicat (rectificat de noi). Din cei 15 butoni, 13 sunt dispuși pe traseul diagonalelor suprafeței dreptunghiulare, însumând câte șapte pe o diagonală, cu un buton comun în centru. Înspre laturile lungi ale suprafeței, butonul central este flancat

de celelalte două butoane; prin urmare, butonul central este înconjurat de șase butoane, adică din nou un total de șapte. Ținând cont și de numărul pietricelelor din interior (șapte), și chiar de raportul de 4/3 dintre dimensiunile suprafeței decorate (iarăși șapte, ca sumă a celor două numere), care este posibil a nu fi întâmplător, avem certitudinea că este vorba de un ansamblu apotropaic.

În lumea islamică, numărul șapte este sacru (șapte versete ale primei surate a Coranului, șapte cuvinte ale profesiunii de credință, șapte sensuri ale Coranului ș.a.), este exprimat în desfășurarea pelerinajului (șapte ocoluri ale Kaabei, șapte curse rituale între colinele Sufa și Marwa) și în obiceiuri și ritualuri funerare (serii de șapte pași, șapte zile, șapte semne)²². Talismanul propriu-zis din ansamblul analizat de noi este constituit de cele șapte pietricele, care amintesc de lapidarea lui Satan la Mina, în timpul pelerinajului. Ocultarea amuletelor, adesea în cutiute confecționate special, era o practică obișnuită în Hoarda de Aur²³. Relația dintre conținut și cutie în cazul nostru exprimă sensul ezoteric și cel exoteric al revelației coranice: decorul “cărămizii” (exoteric) preia și transmite forța magică binefăcătoare a talismanului ocultat (ezoteric). Jocul numeric al butonilor amintește și de “pătratele magice” (de tipul tablei de șah cu numere înscrise), frecvent reprezentate pe obiecte descoperite în spațiul Hoardei de Aur²⁴. Prin aspect și semnificație, depozitul magic de la Orheiul Vechi se poate alătura argumentelor în favoarea existenței unei confrerii islamice acolo și a considerării “palatului părălabilului” drept o *hanaka* care a inclus mausoleul unui șeic.

NOTE

* O comunicare asupra inscripției a fost prezentată de autor la Simpozionul de Numismatică desfășurat la Chișinău în 24-26 septembrie 2002; vezi *Programul și rezumatele comunicărilor*, unde figurează și numele Irinei Hrițcu, dar, din motive obiective, colega noastră nu ni s-a putut alătura nici la pregătirea comunicării și nici la redactarea articolului de față.

¹ P.P. Bârnea, T.F. Reaboi, *Raskopki v Starom Orhee*, în *Arheologičeskie issledovanija v Moldove v 1986 g.*, Chișinău, 1992, p. 243-246.

² Ibidem, *RevArh*, 2, 1998, p. 89-90 și fig. 3.

³ Tamara Nesterov, *Situl Orheiul Vechi, Monumente de arhitectură*, Chișinău, 2003, p. 140, fig. 1.

⁴ *Ibidem*, p. 134.

⁵ Regretatul nostru prieten, Pavel Bârnea, care ne-a îndemnat să analizăm această piesă și alte descoperiri de factură orientală de la Orheiul Vechi, ne-a oferit, pe lângă desenele menționate, și o fotografie a feței cu inscripție.

⁶ Acest aspect poate fi observat în fotografia (pl. 40) feței cu decor (montată cu susul în jos) din ilustrația vol. *Istoria Românilor, III, Genezile românești*, coord. Șt. Pascu și R. Theodorescu, București, 2001.

⁷ Două plăci cu inscripții arabe, care ar putea reprezenta părțile laterale ale unui monument similar, au fost descoperite la Costești, raionul Ialoveni. Vezi N.A. Chetraru, *Materialy k arheologičeskoj karte Moldavii*, în *Trudy Gosudarstvennyj Istoriko-Kraevedčeskij Muzej*, Chișinău, 1960, p. 125-127 și V.A. Kračkovskaja, *Epigrafika Vostoka*, 13, 1960, p. 49-58, care consideră însă că plăcile ar fi fost instalate pe pereții unui mausoleu (chiar și în această variantă, existența unui mausoleu cu o astfel de “friză” presupune și un monument funerar pe măsură).

⁸ V.A. Kračkovskaja, *op.cit.*, p. 57.

⁹ M. von Berchem, *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum, Deuxième partie, Syrie du Nord, I, Jérusalem «ville»,* Cairo, 1922, p. 223-224, nr. 72, anul hegirei 707.

¹⁰ Kh. Moaz, S. Ory, *Inscriptions arabes de Damas, Les stèles funéraires, I, Cimetière d'Al-Bāb al Sagir,* Damasc, 1977, p. 87-88, nr. 37, anul hegirei 716.

¹¹ V.D. Gorjačeva, V.N. Nastič, *Epigrafika Vostoka*, 22, 1984, p. 66-69, nr. 6-10; vezi și G.V. Jusupov, *Epigrafika Vostoka*, 21, 1972, p. 53, inscripția din satul Tat.Šapkino, raionul Kujbyšev.

¹² Vezi ca exemplu o inscripție de la sfârșitul sec. XIII la M.E. Masson, *Nadpisi na štuke iz arhitekturnogo ansamblja u mavzoleja Hakim-i Tarmizi*, în *Trudy Taškentskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. V.I. Lenina, Arhologija Srednej Azii*, V, Taškent, 1960, p. 70-73.

¹³ Vezi câteva exemple din sec. XIV-XV de la Sinope, un centru cu un rol important în zona Mării Negre, din mausoleul dinastiei Candar, la C. Ender, Ü. Erek, G. Teoman, *Candaroğullari Beyliği (İsfendiyoğullari Beyliği) paraları kataloğu*, Istanbul, 2003, fig. 2b, 4 și 5, unde se poate observa și că inscripțiile și fundalul erau pictate.

¹⁴ G.A. Fyodorov-Davydov, *The culture of the Golden Horde Cities*, trad. H. Bartlett Wells, BAR International Series 198, Oxford, 1984, p. 205.

¹⁵ Tamara Nesterov, *op.cit.*, p. 41, 64-66 și 112-113, cu bibliografia.

¹⁶ Vezi mai sus nota 13.

¹⁷ Împărtășim această opinie exprimată de L.R. Kyzlasov la seminarul de la Orheiul Vechi în 1998, citată de Tamara Nesterov, *op.cit.*, p. 43. Autoarea o respinge numai pentru că-i incomodează datarea, insuficient argumentată, a incintei de piatră în epoca Hoardei de Aur. Vezi și E. Nicolae, P. Bârnea, *Un ornament pseudo-cufic*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 151-157 și Mariana Șlapac, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)*, Chișinău, 2004, p. 153-164.

¹⁸ Momentul este indicat de încetarea activității monetăriei de la Șehr al-cedid și de tezaurele monetare descoperite la Lozova, raionul Strășeni, și Orheiul Vechi. E. Nicolae, *Monedele de cupru bătute în Orașul Nou (Șehr al-cedid)*, în Simpozion Chișinău 2002, p. 167-179 și idem, BSNR, 92-97 (1998-2003), 2003, p. 189-193, cu bibliografia.

¹⁹ P.P. Bârnea, T.F. Reaboi, *Raskopki . . .*, p. 245, fig. 5/7 și p. 247.

²⁰ Cu puțin timp înainte de a părăsi această lume, Pavel Bârnea ne-a trimis fotografia pe care o reproducem aici și ne-a comunicat rezultatul expertizei geologice.

²¹ Tamara Nesterov, *op.cit.*, p. 66 și 124.

²² Pentru o informare rapidă vezi: J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri, Mituri, vise, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, III, P-Z, București, 1994, s.v. șapte; Y. Thoraval, *Dicționar de civilizație musulmană*, traducere, adaptare și completări de Nadia Anghelescu, București, 1997, s.v. pelerinaj; G.A. Fyodorov-Davydov, *op.cit.*, p. 201.

²³ G.A. Fyodorov-Davydov, *op.cit.*, loc.cit.

²⁴ *Ibidem*.

L'INSCRIPTION FUNÉRAIRE DU XIVe SIÈCLE DÉCOUVERTE À ORHEIUL VECHI EN 1986

RÉSUMÉ

On présente une inscription funéraire de l'époque de la Horde d'Or découverte dans le site médiéval d'Orheiul Vechi (aujourd'hui Trebujeni, dép. d'Orhei, Rép. de Moldavie). Au cours des fouilles archéologiques de 1986, on a

observé que pour la construction du four d'une habitation moldave du Bas Moyen Âge on avait utilisé des fragments de plaque de calcaire présentant des inscriptions arabes. Après le démontage de l'installation on a reconstitué une plaque presque entière aux dimensions de 67×39×10 cm. La pièce fut mentionnée dans le rapport des fouilles et dans quelques ouvrages, étant considérée comme stèle funéraire, mais on n'a pas déchiffré l'inscription.

L'auteur discute l'aspect de la plaque en offrant une lecture du texte, qui s'avère être la partie finale d'un épitaphe: « décédé le mois de redjeb de l'année 760 [= 1359 ap. J.-C.] ». Il s'agit donc de l'une des deux plaques d'un monument funéraire musulman (un cénotaphe ayant l'aspect d'un sarcophage), érigé avant 1369 (quand la région se sépare du système politique de la Horde d'Or), probablement dans le mausolée inclus dans l'édifice en briques nommé *palatul pârcălabului* (roum. « palais du gouverneur »). La fonction de cet édifice est incertaine. Il pourrait s'agir d'un *hanaka* (« monastère ») d'une confrérie musulmane et aux arguments à l'appui de cette idée on ajoute la découverte d'un dépôt magique au cours des mêmes fouilles de 1986: une «brique» décorative aux dimensions de 9,2×6,8×2,2 cm. En fait, c'est une boîte en céramique blanche poreuse, décorée avec des boutons et couverte d'émail turquoise, renfermant sept petites pierres calcaires (l'expression de la lapidation de Satan pendant le pèlerinage à La Mecque est évidente). On retrouve le nombre sacré sept dans la répartition des boutons (sur chaque diagonale et au centre) et même dans le rapport 4/3 (sept au total) des dimensions de la surface décorée.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Plaque funéraire découverte à Orheiul Vechi en 1986. Dessins (incomplets) d'après Pavel Bârnea et Tatiana Reaboi.

Fig. 2. La face avec inscription de la plaque funéraire. Photo d'avant la restauration (Pavel Bârnea).

Fig. 3. « Brique » décorative émaillée découverte à Orheiul Vechi en 1986. Dessins (rectifiés) d'après Pavel Bârnea et Tatiana Reaboi.

Fig. 4. La face décorée de la « brique ». Photo de Pavel Bârnea.

Fig. 5. Les sept petites pierres en calcaire trouvées à l'intérieur de la « brique ». Photo de Pavel Bârnea.

Deși au intrat de mult timp în literatura științifică, monedele de cupru zise de tip Costești-Gârla, atribuite unui atelier din Basarabia din sec. XIV, sunt mai bine cunoscute de colecționari decât de cercetători, fiindcă nu li s-a consacrat nici un studiu special, iar semnalarea descoperirilor nu a fost însoțită de ilustrație. Le vom discuta în cele ce urmează, cu prilejul publicării unor exemplare inedite, aflate în colecții private, al căror loc de descoperire este cunoscut (v. catalogul de la final).

Denumirea Costești-Gârla provine de la sectorul Gârla al sitului de la Costești, aflat la sud de Chișinău. În cursul săpăturilor arheologice din 1959 au fost descoperite acolo 13 exemplare, publicate în 1969 de L.L. Polevoj (fără ilustrație), împreună cu celelalte monede recuperate în campaniile din anii 1946-1959¹. Autorul constata două grupe de emisiuni de cupru neobișnuite, al căror aspect le indica drept imitații locale ale monedelor Hoardei de Aur, fără a se putea preciza prototipul. Cele mai multe se deosebeau ca formă și grosime de piesele tătărești, datorită faptului că nu erau bătute pe pastile de cupru ci pe bucăți de tablă. Monedele primei grupe – nouă exemplare, prezentau pe o față o figură ce părea o tamga însoțită de litera € sau de un cuvânt arab obscur, iar pe cealaltă o inscripție arabă degradată. Monedele celeilalte grupe – patru piese, prezentau pe ambele fețe legende arabe degradate². Ulterior, cele două grupe vor fi numite în literatură Costești-Gârla I respectiv II. L.L. Polevoj menționa că piese de asemenea factură se află în număr mic și printre descoperirile de la Orheiul Vechi³, fapt confirmat relativ recent de S.N. Travkin⁴, dar acestea au rămas inedite⁵.

L.L. Polevoj le-a situat în perioada de sfârșit a dominației Hoardei de Aur, pe baza exemplarelor găsite în complexe datate cu monede tătărești din deceniile 4-7 ale sec. XIV. Astfel, din atelierul de olărie nr. V au fost recuperate două monede de tip Costești-Gârla, trei de cupru de tip rozetă (caracteristic epocii lui Canibek, dar continuat și după 1357, inclusiv prin imitații⁶) și una de argint fragmentară neprecizată, iar de lângă cuptorul de olar (nr. 10) din apropiere (la 10 m de atelier) au fost recoltate patru emisiuni de argint din epoca lui Canibek⁷.

Câțiva ani mai târziu, A.A. Nudelman a publicat, fără descriere (nu este precizată repartiția pe grupe) și ilustrație, piese de același aspect descoperite la Cetatea Albă: 12 exemplare provenind din descoperiri izolate și alte 12 făcând parte dintr-un depozit aflat în 1970⁸. Se constată că piesele de tip Costești-Gârla sunt mai bine reprezentate în eșantionul de la Cetatea Albă decât în cel de la Costești. Astfel, la Cetatea Albă înregistrăm 14,11% din totalul monedelor descoperite izolat în campaniile din perioada 1963-1982 (12 din 85)⁹, în timp ce la Costești ele reprezintă 11,3% în eșantionul publicat de L.L. Polevoj (13 din 115)¹⁰. Depozitul a fost descoperit în "Sectorul Central" al săpăturilor, aflat la est de fortificația moldovenească, pe o alee secundară ce pornea de la o construcție ridicată peste vestigiile unui turn antic¹¹. Locuirea din epoca Hoardei de Aur de aici a fost datată între sfârșitul sec. XIII și anii 60 ai sec. XIV¹². Depozitul se compune din 17 monede: trei de argint din vremea lui Uzbek (1313-1341), dintre care doar una cu anul precizat (713 după hegiră – 1313/1314 e.n.), și 14 de cupru, dintre care una de tip rozetă, 12 de tip Costești-Gârla și una neprecizată¹³. Reprezentând o sumă curentă pierdută în deceniul al șaptelea¹⁴, el vine să confirme încadrarea cronologică a monedelor de tip Costești-Gârla propusă de L.L. Polevoj.

Fără a avea la dispoziție alte informații decât cele de mai sus, S.N. Travkin a lansat ideea că piesele de tip Costești-Gârla s-ar putea data după 1369¹⁵, opinie care este evident lipsită de temei.

Cele 41 de exemplare pe care le publicăm acum (v. catalogul) au fost descoperite în anii 2001-2003: 37 aparțin grupei I (nr. 1-37), iar patru grupei II (nr. 38-41). La Costești, în principiu în spațiul dintre malul stâng al Botnei și zona cartierului atelierelor de ceramică din sec. XIV, au fost aflate 40 de piese (nr. 2-41). Un exemplar (nr. 1) adaugă un nou punct pe harta descoperirilor: a fost găsit la Hansca, com. Costești, raionul Ialoveni, în vara anului 2003 (într-un loc de unde localnicii extrag lut, potrivit informațiilor obținute de posesor). O locuire din sec. XIV la Hansca este atestată de cercetările arheologice, fiind semnalate și câteva monede tătarești de la mijlocul veacului, dintre care au fost precizate două piese de cupru de tip rozetă¹⁶.

Piesele provenind de la Costești nu pot fi luate în considerație pentru interpretarea statistică a ansamblului descoperirilor de acolo, fiindcă au fost incluse în colecții prin selecție și tot o selecție am făcut și noi prezentându-le aici. Totuși, pare a se confirma faptul că sunt mai frecvente în descoperirile de la Costești decât în cele de la Orheiul Vechi, constituind un indiciu în favoarea datării mai recente a orașului de la Orheiul Vechi și a localizării acolo a Orașului Nou (Yangi-şehr / Şehr al-cedid). Se confirmă și faptul că piesele din grupa I sunt mai numeroase decât cele din grupa II, după cum constatare L.L. Polevoj. De asemenea, sunt de obicei foarte subțiri, iar câteva au o formă regulată, poligonală (nr. 3, 6-8 și 31, toate aparținând grupei I)¹⁷. La două piese (ale aceleiași grupe) se poate observa că pastila era realizată din două straturi: nr. 10, la care s-a desprins partea stângă din foaia aversului în momentul baterii, și nr. 19, la care cele două componente nu s-au sudat bine, lipsește o parte din foaia aversului, iar cea a reversului s-a crăpat și s-a desprins parțial. Prin urmare, monedele puteau fi bătute din bucăți de tablă de cupru, îndoite și uneori ajustate;

la monedele de formă poligonală au fost tăiate toate cele patru colțuri ale flanului, iar la piesa nr. 1 au fost tăiate doar două. Am constatat aceeași tehnică și la o emisiune de tip rozetă descoperită la Orheiul Vechi. Alte piese, între care cele ale grupei II, mai groase și mai grele, par a fi fost realizate în tehnica uzuală (din bară). Câmpul delimitat de cercul liniar este de dimensiuni variabile, marea majoritate a pieselor sunt bătute descentrat sau pe pastile cu suprafața mai mică decât cea a tiparelor și slab imprimate, de aceea este anevoioasă stabilirea numărului de ștanțe și a legăturilor dintre ele.

Am păstrat sistemul de descriere al lui L.L. Polevoj, chiar dacă el este convențional; distincția dintre avers și revers în cazul imitațiilor este inevitabil arbitrară și chiar în privința emisiunilor oficiale sistemul de descriere poate diferi de la un autor la altul. Monedele de tip Costești-Gârla nu sunt niște imitații în sensul obișnuit al termenului: nu se aseamănă cu emisiunile oficiale și pot fi imediat remarcate, calitate improprie contrafacerilor. Se pare că nu li s-a cerut meșterilor să copieze anumite monede ci să conceapă reprezentări în stilul celor de pe piață, produse în atelierele oficiale ale Hoardei de Aur, dar bine individualizate; deosebirea față de emisiunile oficiale nu este deci întâmplătoare, nici datorată inabilității meșterilor, ci intenționată. Faptul acesta arată că nu este vorba de producția unui atelier clandestin, ci de emisiuni controlate de o autoritate locală (probabil Kutlubuga, conform unei propuneri recente¹⁸), care reglementează distribuția și circulația lor – posibil cu retragerea compensatorie a unor piese de argint și cu acceptarea lor la plata unor taxe. Se explică astfel de ce meșterii au evitat ca sursă de inspirație aversuri nepotrivite scopului lor, aparținând unor emisiuni foarte frecvente pe piață și anume cele cu vultur bicefal și cu rozetă. Reversurile celor din urmă au putut însă inspira ambele fețe ale pieselor de tip Costești-Gârla II (unde se pot recunoaște unele elemente ale legendelor arabe), care au un aspect hibrid (cu două “reversuri”)¹⁹. Cele patru piese descrise mai jos ilustrează un tip bine individualizat prin folosirea unui repertoriu specific de “semne”.

Constatarea este valabilă și pentru grupa Costești-Gârla I. Aici reversurile sunt mai puțin expresive, simulându-se o legendă dispusă pe două sau trei rânduri. Aversurile sunt însă bine individualizate și tipul pare a fi fost conceput pe baza emisiunilor crimeene cu tamga, din vremea lui Uzbek sau mai timpurii. Descoperirile monetare de la Orheiul Vechi, Costești și Cetatea Albă par a se opune acestei idei, deoarece presupusele surse de inspirație sunt foarte slab reprezentate în eșantioanele publicate. Acest fapt s-ar datora însă stadiului cercetării, cel mai mare și mai expresiv eșantion fiind cel de la Orheiul Vechi, așezare mai recentă decât celelalte și unde și imitațiile de tip Costești-Gârla sunt slab reprezentate. Pe de altă parte, am constatat un mare număr de emisiuni crimeene în ansambluri aparținând unor colecții private, provenind de la Costești. Ar fi firesc ca ele să apară și la Cetatea Albă, în condițiile în care locuirea din epoca Hoardei de Aur este atestată acolo încă de la sfârșitul sec. XIII. În concluzie, este posibil ca semnul de pe aversul pieselor grupei I să fie un substitut al tamgalei casei lui Batu²⁰. Unele componente ale pseudo-legendei de pe reversul monedelor din aceeași grupă (spre exemplu nr. 21 și 30, rândul de jos) par a deriva din cuvântul *al-adil*²¹. Aspectul aversurilor demonstrează că

meșterii au reprodus cu consecvență, în variante minore, un model stabilit în atelier și nu au copiat direct anumite emisiuni. De aici a rezultat jocul în oglindă al unor reprezentări sau al unor variante de avers: tamgalele de tip Aa și Ba sunt ipostaze în oglindă ale celor de tip Ab respectiv Bb, iar aversurile nr. 21-26 (cu tamga de tip Ba) se află într-o situație similară față de nr. 27-31 (cu tamga de tip Bb). Totodată, tamgalele de tip Ba și Bb sunt de fapt variante ale celor de tip Aa respectiv Ab, de care se deosebesc doar prin faptul că un picior este ușor arcuit și nu răsfrânt, deformare nesemnificativă (care nu afectează imaginea generală a semnului), provocată se pare de amplificarea și maniera de dispunere a pseudo-legendei. Putem să încercăm a identifica astfel forma de bază a tamgalei, de care meșterii s-au străduit să nu se îndepărteze: un semn cu trei picioare (de tip triskeles), dintre care unul este întotdeauna drept, iar celelalte răsfrânge, probabil spre stânga, adică în varianta Aa, singura neînsoțită de pseudo-legendă. Introducerea pseudo-legendei între picioarele răsfrânge, cu amplificarea câmpului cuprins în cercul liniar, va fi fost principala cauză a deformărilor (variantelor) observate.

Rezumând considerațiile de mai sus, reținem că monedele de tip Costești-Gârla nu sunt imitații propriu-zise ale emisiunilor Hoardei de Aur, ci emisiuni originale care-și însușesc numai factura, stilul acestora. Bătute prin voința autorităților locale, ca modalitate de sporire a veniturilor sub presiunea necesităților impuse de starea de război devenită endemică, ele reflectă, așa cum am mai sugerat²², tendința acestora de a se desprinde de imperiul oriental. În plan monetar, această tendință se va reafirma după intervenția hanului Abdallah în regiune, prin emisiunile de cupru și de argint din ultimele serii ale atelierului Orașului Nou – Şehr al-cedid (anii 1365-1369)²³.

Materialul analizat cuprinde piese bătute cu aceleași tipare (nr. 3-4, 9-11, 16-17, 21-22, 24-25, 27-29 și 32-33) sau având comună doar ștanța de revers (nr. 1 și 2; 12 și 13; 21-23 și 26; 24-25 și 27-29), dintre care unele cu aversuri aparținând unor subgrupe diferite (nr. 24-25, cu tamga de tip Ba, și 27-29, cu tamga de tip Bb), observații în concordanță cu ideea unui atelier situat în zonă și a unei perioade relativ scurte de batere. Deoarece aspectul pieselor face dificilă stabilirea ștanțelor, pentru aprecierea volumului emisiunilor ne putem deocamdată orienta după procentul lor în descoperirile de epocă din săpăturile arheologice de la Costești și Cetatea Albă (peste 11% - v. mai sus), care sugerează o producție relativ importantă.

Avem la dispoziție prea puține exemplare pentru analiza metrologică; observăm totuși că greutatea medie a pieselor grupei I este de circa 0,80 g, iar a celor din grupa II de 1,57 g. Este puțin probabil ca diferența să reflecte cursuri diferite, dar ar putea indica faptul că grupele s-au emis succesiv. Ambele greutate medii se situează cu mult sub greutateile medii calculate de unii autori pentru epoca lui Canibek (1,95-2,00 g) și a succesorilor acestuia (3,00-4,50 g), fiind mai apropiate de cea a pieselor din vremea lui Uzbek (1,33-1,40 g)²⁴. Urmând calculele lui A.G. Muhammadiev, s-ar părea că s-au folosit normele ponderale introduse în sistemul monetar sub Canibek: greutatea medie a grupei I se apropie de cea a unui danik (0,78 g)²⁵, iar cea a grupei II de dublul acesteia (1,56 g).

După același autor, emisiunile de cupru din vremea lui Canibek aveau o greutate medie de 2½ danik (1,95 g)²⁶.

În descoperirile de la Costești și Orheiul Vechi sunt prezente și imitații ale tipului cu rozetă, de regulă bine realizate, fapt pentru care nu pot fi deocamdată sigur identificate decât cele cu legende în oglindă sau degradate²⁷. Sunt prezente și imitații ale tipului cu vultur bicefal. Asemenea imitații propriu-zise puteau veni și din alte zone aflate sub dominația Hoardei de Aur, dar în acest stadiu al cercetării suntem nevoiți a lua în considerație și o producție locală. Relația dintre imitațiile propriu-zise și piesele de tip Costești-Gârla este dificil de stabilit; este totuși de subliniat că primele puteau în principiu circula în orice regiune a Hoardei de Aur, substituindu-se originalelor. Sub rezerva confirmării existenței unei producții locale de imitații propriu-zise (de tip vultur bicefal și rozetă), am putea s-o situăm spre sfârșitul domniei lui Canibek și în anii următori (până în 1359), iar baterea pieselor de tip Costești-Gârla s-ar plasa după izbucnirea luptelor civile din Hoarda de Aur și până la intrarea în activitate a atelierului monetar al Orașului Nou (1359-1363).

În privința locului baterii, este greu de decis între Cetatea Albă și Costești. Deși prima așezare este mai veche și cu o viață economică mai dinamică, iar procentul înregistrat de monedele de tip Costești-Gârla în cursul săpăturilor arheologice este ușor mai ridicat, Costeștii ar fi putut fi preferați de autoritățile locale, datorită poziției geografice, pentru a deschide un atelier monetar sub controlul lor.

Deoarece piesele de tip Costești-Gârla nu sunt imitații propriu-zise și au fost destinate circulației locale, ele pot fi considerate cele mai vechi emisiuni medievale din spațiul Moldovei, contemporane și în relație cu procesul de emancipare politică a regiunii și de formare a statului moldovenesc independent.

CATALOG

Monedele aparțin unor colecții private și au fost descoperite la Hansca (nr. 1) și Costești (nr. 2-41).

TIP COSTEȘTI-GÂRLA I

Av. Tamga cu trei picioare (cu aspect de triskeles), însoțită sau nu de pseudo-legendă arabă, în cerc liniar.

Tamga: un picior este drept și cu extremitatea exterioară lipită de obicea de cercul liniar (considerat convențional pe axa verticală), iar celelalte pot fi răsfrânte sau ușor arcuite. .

După aspectul picioarelor de jos (fig. 1), se prezintă astfel:

- Cu ambele picioare răsfrânte spre stânga (**Aa**) sau în oglindă – cu ambele picioare răsfrânte spre dreapta (**Ab**);
- Cu piciorul din stânga răsfrânt spre stânga și cel din dreapta arcuit spre stânga (**Ba**) sau în oglindă – cu piciorul din stânga arcuit spre dreapta și cel din dreapta răsfrânt spre dreapta (**Bb**);

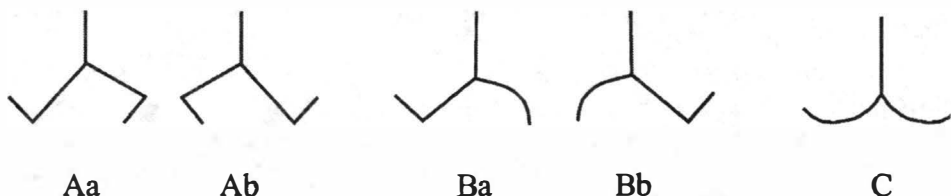

Fig. 1. Variante ale tamgalei pe emisiunile de tip Costești-Gârla I.

- Cu piciorul din stânga arcuit spre stânga și cel din dreapta arcuit spre dreapta (C).

Pseudo-legenda: poate fi constituită dintr-o componentă independentă sau lipită la una sau la ambele extremități de cercul liniar sau din două componente (pe două rânduri).

Rv. Pseudo-legendă arabă dispusă pe două sau trei rânduri (departajarea este adesea nesigură), în cerc liniar (observat doar pe câteva exemplare).

Av. Tamga Aa neînsoțită de pseudo-legendă, în cerc liniar.

Rv. Trei rânduri; cercul liniar nu se observă.

1. AE $\nwarrow$ 0,86 g; 14,7 x 13 mm.

Av. Ca mai sus, dar neclar.

Rv. Ca mai sus, dar se observă cercul liniar.

2. AE $\nearrow$ 1,12 g; 17 mm. Aceeași ștanță de revers ca la nr. 1.

Av. Tamga Ab însoțită de pseudo-legendă din două componente suprapuse, în cerc liniar.

Rv. Două (?) rânduri; cercul liniar nu se observă.

3-4. AE $\uparrow$ 0,53 g; 15,5 x 14,5 mm; formă poligonală. $\uparrow$ 0,42 g; 16,7 x 14,5 mm; fragmentară. Bătute cu aceleași ștanțe.

Av. Ca mai sus, dar partea din stânga nesigură.

Rv. Trei rânduri, în cerc liniar.

5. AE $\downarrow$ 0,58 g; 16,7 mm.

Av. Ca mai sus, dar partea din dreapta jos nesigură.

Rv. Ca mai sus, dar cercul liniar nu se observă.

6. AE $\searrow$ 0,64 g; 15,5 x 15 mm; formă poligonală.

Av. Ca mai sus, dar neclar – pseudo-legendă și cercul liniar nu se observă.

Rv. Ca mai sus, dar neclar.

7. AE $\downarrow$ 0,86 g; 17 x 16 mm; formă poligonală.

Av. Ca mai sus, dar partea din stânga jos nesigură; cerc liniar.

Rv. Ca mai sus, dar rândul de jos nesigur.

8. AE $\searrow$ 0,80 g; 15,4 x 14,5 mm; formă poligonală.

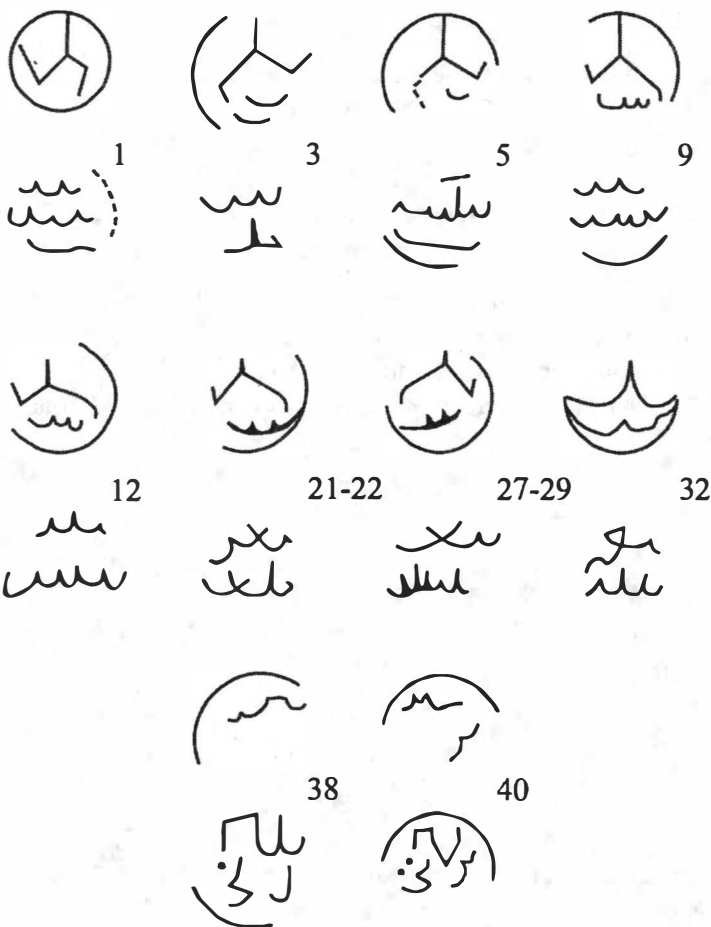

Fig. 2. Monede de tip Costești-Gârla: grupa I, cu tamga Aa (1), Ab (3 și 5), Ba (9, 12 și 21-22), Bb (27-29) și C (32) și grupa II (38 și 40).

Av. Tamga Ba însoțită de pseudo-legendă cu o singură componentă (cu aspectul literei **س**), în cerc liniar.

Rv. Trei rânduri; cercul liniar nu se observă.

9-11. AE ↑ 1,08 g; 17,5 mm. ← 1,01 g; 17,6 mm; lipsește partea din stânga sus a foii aversului. ↘ 0,72 g; 16 mm. Bătute cu aceleași ștanțe.

Av. Ca mai sus.

Rv. Două (?) rânduri; cercul liniar nu se observă.

12-13. AE ↗ 0,68 g; 16,4 mm. ↗ 0,58 g; 15 mm. Reversurile bătute cu aceeași ștanță.

14. AE ↑ 1,12 g; 15,5 x 14 mm.

15. AE ↗ 0,73 g; 15,6 mm.

Ca mai sus, dar reprezentările cu linii mai groase.

16-17. AE ↘ 1,04 g; 17,5 x 15,5 mm. ↘ 0,79 g; 16,5 mm. Bătute cu aceleași ștanțe.

18. AE ← 0,57 g; 16,5 mm.

19. AE → 0,95 g; 16,6 x 15,5 mm. Reprezentările nesigure; o parte a foi aversului lipsește, iar o parte a celei a reversului este crăpată și desprinsă.

20. AE ↖ 0,35 g; 16,4 x 12,8 mm; fragmentară. Aversul nesigur în stânga și jos.

Av. Ca mai sus, dar pseudo-legenda (cu aspectul literei 𐎧, dar în oglindă) face corp comun în dreapta cu cercul liniar.

Rv. Două rânduri; cercul liniar nu se observă.

21-22. AE ↑ 0,94 g; 16,8 x 16 mm. ↖ 0,68 g; 17,6 x 15,3 mm. Bătute cu aceleași ștanțe.

23. AE ← 0,61 g; 17 mm. Aversul nesigur în stânga și jos. Aceeași ștanță de revers ca la nr. 21-22.

Ca mai sus, dar aversul nesigur în dreapta și cu extremitatea stângă a pseudo-legendei mai înaltă.

24-25. AE ← 1,42 g; 18,3 x 15,3 mm. → 0,70 g; 17,6 x 15,5 mm. Bătute cu aceleași ștanțe.

Ca mai sus, dar aversul nesigur.

26. AE ← 0,88 g; 16 mm. Aceeași ștanță de revers ca la nr. 21-23.

Av. **Tamga Bb** însoțită de pseudo-legendă cu o singură componentă (cu aspectul literei 𐎧), în cerc liniar. Pseudo-legenda face corp comun în stânga cu cercul liniar (reprezentare în oglindă față de nr. 21-22).

Rv. Două rânduri; cercul liniar nu se observă.

27-29. AE ↖ 0,85 g; 17,6 x 14,5 mm. ↑ 0,58 g; 16 x 14,3 mm. → 0,57 g; 17 x 13 mm. Bătute cu aceleași ștanțe. Aceeași ștanță de revers ca la nr. 24-25.

30. AE ↑ 1,23 g; 14 x 13,4 mm. Aversul nesigur în stânga jos.

31. AE ← 1,13 g; 16,3 x 14 mm; formă poligonală. Aversul nesigur în stânga jos.

Av. **Tamga C** însoțită de pseudo-legendă (o componentă) ale cărei extremități se unesc cu extremitățile picioarelor ei și cu cercul liniar.

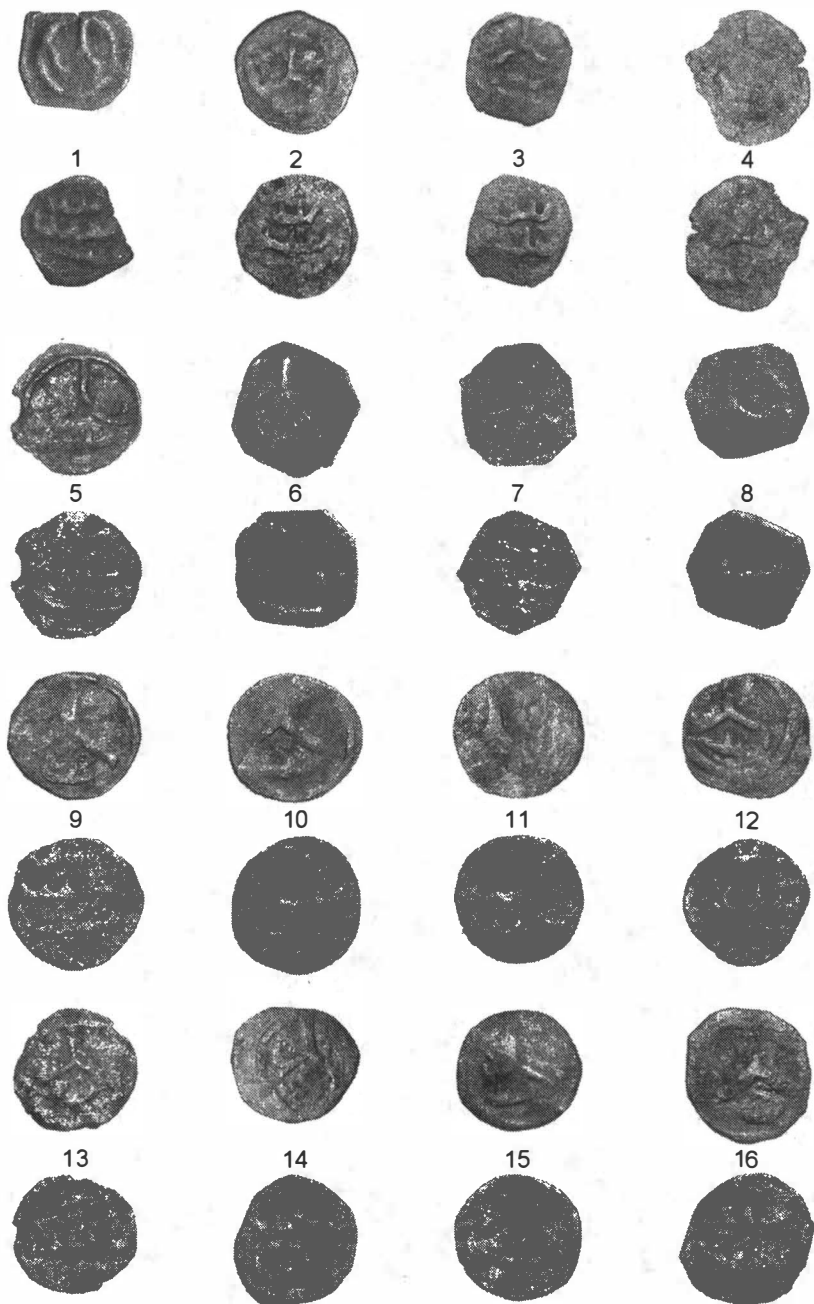
Rv. Două rânduri; cercul liniar nu se observă.

32-33. AE ↑ 0,91 g; 16,2 x 15,3 mm. ↑ 0,52 g; 17 x 15,5 mm; fragmentară. Bătute cu aceleași ștanțe.

Av. Tamga similară, dar nesigură în dreapta, însoțită de pseudo-legendă (o componentă) simplă (o linie), independentă, în cerc liniar. Reprezentări cu linii groase.

Rv. Două (?) rânduri; nu se observă cercul liniar.

34. AE → 0,41 g; 14,4 mm.

Pl. I. Monede de tip Costești-Gârla I descoperite la Hansca (1) și Costești (2-16): cu tamga Aa (1-2), Ab (3-8) și Ba (9-16).

17

18

19

20

21

22

23

24

25

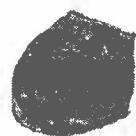
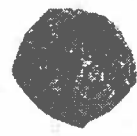
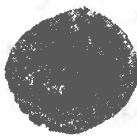
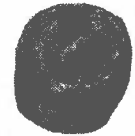
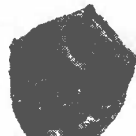
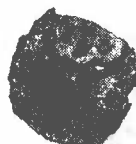
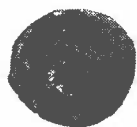
26

27

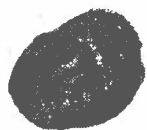

28

Pl. II. Monede de tip Costești-Gârla I descoperite la Costești: cu
tamga Ba (17-26) și Bb (27-28).

29

30

31

32

33

34

35

36

37

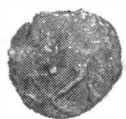
38

39

40

41

Pl. III. Monede de tip Costești-Gârla descoperite la Costești: grupa I (29-37), cu tamga Bb (29-31), C (32-34) și neprecizată (35-37), și grupa II (38-41).

Av. **Tamga neprecizată**; se observă doar un picior, probabil cel din stânga răsfrânt spre stânga (tip Aa sau Ba).

Rv. Două (?) rânduri; nu se observă cercul liniar.

35. AE ↗ 0,94 g; 17 mm.

Av. **Tamga neprecizată**; se observă doar un picior răsfrânt spre dreapta.

Rv. Trei rânduri; nu se observă cercul liniar.

36. AE ↓ sau ↖ 0,35 g; 14,5 x 12,5 mm.

Av. **Neprecizat**: se observă doar două linii care pornesc în unghi ascuțit dinspre centrul câmpului spre cercul liniar.

Rv. Două (?) rânduri; nu se observă cercul liniar.

37. AE (?) 0,73 g; 15,3 mm.

TIP COSTEȘTI-GÂRLA II

Av. Pseudo-legendă pe două (?) rânduri în cerc liniar.

Rv. Pseudo-legendă pe două rânduri în cerc liniar. Semnul de pe primul rând, asemănător cu Π și I legate la bază, pare o reluare în oglindă și la dimensiuni mai mari, cu diferențe minore, a semnelor de pe primul rând al aversului. Pe rândul de jos, două componente; cea din stânga pare a reproduce literele لجد din cuvântul لجدید.

38. AE → 1,42 g; 16 x 15 mm.

Av. Ca mai sus, dar mai slab imprimat; se observă doar partea din stânga sus.

Rv. Ca mai sus, dar mai slab imprimat; se observă doar partea din stânga sus.

Semnul de pe primul rând este mai mare.

39. AE → 2,13 g; 19,4 x 16,5 mm.

Av. Ca mai sus, dar semnul de pe primul rând în oglindă, ușor deformat.

Rv. Ca mai sus, dar semnul de pe primul rând ușor deformat.

40. AE ↑ 0,96 g; 18 x 17 mm.

Av. Pseudo-legendă pe trei (?) rânduri, în cerc liniar, foarte slab imprimată; se observă doar partea din stânga jos.

Rv. Ca mai sus, dar slab imprimat; se observă doar partea de sus.

41. AE → 1,78 g; 18 x 16,2 mm.

¹ L.L. Polevoj, *Monety iz raskopok i sborov na poselenii Costești-Gârla (1946-1959 gg.)*, în *Dalekoe prošloe Moldavii*, Chișinău, 1969, p. 146-161.

² *Ibidem*, p. 147.

³ *Ibidem*.

⁴ S.N. Travkin, *O čekanke monet na teritorii Bessarabii v XIV-XV vv.*, în *Vserossijskaja Numizmatičeskaja Konferencija, 1994* (rezumatele comunicărilor), Sankt-Petersburg, 1994, p. 37.

⁵ În colecțiile Institutului de Arheologie și Etnografie din Chișinău. Le-am constatat existența cu prilejul unei reexaminări a monedelor recuperate prin săpături arheologice înainte de 1989, efectuată împreună cu Pavel Bârnea, cu permisiunea D-nei Ana Niculiță, căreia îi adresăm și aici mulțumirile noastre.

⁶ În mod independent și cam în același timp, au constatat acest lucru atât numismații ruși cât și cei români: V.B. Klovov, V.P. Lebedev, *Zagadki novosarajskogo čekana mednyh monet v Zolotoj Orde*, în *Sed'maja Vserossijskaja Numizmatičeskaja Konferencija, Jaroslavl, 19-23 aprilja 1999 g.*, (rezumatele comunicărilor), Moscova, 1999, p. 64-66, unde se semnalează și imitații ale tipului cu vultur bicefal; E. Nicolae, B. Costin, BSNR, 92-97 (1998-2003), p. 183.

⁷ L.L. Polevoj, *op.cit.*, p. 147-148 și nr. 11-14 (în cuptor), 23, 53, 67, 80-81 și 93 (în atelier) din tabelul de la p. 149-160. Despre atelierul V și cuptorul 10 vezi și idem, *Gorodskoe gončarstvo Pruto-Dnestrov'ja v XIV v., Po materijalam raskopok gončarstvo kvartala na poselenii Costești*, Chișinău, 1969, în special p. 32 și 52-57; observăm că în tabelul 2 de la p. 33 figurează mai puține exemplare.

⁸ A.A. Nudelman, *Monety iz raskopok i sborov 1972-1973 gg.*, în *Arheologičeskie issledovanija v Moldavii (1973 g.)*, Chișinău, 1974, p. 199 (izolate) și 200 (tezaurul). Autorul precizează (p. 199, nota 1) că monedele tătarești au fost identificate în colaborare cu L.L. Polevoj.

⁹ S.A. Bulatovič, *Džučidskie monety iz Belgoroda-Dnestrovskogo*, la A.A. Kravčenko, *Srednevekovyj Belgorod na Dnestre (konec XIII-XIV v.)*, Kiev, 1986, p. 117.

¹⁰ Vezi mai sus nota 1.

¹¹ A.A. Kravčenko, *op.cit.*, p. 25-26, 36 și fig. 4 (după p. 24).

¹² *Ibidem*, p. 18-19 și 115.

¹³ A.A. Nudelman, *Monety...*, p. 200. Într-o listă de tezaure publicată ulterior, autorul precizează, pentru moneda de tip rozetă, primele două cifre ale anului hegirei – 74, ceea ce este imposibil pentru o piesă originală, deoarece tipul este inaugurat în 751 (1350-1351 e.n.): idem, *K voprosu o sostave deneznogo obraščeniija v Moldavii v XIV – načale XVI vv. (po materialam kladov)*, în *Karpato-Dunajskie zemli vsrednie veka*, Chișinău, 1975, p. 96, nr. 4. Eroarea a fost preluată recent și de N.D. Russev, *Na grani mirov i epoh, Goroda Nizov'ev Dunaja i Dnestra v konce XIII-XIV vv.*, Chișinău, 1999, p. 214, nr. 13.

¹⁴ Suma putea fi pierdută cândva întâmplător sau, posibil, în 1362-1363, în contextul raidurilor lituaniene de după victoria de la Sinie Vody, ori în 1369, când așezarea va fi fost atacată, ca și cele de la Orheiul Vechi și Costești, de forțe locale ostile regimului hanului Abdallah.

¹⁵ S.N. Travkin, *op.cit.*, *loc.cit.*

¹⁶ A.A. Nudelman, *Topografija kladov i nahodok ediničnyh monet*, Chișinău, 1976, p. 148-149, nr. 69-72.

¹⁷ Imitații de formă poligonală au fost semnalate și în zona fluviului Volga: V.B. Klovov, V.P. Lebedev, *op.cit.*, p. 66.

¹⁸ E. Nicolae, *Monedele de cupru bătute în Orașul Nou (Şehr al-cedid)*, în Simpozion Chișinău 2002, p. 176.

¹⁹ Împerecherea de ștanțe de același fel (rămase disponibile sau din lipsa de preocupare a împerecherii corecte) este cunoscută și în cazul contrafacerilor după asprii și șahii otomani din sec. XV-XVI; Mihaela Blasko, E. Nicolae, SCIVA, 49, 1993, 2, p. 210-211, nr. 14, și 212; Ana

Niculiță, Ana Boldureanu, E. Nicolae, SCN, 11 (1995), 1997, p. 205, nr. 129, și 209; v. și E. Nicolae, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451-1512*, Chișinău, 2003, p. 57-58 și 69, nr. 29.

²⁰ Vezi spre exemplu V.P. Lebedev, *Simbolika i jazyk monet Kryma zolotoordynskogo perioda*, în *Numizmatičeskie issledovanija po istorii Jugo-Vostočnoj Evropy*, Chișinău, 1990, p. 142, nr. 21-24, epoca lui Uzbek.

²¹ *Ibidem*, nr. 23-24. Menționăm că, foarte recent, am putut examina în colecții piese descoperite la Costești care prezintă pe avers o tamga de alt aspect iar pe revers o pseudo-legendă al cărei prototip pare posibil de identificat – ideea aparține colecționarului Serghei Cușner și sperăm s-o pună în circuitul științific cât mai curând.

²² E. Nicolae, *Monedele de cupru* . . . , p. 176.

²³ Idem, SCN, 11 (1995), 1997, p. 197-200; idem, *Două monede din perioada de sfârșit a dominației Hoardei de Aur la vest de Nistru*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 145-148; idem, *Monedele de cupru* . . . , p. 167-179.

²⁴ A.G. Muhammediyev, *Bulgaro-tatarskaja monetnaja sistema XII-XV vv.*, Moscova, 1983, p. 79 și 87; G. Graff, *Analyse d'un ensemble de 293 puls de la Horde d'Or*, în Jean Elsen S.A., *Liste 216, Juin-Juillet 2001*, Bruxelles, p. 10.

²⁵ A.G. Muhammediyev, *op.cit.*, p. 85.

²⁶ *Ibidem*, p. 79.

²⁷ Material inedit; cf. E. Nicolae, BSNR, 92-97 (1998-2003), 2003, p. 183 și idem, *Le monnayage en Bessarabie dans la deuxième moitié du XIVe siècle*, comunicare la al XIII-lea Congres Internațional de Numismatică, Madrid, 15-19 septembrie 2003, sub tipar în Actele Congresului.

LES MONNAIES DE TYPE COSTEȘTI-GÂRLA

RÉSUMÉ

L'auteur discute les monnaies en cuivre dites de type Costești-Gârla, en présentant 41 exemplaires trouvées récemment à Costești et Hansca, comm. de Costești, dép. de Ialoveni (Rép. de Moldavie), appartenant à des collections privées.

Les monnaies de type Costești-Gârla furent signalées pour la première fois en 1969, mais elles restèrent peu connues, étant publiées sans description détaillée et sans illustration. Le nom de Costești-Gârla provient du secteur Gârla du site de Costești, situé au sud de Chișinău. En 1969, L.L. Polevoj publia les monnaies découvertes pendant les fouilles archéologiques de 1946-1959, parmi lesquelles il y avaient 13 pièces de cette catégorie. L.L. Polevoj constata deux groupes d'émissions en cuivre inédites, dont l'aspect les indiquait comme imitations locales des monnaies de la Horde d'Or, sans pouvoir préciser les prototypes. La forme et l'épaisseur de la plupart différaient de celles des monnaies tatars, étant frappées sur des morceaux de toile en cuivre. Les pièces du premier groupe (9 exemplaires) présentaient sur une face une figure qui semblait être un tamga, accompagnée de la lettre **Є** ou d'un mot arabe obscure, et sur l'autre face une inscription arabe dégradée. Les pièces de l'autre groupe (4 exemplaires) présentaient sur les deux faces des légendes arabes barbarisées.

Ultérieurement, les deux groupes seront nommés dans la littérature respectivement Costești-Gârla I et II. L.L. Polevoj précisait que des émissions de cette facture furent découvertes aussi à Orheiul Vechi (Trebujeni, dép. d'Orhei, Rép. de Moldavie), information confirmée récemment par S.N. Travkin, mais ces monnaies restèrent inédites. L.L. Polevoj les situa au milieu du XIVe siècle, se basant sur les exemplaires récupérés des complexes datés avec des monnaies tatars aux quatrième-septième décennies. D'autres pièces, trouvées au cours des fouilles archéologiques de Cetatea Albă (Belgorod-Dnestrovski, Ukraine) des années 1963-1982, furent signalées (sans détails et sans illustration) par A.A. Nudelman. Il s'agit de 12 découvertes isolées et d'un dépôt inventé en 1970 dans le Secteur Central des fouilles. Le dépôt inclut trois monnaies en argent du temps du khan Uzbek (1313-1341), et 14 en cuivre, dont une de type à la rosace de l'époque du khan Canibek (1341-1357), 12 de type Costești-Gârla et une non-précisée. La structure du dépôt confirme la chronologie établie par L.L. Polevoj, mais S.N. Travkin a proposé dernièrement la datation après 1369, sans arguments valables à l'appui.

Les pièces publiées maintenant enrichissent considérablement l'échantillon de Costești et ajoutent un nouveau site dans le répertoire des découvertes: Hansca, où l'on a fouillé un habitat du XIVe siècle, qui a fourni quelques monnaies tatars, dont deux de type à la rosace. Il est évident que pour fabriquer la plupart de ces monnaies on a utilisé des morceaux de toile en cuivre, pliés et quelques fois ajustés (en coupant les coins, ce qui explique la forme polygonale des n°s 3, 6-8 et 31). Dans deux cas (n°s 10 et 19) on observe nettement les deux strates de métal imparfaitement soudées.

L'analyse typologique permet d'affirmer que les monnaies de type Costești-Gârla ne sont pas des imitations proprement dites. L'emploi des pseudo-légendes arabes et du tamga les rapprochent des émissions tatars, mais elles ne sont pas des répliques et peuvent être observées facilement, ce qui ne caractérise pas des contrefaçons. Les variantes dérivent des modèles assez stables, créés par les monnayeurs de l'atelier. Ainsi, pour le premier groupe, les variantes résultent surtout d'un jeu en miroir des représentations (fig. 1-2): les tamgas Aa et Ba sont des copies en miroir des tamgas Ab et Bb, et les droits des pièces n°s 21-26 (avec tamga Ba) sont dans la même relation avec les n°s 27-31 (avec tamga Bb). Aussi, les tamgas Ba et Bb diffèrent des tamgas Aa et Ab uniquement par le fait que l'un des pieds est légèrement recourbé et non pas brisé, déformation insignifiante provoquée vraisemblablement par la disposition et l'augmentation et de la pseudo-légende. On peut établir la forme de base du tamga: un signe à trois pieds (de type triskèle), dont l'un est toujours droit et les autres brisés (peut-être qu'initialement vers la gauche, variante Aa, la seule qui n'est pas accompagnée par une pseudo-légende). Les pièces du deuxième groupe ont un aspect hybride, leur faces se rapprochant des revers des monnaies tatars. Dans ce cas aussi, les types sont nettement individualisés par un répertoire de signes spécifiques. Même s'ils n'ont pas copié certaines émissions tatars, il paraît que les monnayeurs s'inspirèrent des pièces criméennes avec tamga du temps d'Uzbek pour le premier groupe, et des revers des monnaies à la rosace pour le deuxième.

Le fait que les monnaies de type Costești-Gârla ont été découvertes uniquement en Bessarabie, confirme qu'elles furent frappées dans la région. Ce pourrait être à Cetatea Albă, la plus ancienne ville de la zone et ayant une intense vie économique, ou à Costești, où ces émissions enregistrent un pourcentage légèrement moins élevé dans l'échantillon provenant des fouilles archéologiques et qui aurait été préféré par les autorités locales, grâce à sa position géographique, pour ouvrir un atelier monétaire. En ce qui concerne la datation, on propose les premières années de l'époque des luttes civiles dans la Horde d'Or, c'est-à-dire d'env. 1359 et jusqu'en 1363 (le moment de l'ouverture de l'atelier de la Ville Neuve / Yangi-şehir, situé à Orheiul Vechi).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Variantes du tamga des émissions de type Costești-Gârla I.

Fig. 2. Monnaies de type Costești-Gârla: groupe I, avec tamga Aa (1), Ab (3 et 5), Ba (9, 12 et 21-22), Bb (27-29) et C (32) et groupe II (38 et 40).

Pl. I. Monnaies de type Costești-Gârla I découvertes à Hansca (1) et à Costești (2-16): avec tamga Aa (1-2), Ab (3-8) et Ba (9-16).

Pl. II. Monnaies de type Costești-Gârla I découvertes à Costești: avec tamga Ba (17-26) et Bb (27-28).

Pl. III. Monnaies de type Costești-Gârla découvertes à Costești: groupe I (29-37), avec tamga Bb (29-31), C (32-34) et non-précisé (35-37), et groupe II (38-41).

AUREL VÎLCU

În colecțiile Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova din Ploiești se păstrează un tezaur alcătuit din 376 monede din argint și o monedă din metal comun. Din însemnările la care am avut acces reiese că în anii '60 tezaurul a fost descoperit în localitatea Ghinoaica, comuna Fântânele, jud. Prahova, ulterior fiind adus la muzeu¹. Nu se cunosc condițiile descoperirii sau dacă au fost recuperate de la găsitor toate monedele. Tezaurul descoperit la Ghinoaica este alcătuit din 376 aspri otomani la care se adaugă o monedă din metal comun argintat emisă în secolul al XV-lea în Moldova. Lotul de monede otomane este alcătuit din aspri emiși în numele sultanilor Mehmed II (1444-1445; 1451-1481) și Bayezid II (1481-1512).

În ultimele două decenii, studiul numismaticii otomane din secolul al XV-lea a cunoscut progrese importante din punct de vedere al realizării unei tipologii a emisiunilor și a valorificării științifice a materialului inedit aflat în colecțiile din România². În privința tipologiei asprilor emiși în a doua domnie a sultanului Mehmed II, cercetările întreprinse până în prezent au stabilit că, în funcție de anul Hegirei înscris pe revers, aceștia pot fi împărțiți în cinci grupe: prima dintre ele cuprinde piese emise în intervalul 855-865, a doua grupă este alcătuită din aspri bătuți între anii Hegirei 865-875, a treia grupă cuprinde emisiuni din anii 875-885, a patra grupă conține aspri cu anul Hegirei 885, iar ultima grupă este alcătuită doar din piese care au pe revers anul Hegirei 886. Această succesiune propusă de numismatul sârb Slobodan Srečković³ și susținută recent de Eugen Nicolae⁴, corectează o cronologie mai veche bazată pe lectura greșită a anului 885 considerat până de curând drept anul 880, confuzia fiind provocată de asemănarea dintre cifrele 0 și 5.

Cele mai timpurii monede otomane din tezaurul găsit la Ghinoaica sunt cinci aspri, care poartă pe revers anul Hegirei 875, emiși în atelierele Novar (4 ex.) și Kostantiniye (1 ex.). După tipologia întocmită de Slobodan Srečković asprii care au pe revers anul Hegirei 875 fac parte din grupa E, a cărei variantă numită de autor E1 prezintă o grafie diferită a cuvântului Murad. Totodată, în funcție de grafia cuvântului han grupele E și E1 sunt împărțite în patru subgrupe: E, Ea, Eb, Ec. Tipologia propusă de numismatul sârb este confuză și câteodată

greu de utilizat, dovedind inconsecvență în delimitarea grupelor și subgrupurilor de emisiuni. De exemplu, ar trebui ca varianta E1 să fie tratată ca o grupă distinctă în condițiile în care se ia drept criteriu de departajare grafia cuvântului Murad. În privința subgrupurilor de emisiuni, tezaurul descoperit la Ghinoaică aduce elemente noi: două piese care prezintă variante de grafie a cuvântului han, care nu se regăsesc în catalogul întocmit de Slobodan Srečković⁵. Prima piesă a fost emisă la Novar și se deosebește de subtipurile⁶ menționate de Slobodan Srečković prin lipsa punctelor atât deasupra literei ha cât și deasupra lui nun, care se află în stânga elifului. A doua piesă a fost emisă la Kostantiniye și se deosebește de subtipurile menționate până în prezent prin apariția punctelor atât pe finală cât și pe inițială, litera nun aflându-se în stânga elifului. Datorită publicării cu detalii și ilustrație a unui număr redus de aspri bătuți între anii Hegirei 875 și 885 este prematur să încercăm o delimitare a grupelor de emisiuni din acest interval de timp. Un element important care ar ajuta la o mai bună datare a asprilor care poartă pe revers anul Hegirei 875 este greutatea acestora. Analizând din punct de vedere metrologic mai mulți aspri emiși în vremea sultanului Mehmed II se poate observa că între anii Hegirei 875 și 885 s-a produs o scădere semnificativă a greutății acestui nominal, de la o medie de 0,90 g la 0,75 g⁷. După opinia noastră, un criteriu de departajare a asprilor din această perioadă este tocmai această depreciere realizată într-un anumit moment, ca rezultat al hotărârii autorităților otomane. Motivele acestei deprecieri nu sunt înțelese pe deplin, dar se pare că nu sunt legate doar de obținerea unui număr mai mare de monede din aceeași cantitate de argint. Cu siguranță că un rol important l-au avut presiunile financiare asupra vistieriei în contextul numeroaselor campanii militare întreprinse de sultanul Mehmed II, dar un alt factor, care nu trebuie neglijat, este situația sistemelor monetare din statele învecinate cu Imperiul otoman. De exemplu, în Regatul Ungariei, în anul 1467 a avut loc o importantă reformă care a stabilizat denarul la 0,59 g brut, dar cu un conținut de argint de 500‰⁸, inferior titlului asprilor otomani care aveau peste 980‰⁹. În urma expedițiilor din timpul domniei sultanului Mehmed II teritorii întinse au fost aduse sub control otoman, fie direct, fie în relații de vasalitate, sporind considerabil zona de circulație a asprilor. Astfel, extinderea imperiului obliga autoritățile să crească masa monetară proprie, din considerente care țineau de ușurarea încasării taxelor și impozitelor de la noile regiuni supuse fiscoi otoman. O situație aparte se conturează la nordul Dunării, unde se întrepătrunde zona de circulație a denarului unguresc cu cea a asprului otoman. Încetinirea pătrunderii asprului în Moldova și Țara Românească la sfârșitul domniei lui Mehmed II¹⁰ nu trebuie legată doar de războaiele care, inevitabil, și-au pus amprenta asupra relațiilor comerciale. Un alt factor ar putea fi evoluția metrologică a principalelor monede, denarul și asprul, care constituiau baza numerarului aflat pe piața celor două state românești. Reforma denarului unguresc din anul 1467 pare să fi determinat pătrunderea mai accentuată a acestui nominal în Moldova și Țara Românească în dauna asprului.

Analizând aspii care poartă pe revers anul 875 constatăm că marea majoritate au greutate cuprinse între 0,86 și 0,92 g, însă există și câteva piese

bine păstrate care cântăresc aproximativ 0,72-0,75 g. Aceste piese mai ușoare aflate într-o stare de conservare foarte bună au fost emise în ateliere diferite: Ayaslık (un exemplar din tezaurul aflat în colecțiile Muzeului Județean de Istorie din Brașov)¹¹, Novar (o piesă din tezaurul de la Ghinoiaica) și Amasya (un aspru publicat de Slobodan Srečković¹²). Alți aspri cu greutate cuprinse între 0,73 și 0,79 g emiși de monetăriile de la Kostantiniye, Bursa, Amasya și Novar sunt menționați în literatura de specialitate¹³, dar fără să cunoaștem starea de conservare. Numărul redus al pieselor cu anul Hegirei 875 care cântăresc aproximativ 0,75 g, la care se adaugă faptul că toate piesele care poartă anul Hegirei 885 au greutate cuprinse între 0,74 și 0,76 g, ne conduce la ideea că o ajustare importantă a greutății asprului s-a petrecut la sfârșitul intervalului 875-885. În sprijinul acestei teorii vine și un firman al sultanului Mehmed II din 27 Zilhicce 882, care menționează probleme apărute în circulația asprilor din cauza contrafacerilor și hotărăște retragerea de pe piață a pieselor vechi¹⁴. Momentul ajustării greutății brute (dar nu și a titlului) a asprului ar putea fi chiar anul când au fost emise primele monede de aur otomane¹⁵ și anume 882 AH (1477-1478). Această ipoteză va putea fi verificată pe măsură ce va fi publicat mai mult material numismatic inedit.

Corectând o veche eroare în privința datării celei de-a patra grupe de aspri de la Mehmed II, numismatul sârb S. Srečković a demonstrat că așa-zisul an 880 aflat pe reversul pieselor este de fapt anul 885¹⁶. Observațiile făcute de S. Srečković schimbă semnificativ datarea asprilor din această categorie care au fost emiși doar între 13 martie 1480 și 1 martie 1481. În tezaurul de la Ghinoiaica grupa a patra este reprezentată de 18 piese bătute la: Bursa (1), Edirne (4), Kostantiniye (3), Serez (6), Üsküp (3) și într-un atelier neprecizat (1). Din punct de vedere metrologic se constată deosebiri semnificative față de grupa precedentă, greutatea medie a asprilor bătuți în anul 885 fiind de 0,74 g. Spre deosebire de asprii emiși înainte de anul 885 și care prezintă o multitudine de variante de grafie a unor cuvinte care conduc la alcătuirea unor subgrupe de emisiuni, piesele din grupa a patra sunt extrem de stabile din acest punct de vedere. Analizând legendele de avers și revers ale asprilor emiși în anul 885 nu pot fi sesizate diferențe de grafie, observație care pledează pentru baterea acestora într-o perioadă limitată de timp (un an) și nu într-un interval de 5 ani așa cum se credea până de curând. Așa cum reiese din tezaurile descoperite în Țările Române, producția de aspri din anul 885 pare să fi fost mai mare decât se afirmă recent în literatura de specialitate¹⁷. Aspri din anul 885 au fost găsiți în mai multe depozite care se încheie cu emisiuni din timpul domniei lui Bayezid II: Târgu Ocna, jud. Bacău (6 ex.)¹⁸, într-un tezaur cu proveniență necunoscută păstrat în colecțiile Muzeului Județean de Istorie din Brașov (10 ex.)¹⁹, la care adăugăm cele 18 piese din tezaurul de la Ghinoiaica.

Cei din urmă aspri emiși în numele sultanului Mehmed II poartă în mod surprinzător anul 886, în contradicție cu ritmul schimbării tipurilor de avers, fenomen care se petrecea la fiecare 10 ani. Remarcăm menținerea tipului de avers folosit în anul 885 și în cazul emisiunilor din anul 886, schimbarea fiind făcută doar în privința tipului de revers. Ținând cont că decesul sultanului

Mehmed II a avut loc la 3 mai 1481, ultimii aspri ai Cuceritorului au fost emiși cel mai probabil doar în perioada 11 martie 1481-3 mai 1481. Recent numismatul S. Srečkovič a încercat să explice motivele emiterii de aspri în anul 886 lansând o ipoteză fantezistă. Conform acesteia, asprii ar fi fost bătuți la ordinul marelui vizir Karamanlı Pașa, după moartea sultanului Mehmed II, pentru a ascunde acest eveniment în scopul favorizării lui Cem aflat în competiție cu celălalt fiu, Bayezid²⁰. Astfel, asprii cu anul 886 ar reprezenta emisiuni postume date între 3 mai 1481 și 21 mai 1481, dată care marchează sosirea la Constantinopol a noului sultan Bayezid II. O teorie mai apropiată de realitate a fost enunțată recent de Eugen Nicolae care explică apariția anului 886 pe asprii lui Mehmed II prin încercarea autorităților otomane de a corecta un defect al sistemului financiar²¹. Mai precis, cheltuielile erau prevăzute în funcție de anul lunar care era mai scurt, dar pentru venituri se folosea anul solar, situație care genera la fiecare 32 de ani un deficit de un an de plată, așa numitul an sărit (*silvis*). Anul 886 este situat la sfârșitul unui ciclu de 32 de ani corespunzând într-adevăr unui an *silvis*, fapt care a determinat o criză financiară cu repercursiuni în plan monetar. În tezaurul de la Ghinoiaica asprii din anul 886 sunt reprezentați de 22 piese provenind din următoarele ateliere monetare: Bursa (1), Edirne (5), Kostantiniye (8), Novar (3) și Üsküp (5). În cazul altor opt aspri din tezaur, la care anul baterii este în afara flanelui, nu s-a reușit datarea exactă, dar din punct de vedere tipologic ei pot fi încadrați în ultimele două grupe, cu anii 885 și 886.

Analizând depozitul de monede descoperit la Ghinoiaica se poate observa că în mare parte este alcătuit din aspri (323 ex.) emiși în numele sultanului Bayezid II (1481-1512), fapt care conduce la ideea că tezaurul a fost ascuns cândva la începutul secolului al XVI-lea. În ultimele două decenii cercetarea asprilor emiși de Bayezid II a cunoscut un salt calitativ important prin publicarea detaliată și cu ilustrație a unor piese aflate în colecții publice sau particulare. În aparență, asprii lui Bayezid II nu prezintă nici o deosebire (cu excepția numelui atelierului), având aceeași legendă și același cartuș. Totuși, observațiile asupra unor diferențe de grafie în cadrul legendei de avers a condus la conturarea unor grupe și subgrupe de emisiuni, schițându-se și un tablou al succesiunii acestora. La început, în funcție de grafia cuvântului han au fost alcătuite două grupe de emisiuni: A (cu litera nun în dreapta elifului) și B (cu litera nun intersectând eliful)²². Încadrarea cronologică a acestor grupe a fost făcută cu prilejul publicării tezaurului de aspri păstrat în colecțiile Muzeului Județean de Istorie din Brașov²³. Conform autorilor, emisiunile din grupa A se pot data între anii 1481 și 1491, în timp ce grupei B i se rezervă un interval de timp mai mare, 1491-1512. Studiarea asprilor lui Bayezid II a fost completată prin alcătuirea unor subgrupe de emisiuni în funcție de prezența și absența unor puncte care însoțesc cuvântul han²⁴. Până în prezent au fost puse în valoare patru subgrupe pentru tipul A și alte patru pentru tipul B²⁵, contribuția cercetătorilor români fiind esențială în această direcție²⁶. În privința cronologiei acestora s-a propus datarea tipului Aa (fără puncte) în primii cinci ani ai domniei sultanului Bayezid II, urmat de o subgrupă alcătuită din tipurile Ab-Ac (cu puncte, indiferent de numărul acestora)²⁷. Stabilirea succesiunii tipurilor care alcătuiesc grupa B s-a

dovedit a fi mai dificilă, propunându-se ipotetic o ordine care necesită confirmări. Punerea în circuitul științific a noi date privind descoperirile de aspri de la Bayezid II a clarificat parțial succesiunea tipurilor care constituie grupa B²⁸. Astfel, s-a reușit situarea tipurilor Bc și Bd spre sfârșitul domniei lui Bayezid II, rămânând încă în discuție succesiunea tipurilor Ba și Bb²⁹.

Revenind la tezaurul descoperit la Ghinoica remarcăm că în privința desfășurării tipurilor în cazul emisiunilor de aspri de la Bayezid II sunt aduse unele elemente de noutate. Astfel, asprii de tip Ad, rar întâlniți în literatura de specialitate, sunt atestați pentru prima dată pentru atelierul din Edirne³⁰ prin apariția a două exemplare. La nivelul grupei A s-a constatat că asprii de tip Ac, ca și în cazul celor de tip Ad, au fost emiși în număr redus, probabil într-un interval de timp scurt. O altă surpriză numismatică pe care ne-o furnizează tezaurul de la Ghinoica se referă la atelierele care au emis aspri din subgrupa Ac. În cele mai recente lucrări asupra problemei, pentru atelierele din Asia Mică nu sunt cunoscuți aspri de tip Ac decât în cazul Amasyei³¹. În compoziția tezaurului nostru se află însă un aspru bătut la Tire. Asprul inedit găsit la Ghinoica ridică întrebarea dacă nu cumva subgrupa Ac este atestată și în cazul celorlalte monetării microasiatice. În această privință doar publicarea unor noi izvoare numismatice, în special din Turcia, ar putea să ofere un răspuns, dar din păcate specialiștii din această țară nu se arată interesați de editarea unor tezaure monetare din perioada otomană. Tot în cadrul subgrupeii Ac, pentru prima dată la nivelul emisiunilor atelierului Karatova, este atestată varianta Ac1 (două puncte deasupra literei nun în loc de un singur punct), cunoscută până în prezent doar în cazul asprilor băuți la Novar³².

Referitor la repartitia pe ateliere a asprilor lui Bayezid II găsiți la Ghinoica remarcăm o bună reprezentare a atelierelor din partea europeană a imperiului. Pe primul loc se află atelierul Novar cu 110 aspri urmat la distanță de capitala statului otoman, Kostantiniye, cu 60 aspri și Edirne cu 43 de aspri. În ordine descrescătoare repartizarea pe ateliere continuă astfel: Üsküp (26 ex.), Karatova (25 ex.), Bursa (15 ex.), Serez (14 ex.), Tire (4 ex.), Gelibolu (3 ex.), Amasya (3 ex.), Ankara (2 ex.), Konya (2 ex.), Kastamonu (1 ex.). Din cauza stării de conservare sau a baterii defectuoase nu s-a reușit precizarea atelierului pentru 14 monede. Comparând cu alte descoperiri monetare din spațiul locuit de români (depozitul din colecția Muzeului Județean de Istorie din Brașov, tezaurul de la Târgu Ocna, tezaurul de la Șieu și tezaurul de la Săseni) se constată aceeași reprezentare mai bună a pieselor bătute de atelierul Novar. O situație similară se constată în general pentru ansamblul atelierelor otomane din Europa spre deosebire de cele microasiatice a căror pondere în Țările Române este nesemnificativă. Conform datelor pe care le avem până în prezent rezultă o disproporție care nu poate fi pusă doar pe seama relațiilor comerciale dintre Țările Române și regiunile de la sud de Dunăre, unde piața monetară ar fi fost dominată de moneda emisă în atelierele din zonă. Această repartitie a atelierelor atrage atenția în special asupra producției monetare a atelierelor microasiatice. Cauza disproporției dintre atelierele europene și cele asiatice nu trebuie căutată doar în politica monetară a statului otoman, strâns legată de susținerea efortului de război într-o anumită zonă. În cazul unor campanii militare este firesc ca

atelierelor din imediata apropiere a zonei în care au loc ostilitățile să fie mai solicitate decât cele aflate la cealaltă extremitate a imperiului. Dar pentru a fi împlinit acest fenomen este esențial să existe la dispoziția monetărilor o cantitate suficientă de argint care să fie transformată în monedă. În timpul domniei sultanului Bayezid II această condiție nu se regăsește în cazul Asiei Mici, deși această regiune nu este lipsită de mine de argint. Încă de la începutul domniei, provinciile asiatice ale statului otoman au fost teatru de război, în condițiile în care pretendentul Cem era sprijinit de o parte din populație³³. Înfrângerea lui Cem în 1482 nu a adus liniște în provinciile din Asia Mică unde triburile turcomane au continuat să reacționeze violent la practicile fiscolei otomane³⁴. Începând cu anul 1500 au avut loc tulburări grave provocate de kızılbășii instigați de noua conducere safavidă a Iranului la care s-a adăugat răscoala Karamanului³⁵. În aceste condiții aprovizionarea regulată a monetărilor din Asia Mică cu argint local sau adus din alte locații a avut de suferit. Nu întâmplător, în loc să fie deschise noi monetării în Asia Mică, unde s-a dus cea mai mare parte a efortului de război din timpul domniei lui Bayezid II, au apărut noi monetării în Balcani așa cum este cazul Karatovei, care se remarcă printr-o producție semnificativă. În timpul domniei sultanului Bayezid II teritoriile otomane din Balcani nu au avut de suferit datorită unor eventuale tulburări interne sau din cauza unor războaie precum cele cu Moldova și Veneția sau obișnuitele conflicte de frontieră cu Ungaria, exploatarea argintului din minele sârbești fiind continuată în liniște iar monetăriile având activitate neîntreruptă.

Revenind la structura pe ateliere a asprilor din tezaurul de la Ghinoiaica remarcăm prezența unor piese emise în numele lui Bayezid II în atelierelor Gelibolu (3 ex.) și Ankara (2 ex.) a căror activitate este puțin cunoscută. Aceste două ateliere par a fi funcționat doar la începutul domniei lui Bayezid II deoarece până în prezent sunt cunoscute puține piese, toate de tip Aa³⁶ și Ab³⁷, tipuri care sunt sigur atestate pentru intervalul 1481-1490³⁸. Această situație este relevantă atât de structura tezaurului găsit în Țările Române cât și de marele tezaur de aspri descoperit în Serbia alcătuit din aproximativ 1728 aspri de la Bayezid II, din care doar patru piese provin din atelierul Gelibolu și două din atelierul de la Ankara³⁹. Atelierul de la Gelibolu a funcționat doar în timpul domniei lui Bayezid II, nefiind cunoscute până în prezent piese emise de alți sultani⁴⁰. Deschiderea acestui atelier ar putea fi pusă pe seama campaniilor otomane pentru supunerea răzvrătiților din Asia Mică duse în anii 1481-1482. Până în prezent, în cazul monetăriei din Gelibolu sunt cunoscute doar emisiuni de aspri de tip Aa și Ab, care ne îndeamnă să susținem că atelierul a funcționat și în timpul războiului cu mamelucii din 1485-1491. Nu este clar însă dacă Gelibolu a emis aspri și în timpul războiului cu Veneția (1499-1503), ținând cont că orașul era baza flotei otomane. Atelierul din Ankara a fost deschis pentru prima dată tot în timpul lui Bayezid II, dar spre deosebire de Gelibolu și-a continuat activitatea și în timpul lui Selim I și a urmașilor săi⁴¹. Literatura de specialitate menționează descoperirea la Țițești, jud. Vrancea⁴² a unui număr necunoscut de aspri emiși la Gelibolu și Ankara în numele sultanului Bayezid II, dar tezaurul a fost publicat sumar, fără detalii, în prezent nefiind de găsit în colecțiile publice din România. Un alt atelier care și-a început activitatea în

timpul lui Bayezid II a fost Trabzon (fostă capitală a Imperiului bizantin de Trapezunt, cucerită de otomani în 1461) unde au fost emiși aspri doar de tip Bb⁴³. Probabil că perioada în care a funcționat acest atelier a fost scurtă, putând fi pusă în legătură cu tulburările din estul Asiei Mici. Trabzonul nu a mai emis monedă în vremea lui Selim I, fiind activat din nou de către Süleyman I⁴⁴. Un argument care pledează pentru o activitate sporadică a acestui atelier îl constituie și faptul că asprii emiși la Trabzon în numele lui Bayezid II nu au fost atestați în nici o descoperire monetară din Țările Române.

Dintre atelierele microasiatice care au funcționat în timpul sultanului Bayezid II cel mai bine reprezentat în descoperirile monetare din Țările Române

Tabelul I. Structura asprilor lui Mehmed II din tezaurul de la Ghinoica.

Grupă/ Atelier	875 H	885 H	886 H	885 H sau 886 H
Novar	4		3	2
Üsküp		3	5	1
Serez		6		
Kostantiniye	1	3	8	4
Edirne		4	5	
Bursa		1	1	
Neprecizat		1		1

Tabelul II. Structura pe ateliere și grupe de emisiuni a asprilor lui Bayezid II din tezaurul de la Ghinoica.

Grupă/ Atelier	Aa	Ab	Ac	Ad	A	Ba	Bb	Bc	Bd	B	neprecizat	TOTAL
Novar	51	7			4	10	17	2	7	1	11	110
Karatova	2	1	3			3	10	2	2		2	25
Üsküp	18	4			1						3	26
Serez	8	2					2				2	14
Kostantiniye	29	16	1	2	1	1	4			1	5	60
Edirne	19	5	3	2		2	8				4	43
Bursa	5	6			1		3					15
Gelibolu	2	1										3
Tire	1	2	1									4
Konya		2										2
Amasya	1	1									1	3
Ankara	1	1										2
Kastamonu		1										1
Atelier neprecizat	2	3	1		1		4				3	14
TOTAL	139	53	9	4	8	16	48	4	9	2	32	322

Tabelul III. Repartiția pe ateliere a asprilor lui Bayezid II în cadrul tezaurului descoperite în Țările Române.

Tezaur/ Atelier	Târgu-Ocna	Șieu II	Ghinoaița	Brașov	Săseni
Novar	43 44,32%	21 42,83%	110 34,16%	220 58,82%	64 53,78%
Karatova	11 11,34%	3 6,12%	25 7,76%	52 13,90%	16 13,44%
Üsküp	14 14,43%	6 12,2%	26 8,07%	13 3,47%	6 5,04%
Serez	8 8,24%	1 2,04%	14 4,34%	22 5,88%	11 9,24%
Kostantiniye	8 8,24%	6 12,2%	60 18,63%	32 8,55%	7 5,88%
Edirne	8 8,24%	7 14,28%	43 13,35%	25 6,68%	13 10,92%
Bursa	-	1 2,04%	15 4,65%	3 0,80%	1 0,84%
Gelibolu	-	-	3 0,93%	-	-
Tire	3 3,09%	-	4 1,24%	3 0,80%	1 0,84%
Kastamonu	-	-	1 0,31%	1 0,26%	-
Amasya	-	1 2,04%	3 0,93%	3 0,80%	-
Konya	1 1,03%	-	2 0,62%	-	-
Ankara	-	-	2 0,62%	-	-
Atelier neprecizat	1	-	14	14	7
TOTAL	97	46	322	388	126

Tabelul IV. Repartiția subgrupelor de aspri de la Bayezid II în structura tezaurului descoperite în Țările Române.

Tezaur/ Subgrupă	Târgu Ocna	Șieu II*	Ghinoaița	Brașov	Săseni
Aa	41 55,40 %	15 41,66%	138 48,93 %	98 34,26 %	26 27,08 %
Ab	7 9,45 %	12 33,33%	54 19,14 %	17 5,94 %	3 3,12 %
Ac	-	-	9 3,19 %	2 0,69 %	1 1,04 %
Ad	-	1 2,77 %	4 1,41 %	-	1 1,04 %
Ba	1 1,35 %	1 2,77 %	16 5,67 %	41 14,33 %	14 14,58 %
Bb	23 31,08 %	5 13,88 %	48 17,02 %	66 23,07 %	34 35,41 %
Bc	2 2,70 %	2 5,55 %	4 1,41%	48 16,78 %	11 11,45 %
Bd	-	-	9 3,19 %	14 4,89 %	6 6,25 %

* Editorii tezaurului de la Șieu menționează existența unui aspru de tip Ae, dar fără a descrie sau ilustra piesa.

Tabelul V. Structura asprilor lui Bayezid al II-lea din tezaurul de la Ghinoaica cu procente calculate în cadrul fiecărei emisiuni*.

Subgrupă/ Atelier	Aa	Ab	Ac	Ad	TOTAL A	Ba	Bb	Bc	Bd	TOTAL B	TOTAL
Novar	51 37,22%	7 14,28%			58 29,29%	10 62,50%	17 38,63%	2 50%	7 77,77%	36 49,31%	94 34,68%
Karatova	2 1,45%	1 2,04%	3 37,5%		6 3,03%	3 18,75%	10 22,72%	2 50%	2 23,23%	17 23,28%	23 8,48%
Üsküp	18 13,13%	4 8,16%			22 11,11%						22 8,11%
Serez	8 5,83%	2 4,08%			10 5,05%		2 4,54%			2 2,73%	12 4,42%
Kostantiniye	29 21,16%	16 32,65%	1 12,5%	2 50%	48 24,24%	1 6,25%	4 9,09%			5 6,84%	53 19,55%
Edirne	19 13,86%	5 10,20%	3 37,5%	2 50%	29 14,64%	2 12,50%	8 18,18%			10 13,69%	39 14,39%
Gelibolu	2 1,45%	1 2,04%			3 1,51%						3 1,10%
Bursa	5 3,64%	6 12,24%			11 5,55%		3 6,81%			3 4,10%	14 5,16%
Tire	1 0,72%	2 4,08%	1 12,5%		4 2,02%						4 1,47%
Konya		2 4,08%			2 1,01%						2 0,73%
Amasya	1 0,72%	1 2,04%			2 1,01%						2 0,73%
Ankara	1 0,72%	1 2,04%			2 1,01%						2 0,73%
Kastamonu		1 2,04%			1 0,50%						1 0,36%
TOTAL	137	49	8	4	198	16	44	4	9	73	271

* Au fost eliminați din calcul asprii cu atelierul sau subgrupa neprecizate.

s-a dovedit a fi Bursa cu 0,80% în depozitul aflat în colecțiile Muzeului Județean de Istorie din Brașov, 2,04 % în tezaurul de la Șieu, 0,82% în tezaurul de la Săseni și 4,65% în tezaurul de la Ghinoaică, urmat de Tire cu 0,80% în depozitul aflat la Muzeul Județean de Istorie din Brașov, 3,09% în tezaurul de la Târgu Ocna, 0,84% în tezaurul de la Săseni și 1,24% în tezaurul de la Ghinoaică. Celelalte ateliere asiatice precum Amasya, Konya, Kastamonu și Ankara sunt mai slab atestate în descoperirile din Țările Române.

Dintre emisiunile atelierelor europene, primul loc este ocupat de asprii bătuți la Novar, bine atestați în loturile descoperite în Țările Române: 58,82% în depozitul de la Muzeul Județean de Istorie din Brașov, 44,32% în tezaurul de la Târgu Ocna, 42,83% în tezaurul de la Săseni și 34,16% în tezaurul de la Ghinoaică. Comparând aceste procentaje cu structura pe ateliere a marelui tezaur găsit în Serbia⁴⁵, observăm că și în această regiune asprii emiși la Novar ocupă primul loc cu peste 67%. În cazul tezaurului din Serbia dominația pronunțată a asprilor bătuți la Novar poate fi explicată prin situarea acestui atelier în zonă. După cum demonstrează descoperirile monetare, în timpul domniei sultanului Bayezid II, cel mai productiv atelier al statului otoman a fost Novar, a cărui activitate trebuie legată de avântul deosebit pe care l-a luat exploatarea argintului sârbesc. Existența minelor de argint în această regiune a determinat autoritățile otomane să deschidă o nouă monetărie, Karatova, ale cărei începuturi se situează după unii istorici în preajma anului 1490⁴⁶. Activitatea acestui atelier în vremea lui Bayezid II a fost importantă, asprii emiși la Karatova regăsindu-se în număr mare în loturile din tezaurele descoperite în Țările Române: 13,90% în depozitul păstrat la Brașov, 11,34% în tezaurul de la Târgu Ocna, 6,12% în tezaurul de la Șieu, 13,44% în tezaurul de la Săseni și 7,76% în tezaurul de la Ghinoaică. Tot în aceeași zonă de exploatare a resurselor de argint a funcționat și monetăria de la Üsküp, a cărei productivitate a fost destul de mare, după cum o demonstrează poziția ocupată în structura unor depozite: 3,47% în depozitul de la Brașov, 14,43% în tezaurul de la Târgu Ocna, 12,2% din tezaurul de la Șieu, 5,04% în tezaurul de la Săseni și 8,07% în tezaurul de la Ghinoaică. Analizând ponderea atelierelor monetare în cadrul fiecărei subgrupe de emisiuni aflate în tezaurul de la Ghinoaică se observă că, pentru asprii de tip Aa, Novar ocupă primul loc cu 37,22% urmat la distanță de capitalele imperiului, Kostantiniye (21,16%) și Edirne (13,86%), la care se adaugă Üsküp cu 13,13%. O situație apropiată se constată în cazul depozitului aflat la Brașov cu deosebirea că atelierul din Edirne este mai bine reprezentat (14,07% la Ghinoaică față de 8,42% la Brașov). Remarcăm absența asprilor bătuți la Bursa din depozitul păstrat la Brașov în timp ce la Ghinoaică asprii emiși în acest atelier ocupă 3,64% din totalul pieselor de tip Aa. Comparativ cu tezaurele „Brașov”, Săseni și Târgu Ocna, se constată o mai bună reprezentare a atelierelor asiatice și a celor din capitale în structura tezaurului de la Ghinoaică. Aceeași situație este valabilă și în cazul asprilor de tip Ab-Ad, cu amendamentul că aportul capitalelor Edirne și Kostantiniye este substanțial (pentru asprii de tip Ad doar cele două ateliere fiind reprezentate). Pentru asprii de tip Ba din tezaurul de la Ghinoaică se remarcă producția

substanțială a atelierelor Novar și Karatova la care se adaugă capitalele (Edirne și Kostantiniye). Aceeași ierarhie se constată și pentru asprii de tip Bb, la producția cărora contribuie însă și atelierile Bursa și Serez. În cazul pieselor de tip Bc și Bd întreaga producție este concentrată doar în monetăriile situate în Serbia: Novar și Karatova. Desfășurarea subgrupelor de emisiuni, din tezaurul de la Ghinoaica, în funcție de ateliere, vine să confirme încă o dată plasarea subgrupeii Aa la începutul domniei sultanului Bayezid II și a subgrupeii Bd la sfârșitul domniei lui Bayezid II (probabil între anii 1507 și 1512) și exprimă posibilitatea ca tipurile Ab, Ac și Ad să fi fost bătute simultan. Urmând același scenariu ca la subgrupa Ab-Ad nu este exclus ca măcar tipurile Bb și Bc să fi fost emise în același timp, dar această ipoteză trebuie confirmată de editarea a noi tezaure monetare.

În privința grupelor de emisiuni în care se încadrează asprii lui Bayezid II din tezaurul de la Ghinoaica, se constată că domină cu autoritate piesele de tip A (cu peste 70%). Coborând discuția la nivelul subgrupelor se observă că ponderea cea mai mare este deținută de subgrupa Aa, care deține 48,93% din totalul asprilor din tezaur, urmată la distanță de subgrupa alcătuită din tipurile Ab-Ad cu 24,74% (Ab 19,14%; Ac 3,19%; Ad 1,41%), Bb (17,02%), Ba (5,67%), Bd (3,19%), și Bc (1,41%). Deoarece este singurul tezaur încheiat cu aspri de la Bayezid II descoperit până în prezent în Țara Românească, suntem lipsiți momentan de posibilitatea de a face comparații la nivelul subgrupelor. Comparând situația subgrupelor de emisiuni din tezaurul de la Ghinoaica cu cele din tezaurele descoperite în Moldova și Transilvania ies în evidență deosebiri importante. Înainte de a trece la enunțarea lor atragem atenția că modul de recuperare a unor tezaure și structura eterogenă a altora pot vicia rezultatele statisticii. Subgrupa Aa este bine reprezentată în toate cele cinci tezaure analizate, constituind majoritatea în cazul a patru dintre ele (Brașov 34,26%, Târgu Ocna 55,40%, Șieu II 41,66%, Ghinoaica 48,93%), excepția fiind cel descoperit la Săseni (27,08% în condițiile în care majoritatea este deținută de subgrupa Bb cu 35,41%). Ponderea subgrupeii Ab-Ad este foarte diferită de la un tezaur la altul, cel mai bine reprezentată fiind în cazul lotului de la Șieu II (36,10%), urmat de tezaurul de la Ghinoaica (24,74%), Târgu Ocna (9,45%), Brașov (6,63%) și Săseni (5,20%). Asprii de tip Ba se găsesc în număr însemnat în depozitul de la Brașov (14,33%) și Săseni (14,58%) dar într-un număr sensibil mai mic în celelalte tezaure. Din punct de vedere al ponderii în cadrul subgrupelor pe locul al doilea se situează subgrupa Bb, care este bine reprezentată în toate tezaurele alcătuiind chiar majoritatea în cazul tezaurului de la Săseni. Asprii de tip Bc sunt bine reprezentați în depozitul de la Brașov (16,78%) și în tezaurul de la Săseni (11,45%), la care se adaugă Șieu II (5,55%), Târgu Ocna (2,70%) și Ghinoaica (1,41%). Tipul Bd, considerat a fi cel mai recent, este atestat doar în cazul tezaurelor de la Săseni (6,25%), Ghinoaica (3,19%) și în cazul depozitului de la Brașov (4,89%). Această ultimă observație însoțită de plasarea datei de încheiere a tezaurului de la Săseni în intervalul 1512-1517 (deoarece conține monede moldovenești de la Bogdan III și aspri de

la Selim I) pledează în favoarea ascunderii tezaurului de la Ghinoaica la sfârșitul domniei sultanului Bayezid II. Comparând cele două tezaure, Ghinoaica și Săseni, observăm diferențe semnificative în privința repartizării asprilor în cadrul subgrupelor de emisiuni. În cazul tezaurului de la Săseni, din punct de vedere al ponderii ordinea subgrupelor este următoarea: Bb, Aa, Ba, Bc, Bd, Ab-Ad, emisiunile de tip B fiind dominante. Această ierarhie este firească în condițiile în care lotul de aspri se termină cu emisiuni de la Selim I, iar data încheierii tezaurului ar putea fi plasată în al doilea deceniu al secolului al XVI-lea. În cazul tezaurului de la Ghinoaica ponderea subgrupelor este diferită, ordinea subgrupelor fiind următoarea: Aa, Ab-Ad, Bb, Ba, Bd, Bc, peste 70% dintre aspri fiind de tip A, iar la nivelul subgrupelor domină autoritar asprii de tip Aa. Din punct de vedere al repartizării asprilor de la Ghinoaica în cadrul subgrupelor de emisiuni se pot observa asemănări evidente cu tezaurul de la Șieu la care ordinea subgrupelor este Aa, Ab-Ad, Bb, Bc, Ba, cu mențiunea că lipsesc asprii de tip Bd. Conform repartizării asprilor la nivelul subgrupelor, se pare că momentul ascunderii tezaurului de la Ghinoaica poate fi plasat între datele de încheiere a tezaurelor de la Șieu și cel de la Săseni. Editorii tezaurului de la Șieu au propus drept dată de încheiere anul 1496 dar se pare că totuși aceasta este mai târzie, posibil 1502⁴⁷. Pentru a stabili cât mai exact data ascunderii tezaurului de la Ghinoaica este necesar să urmărim șirul evenimentelor care au avut loc în Țara Românească la începutul secolului al XVI-lea. Izbucnirea conflictului dintre Radu cel Mare, voievodul Țării Românești și Bogdan III, voievodul Moldovei, în anul 1507, ar putea fi motivul ascunderii tezaurului⁴⁸. Situația de criză politică în care se afla Țara Românească în anii 1510-1512 datorită conflictului dintre domnie și marii boieri este un alt moment care poate fi luat în calcul ca dată de încheiere a tezaurului. Mai întâi, în anul 1510, în urma bătăliei de la Cotmeana⁴⁹ voievodul Mihnea a fost detronat de boierii Craiovești veniți din sudul Dunării cu sprijin otoman, fiind înlocuit de Vlăduț, fiul lui Vlad Călugărul. Deși se părea că situația de criză a fost depășită, relațiile dintre noul domn și marii boieri s-au înrăutățit și la sfârșitul anului 1511 boierii Craiovești s-au refugiat din nou la sudul Dunării. La scurtă vreme Craioveștii au revenit cu ajutor otoman în Țara Românească și l-au înfrânt pe Vlăduț la Văcărești (23 ianuarie 1512), domnul fiind luat prizonier și decapitat⁵⁰. În aceste condiții avem două situații care ar putea constitui data de încheiere a tezaurului nostru: conflictul dintre Țara Românească și Moldova din anul 1507 și conflictul dintre domnie și marii boieri din anii 1510-1512. Un element important în stabilirea datei de încheiere îl constituie compararea tipurilor de aspri aflați în compoziția tezaurului nostru cu asprii din tezaurele găsite la Târgu Ocna, Șieu și Săseni la care se adaugă cel păstrat la Brașov. Lipsa asprilor de tip Bd din structura tezaurului de la Șieu, a cărui dată de încheiere a fost stabilită în preajma anului 1502, a adus clarificări în privința desfășurării cronologice a subgrupelor de emisiuni⁵¹. Astfel, asprii de tip Bd sunt atestați către sfârșitul domniei sultanului Bayezid II, după momentul ascunderii tezaurului de la Șieu. Tezaurul de la Târgu-Ocna nu are aspri de tip Bd, dar, ținând cont de modalitatea de recuperare

a pieselor, desfășurarea subgrupelor de emisiuni trebuie privită cu rezervă. Un ajutor important în cunoașterea cronologiei tipurilor de aspri de la Bayezid II îl oferă tezaurul de la Săseni, a cărui dată de încheiere este situată în timpul domniei sultanului Selim I (1512-1520). Ponderea ridicată a asprilor de tip Bd în lotul de piese otomane aflate în compoziția acestui tezaur constituie un argument important în favoarea situării tipului Bd în ultimul deceniu al domniei lui Bayezid II. Aceeași concluzie reiese în urma examinării structurii pe tipuri de emisiuni în cazul tezaurului descoperit în Serbia care nu conține aspri de tip Bc și Bd⁵². Atât tezaurele de la Ghinoica și Săseni, cât și depozitul de la Muzeul Județean de Istorie din Brașov conțin aspri de tip Bd care certifică faptul că au fost ascunse în perioada menționată. Ponderea tipului Bd în cadrul celor trei tezaure analizate sugerează succesiunea momentelor în care au fost ascunse. Așa cum era firesc, pe primul loc se situează tezaurul de la Săseni (6,25%) despre care știm că a fost ascuns în vremea lui Selim I, urmat de depozitul de la Brașov cu 4,89% și tezaurul de la Ghinoica cu 3,19%. La nivelul celorlalte subgrupe de emisiuni, se poate observa că tezaurul de la Săseni este foarte apropiat ca structură de depozitul păstrat la Brașov. Desfășurarea subgrupelor în cazul tezaurului de la Ghinoica pare să ilustreze o dată de încheiere apropiată de cea a depozitului de la Brașov, poate ceva mai timpurie ținând cont de numărul mare de aspri de tip Aa și Ab și numărul redus de aspri de tip Bc. În aceste condiții înclinăm să credem că evenimentele din anul 1507 au constituit motivul ascunderii tezaurului de la Ghinoica. Un alt element care înclină balanța către anul 1507 este poziția geografică a localității Ghinoica, aflată la jumătatea drumului dintre Ploiești și Buzău, fiind cunoscut faptul că oastea moldoveană a pătruns pe teritoriul Țării Românești în zona Râmnicului Sărat.

Tezaurul descoperit la Ghinoica așează într-o nouă lumină circulația asprilor otomani în Țara Românească la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Analizând literatura de specialitate⁵³ constatăm că este singurul tezaur care se încheie cu aspri de la Bayezid II găsit cu certitudine în Țara Românească, depozitul din colecțiile Muzeului Județean de Istorie din Brașov având proveniență necunoscută. Așa cum rezultă din descoperirile monetare cunoscute până în prezent se părea că după un moment de intensă pătrundere în deceniile cinci-șapte ale secolului al XV-lea, circulația asprului otoman în Țara Românească s-a redus semnificativ până în timpul domniei lui Selim I. Încetinirea pătrunderii monedei otomane în spațiul românesc și în mod special în Țara Românească a fost pusă pe seama diminuării relațiilor comerciale cu sudul Dunării și a stării de război din zonă⁵⁴. Tezaurul descoperit la Ghinoica vine să completeze informațiile sărace pe care le avem despre circulația monetară în Țara Românească la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului următor, obligându-ne să nuanțăm considerațiile privind circulația asprului în această perioadă. Amintim că după reforma denarului unguresc din anul 1467, asprul otoman a fost puternic concurat în spațiul locuit de români, așa cum s-a precizat pentru Moldova, unde numărul descoperirilor monetare editate este mai mare⁵⁵. În cazul Țării Românești, tezaurul de la Ghinoica vine să

confirme ideea racordării ferme la sistemul monetar otoman în timpul domniei lui Bayezid II⁵⁶ și revenirea în forță a asprilor pe piața monetară de la nord de Dunăre.

Tezaurul descoperit la Ghinoica aduce în discuție problema contrafacerilor prin apariția unei imitații în argint după asprii de tip Ab emiși la Novar în numele sultanului Bayezid II. Moneda este bine păstrată și cântărește 0,54 g, fiind mai ușoară comparativ cu greutatea obișnuită a asprilor emiși între anii 1481 și 1512. Legende de avers și revers sunt redată în general corect, dar în oglindă. După știința noastră este prima imitație după asprii lui Bayezid II descoperită într-un tezaur din Țara Românească încheiat la începutul secolului al XVI-lea și care ar veni să confirme o producție locală, fenomen presupus de E. Nicolae⁵⁷. Ținând cont de desfășurarea subgrupelor de emisiuni din tezaurile deja analizate și în primul rând de numărul ridicat al asprilor de tip Ab în cazul descoperirilor de la Șieu și Ghinoica, momentul realizării imitației ar putea fi în intervalul 1490-1507. Din păcate, în acest stadiu al cercetării nu avem posibilitatea de a compara această imitație cu altele similare descoperite în Țara Românească, dar putem folosi materialul numismatic din Moldova unde dosarul contrafacerilor este mai bine documentat⁵⁸. Piesa din tezaurul de la Ghinoica nu seamănă însă cu nici o imitație dintre cele descoperite în Moldova, sugerând o proveniență locală, situație în concordanță cu ceea ce spun documentele despre falsurile care ajungeau în Transilvania din cele două voievodate românești extracarpate⁵⁹. Atragem atenția asupra monedei nr. 112 care ar putea fi încadrată în categoria imitațiilor datorită ductului nesigur, a formei pastilei și a aspectului ușor barbarizat.

Lotul de monede otomane este însoțit de o piesă din metal comun argintat, slab conservată, care s-a dovedit a fi o jumătate de groș anepigraf emis în Moldova în timpul domniei voievodului Ștefan II. Deși în registrul inventar această piesă figurează la același număr de inventar cu asprii otomani, totuși apartenența acesteia la tezaurul descoperit la Ghinoica este incertă. Din punct de vedere cronologic nu ar fi imposibil ca moneda moldovenească să fi făcut parte din tezaur, dar greutatea piesei, mult mai mică decât cea a asprilor lui Bayezid II și metalul din care a fost bătută ne îndeamnă la prudență. Prezența monedelor moldovenești în Țara Românească nu este o noutate, fiind semnalate deja piese emise de Petru Mușat și Alexandru cel Bun la Turnu Severin și în împrejurimi⁶⁰.

Fără îndoială, tezaurul descoperit la Ghinoica reprezintă un important izvor care aduce noutăți atât în plan numismatic, în privința monetăriei otomane din vremea sultanului Bayezid II, dar și în privința deslușirii unor aspecte ale circulației monetare în Țara Românească la sfârșitul veacului al XV-lea și începutul secolului următor, perioadă încă puțin cunoscută din această perspectivă.

CATALOG

IMPERIUL OTOMAN

Mehmed II 848-849, 855-886 H

(1444-1445; 1451-1481)

Av. Mehmed bin Murad han azze nasrühü 875.

Rv. Hullide mülkühü duribe [...]

Pere 87; Srečkovič 1987, tip C; Srečkovič 2000, tip E.

Novar

1-4. AR ↓ 0,92 g; 11x10,5 mm. ↗ 0,91 g; 11x10 mm. ↓ 0,88 g; 10x10,5 mm. ↑ 0,74 g; 12x10,5 mm.

Kostantiniye

5. AR ↗ 0,73 g; 11x10 mm.

Av. Sultan Mehmed bin Murad han.

Rv. Azze nasrühü duribe [...] sene 885.

Pere 88; Srečkovič 1987, tip D (cu anul 880); Srečkovič 2000, tip F.

Üsküp

6-8. AR → 0,73 g; 10,5 mm; dublă frapă. ↓ 0,71 g; 11x10 mm. ↖ 0,71 g; 11x10 mm.

Serez

9-14. AR ↑ 0,75 g; 10 mm. ↑ 0,75 g; 9,5x8 mm. ↓ 0,75 g; 10,5x10 mm. ← 0,74 g; 10,5 mm. ↑ 0,74 g; 11,5x11 mm. ↓ 0,73 g; 10,5 mm.

Kostantiniye

15-17. AR ↗ 0,75 g; 10,5x10 mm. ↗ 0,73 g; 11x10,5 mm. → 0,67 g; 11,5x11 mm.

Edirne

18-21. AR ↓ 0,76 g; 10 mm. ↑ 0,75 g; 11x10,5 mm. ↘ 0,75 g; 11x10,5 mm. ↓ 0,74 g; 10 mm.

Bursa

22. AR → 0,76 g; 12,5x11 mm.

Atelier neprecizat

23. AR ⊥ 0,76 g; 12x11 mm; dublă frapă.

Av. Sultan Mehmed bin Murad han.

Rv. Azze nasrühü duribe [...] sene 886.

Pere 89; Srečkovič 1987, tip D; Srečkovič 2000, tip F.

Novar

24-26. AR ⊃ 0,76 g; 11,5 mm. ↑ 0,74 g; 11x9,8 mm. ⊥ 0,74 g; 10 mm.

Üsküp

27-31. AR ↑ 0,79 g; 12x10,5 mm. ⊥ 0,77 g; 11 mm. → 0,76 g; 11 mm. ← 0,75 g; 11 mm. → 0,74 g; 11 mm.

Kostantiniye

32-39. AR ⊥ 0,79 g; 11x10,5 mm. → 0,77 g; 12x10,5 mm. ↑ 0,76 g; 11 mm. → 0,76 g; 11 mm. ↓ 0,75 g; 11,5 mm. ↑ 0,73 g; 11 mm. ↓ 0,72 g; 11x10,5 mm. → 0,71 g; 12x11,5 mm.

Bursa

40. AR ⊥ 0,75 g; 12 mm.

Edirne

41-45. AR ⊥ 0,75 g; 12 mm. ↖ 0,75 g; 11x10 mm. ↗ 0,75 g; 11x10,5 mm. ↑ 0,74 g; 11 mm. ↑ 0,74 g; 11 mm.

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus dar anul 885 sau 886.

Novar

46-47. AR ⊥ 0,76 g; 10 mm. ⊥ 0,74 g; 10 mm.

Üsküp

48. AR ↑ 0,74 g; 10,5x10 mm.

Kostantiniye

49-52. AR ⊥ 0,76 g; 10 mm. ↑ 0,75 g; 11,5x10 mm. ⊥ 0,74 g; 10 mm. → 0,73 g; 10 mm. ↓ 0,73 g; 11x10 mm. ↓ 0,71 g; 11x10,5 mm.

Atelier neprecizat

53. AR ← 0,75 g; 11x10 mm. Surfrapat av. peste rv și rv. peste av.

**Bayezid II 886-918 H
(1481-1512)**

Av. Sultan Bayezid bin Mehmed han.

Rv. Azze nasrühü duribe [...] sene 886.

Pere 105; Srečković 2000, p. 101; Nicolae 2003, p. 72-73.

Tipuri de avers în funcție de grafia cuvântului han:

Tip A: cuvântul han cu finala deasupra inițialei și în dreapta elifului (Srečković 2000, tip A; Nicolae 2003, tip A).

Aa: fără puncte.

Ab: cu punct pe inițială.

Ab1: cu punct în stânga elifului.

Ac: cu punct pe finală.

Ac1: cu două puncte pe finală.

Ad: cu punct pe inițială și pe finală.

Tip B: cuvântul han cu finala aplicată peste elif (Srečković 2000, tip B; Nicolae 2003, tip B).

Ba: fără puncte.

Bb: cu punct pe inițială.

Bc: cu punct pe finală.

Bd: cu punct pe inițială și pe finală.

Novar

Tip Aa

54-104. AR ↗ 0,85 g; 11,5x10 mm. ↑ 0,79 g; 11 mm. ↗ 0,79 g; 11 mm. ↓ 0,78 g; 11 mm. ↓ 0,78 g; 11,5x10 mm. ↗ 0,77 g; 10 mm. ↓ 0,77 g; 12x11,5 mm. ↓ 0,77 g; 11x10,5 mm. → 0,76 g; 10x9 mm. ↓ 0,76 g; 13x11,5 mm. ↘ 0,76 g; 10,5x10 mm. ↓ 0,76 g; 11x10 mm. ↖ 0,76 g; 11x10 mm. → 0,76 g; 11x10 mm. ↑ 0,76 g; 11 mm. ↗ 0,76 g; 11 mm. ↘ 0,76 g; 11 mm. ↖ 0,76 g; 12x11 mm. ↖ 0,75 g; 12x11 mm. → 0,75 g; 10,5 mm. ↑ 0,75 g; 11 mm. ↓ 0,75 g; 11,5x11 mm. ↗ 0,75 g; 12x10 mm. ↗ 0,75 g; 12x11 mm. ↗ 0,75 g; 11,5x9,5 mm. ↘ 0,75 g; 12x11 mm. ↗ 0,75 g; 10x9,5 mm. ↖ 0,75 g; 11 mm. ↗ 0,75 g; 11 mm. ↖ 0,75 g; 11 mm. ↗ 0,75 g; 11 mm. → 0,75 g; 11 mm. → 0,75 g; 11 mm. ↘ 0,75 g; 10x9,5 mm. ↗ 0,75 g; 12,5x10,5 mm. → 0,74 g; 10,5x10 mm. ↓ 0,74 g; 12x11,5 mm. ↖ 0,74 g; 12x11 mm. ↖ 0,74 g; 11x10 mm. ↑ 0,74 g; 11x10 mm. 0,74 g; 11 mm. ↓ 0,74 g; 12x11,5 mm. ↖ 0,74 g; 10 mm. ↓ 0,74 g; 13x10 mm. ↗ 0,73 g; 12 mm. ↖ 0,73 g;

11,5x10 mm. ↑ 0,73 g; 11 mm. ↑ 0,73 g; 10 mm. ↖ 0,73 g; 10,5 mm. ↖ 0,70 g; 11x10,5 mm. ↓ 0,84 g; 13x11,5 mm.

Tip Ab

105-111. AR ↖ 0,78 g; 11 mm. ↖ 0,77 g; 11,5x9,5 mm. ↑ 0,77 g; 11x10,5 mm. ↖ 0,75 g; 11 mm. → 0,74 g; 11 mm. ↖ 0,73 g; 11 mm. ↖ 0,73 g; 11x10,5 mm.

Tip A

112-115. AR ↑ 0,82 g; 13,5x12 mm. ↖ 0,75 g; 12x11 mm. ↓ 0,76 g; 11,5x11 mm; dublă batere. ↓ 0,45 g; 12x10,5 mm. Tăiată.

Tip Ba

116-125. AR ↓ 0,76 g; 11x9,5 mm. ↗ 0,76 g; 12x12,5 mm. ↑ 0,76 g; 12x11 mm. ↓ 0,75 g; 11,5x11 mm. ↓ 0,75 g; 11 mm. ↓ 0,74 g; 11x10 mm. ↖ 0,74 g; 11 mm. ↗ 0,74 g; 11,5x11 mm. ↗ 0,74 g; 10,5x10 mm. ↖ 0,72 g; 11 mm.

Tip Bb

126-142. AR ↑ 0,77 g; 11 mm. ↖ 0,76 g; 11 mm. ↖ 0,76 g; 11 mm. ↓ 0,76 g; 10x10,5 mm. ↑ 0,75 g; 11,5 mm. ↗ 0,75 g; 11x10 mm. ↖ 0,75 g; 11 mm. → 0,75 g; 11,5x10,5 mm. ↖ 0,74 g; 12x11 mm. ↖ 0,74 g; 13x12 mm. ↑ 0,74 g; 11 mm. → 0,74 g; 11x10,5 mm. ↘ 0,73 g; 11 mm. ↖ 0,73 g; 10 mm. ↖ 0,72 g; 13x12,5 mm. ↓ 0,71 g; 11 mm. ↖ 0,70 g; 11,5x10 mm. ↖ 0,70 g; 11,5x9,5 mm.

Tip Bc

143-144. AR ↗ 0,76 g; 12x11 mm. ↑ 0,76 g; 12x11 mm.

Tip Bd

145-151. AR ↗ 0,78 g; 12 mm. ↖ 0,77 g; 12x11 mm. Dublă batere. ↑ 0,76 g; 12x10 mm. ↓ 0,73 g; 12x11,5 mm; ↓ 0,76 g; 12 mm. → 0,76 g; 12 mm. ↖ 0,76 g; 12 mm.

Tip B

152. AR ↖ 0,76 g; 10 mm.

Tip Ab sau Bb

153. AR ↖ 0,75 g; 12x11 mm.

Tip neprecizat

154-163. AR → 0,78 g; 11x10,5 mm. ↑ 0,77 g; 10 mm. ⚡ 0,76 g; 10 mm. ↑ 0,75 g; 12 mm. Ruptă. ← 0,75 g; 12,5x11,5 mm. ↑ 0,74 g; 12,5x11,5 mm. → 0,74 g; 10,5 mm. ↓ 0,73 g; 10 mm. ⚡ 0,70 g; 12 mm. ← 0,62 g; 10 mm.

Karatova**Tip Aa**

164-165. AR ⚡ 0,76 g; 11 mm. ← 0,71 g; 12 mm.

Tip Ab

166. AR ← 0,75 g; 11 mm.

Tip Ac

167-168. AR ↓ 0,75 g; 11,5x11 mm. ↑ 0,74 g; 12,5x10 mm.

Tip Ac1

169. AR ∽ 0,77 g; 10 mm.

Tip Ba

170-172. AR ← 0,76 g; 11,5x11 mm. → 0,75 g; 10 mm. ↓ 0,74 g; 12,5x11 mm.

Tip Bb

173-182. AR ↓ 0,78 g; 11x10 mm. ∽ 0,76 g; 12,5x10,5 mm. ∽ 0,76 g; 11 mm. ↓ 0,76 g; 12x10 mm. ← 0,76 g; 11 mm. ↓ 0,75 g; 11 mm. ← 0,75 g; 11x10,5 mm. → 0,74 g; 11x10,5 mm. ↓ 0,74 g; 12x11,5 mm. ↑ 0,73 g; 11x10,2 mm.

Tip Bc

183-184. AR → 0,74 g; 11x10 mm; ↓ 0,74 g; 11,5 mm.

Tip Bd

185-186. AR ⚡ 0,76 g; 11 mm. 0,75 g; 11,5x10 mm.

Tip neprecizat

187-188. AR ↑ 0,75 g; 11x10 mm. ↑ 0,73 g; 12x11 mm.

Üsküp**Tip Aa**

189-206. AR → 0,77 g; 12x10,5 mm. ↓ 0,77 g; 12x10,5 mm. ← 0,76 g; 10 mm. ↑ 0,76 g; 11

mm. ⚡ 0,75 g; 11 mm. → 0,75 g; 11,5x11,5 mm. ↗ 0,75 g; 11 mm. ↗ 0,75 g; 11,5x11 mm. ↑ 0,75 g; 11 mm. ↗ 0,75 g; 11 mm. Dublă baterie. ↓ 0,75 g; 10,5x10 mm. ↑ 0,74 g; 10 mm. → 0,74 g; 11,5x10,5 mm. ← 0,74 g; 11,5 mm. ⚡ 0,73 g; 12x11 mm. ↑ 0,73 g; 11 mm. → 0,72 g; 13x12 mm. ← 0,71 g; 11x10,5 mm.

Tip Ab

207-210. AR → 0,78 g; 11,5x11 mm. ↑ 0,76 g; 11 mm. ↑ 0,75 g; 11 mm. ← 0,75 g; 11 mm.

Tip A

211. AR ↑ 0,72 g; 10,5x9,5 mm.

Tip neprecizat

212-214. AR ∽ 0,75 g; 11,5x11 mm. ← 0,73 g; 12 mm; ⚡ 0,76 g; 11 mm.

Serez**Tip Aa**

215-222. AR ∽ 0,79 g; 11,5x10 mm. ← 0,77 g; 10,5x10 mm. ↑ 0,76 g; 11 mm. ↓ 0,76 g; 11 mm. ↓ 0,75 g; 11x10,5 mm. ↓ 0,75 g; 11x10 mm. ↗ 0,74 g; 12x10,5 mm. ⚡ 0,74 g; 11x10,5 mm.

Tip Ab

223-224. AR ← 0,75 g; 11 mm. ⚡ 0,75 g; 10,5 mm. Dublă baterie.

Tip Bb

225-226. AR 0,76 g; 11 mm. Dublă baterie. ∽ 0,75 g; 11 mm.

Tip neprecizat

227-228. AR 0,75 g; 10,5x9,5 mm. 0,75 g; 12x11 mm.

Gelibolu**Tip Aa**

229-230. AR ⚡ 0,74 g; 12x11 mm. ⚡ 0,68 g; 11 mm.

Tip Ab

231. AR ⚡ ↑ 0,76 g; 11 mm.

Kostantiniye

Tip Aa

232-260. AR ↑ 0,81 g; 11,5 mm. ↑ 0,74 g; 12x10 mm. ↓ 0,77 g; 13x11 mm. Perforată. ← 0,77 g; 12x10 mm. ↓ 0,76 g; 12,5x11 mm. ↓ 0,76 g; 12x11 mm. Dublă baterie. ↓ 0,76 g; 11 mm. ↘ 0,76 g; 12x10 mm. ↑ 0,75 g; 11x10 mm. → 0,75 g; 11,5x11 mm. ↑ 0,75 g; 11,5x10,5 mm. ↘ 0,75 g; 11x10,5 mm. → 0,75 g; 12x11 mm. ↓ 0,75 g; 11,5x11 mm. → 0,75 g; 11,5x11 mm. ↗ 0,75 g; 11,5x10 mm. ↓ 0,75 g; 12,5x11,5 mm. ↘ 0,74 g; 11,5x11 mm. → 0,74 g; 11,5x10,5 mm. ↓ 0,74 g; 12x11 mm. ↖ 0,74 g; 11 mm. ↓ 0,74 g; 11,5x10 mm. ↑ 0,73 g; 11 mm. ↗ 0,73 g; 11,0x10,5 mm. ↘ 0,73 g; 12x10,5 mm. → 0,72 g; 11,0x10 mm. ↘ 0,72 g; 11,5x10 mm. ↘ 0,72 g; 11 mm. ← 0,71 g; 11,5x10 mm.

Tip Ab

261-276. AR → 0,86 g; 11 mm. ↓ 0,78 g; 11,5x11 mm. ↖ 0,77 g; 10,5x9,5 mm. ↗ 0,76 g; 11,5x10 mm. → 0,76 g; 11 mm. ↑ 0,75 g; 13x11,5 mm. ↘ 0,75 g; 12,5x11 mm. ↓ 0,75 g; 12,5x11 mm. ↑ 0,75 g; 12x11 mm. ↘ 0,75 g; 11 mm. ↘ 0,75 g; 11x10,5 mm. ↑ 0,74 g; 12x11 mm. ↑ 0,74 g; 11,5x10 mm. ↓ 0,74 g; 11,5x11 mm. → 0,74 g; 12 mm. ↓ 0,71 g; 12x11,5 mm.

Tip Ac

277. AR ↘ 0,75 g; 10 mm.

Tip Ad

278-279. AR ↘ 0,72 g; 10x9 mm. ↑ 0,74 g; 12x10,5 mm.

Tip A

280. AR → 0,75 g; 12 mm.

Tip Ba

281. AR ↑ 0,75 g; 11x10 mm.

Tip Bb

282-285. AR ↖ 0,76 g; 11,5x11 mm. ↗ 0,76 g; 11,5x11 mm. ↑ 0,74 g; 12x11 mm. ↖ 0,73 g; 12 mm.

Tip B

286. AR ← 0,73 g; 11,5x10 mm. Dublă baterie.

Tip neprecizat

287-291. AR ↘ 0,78 g; 11x10 mm. ↑ 0,75 g; 11 mm. ↘ 0,74 g; 11,5x10,5 mm. ← 0,73 g; 11,5x10 mm. ↑ 0,73 g; 11 mm.

Edirne

Tip Aa

292-310. AR ↓ 0,81 g; 12x11,5 mm. ↘ 0,78 g; 11 mm. ← 0,78 g; 11 mm. ↑ 0,77 g; 13,2x9,8 mm. ↘ 0,76 g; 12 mm. ← 0,76 g; 10,5 mm. ↑ 0,76 g; 10,5x9,5 mm. → 0,76 g; 11 mm. ↓ 0,75 g; 11,5x10,5 mm. ↓ 0,74 g; 11 mm. ← 0,74 g; 11x10,5 mm. ↓ 0,74 g; 11x10,5 mm. ← 0,74 g; 11 mm. ↖ 0,74 g; 11 mm. ↓ 0,74 g; 11 mm. ↑ 0,72 g; 12x10,5 mm. ↘ 0,72 g; 12x11 mm. ↗ 0,65 g; 10,5x9,5 mm. ↘ 0,62 g; 11x11,5 mm. Ruptă.

Tip Ab

311-315. AR ↑ 0,76 g; 11,5x10,5 mm. ← 0,75 g; 12 mm. ← 0,75 g; 12x11 mm. ↑ 0,75 g; 11,5x11 mm. ← 0,75 g; 11 mm.

Tip Ac

316-318. AR → 0,76 g; 11x10,5 mm. ↖ 0,76 g; 11 mm. ← 0,75 g; 12,5x11 mm.

Tip Ad

319-320. AR ← 0,72 g; 12,5x11 mm. ↑ 0,72 g; 12x11 mm.

Tip Ba

321-322. AR ↘ 0,77 g; 12,5x11 mm. ↖ 0,73 g; 12 mm.

Tip Bb

323-330. AR ↗ 0,83 g; 12,5x12 mm. ← 0,76 g; 12x11 mm. 0,75 g; 11 mm. Dublă baterie. ↑ 0,74 g; 11,5x11 mm. ↓ 0,73 g; 11 mm. ↓ 0,72 g; 11,5x11 mm. ↓ 0,72 g; 11 mm. ← 0,66 g; 11 mm.

Tip neprecizat

331-334. AR ↑ 0,83 g; 11 mm. ↑ 0,75 g; 11 mm. ↑ 0,74 g; 11 mm. Dublă baterie. ↖ 0,74 g; 11,5x11 mm.

Bursa**Tip Aa**

335-339. AR → 0,81 g; 11 mm. ↓ 0,76 g; 12x11 mm. ↓ 0,76 g; 12,5x12 mm. ↓ 0,74 g; 11,5x11 mm. ← 0,72 g; 12 mm.

Tip Ab

340-345. AR ← 0,76 g; 12x10 mm. ↘ 0,72 g; 12 mm. ← 0,72 g; 12 mm. → 0,72 g; 11,5x10 mm. ↓ 0,70 g; 12 mm. ← 0,67 g; 12,5x10,5 mm.

Tip Bb

346-348. AR → 0,78 g; 11 mm. ← 0,73 g; 11,5 mm. ↗ 0,70 g; 11,5x11 mm.

Tip Aa sau Ab

349. AR ↓ 0,73 g; 11,5 mm.

Tire**Tip Aa**

350. AR ← 0,76 g; 12,5x10 mm.

Tip Ab

351-352. AR ← 0,73 g; 11,2x10,5 mm. ← 0,73 g; 10,5x10 mm.

Tip Ac

353. AR ⚡ 0,76 g; 11mm.

Kastamonu**Tip Ab**

354. AR ↓ 0,74 g; 11 mm.

Konya**Tip Ab**

355-356. AR ↓ 0,75 g; 11 mm. ↘ 0,74 g; 11x10,5 mm.

Amasya**Tip Aa**

357. AR ↓ 0,74 g; 11 mm. Dublă baterie.

Tip Ab

358. AR ↘ 0,75 g; 11 mm.

Tip neprecizat

359. AR ↓ 0,78 g; 11 mm.

Ankara**Tip Aa**

360. AR ↗ 0,76 g; 11,5 mm.

Tip Ab

361. AR ↓ 0,75 g; 12x10,3 mm.

Atelier neprecizat**Tip Aa**

362-363. AR → 0,74 g; 11,5x11 mm. 0,74 g; 12x10,5 mm. Incusă.

Tip Ab

364-366. AR ↑ 0,74 g; 10 mm. ↑ 0,74 g; 11 mm. Dublă baterie. 0,73 g; 11,5 mm.

Tip Ac

367. AR 0,73 g; 11 mm. Incusă.

Tip A

368. AR 0,72 g; 12x11,5 mm. Incusă.

Tip Bb

369-372. AR ↓ 0,76 g; 10x9,5 mm. → 0,76 g; 12 mm. → 0,75 g; 12 mm. ↑ 0,72 g; 12 mm.

Tip neprecizat

373. AR ⚡ 0,75 g; 12 mm. Dublă baterie.

Tip neprecizat

374-375. AR ↑ 0,77 g; 11, 5x11 mm. 0,74 g; 12,5x10 mm. Dublă baterie.

IMITAȚIE**Prototip Bayezid II****Novar****Tip Ab**

376. AR ↑ 0,54 g; 10,5x10 mm.

MOLDOVA

Ștefan II (1433-1447, cu întreruperi)
½ gros de tip V.

Av. Cap de bour cu stea între coarne, rozetă la dreapta și semilună în stânga.

Rv. Siglă schematizată în scut⁶¹. La dreapta scutului o cheie.

377. AE argintat ⚡ 0,26 g; 11 mm.

MBR, p. 71, nr. 533.

Pl. I. Monede din tezaurul de la Ghinoiaia.

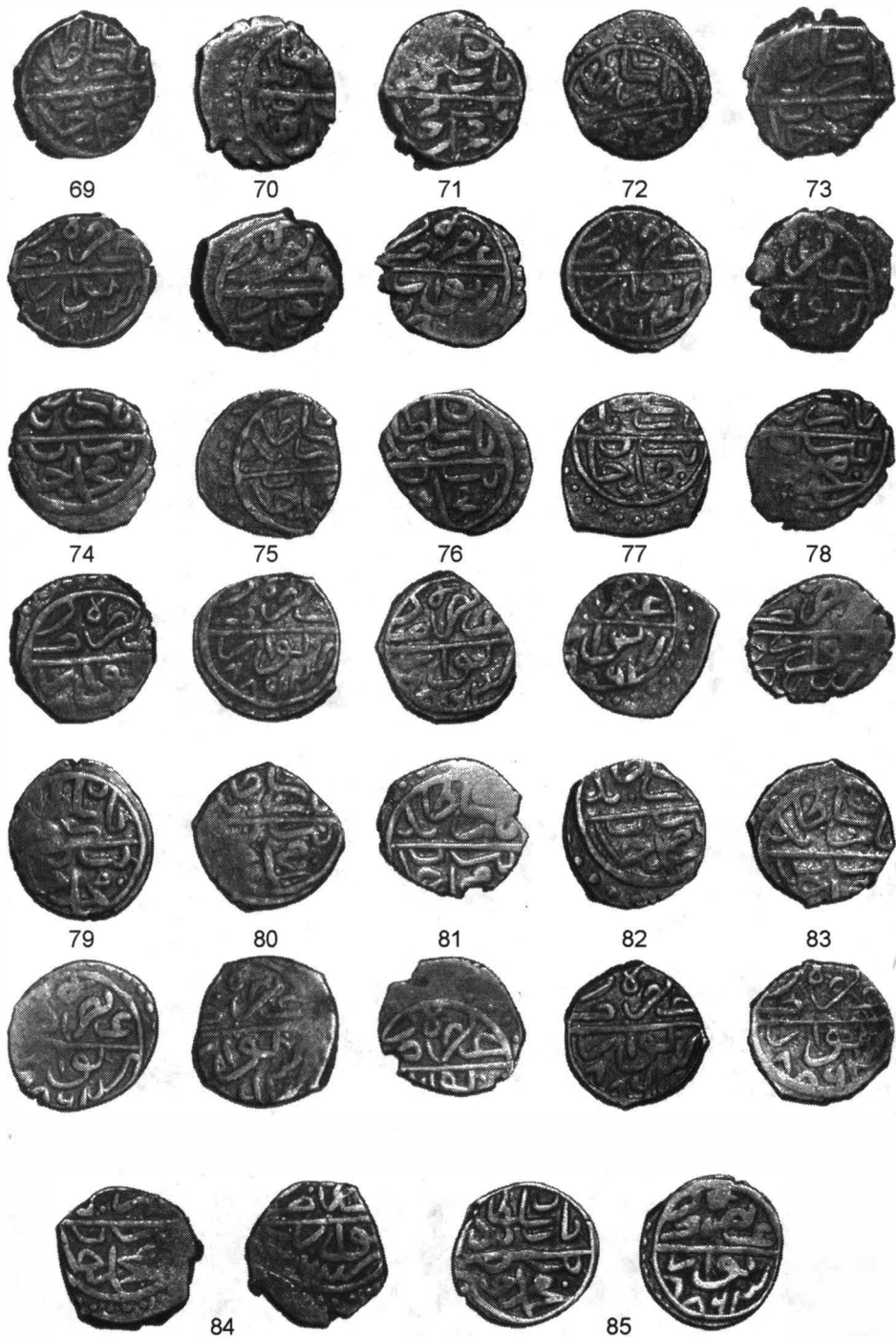
Pl. II. Monede din tezaurul de la Ghinoia.

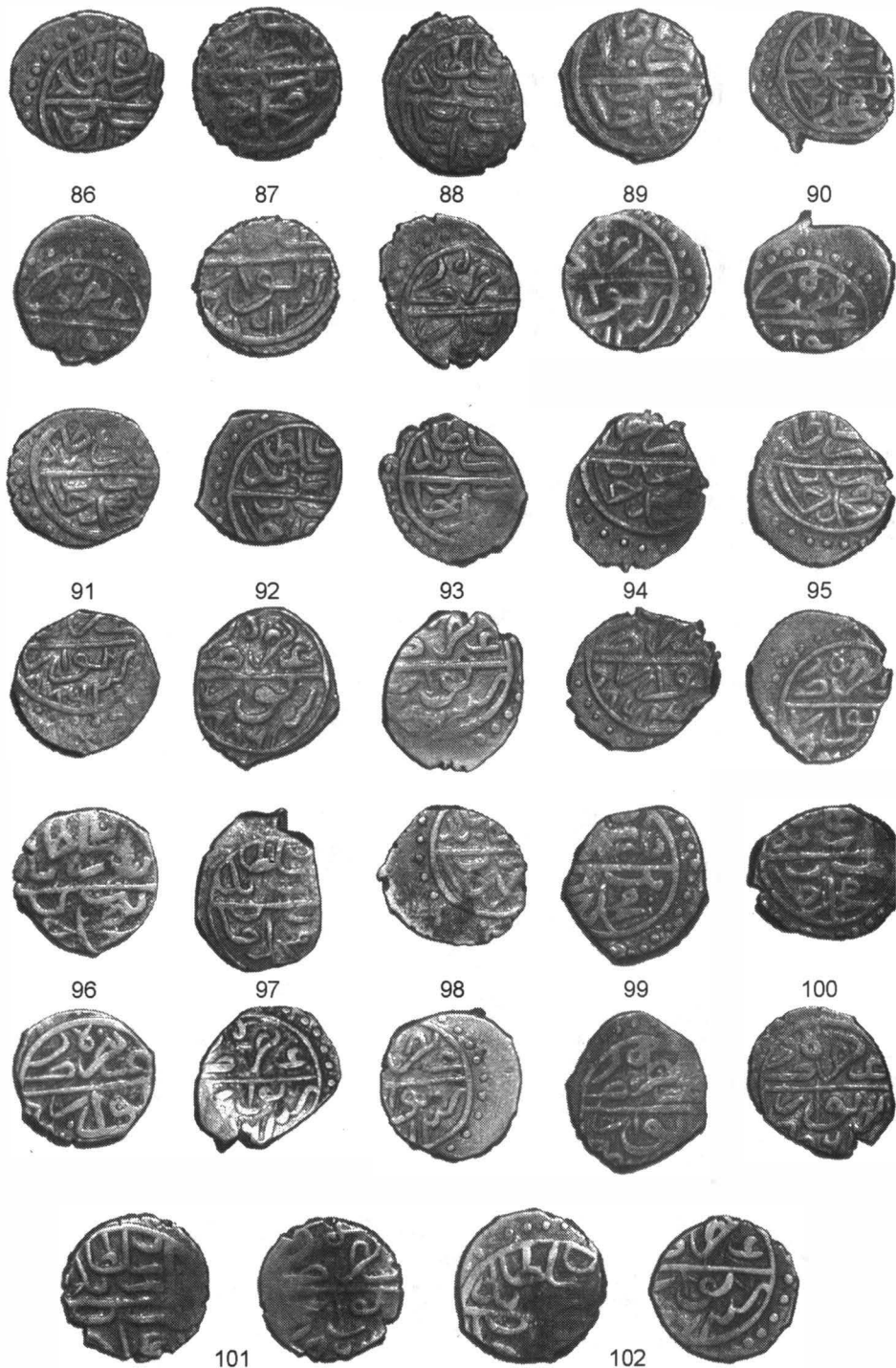
Pl. III. Monede din tezaurul de la Ghinoiaica.

Pl. IV. Monede din tezaurul de la Ghinoia.

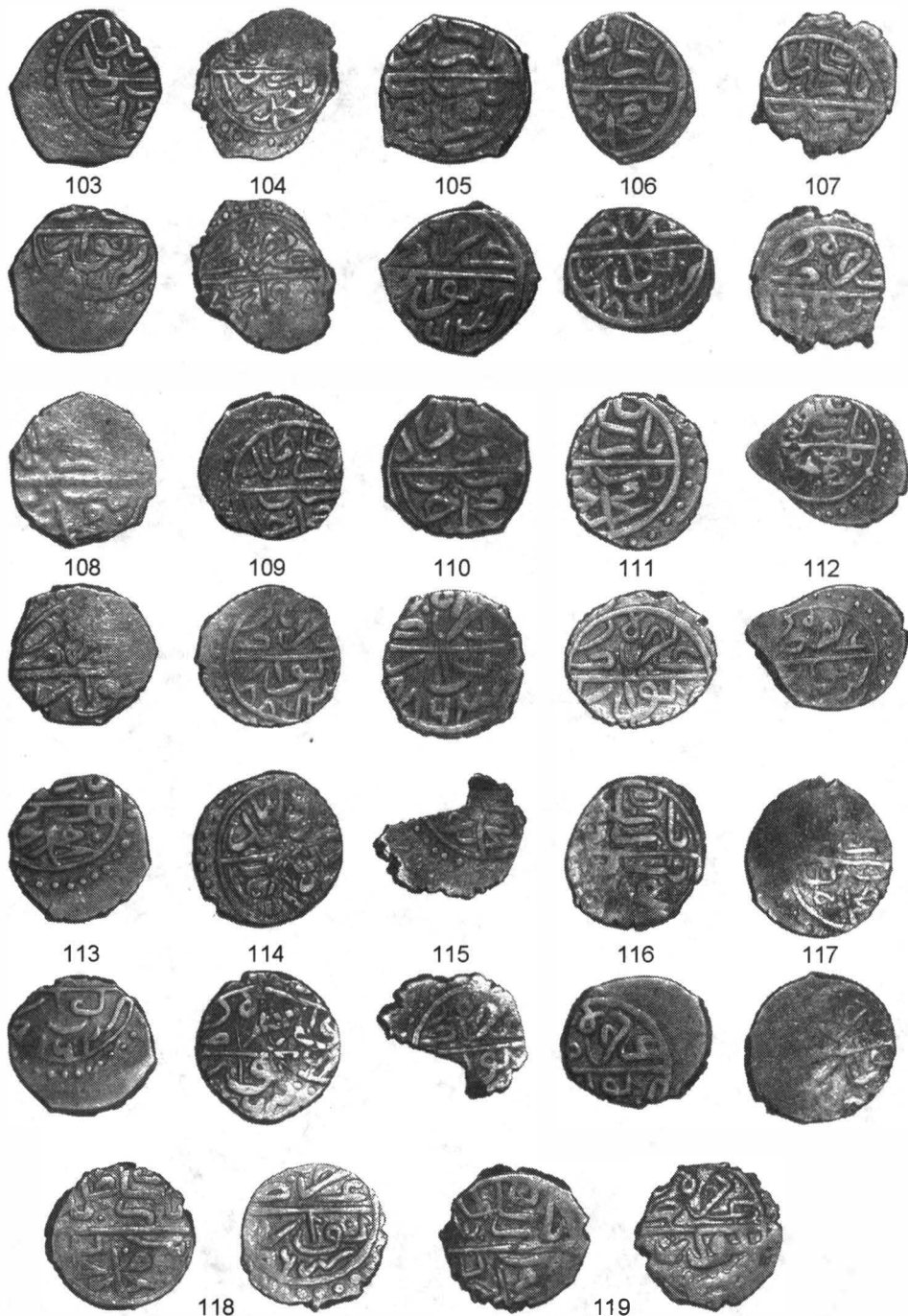

Pl. V. Monede din tezaurul de la Ghinoiaica.

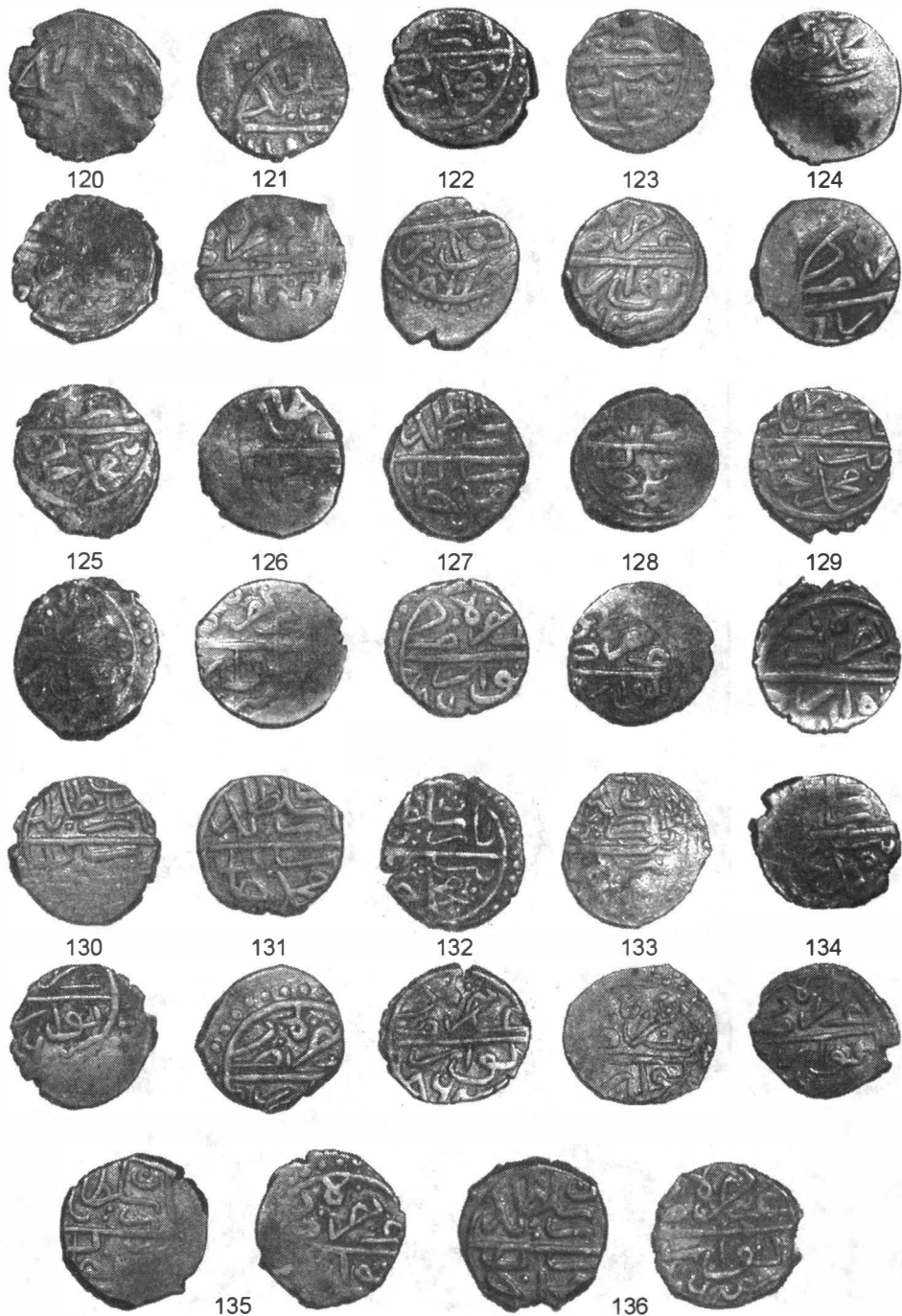
Pl. VI. Monede din tezaurul de la Ghinoaică.

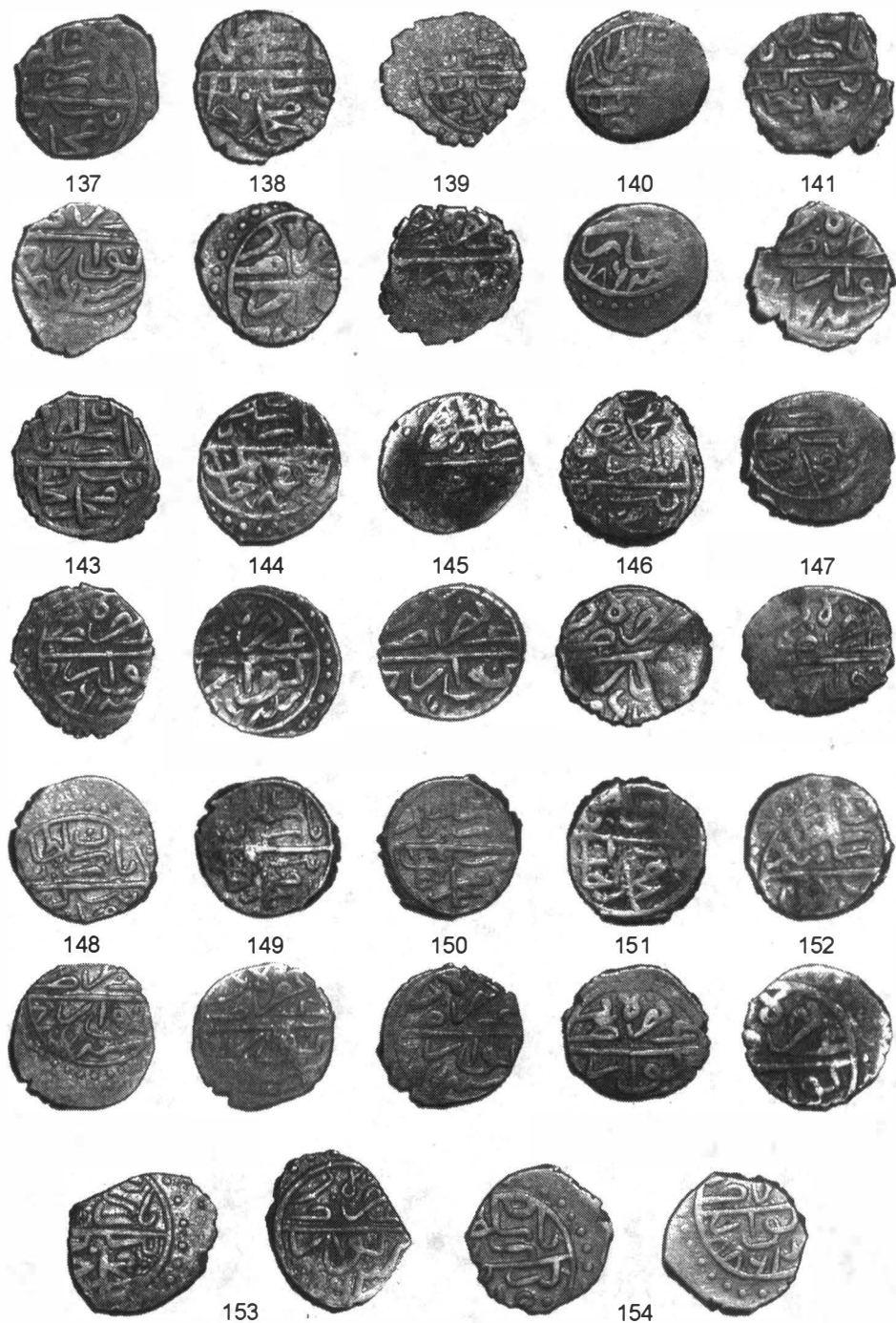

Pl. VII. Monede din tezaurul de la Ghinoaița.

Pl. VIII. Monede din tezaurul de la Ghinoiaica.

Pl. IX. Monede din tezaurul de la Ghinoaică.

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

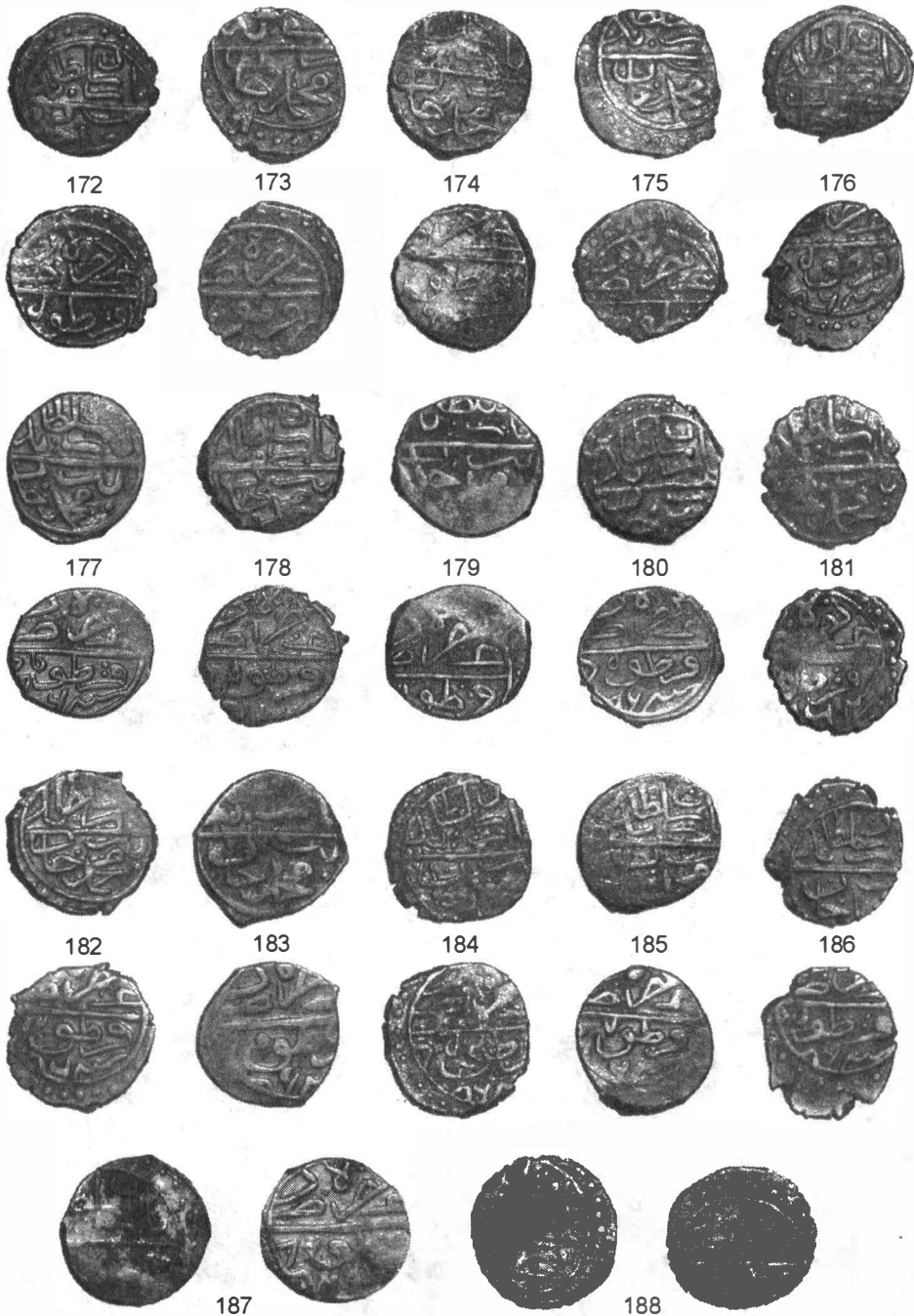
170

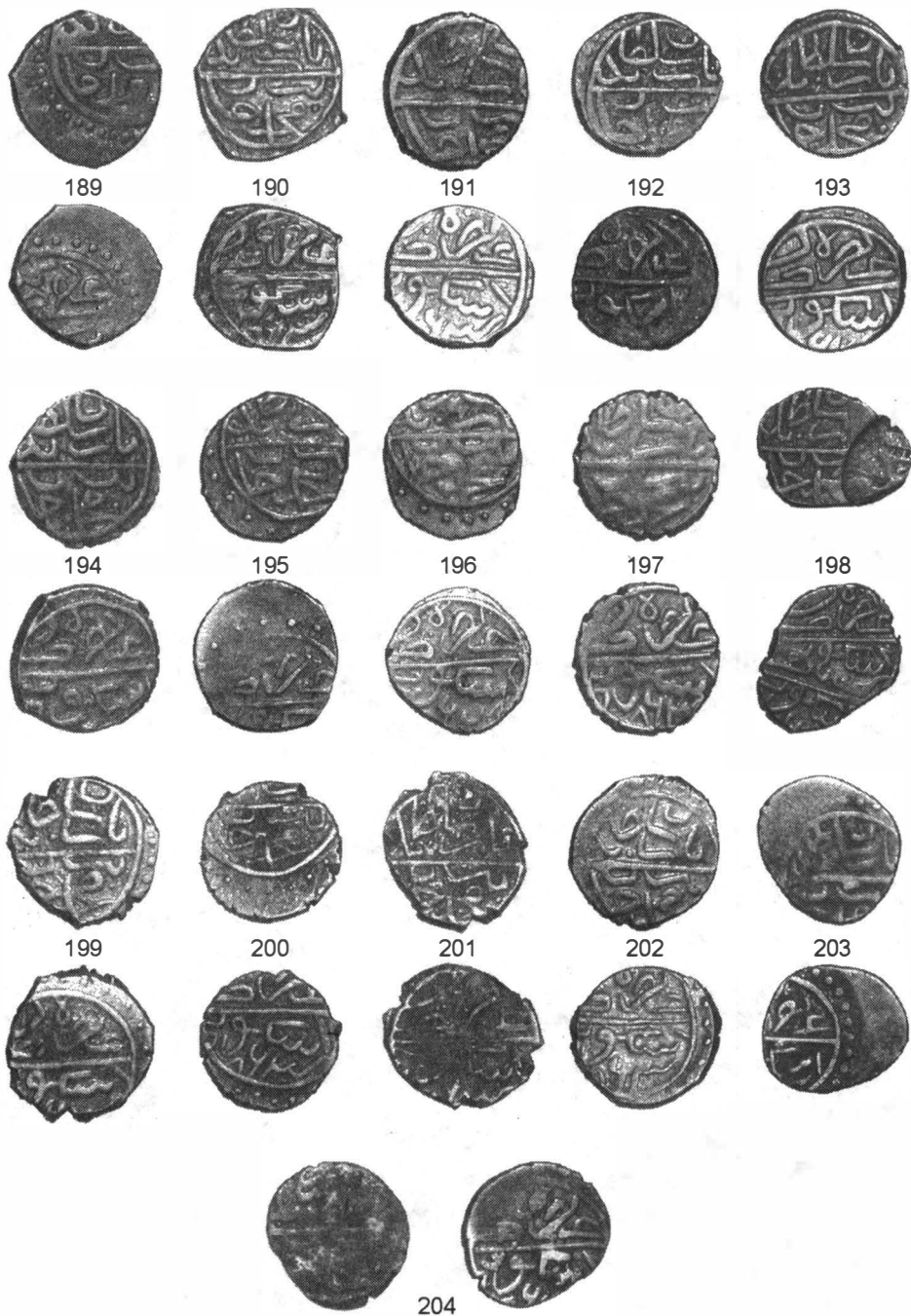
171

Pl. X. Monede din tezaurul de la Ghinoaică.

Pl. XI. Monede din tezaurul de la Ghinoiaica.

Pl. XII. Monede din tezaurul de la Ghinoaică.

206

207

208

209

210

211

212

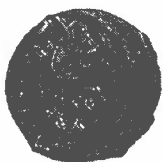
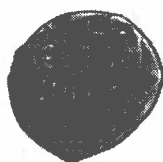
213

216

217

218

219

220

221

222

Pl. XIII. Monede din tezaurul de la Ghinoaică.

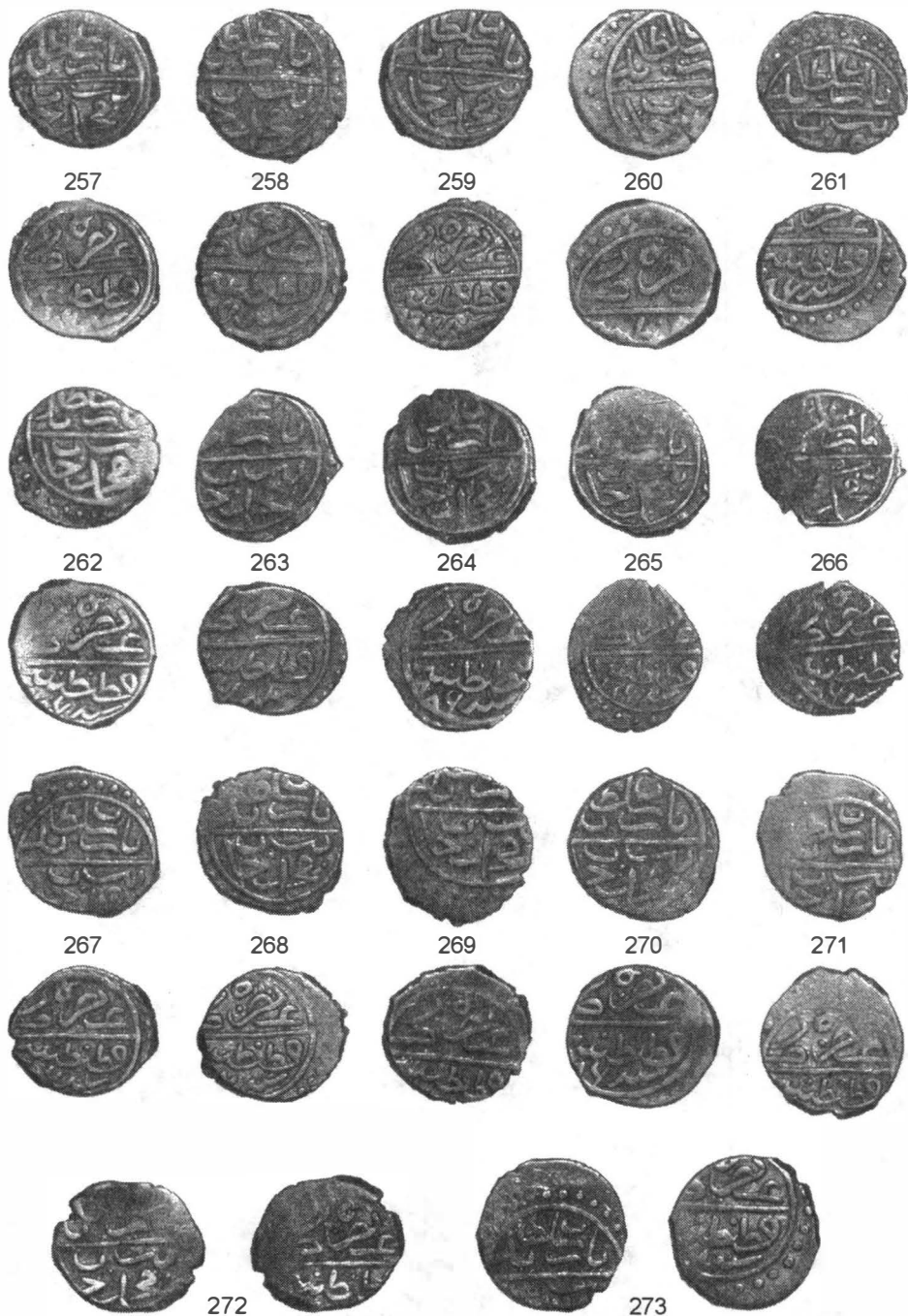

Pl. XIV. Monede din tezaurul de la Ghinoaică.

Pl. XV. Monede din tezaurul de la Ghinoaița.

Pl. XVI. Monede din tezaurul de la Ghinoaică.

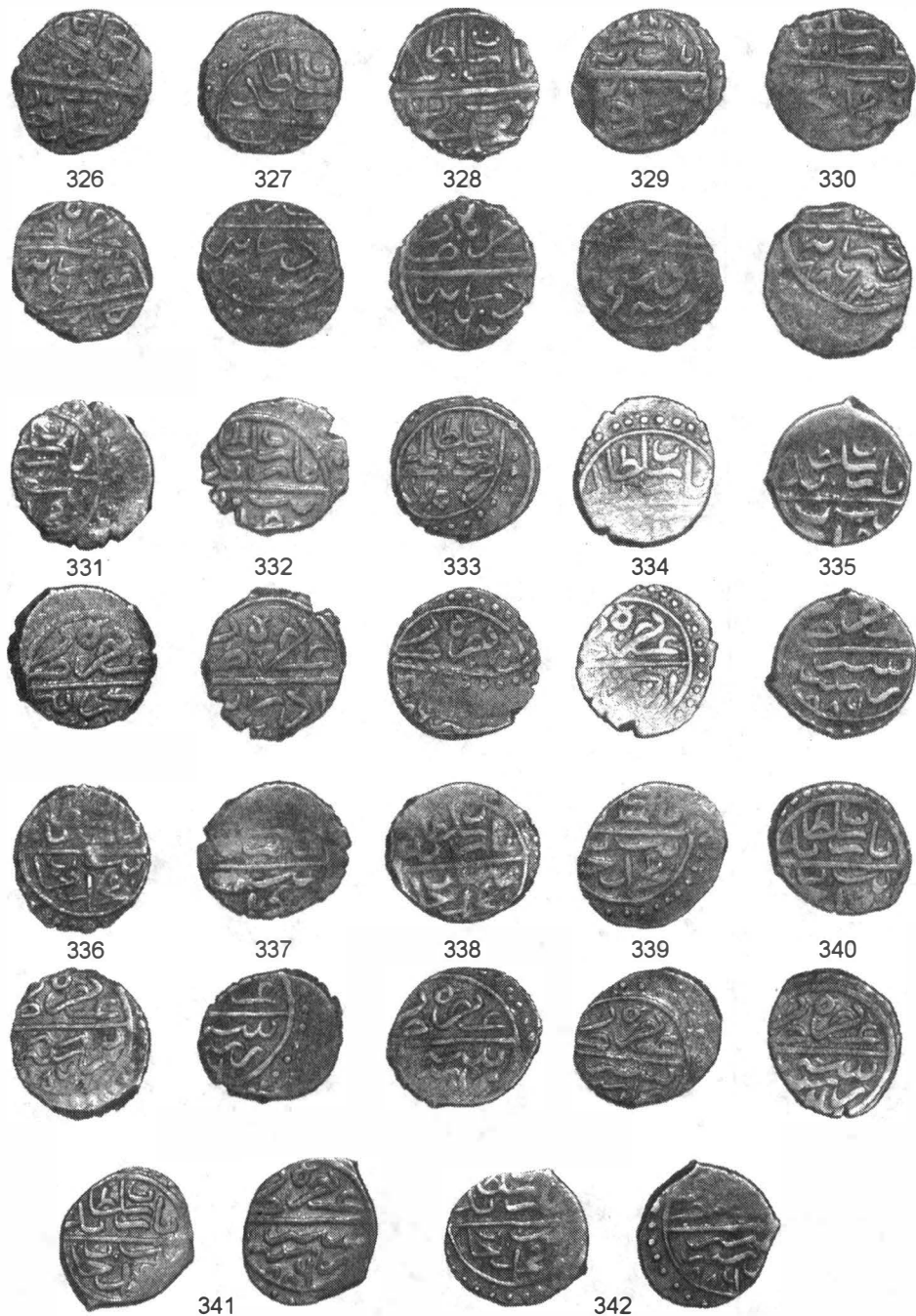
Pl. XVII. Monede din tezaurul de la Ghinoiaca.

Pl. XVIII. Monede din tezaurul de la Ghinoaică.

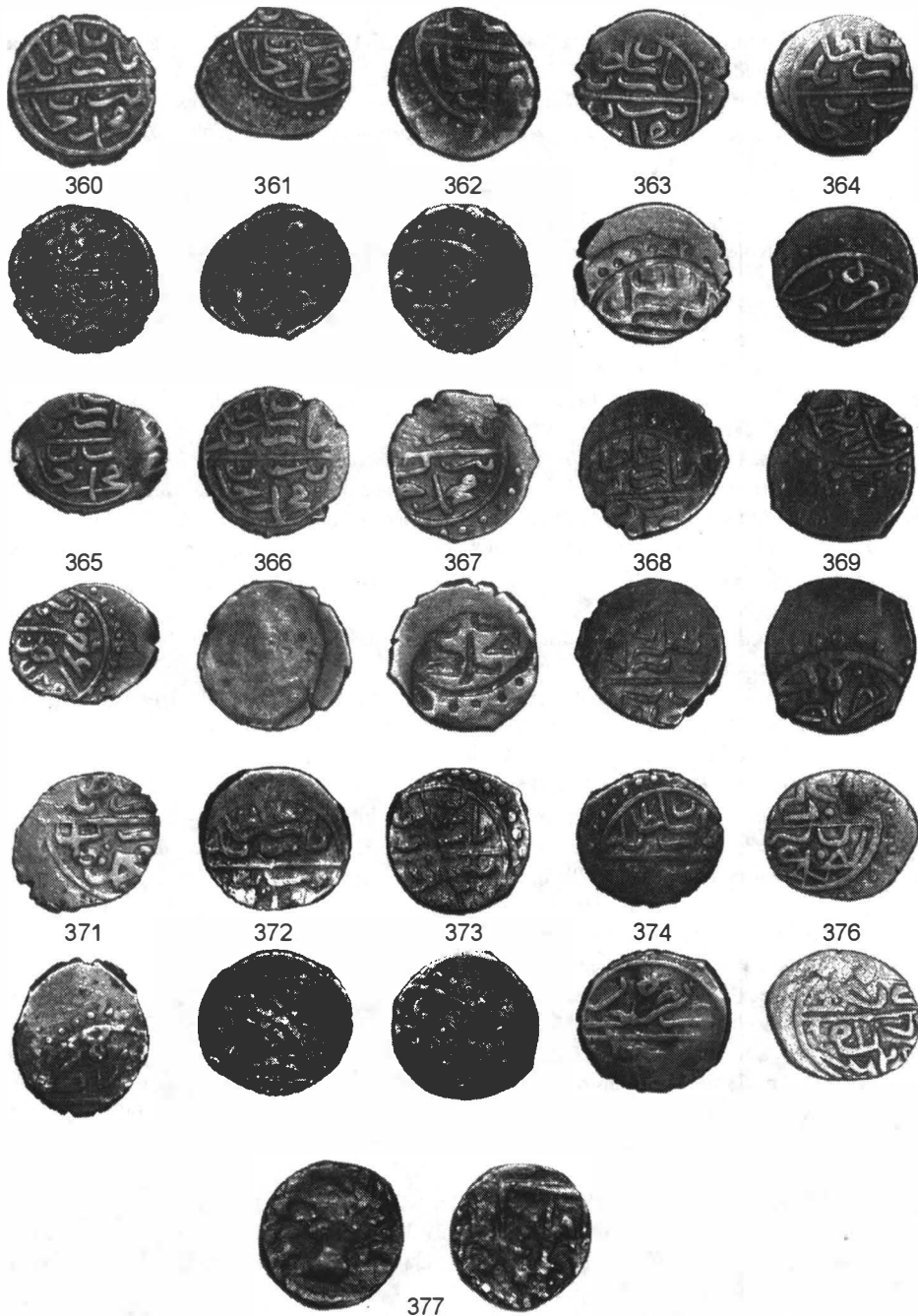
Pl. XIX. Monede din tezaurul de la Ghinoiaica.

Pl. XX. Monede din tezaurul de la Ghinoaică.

Pl. XXI. Monede din tezaurul de la Ghinoica.

Pl. XXII. Monede din tezaurul de la Ghinoaică.

- ¹ Mulțumim d-rei Elisabeta Savu pentru amabilitatea de a ne fi oferit spre studiu materialul numismatic inedit.
- ² A. Vilcu, *Stadiul cercetărilor de numismatică otomană în România*, în *Studii și cercetări de turcologie contemporană. Omagiu profesorului Mihai Maxim*, coord. Călin Felezeu, Cluj-Napoca, 2004, p. 41-52.
- ³ S. Srečković, *Minting of coins in 885 and 886 AH*, TNDBülten, 33-34, 1996, p. 49-59; idem, *Akches*, II, Belgrad, 2000, p. 27-31.
- ⁴ E. Nicolae, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451-1512*, Chișinău, 2003, p. 34-35.
- ⁵ S. Srečković, *op.cit.*, p. 24-25.
- ⁶ *Ibidem*, p. 25.
- ⁷ Jem Sultan, *Coins of The Ottoman Empire and The Turkish Republic*, Thousand Oaks, 1977, p. 79-82; N. Aykut, *Osmanlı İmparatorluğu'nda sikke tecdidleri*, Tarih Enstitüsü Dergisi, 13, İstanbul, 1987, p. 278.
- ⁸ L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, München, 1979, p. 13-14.
- ⁹ Analize asupra asprilor emiși de Mehmed II ce poartă pe revers anul Hegirei 855 (1451) au dovedit că aveau un titlu de 980‰ până la 992‰, asprii cu anul Hegirei 865 (1461) oscilează între 973‰ și 994‰ iar asprii cu anul Hegirei 875 (1471) au 987-989‰; Paraschiva Stancu, CN, 5, 1983, p. 85-95, tabelul 2.
- ¹⁰ E. Nicolae, *op.cit.*, p. 45.
- ¹¹ Luana Popa, E. Nicolae, BSNR, 80-84 (1986-1991), 1992, p. 139-154, nr. 5.
- ¹² S. Srečković, *op.cit.*, p. 65, nr. 116, pl. VIII.
- ¹³ N. Aykut, *op.cit.*, p. 294, tabelul 12; I. Artuk, Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri teşhirdeki İslamî sikkeler kataloğu*, II, İstanbul, 1974, p. 476, nr. 1450.
- ¹⁴ I. Artuk, *A Dinar Coined in the name of Fatih Sultan Mehmed*, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yılı, 7, İstanbul, 1956, p. 83-85.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 83; E. Nicolae, *op.cit.*, p. 27-33 cu bibliografia.
- ¹⁶ S. Srečković, *Minting of coins in 885 and 886 AH*, TNDBülten, 33-34, 1996, p. 49-59; idem, *Akches*, II, Belgrad, 2000, p. 29; E. Nicolae, *op.cit.*, p. 34-35.
- ¹⁷ Vezi în acest sens S. Srečković, *op.cit.*, p. 30.
- ¹⁸ Mihaela Blasko, C. Matache, BSNR, 86-87 (1992-1993), 1996, p. 151-160.
- ¹⁹ Luana Popa, E. Nicolae, *op.cit.*, p. 139-154.
- ²⁰ S. Srečković, *op.cit.*, p. 29-31.
- ²¹ E. Nicolae, *op.cit.*, p. 34-35.
- ²² Jem Sultan, *op.cit.*, p. 92; S. Srečković, *Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije*, Belgrad, 1987, p. 63-66. Amintim că la noi primele observații asupra grafiei cuvântului han în cazul asprilor de la Bayezid II au fost făcute de O. Iliescu, SCN, 3, 1960, p. 287-309.
- ²³ Luana Popa, E. Nicolae, *op.cit.*, p. 147-148.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 139-154.
- ²⁵ S. Srečković, *Akches*, II, Belgrad, 2000, p. 101.
- ²⁶ Luana Popa, E. Nicolae, *op.cit.*, p. 139-154; Mihaela Blasko, C. Matache, *op.cit.*, p. 151-160; E. Oberländer-Târnoveanu, Gabriela Rădulescu, Revista Bistriței, 8, 1994, p. 83-96; E. Nicolae, *op.cit.*, Chișinău, 2003, p. 37-38.
- ²⁷ Luana Popa, E. Nicolae, *op.cit.*, p. 147-148. E. Nicolae, *op.cit.*, p. 37-38.
- ²⁸ Vezi în acest sens E. Oberländer-Târnoveanu, Gabriela Rădulescu, *op.cit.*, p. 83-96; Ana Niculiță, Ana Boldureanu, E. Nicolae, SCN, 11 (1995), 1997, p. 201-209.
- ²⁹ O discuție recentă asupra problemei la E. Nicolae, *op.cit.*, p. 37-38.

³⁰ Acest atelier este integrat cu rezerve de E. Nicolae în bilanțul său, deoarece nu cunoștea decât exemplarul nesigur din tezaurul de la Șieu; *ibidem*, p. 72 și 93.

³¹ S. Srečkovič, *op.cit.*, p. 107-114; E. Nicolae, *op.cit.*, p. 72.

³² S. Srečkovič, *op.cit.*, 112, nr. 30.

³³ N. Vatin, *Ascensiunea otomanilor (1362-1451)*, în *Istoria imperiului otoman* (coord. R. Mantran), București, 2001, p. 92-93.

³⁴ *Ibidem*, p. 99.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ S. Srečkovič, *op.cit.*, p. 107, nr. 04-05.

³⁷ *Ibidem*, p. 109, nr. 12-13.

³⁸ E. Nicolae, *op.cit.*, p. 37

³⁹ S. Srečkovič, *op.cit.*, p. 106.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 107.

⁴¹ *Ibidem*, p. 53.

⁴² C. Moisil, BSNR, 13, 1916, 27, p. 3-16; O. Iliescu, SAO, 5-6, 1967, p. 267-285, și 7, 1968, p. 259-261.

⁴³ S. Srečkovič, *Akches*, II, Belgrad, 2000, p. 121, nr. 67.

⁴⁴ Idem, *Ottoman Mints & Coins*, Belgrad, 2002, p. 211.

⁴⁵ Idem, *Akches*, II, Belgrad, 2000, p. 106, tabel întocmit pe baza unui manuscris semnat de E. Nicolae și S. Srečkovič (*ibidem*, p. 10 și 100).

⁴⁶ H. Sahillioğlu, *The role of international monetary and metal movements in Ottoman monetary history, 1300-1750*, în *Precious metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, Durham, 1983, p. 269-304.

⁴⁷ Vezi în acest sens B. Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996, p. 335 și E. Nicolae, *op.cit.*, p. 51.

⁴⁸ *Istoria României în date*, coord. C.C. Giurescu, București, 1971, p. 113.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ E. Oberländer-Târnoveanu, Gabriela Rădulescu, *op.cit.*, p. 83-96; E. Nicolae, *op.cit.*, p. 38.

⁵² S. Srečkovič, *Akches*, II, Belgrad, 2000, p. 106. În tabel este menționată și o piesă de tip Bd, dar este vorba de o variantă integrată în această grupă de S. Srečkovič (*Akches*, II, p. 116, B*d1), în timp ce E. Nicolae (*op.cit.*, p. 38) o situează la nivelul subgrupeii Bb, ca o emisiune specifică atelierului de la Edime.

⁵³ Cel mai recent bilanț al descoperirilor în Țara Românească a asprilor emiși de Bayezid II a fost făcut de E. Nicolae, *op.cit.*, p. 76-84.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 45.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 48.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 45.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 57.

⁵⁸ Un bilanț al falsurilor și imitațiilor după asprii lui Bayezid II descoperite în Țările Române la E. Nicolae, *op.cit.*, p. 61-69.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 56-57.

⁶⁰ I. Stângă, BSNR, 80-85 (1986-1991), 1992, p. 133-137.

⁶¹ Recent s-a propus identificarea elementului numit de autorii MBR spadă cu cruce; E. Nicolae, BSNR, 86-87 (1992-1993), 1996, p. 190 și 192, fig. 1, nr. 6a.

LE TRÉSOR D'ASPRES OTTOMANS DÉCOUVERT À GHINOAICA, DÉP. DE PRAHOVA (DÉBUT DU XVIe SIÈCLE)

RÉSUMÉ

L'auteur présente un trésor monétaire découvert à Ghinoaica, dép. de Prahova, conservé à Ploiești dans les collections du Musée Départemental d'Histoire et d'Archéologie de Prahova. Ce trésor est formé de 376 monnaies d'argent (375 aspres ottomans et une imitation en argent d'après les aspres ottomans) et une monnaie de métal commun frappée en Moldavie au temps d'Étienne II (1433-1447). Les aspres ottomans ont été frappés aux temps des sultans Mehmed II (53 exemplaires) et de Bayezid II (322 exemplaires et une imitation). Les aspres de Mehmed II ont été frappés à Novar (7 ex.), Üsküp (9), Serez (6), Kostantiniye (18), Edirne (9), Bursa (2); pour deux exemplaires on n'a pas pu préciser l'atelier. L'auteur fait quelques observations concernant la dévaluation des aspres de Mehmed II et leur circulation en Valachie. On considère que le poids des aspres fut réduit dans l'année 882 de l'hégire (1477/1478 apr. J.-C.), lorsque l'Empire Ottoman frappa pour la première fois des monnaies d'or. Selon les ateliers, les aspres de Bayezid II se répartissent ainsi: Novar (110 ex.), Kostantiniye (60), Edirne (43), Üsküp (26), Karatova (25), Bursa (15), Serez (14), Tire (4), Gelibolu (3), Amasya (3), Ankara (2), Konya (2), Kastamonu (1), atelier non précisé (14). Ils sont ordonnés selon la graphie du mot han observée par Slobodan Srećković et Eugen Nicolae dans deux groupes (A et B) et huit sous-groupes (Aa, Ab, Ac, Ad, Ba, Bb, Bc, Bd). Le trésor de Ghinoaica confirme la datation des sous-groupes Aa et Ab-Ad au début du règne et des sous-groupes Bc et Bd à la fin de celle-ci. Le trésor découvert à Ghinoaica inclut des émissions inconnues dans la littérature consultée: de type Ac pour l'atelier de Tire et de type Ad pour Edirne. On discute la structure des aspres de Bayezid II du trésor de Ghinoaica par ateliers et sous-groupes d'émissions par rapport aux trésors similaires découverts en Moldavie et en Transylvanie. Le trésor de Ghinoaica a été caché au début du XVIe siècle, probablement en 1507. Une imitation d'après les aspres de Bayezid II de type Ab frappés à Novar représente la première pièce de cette catégorie signalée en Valachie. On présente quelques observations sur la circulation des aspres de Bayezid II en Valachie.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I-XXII. Monnaies du trésor de Ghinoaica.

UN TEZAU DE GROȘI DE LA BOGDAN AL III-LEA DESCOPERIT LA IAȘI

KATIUȘA PÂRVAN

În cadrul colaborării Cabinetului Numismatic al Muzeului Național de Istorie a României cu Institutul de Fizică Atomică și Inginerie Nucleară "Horia Hulubei" a început studierea titlului și compoziției aliajului emisiunilor monetare moldovenești. Printre monedele analizate până în prezent figurează și 35 groși emiși de Bogdan III (1504-1517) ce fac parte din diferite colecții muzeale. Între aceste monede se află 13 piese achiziționate în 1978 de Muzeul Național de Istorie a României de la numismatul Corneliu Beda; după afirmațiile acestuia, monedele reprezintă un tezaur descoperit la Iași. Toate exemplarele sunt groși de tip I, care au pe avers rozetă din petale unite la dreapta și semilună la stânga, iar pe revers, cruce patriarhală. Prezentăm mai jos descrierea monedelor:

MOLDOVA

Bogdan III (1504-1517)

Groși de tip I

Av. + **ІВБГДАНВОЕВОДАГОС**. Cap de bour cu stea între coarne, având la dreapta rozetă din petale unite și la stânga semilună.

Rv. + **ПОДАРЗЕМЛИМОЛДАВСКОІ**.

Scut având în câmp cruce patriarhală.

MBR 746, tip general.

1. $\curvearrowright$ 1,05 g; 19x18,5 mm. Bine păstrată; inv. 127182.

AR 670‰ = 10 3/4 loți, Cu 320‰, Pb 5‰, Fe 2,5‰, Sb 0,6‰, Bi 1,5‰, Zn urme.

2. $\curvearrowright$ 0,91 g; 19x18 mm. Puțin descentrată și ștersă Av/Rv; inv. 127183.

AR 340‰ = 5 2/5 loți, Cu 650‰, Pb 1,5‰, Sb 1‰, Bi 2‰, Zn urme.

3. $\curvearrowright$ 0,86 g; 19 mm. Bine păstrată, ușor descentrată; inv. 127184.

AR 664‰ = 10 2/3 loți, Cu 350‰, Pb 2‰, Fe urme, Sb 0,8‰, Bi 1‰, Zn urme.

4. $\curvearrowright$ 0,80 g; 19x18,5 mm. Bine păstrată, puțin descentrată; inv. 127181.

AR 470‰ = 7 1/2 loți, Cu 520‰, Pb 3‰, Fe 1,8‰, Sb 1,5‰, Bi 3‰, Zn urme.

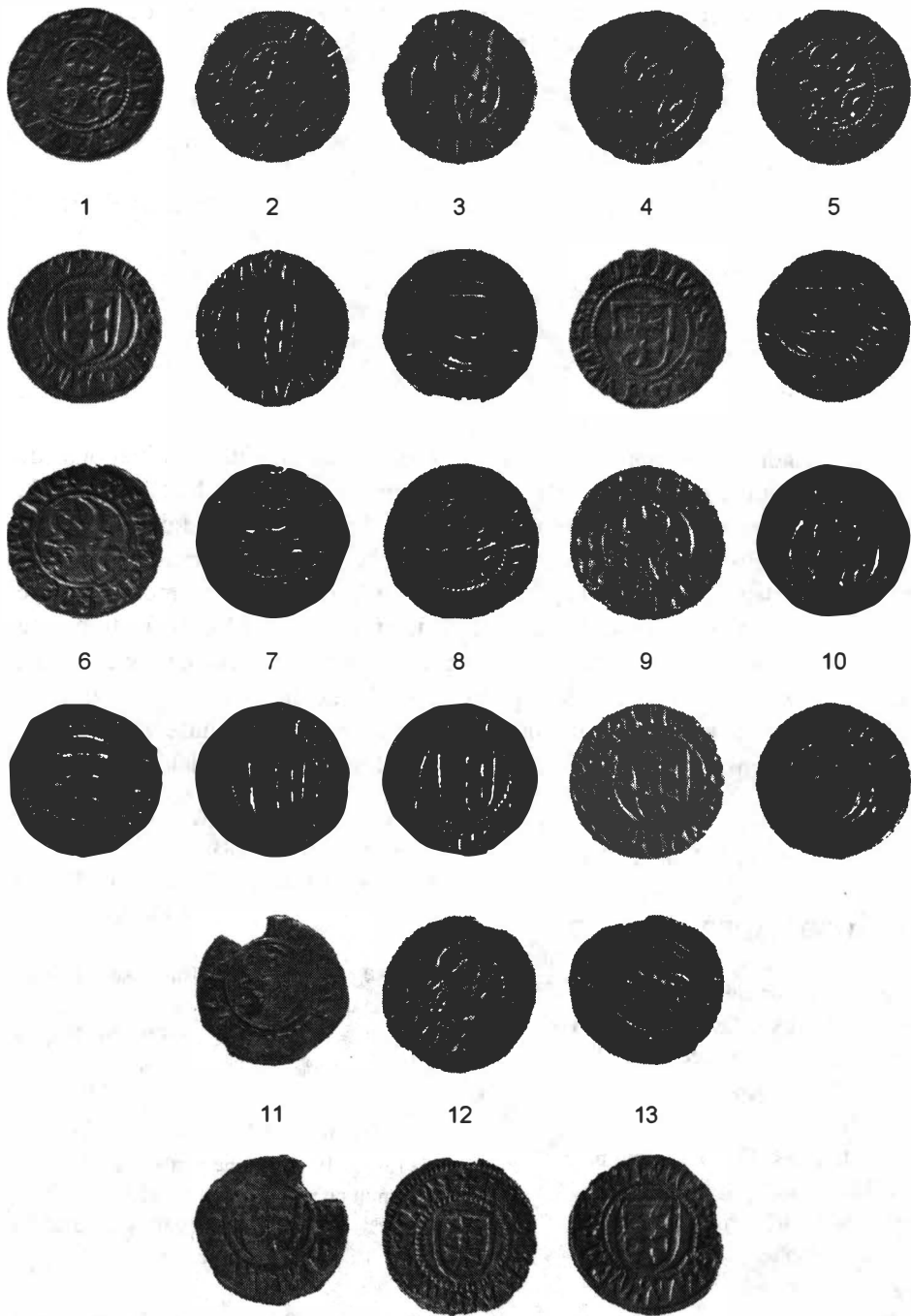
MBR 747, tip general.

5. $\curvearrowright$ 1,03 g; 19 mm. Bine păstrată, descentrată, mai mult pe revers; inv. 127185.

AR 762‰ = 12 1/5 loți, Cu 230‰, Pb 3‰, Sb 1,2‰, Bi 1,2‰, Zn urme.

6. $\curvearrowright$ 0,95 g; 19 mm. Bine păstrată, ușoară dublă frapă; inv. 127177.

AR 762‰ = 12 1/5 loți, Cu 225‰, Pb 8‰, Sb 1,5‰, Bi 1,5‰, Zn urme.

Pl. I. Monede de la Bogdan III din tezaurul de la Iași.

7. ⚬ 0,91 g; 19,5x19 mm. Foarte bine păstrată; inv. 127178.

AR 760‰ = 12 1/5 loți, Cu 230‰, Pb 4‰, Sb 1,4 ‰, Bi 1,5‰, Zn urme.

8. ⚬ 0,91 g; 19 mm. Foarte bine păstrată; inv. 127180.

AR 657‰ = 10 1/2 loți, Cu 330‰, Pb 7‰, Fe 1,5‰, Sb 0,8‰, Bi 2‰, Zn urme.

9. ⚬ 0,84 g; 19 mm. Bine păstrată, ușoară dublă frapă la legenda aversului, ușor descentrată pe revers; inv. 127176.

AR 770‰ = 12 1/3 loți, Cu 220‰, Pb 6,5‰, Fe 1,5‰, Sb 0,9 ‰, Bi 1‰, Zn urme.

MBR 749, tip general.

10. → 1,04 g; 20 mm. Bine păstrată; inv. 127174.

AR 440‰ = 7 loți, Cu 550‰, Pb 2,5‰, Fe 3‰, Sb 0,8 ‰, Bi 1,2‰, Zn urme.

MBR 743, tip general.

11. ⚬ 0,70 g, 19 mm. Ștearsă Av/Rv, lipsă fragment din margine; inv. 127175.

AR 737‰ = 11 4/5 loți, Cu 255‰, Pb 4‰, Fe 1,5‰, Sb 0,7 ‰, Bi 1‰, Zn urme.

Av. Ca mai sus.

Rv. + ПОДАРЗЕМЛИМОЛДАВСКОИ
MBR 744, tip general.

12. ⚬ 0,88 g; 20 mm. Foarte bine păstrată, foarte ușor descentrată, inv. 127179.

AR 553‰ = 8 4/5 loți, Cu 320‰, Pb 3,5‰, Fe urme, Sb urme, Bi urme, Zn 12‰.

Av. + ПУБОГДАНБОУОВОДАГО.

Rv. Ca la nr. 1.

MBR 749, tip general.

13. ⚬ 1,18 g; 19x18 mm. Foarte bine păstrată, ușor descentrată și ușoară frapă dublă pe avers; inv. 127173.

AR 777‰ = 12 2/5 loți, Cu 215‰, Pb 6‰, Sb 1,2‰, Zn urme.

Cele 13 piese din tezaur sunt groși moldovenești de tip clasic, cu un diametru cuprins între 18-20 mm și o greutate cu valori între 0,85-1,05 g. Pieseile sunt toate în stare foarte bună de conservare, doar moneda cu nr. 2 fiind puțin ștearsă și cea cu nr. 11 având lipsă un mic fragment din margine. Aceste ușoare urme de circulație nu îngreunează citirea legendelor și nu modifică decât în foarte mică măsură starea de conservare.

Pe toate piesele reprezentările sunt foarte corecte și precise, iar datele tehnice corespund valorilor standard (excepție face doar moneda nr. 3 care, având lipsă un foarte mic fragment, are cea mai redusă greutate - 0,70 g).

Reprezentarea capului de bour de pe avers impresionează prin varietatea combinării elementelor ce o compun, cele câteva ștanțe pe care le întâlnim (cel puțin șase) fiind deosebit de reușite; menționăm piesele nr. 1, 4, 5, 7, 8, 13.

Legendele, în limba slavonă, sunt de același tip: pentru avers +ПУБОГДАНБОУОВОДАГОС, pentru revers +ПОДАРЗЕМЛИМОЛДАВСКОИ. Excepție fac piesele nr. 12 și 13, unde apare o variantă la legenda de revers – +ПОДАРЗЕМЛИМОЛДАВСКОИ și o variantă a legendei de avers – +ПУБОГДАНБОУОВОДАГО.. Literalele sunt egale, frumos și precis conturate, iar pentru păstrarea dimensiunii standard (18-20 mm) și economisirea spațiului, gravorul (bun cunoscător al tehnicii monetare, al limbii și scrierii slavone) a introdus ligatura – АН pe avers și АВ pe revers, ceea ce conferă originalitate și frumusețe aspectului monedelor. O caracteristică a monedelor lui Bogdan III este lipsa

semnelor secrete de atelier, fenomen întâlnit și la alte ateliere din vecinătatea Moldovei¹.

Calitatea deosebită a execuției atribuie aceste monede primelor emisiuni de la Bogdan III. Caracterul unitar al întregului lot, atât în ceea ce privește execuția, cât și gradul de uzură foarte redus, presupun proveniența monedelor din aceeași tranșă monetară (vom vedea în continuare că spre această concluzie duce și analiza compoziției aliajului), precum și o circulație foarte scurtă și ascunderea lor la puțină vreme după emitere.

Conform rezultatelor analizelor efectuate, groșii descoperiți la Iași sunt bătuți dintr-un aliaj de argint destul de bun, cu titlul mediu de 10 1/3 loți (argint 643,2‰) și standard 9 loți (argint 558,5‰) – la majoritatea pieselor (9 ex.) argintul fiind în procent de 770-657‰ (12 2/5-12 1/2 loți), doar o singură monedă având ceva mai puțin argint - 340‰ (5 2/5 loți). Greutatea medie și standard au și ele valori foarte apropiate, 0,92 g și respectiv 0,94 g, corespunzătoare celor dintâi emisiuni moldovenești². Dacă ne raportăm la monedele lui Bogdan III, titlul este neașteptat de bun, apropiindu-se de cel al groșilor cu șapte flori de crin (primele monede emise de Petru I), procentul de metal prețios fiind ridicat pentru acest tip de monedă mărunță (din cele 13 piese, șase au argint peste 700 (770 - 737‰ = 12 2/5 - 11 4/5 loți), la o singură monedă argintul fiind mai puțin - 340‰ (5 2/5 loți). Și compoziția aliajului este la fel de unitară; la toate piesele se întâlnesc aceleași elemente secundare, în cantități foarte apropiate. Astfel, cuprul este prezent în procent normal față de cantitatea de argint, raportul între aceste două elemente fiind atent urmărit. La piesele ce conțin argint peste 700‰, la trei părți metal prețios se adăuga o parte cupru; la cele cu 600‰ argint, raportul era două treimi argint la o treime cupru, iar la cele cu argint 500‰, raportul era egal, două părți argint, două părți cupru.

Nici una din piese nu conține aur, elementele urmă ce constituie amprenta sursei de metal folosite fiind stibiul, zincul și bismutul, ce se regăsesc în minereul argentifer din Transilvania (Baia Mare)³. Dintre aceste trei elemente, la toate monedele sunt prezente zincul și stibiul; zincul, urme, stibiul în procent normal pentru groșii de tip clasic (1-1,5‰ la cinci exemplare, la restul, urme). Cu excepția unei singure monede, toate celelalte conțin și bismut, în procent de 1-3‰. Plumbul apare sub 10‰ (2,5-8‰), de asemenea o cantitate normală pentru groșii moldovenești. Fierul nu a fost detectat la opt monede; a apărut ca urme la două piese, la restul de cinci fiind în procent coborât (1,5-3‰).

Titlul ridicat stabilit pentru groșii lui Bogdan III nu se regăsește în această perioadă la monede asemănătoare nici în Polonia⁴, nici în Ungaria⁵. Este evident faptul că în timpul domniei lui Bogdan III a avut loc o reformă a sistemului monetar, mai bine zis o revenire la sistemul clasic moldovenesc pe care îl instituiseră Petru I la sfârșitul sec. XIV, caracterizat prin titlu mediu variabil, în jur de 10 loți (între 12-10 loți la început, coborând până la titlul oficial de 6-7 loți), cu greutatea de 0,94 g (între 0,90-1,03 g)⁶ și diametrul între 18-20 mm, variației de greutate corespunzându-i variația diametrului și grosimii pieselor.

Urmărind rezultatele analizelor efectuate, se impun câteva observații. În primul rând, ca și în cazul tuturor monedelor moldovenești, primele emisiuni au fost executate din argint cu titlu mai ridicat, respectându-se proporțiile pentru celelalte elemente, secundare, precum și greutatea, diametrul și grosimea pieselor. Prin urmare, putem considera monedele de față ca fiind emise într-o perioadă de relativă liniște și stabilitate economică și politică. Alt argument în acest sens sunt chiar piesele de față, care impresionează prin acuratețea și precizia execuției. După maniera în care au fost executate ștanțele este foarte probabil ca Bogdan să fi folosit pentru baterea monedelor meșteri (poate și metal) din Transilvania, atelierul în care au lucrat putând fi Suceava (sau Iași).

Nu ne este foarte clar contextul în care Bogdan a revenit la grosul clasic moldovenesc și nu a continuat emisiunile tatălui său (de cu totul alt tip, din argint foarte bun, între 800-900%). Se pare că a încercat să mențină în aparență un titlu al argintului ridicat, prin acoperirea monedelor cu un strat apreciabil de metal prețios de bună calitate⁷. În perioada medievală monedele moldovenești (și nu numai), la ieșirea din monetărie erau argintate pentru a le oferi aspectul unor bani buni de argint. Faptul că toate monedele din tezaurul de la Iași sunt foarte puțin circulate a menținut aproape intact stratul de argintare, pe care, probabil, fluorescența de raze X nu a reușit să-l penetreze, valorile stabilite putând reprezenta, de fapt, acest argint de la suprafață. Ipoteza pare a fi susținută și de aliajul “curat”, cu elemente secundare în cantitate redusă, cu valori apropiate la toate piesele și, nu în ultimul rând, de raportul menținut cu grijă între elementele principale (argint și cupru).

Titlul și compoziția aliajului apropie aceste emisiuni mai degrabă de monedele maghiare decât de cele polono-lituanieni, deși Bogdan III a menținut și stimulat legăturile comerciale atât cu orașele transilvănene cât și cu Liovul. Vezi stipulațiile privitoare la comerț din tratatul de pace încheiat de domnitorul Moldovei cu Sigismund I al Poloniei, în 1510, unde se prevedea libera circulație a negustorilor polonezi în “Moldova, Turcia, Țara Basarabilor”, precum și a celor moldoveni în Polonia și Lituania, “cu plata vămilei și respectarea legilor vechi”⁸. Poate nu greșim considerând aceste monede îndreptate spre satisfacerea legăturilor de comerț cu orașele transilvănene, în special Bistrița și Sibiul, despre care vorbesc multe documente de epocă⁹. Până în 1507 nu au existat probleme îngrijorătoare în această relație. Se fac schimburi de solii pentru reglementări comerciale, pentru rezolvarea unor conflicte între negustori bistrițeni și moldoveni; negustorii sibieni mijlocesc domnitorului Bogdan III diverse cumpărături de pe piața venețiană; moldovenii practică adesea contrabanda “per vias occultes et insolites” ocolind plata vigessimei, ceea ce atrage represii din partea bistrițenilor, ce reacționează percepându-le taxe mult mai mari¹⁰. Considerăm a nu greși datând primele monede ale lui Bogdan III înainte de 1507, poate la scurtă vreme după urcarea pe tron, deci prin 1505-1506, datare susținută și de comerțul activ amintit mai sus, precum și de neînțelegerile cu negustorii bistrițeni. Aceste conflicte pot fi și un motiv pentru revenirea la grosul de tip clasic.

Între 1507-1510 au avut loc luptele lui Bogdan III cu Polonia pentru Pocuția urmate de atacurile tătarilor crimeeni, care au pustiit de două ori Moldova în 1510, în mai și august. Atunci au fost arse multe orașe, printre care și Iași: în mai “au prădat de la Orhei până la Dorohoi și pe Prut în sus...”¹¹, în august 1510 “au prădat țara până la Iași și au ars acest târg și ținutul Cărligăturii și au ajuns până la Dorohoi și Ștefănești”, cum povestește Grigore Ureche¹². După 1510, amenințarea atacurilor tătarăști a devenit atât de mare și pentru Polonia și pentru Ungaria, încât au încercat aplanarea conflictelor cu Bogdan III pentru realizarea unei colaborări militare¹³. Moldova a sărăcit atât de mult în urma jafurilor tătarilor din 1510 și 1513, precum și a celor ce au însoțit intervenția pretendentului muntean din iarna lui 1514 (care a ars sudul țării până la Vaslui¹⁴), încât Bogdan III a încercat orice mijloc de redresare economică: pace cu polonii, cu ungurii¹⁵, cu muntenii, cu turco-tătarii, mărirea taxelor vamale cu 6 aspri (1511)¹⁶, interzicerea pătrunderii în țară a monedelor lituaniene și poloneze¹⁷. Momentul ascunderii poate fi legat de unul din atacurile trupelor tătare care au ars de două ori Iași (în mai și august 1510). Nu excludem nici o altă împrejurare pe fondul instabilității create de conflictul cu Polonia din 1507-1510.

Tezaurile cu monede de la Bogdan III nu sunt numeroase. Amintim tezaurul Săseni din Republica Moldova¹⁸, piesele emise de Bogdan III cântărind între 0,60-1,19 g, iar diametrul lor fiind de 18-20,3 mm. Se cunosc și descoperiri izolate, la Suceava, Voroneț, Putna, Roman¹⁹, care atestă circulația acestor monede pe teritoriul statului emitent.

Există posibilitatea ca tezaurul să fi fost mai mare, situație în care unele din considerațiile de mai sus ar fi fost mai nuanțate.

NOTE

¹ În atelierele monetare maghiare, ca și în cele din Transilvania, după domnia lui Ladislau V (1444-1457) nu vor mai apărea pe monede semne secrete de monetar (cu excepția siglei de monetărie), ca urmare a modificărilor ce au intervenit în activitatea monetăriei oficiale; L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Battenberg, 1979, p. 13.

² Vezi Katiușa Pârvan, Peuce, 14, 2003, p. 431-446, unde sunt prezentate rezultatele analizei compoziției aliajului primelor monede moldovenești - groșii emiși de Petru I Mușat.

³ Informație ing. dr. Bogdan Constantinescu, cercetător la IFIN Măgurele, autorul analizelor nucleare, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitate, sprijin și încurajare.

⁴ M. Gumowski, *Handbuch der Polnischen Numismatik*, Graz, 1960, p. 201, 205, unde titlul jumătăților de gros cracoviene și lituaniene este de 6 loți.

⁵ L. Huszár, *op.cit.*, p. 13, unde se menționează păstrarea titlului de 500‰ (introdus de reforma lui Matei Corvin din 1467) până la jumătatea sec. XVI. În anumite momente această valoare s-a diminuat, ajungându-se la 250 și chiar 150‰.

⁶ Katiușa Pârvan, *op.cit.*, tabelul XII.

⁷ În colecțiile MNIR se află și alte monede de la acest emitent, multe din ele vizibil executate din billon sau chiar bronz argintat. Dăm ca exemplu piesele din colecția Gassauer, 21 la număr, din care șapte groși și șapte jumătăți de gros sunt din argint, iar șase groși și o

monedă divizionară, din bronz; cf. Constanța Știrbu, BSNR, 75-76 (1981-1982), 1983, p. 328, unde se insistă asupra calității slabe a monedelor de la acest emitent.

⁸ Hurmuzaki, II/2, București, 1891, p. 613, nr. 481.

⁹ Amintim câteva documente ce fac referire la aspectele menționate: Hurmuzaki, XV/1, 1911, p. 185, nr. 336-337 și, p. 230, nr. 418; *ibidem*, II/2, 1891, p. 551, nr. 443 și, p. 552, 556, nr. 444, 447. Lipsa referirilor documentare la comerțul cu orașele polono-lituanieni este explicabilă, cunoscute fiind relațiile tensionate ale lui Bogdan III cu regii Poloniei, care au dus la temporara închidere a granițelor Moldovei spre teritoriile Coroanei, lipsindu-i pe negustorii lioveni în special, de tranzitarea teritoriului moldovenesc spre Imperiul otoman, Țara Românească și Marea Neagră. Faptul acesta a influențat, în parte, încheierea tratatului de pace din 1510 menționat mai sus, care, printre altele, soluționa provizoriu și statutul Pocuției, veșnicul măr al discordiei între Polonia și Moldova, în favoarea ultimei; Hurmuzaki, II/2, p. 646, nr. 505.

¹⁰ Vezi Al.I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989, p. 103-104, 109.

¹¹ Hurmuzaki, XV/1, 1911, p. 202, nr. 365.

¹² Al.I. Gonța, *op.cit.*, p. 106.

¹³ Această îngrijorare se face simțită din numeroasele documente de epocă schimbate de conducătorii celor două state vecine Moldovei; vezi, ca exemplu, Hurmuzaki, XV/1, p. 202, 205-206, 208, 210-211, 214-215, nr. 365, 370-371, 373, 376-377, 381, 386, 388.

¹⁴ Al.I. Gonța, *op.cit.*, p. 109.

¹⁵ Hurmuzaki, II/2, 1891, p. 557, 571, 584, 613, 624-625, nr. 447, 451, 466, 481, 488, pentru clauzele prevăzute de aceste tratate.

¹⁶ Al.I. Gonța, *op.cit.*, p. 107, în toamna anului 1511.

¹⁷ *Ibidem*. O altă măsură, luată probabil cam tot în această perioadă, a fost emiterea unor monede devalorizate (groșii de tip II), care în 1514 invadaseră deja piața poloneză, atrăgând protestul nobilimii. În acest sens este relevantă scrisoarea de răspuns a regelui polonez adresată mareșalului Chodecz care îi ceruse, în 1514, să interzică emisiunile devalorizate ale domnitorului moldovean, ce deregla piața poloneză. Regele scria că “*nu are dreptul să-l împiedice pe voievodul Moldovei să bată monede pentru că în această privință Moldova are deplină libertate*”; vezi Hurmuzaki, II/2, 1891, p. 166, nr. 155.

¹⁸ A.A. Nudelman, *Arheologičeskie issledovanija v Moldavii (1973 g)*, Chișinău, 1974, p. 204-208; vezi și Ana Niculiță, Ana Boldureanu, E. Nicolae, SCN, 11 (1995), 1997, p. 201-209.

¹⁹ Pentru bibliografie, vezi Constanța Știrbu, *op.cit.*, p. 328 și notele 61-64.

UN TRÉSOR DE GROS DE BOGDAN III DÉCOUVERT Á IAȘI

RÉSUMÉ

On ne connaît rien sur les circonstances de la découverte. Toutes les pièces sont de type I: tête d'aurochs avec rose à droite et croissant à gauche sur le droit et croix patriarchale dans écu sur le revers. Les résultats d'une analyse XRF indiquent le titre moyen de 643,2‰ et le titre standard de 558,5‰.

L'alliage contient les éléments secondaires suivants: Zn—traces; Pb—de 2,5 à 8‰; Sb—de 1 à 1,5‰ pour cinq exemplaires et des traces pour les autres; Fe—de 1,5 à 3‰ pour huit monnaies, des traces pour deux exemplaires et absent pour les autres; l'or est absent. Ces résultats sont vraisemblablement valables pour la pellicule extérieure, indiquant que le prince a maintenu en apparence le titre élevé des monnaies moldaves du temps de son prédécesseur, Étienne le Grand. Le poids moyen des monnaies est de 0,92 g et le poids standard de 0,94 g. Elles pourraient appartenir aux premières émissions de Bogdan III (années 1504-1506). Le dépôt a été probablement enfoui pendant les attaques tatares de 1510, quand la ville de Iași fut détruite.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. Monnaies de Bogdan III du trésor de Iași.

DATE NOI PRIVIND TEZAURUL DE LA ONEȘTI, RAIONUL HÂNCEȘTI

*ANA BOLDUREANU
și RAISA TABUICĂ*

Tezaurul pe care îl discutăm a fost descoperit la 2,5 km nord-est de actualul sat Onești¹, raionul Hâncești, localitate situată la sud-vest de orașul medieval Lăpușna, punct economic important pe marele drum comercial moldovenesc, care lega Polonia și Transilvania cu Crimeea și Marea Neagră, trecând prin Cernăuți–Siret–Suceava–Iași, iar de aici pornea în direcția Țuțora–Lăpușna–Tighina–Cetatea Albă ori de la Lăpușna spre Chilia². Prin deplasarea spre nord a hotarului Moldovei după pierderea Cetății Albe și a Chilie, Lăpușna capătă o însemnătate strategică, administrativă și economică mai mare, vama internă de aici devenind vamă de margine³. În rezultatul acestor schimbări, apar aici o serie de dregători, vătafi de ținut, pârcălabi și hotnogi⁴. Locul unde a fost găsit tezaurul se află la o distanță de 8-10 km de Lăpușna, iar la aceeași depărtare spre sud, la Leușeni, lângă vechea albie a Prutului a fost găsit un alt tezaur cu conținut asemănător⁵.

Tezaurul a fost descoperit întâmplător în timpul lucrărilor agricole, în anul 1954 și a fost predat spre păstrare la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. În repertoriul descoperirilor monetare din R.S.S. Moldovenească, A. Nudelman a menționat că au fost recuperate 291 de monede, dar a listat 293⁶. A fost publicat cu mai multe detalii în volumul despre tezaurele din muzeele orașului Chișinău⁷, cu înlăturarea unor greșeli de determinare, dar și cu unele inexactități: numărul monedelor listate (287) diferă de cel anunțat (291)⁸ și a fost inclusă o piesă din sec. XV, emisă de Timurizi, care nu aparține tezaurului. Moneda timuridă, care are seria numărului de inventar comună cu cea a tezaurului, a fost înscrisă în registrul de inventar la podoabe, încheind seria acestora, și nu la monede, fiind însoțită de o notă din care rezultă că a făcut parte dintr-un tezaur găsit la Petrovca, raionul Sângerei. Acest tezaur va fi fost găsit înainte de 1965, căci după această dată raionul Sângerei a fost redenumit Lazovsc. În rezultatul verificărilor recente, consemnăm că astăzi se păstrează în patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală 288 de monede aparținând sigur tezaurului de la Onești. Tezaurul conține și obiecte de podoabă: două verigi de tâmplă, trei inele, dintre care unul sigilar executat prin turnare, și 11 nasturi de formă sferoidală⁹. Piese ornamentale asemănătoare au fost găsite

Fig. 1. Inel sigilar.

în mai multe depozite din Moldova, fapt ce denotă preferința pentru un anumit tip de podoabe și nu este exclus ca unele din ele să fi fost produse într-un atelier local¹⁰. Un interes aparte prezintă inelul sigilar (argint, 13,95 g), confecționat prin turnare, cu montura octogonală cu tendința spre oval, cu laturile mici răsfrânte și hașurate (fig. 1). Pe suprafața monturii este realizat în relief un ornament alcătuit din volute duble; între aceste două volute se observă o linie întreruptă, conturată mai slab, din extremitățile căreia pornesc divergent câte trei liniuțe. Veriga este destul de lată, ușor evazată spre montură, fiind ornamentată pe margini cu hașuri oblice. Pe mijlocul verigii, dinspre montură, din ambele părți este gravat în incizie un ornament divizat în câte trei registre pătrate cu laturile intersectate de mici liniuțe, în centru fiind înscris câte un X. Un inel asemănător, dar din bronz și cu ornamentul plasat vertical, a fost găsit la Târgșoru Vechi, jud. Prahova¹¹. Acesta a fost datat larg de la sfârșitul sec. XVI, când Târgșoru suferă de pe urma campaniei otomane din 1595, și până spre sfârșitul sec. XVII. Un decor similar și cea mai apropiată analogie se constată la un inel de argint din tezaurul de la Orbeasca de Jos, jud. Teleorman, asociat și el cu monede otomane, care a fost datat pe la 1520 după asprii lui Selim I¹². Acest inel se deosebește de inelul din tezaurul de la Onești prin lipsa liniilor divergente și montura hexagonală; editorii lui au considerat că ornamentul este o imagine sigilară nidentificabilă. Se pare că motivul celor două volute gemene reprezintă o formă degenerată a unui ornament apotropaic folosit pe inelele-amulete răspândite în epoca Hoardei de Aur. Se consideră că astfel de inele-amulete indicau în epocă și un statut social al posesorului, iar decorul degenerat, preluat de mediul cultural românesc (numit "sindromul Poienești" de cei care i-au identificat prototipul), a fost folosit ca emblemă de familie sau de neam, fără semnificația magică originală. Prezența inelelor purtând acest motiv în descoperiri din Moldova, Țara Românească și Transilvania indică un fenomen complex, încă nedeslușit¹³. Inelul de la Onești ar fi putut aparține unui dregător din zona Lăpușnei, unde documentele din sec. XVI atestă o largă activitate de cumpărări, vânzări și schimburi¹⁴.

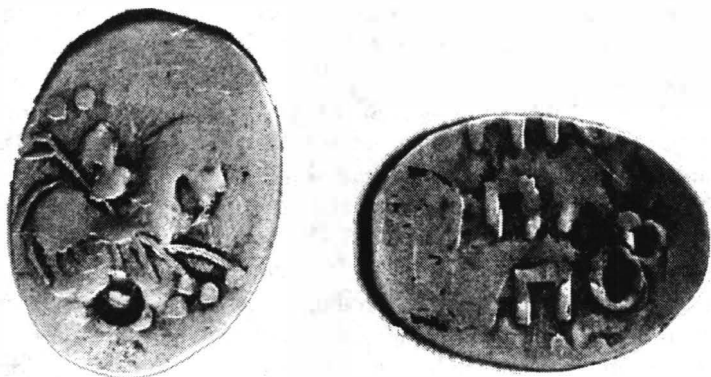

Fig. 2. Imitație după o copeică de la Ivan IV (mărită).

În privința monedelor, prezentăm date noi referitoare la cele rusești și în special la cele otomane, care sunt și cele mai numeroase (153 de exemplare, inclusiv o imitație). Amintim totuși că tezaurul include și doi taleri emiși în Imperiul Romano-German și 121 denari ungurești bătuți între 1468 și 1502 la Kremnica și Baia Mare. La cele zece copeici rusești din vremea lui Ivan IV (1533-1584) deja semnalate, reprezentând cel mai mare lot de astfel de emisiuni din tezaurul din Moldova, se adaugă o imitație după o copeică bătută la Moscova (fig. 2). Copeici din epoca lui Ivan IV au mai fost descoperite în Moldova, în tezaure – la Leușeni-Cărpineni¹⁵, Bălăbănești¹⁶ și Topala, în Basarabia¹⁷; Arsura, jud. Vaslui¹⁸; Budești, com. Plopana, jud. Bacău¹⁹ – și izolat, la Iași²⁰, și în Țara Românească, în tezaure – Radu Vodă, jud. Giurgiu²¹ și “județul Ilfov”²². Descoperirile menționate, ca și constatarea existenței imitațiilor, arată că aceste emisiuni au fost bine primite atât pe piața rusească cât și în exterior.

Față de structura pe emitenți și ateliere a lotului de aspri otomani deja publicată, suntem acum în măsură să oferim repartitia pe grupe de emisiuni (tabelul I), care permite desprinderea unor noi observații. Pentru confruntarea cu structura altor depozite sunt utile în special eşantioanele pentru sultanii Süleyman I și Selim II, deoarece primii emitenți sunt atestați prin puține exemplare. Astfel, de la Bayezid II există un singur aspru, iar de la Selim I – 21, pentru cel din urmă confirmându-se, pe ansamblul domniei, predominanța emisiunilor capitalelor (Kostantaniye și Edirne) și buna reprezentare a celor asiatice (Bursa în acest caz)²³. Cei mai numeroși sunt asprii lui Süleyman I, 89 exemplare, dintre care 77 au fost încadrați pe grupe și pentru 66 a fost identificat atelierul. Marea majoritate aparțin unor emisiuni bine atestate în descoperirile nord-dunărene, dar sunt și câteva piese deosebite: în grupa I (1520-1541), o piesă bătută la Konya, similară celei din tezaurul de la Radu Vodă²⁴, și una bătută la Canca, în a doua perioadă a grupei, aparținând unei emisiuni atestate și în tezaurele de la Kozani și Şetonje²⁵; în grupa III (1555-1566), un aspru bătut la Ardanuç, unul de la Kuçayne (cu avers J), unul de la Karatova (al doilea tip zis

jubiliar) și doi de la Mudava, azi Moldova Veche, jud. Caraș-Severin²⁶. Grupele I și III prezintă o structură apropiată de cea înregistrată pentru alte tezaure. Pentru grupa II constatăm patru piese de la Novo Brdo și două de la Sidrekıpsı, ceea ce contrastează cu faptul că în alte depozite predomină atelierele central-balcanice, dar eșantionul analizat aici este evident prea mic pentru a fi semnificativ. Interesantă este structura lotului de la Selim II, 33 de exemplare din care 28 cu atelierul precizat: domină atelierele nord-vest-balcanice (49,99%), urmate de cele central-balcanice (39,28%). În tezaure încheiate sub Murad III, cum sunt cele de la Radu Vodă și Topala, atelierele central-balcanice se află în fruntea ierarhiei, ceea ce sugera că producția acestora ar fi crescut în contextul organizării marilor expediții navale din Marea Mediterană din a doua parte a domniei²⁷. Structura lotului de la Onești pare să confirme această idee: fiind cel mai recent din acumulare, el conține în principiu aspri bătuiți mai ales în prima parte a domniei, când producția atelierelor nord-vest-balcanice va fi fost cea mai importantă, la fel ca la sfârșitul domniei lui Süleyman I. Semnalăm și prezența unor piese deosebite, cu avers de tip B²⁸, bătute la Sidrekıpsı și Canca. Depozitul cuprinde o imitație (de argint) având drept model un aspru de la Süleyman I din grupa I, tipurile B-C, atelierul Novabırda²⁹.

Ascunderea tezaurului de la Onești a fost situată în timpul războiului moldo-turco-tătar din 1574³⁰.

NOTE

¹ Satul este atestat documentar pe la 1880, *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, Chișinău, V, 1975, p. 45.

² A.I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989, p. 43-44.

³ A.V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, p. VI-VII.

⁴ *Ibidem*.

⁵ A.A. Nudelman, *Topografija kladov i nahodok ediničnyh monet*, Chișinău, 1976, p. 99.

⁶ *Ibidem*, p. 98-99.

⁷ *Tezaure din muzeele orașului Chișinău, secolele XVI-XVIII*, coord. V.M. Butnariu, Chișinău, 1994, p. 21-24 și pl. XIX (E. Nicolae, Ana Boldureanu, V.M. Butnariu, Raisa Tabuică, Vera Paiul).

⁸ Această nepotrivire a fost observată de B. Murgescu, *Circulația monetară din Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996, p. 66.

⁹ *Tezaure . . .*, p. 21-23 și pl. XIX.

¹⁰ A. Ioniță, *Podoabe asociate cu monede în tezaurele medievale aflate în colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 209-220.

¹¹ C. Luca, CN, 8, 2002, p. 461-466.

¹² N. Costantinescu, A. Marinescu, RM, 1966, 1, p. 76, fig. 3/13.

¹³ E. Nicolae, P. Bâmea, *Un ornament pseudo-cufic*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 151-169.

¹⁴ A.V. Sava, *op.cit.*, loc.cit.

¹⁵ *Tezaure . . .*, p. 19-21 (E. Nicolae, Ana Boldureanu, V.M. Butnariu, Raisa Tabuică, Vera Paiul). Precizăm că toate monedele rusești din tezaurele incluse în vol. citat au fost determinate de N. Rusev.

¹⁶ *Ibidem*, p. 40-42 (Ana Boldureanu, V.M. Butnariu, Raisa Tabuică, Vera Paiul).

¹⁷ Ana Boldureanu, Ana Niculiță, E. Nicolae, *Tezaurul de la Topala, com. Cenac, jud. Lăpușna (sec. XVI)*, în Simpozion Chișinău 2002, p. 189-199.

¹⁸ Paraschiva Stancu, CN, 7, 1996, p. 173-190.

Tabelul I. Asprii otomani din tezaurul de la Onesti.

Emitent / grupă	Bayezid II	Selim I					Süleyman I					Selim II			Nep.	Total
		I	II	III	Nep.	Total	I	II	III	Nep.	Total	A	B	Total		
Atelier																
Novar / Novabarda		1 20 %	1 25 %	1 16 66 %		3 20 %	8 34,78%	4 66,66%	5 16,13%	1	18 27,27%	9 37,5 %		9 32,14%		30 27,02%
Belgrad									4 12,90%		4 6,06%	3 12,5%		3 10,71%		7 6,30%
Sreberniçe									5 16,13%		5 7,57 %	1 4,34%		1 3,57%		6 5,40%
Kuçayne									3 9,67%		3 4,54%	1 4,34%		1 3,57%		4 3,60%
Mudava									2 6,45 %		2 3,03 %					2 1,80%
Karatova			1 25 %			1 6,66 %	4 17,39%		2 6,45%		6 9,09%				1	8 7,20%
Osikup		1 20 %				1 6,66%			1 3,22%	2	3 4,54%	3 12,5%		3 10,71%		7 6,30%
Sidrekıpsal							4 17,39%	2 33,33%	5 16,13%	1	12 18,18%	4 16,66%	3 75%	7 25%	1	20 18 %
Serez / Siroz							2 8,69%				2 3,03%		1 25%	1 3,57%		3 2,70%
Kostantaniye		1 20 %	1 25 %	2 33,33 %		4 26,66%	2 8,69%				2 3,03%					6 5,40 %
Edime		1 20 %		3 50 %		4 26,66%	1 4,34%		1 3,22%	1	3 4,54%	1 4,34%		1 3,57%		8 7,20 %
Bursa		1 20 %	1 25%			2 13,33%										2 1,80 %
Konya							1 4,34%				1 1,51%					1 0,90 %
Canca							1 4,34%		2 6,45%	1	3 4,54%	2 8,33%		2 7,14%		5 4,50 %
Ardanuç									1 3,22%		1 1,51%					1 0,90%
Harbut										1 1,51%						1 0,90%
Total		5	4	6		15	23	6	31	6	66	24	4	28	2	111
Atelier neprecizat	1			5	1	6	3	2	12	6	23	5		5	6	41
Total general	1 0,69%	5 25%	4 20%	11 55%	1	21 14,58%	26 33,76%	8 10,38%	43 55,84%	12	89 61,8%	29 87,87%	4 12,12%	33 22,9%	8	152

¹⁹ Al. Artimon, I. Mitrea, Carpica, 11, 1979, p. 231-246.

²⁰ *Monnaies et parures du Musée d'Histoire de Iași*, coord. V.M. Butnariu, Iași, 1998, p. 128 (V.M. Butnariu).

²¹ E. Nicolae, E. Păunescu, SCN, 10 (1993), 1996, p. 109-135.

²² Constanța Știrbu, CN, 1, 1978, p. 92, nr. 16.

²³ Vezi discuția la E. Nicolae, E. Păunescu, *op.cit.*, p. 129; pentru cronologia emisiunilor lui Selim I, încă disputată, vezi și E. Nicolae, AIIA Iași, 25, 1988, 2, p. 555, iar dintre lucrările recente, S. Srečkovič, *Akches, II, Mehmed II Fatih-Selim I Yavuz*, Belgrad, 2000, p. 135-137 și Ana Boldureanu, Ana Niculiță, *Tezaurul de aspri otomani de la Echimăuți, jud. Orhei (sec. XVI)*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 199.

²⁴ E. Nicolae, E. Păunescu, *op.cit.*, p. 113, nr. 71.

²⁵ S. Srečkovič, *Akches, III, Süleyman I Kanunî 926-974 AH*, Belgrad, 2003, p. 69.

²⁶ Pentru producția atelierului de la Mudava vezi E. Nicolae, *Aspres ottomans de Mudava en Moldavie*, în *XII. Internationaler Numismatischer Kongress, Berlin, 1997, Akten*, II, ed. Bernd Kluge și Bernhard Weissner, Berlin, 2000, p. 1279-1281, cu bibliografia, unde sunt citate și piesele din tezaurele descoperite în Basarabia, inclusiv cel de la Onești.

²⁷ E. Nicolae, E. Păunescu, *op.cit.*, p. 132.

²⁸ S. Srečkovič, *Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije*, Belgrad, 1987, p. 153.

²⁹ O imitație după un aspru din aceeași grupă a fost semnalat recent în tezaurul de la Topala: Ana Boldureanu, Ana Niculiță, E. Nicolae, *op.cit.*, p. 198, nr. 29.

³⁰ Ana Niculiță, E. Nicolae, *Tezaurul de la Brătușeni (Sărata Albă), raionul Edineț (sec. XVI)*, în *Studia in honorem Ion Niculiță, Omagiu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Chișinău, 1999, p. 304-305.

NOUVELLES DONNÉES SUR LE TRÉSOR D'ONEȘTI, DÉP. DE HÂNCEȘTI

RÉSUMÉ

Le trésor d'Onești, dép. de Hâncești, incluant des objets de parure et des monnaies en argent ottomanes, hongroises, russes et de l'Empire Romain-Germanique, a été découvert en 1954. Il fut publié d'une manière préliminaire par A. Nudelman en 1976 et avec plus de détails dans un répertoire en 1994.

Les auteurs précisent le nombre total des pièces récupérées (288), en éliminant une émission timouride communiquée fautivement comme faisant partie du dépôt. On analyse le décor d'une bague sigillaire (fig. 1) et on ajoute aux 10 kopecks de l'époque d'Ivan IV, déjà publiés, une imitation en argent (fig. 2). Pour les aspres ottomans on connaissait la structure par règnes et par ateliers; on présente et on discute maintenant la répartition par groupes d'émissions (tableau I).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Bague sigillaire.

Fig. 2. Imitation d'après un kopeck d'Ivan IV (agrandie).

Tableau I. Les aspres ottomans du trésor d'Onești.

Cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani la Suceava au avut drept rezultat importante descoperiri care întregesc imaginea despre ceea ce era orașul medieval în perioada sec. XV-XVI, dar și mai târziu, când rolul de principală reședință domnească încetează. Perimetrul așezării urbane medievale se găsește astăzi aproape în întregime sufocat de construcțiile moderne ridicate începând cu anii '60 ai secolului trecut. Totuși această intensă activitate edilitară, la care s-au adăugat șantierele de restaurare a monumentelor, a oferit posibilitatea unor cercetări desfășurate în condiții științifice.

Cu această ocazie ne vom referi la câteva descoperiri numismatice datorate săpăturilor care s-au desfășurat între anii 1999-2002 în următoarele puncte din oraș: biserica Sf. Dumitru (Turnul Lăpușneanu), biserica Sf. Nicolae și în apropierea bisericii Sf. Ioan Botezătorul (str. Luca Arbore). Săpăturile arheologice de salvare de pe str. Luca Arbore au cuprins o parte din cimitirul medieval al bisericii Sf. Ioan Botezătorul (a Coconilor), fostul paraclis al Curții Domnești de la Suceava. Inventarul mormintelor dezvelite a cuprins dinari ungurești aparținând domniilor următorilor regi: Vladislav (1490-1516), Ferdinand I (1526-1564) și Maximilian (1564-1576) (nr. 1-6). Cu ocazia lucrărilor de restaurare desfășurate la turnul de veghe al bisericii Sf. Dumitru construit de Alexandru Lăpușneanu, într-o gaură de tirant a turnului a fost descoperită o jumătate de gros emisă de către Alexandru I (1501-1505), rege al Poloniei și Mare Duce al Lituaniei (nr. 7). Următoarea descoperire s-a făcut în cimitirul, astăzi dezafectat, al bisericii Sf. Nicolae. Într-un mormânt deranjat de traseul unei conducte a apărut un șiling polonez din anul 1621 (nr. 8).

Catalogul descoperirilor¹

UNGARIA

Huszár 803, dinar, anii 1490-1502.

Vladislav (1490-1516)

2. AR ⚭ 0,30 g; 16x13 mm.

Huszár 809, dinar, anii 1500-1502.

1. AR ⚭ 0,40 g; 16 mm. Perforat.

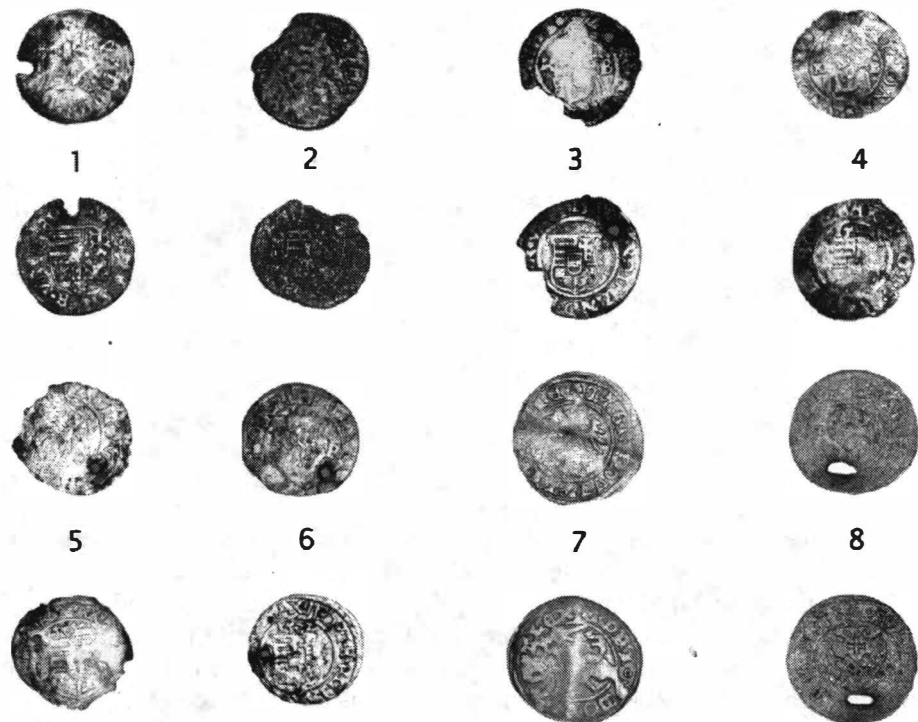

Fig. 1. Monede medievale descoperite la Suceava.

Ferdinand I (1526-1564)

3. AR $\leftarrow$ 0, 39 g; 15x12 mm. Perforat.

Huszár 935, dinar, Kremnica, anul 154 ...

4. AR $\nwarrow$ 0,40 g; 15 mm.

Huszár 936, dinar, Kremnica, anii 1559-1565.

Maximilian (1564-1576)

5. AR $\leftarrow$ 0,31 g; 14 mm. Perforat.

Huszár 992, dinar, Kremnica, anul 1565.

6. AR $\uparrow$ 0,52 g; 15 mm. Perforat.

Huszár 992, dinar, Kremnica, anul 1572.

POLONIA

Lituania: Alexandru (1501-1506)

7. AR $\leftarrow$ 1,05 g; 21x20 mm.

Gumowski 472, $\frac{1}{2}$ gros.

Riga: Sigismund III Wasa (1587-1632)

8. AR $\downarrow$ 0,39 g; 16 mm. Perforat.

Gumowski 1441, șiling, anul 1621.

După cum se poate observa, descoperirile prezentate mai sus vin să completeze cercetările făcute în anii trecuți la cele mai multe dintre monumentele istorice din oraș.

Biserica Sf. Ioan Botezătorul (a Beizadelelor sau a Coconilor, cum este cunoscută de către localnici) a fost construită în anul 1643 de către domnul Moldovei Vasile Lupu, pentru a fi utilizată ca paraclis al Curții Domnești². În anul 1954, pentru

a se determina întinderea zidului de incintă al Curții Domnești, a fost trasată o secțiune care cuprindea și curtea bisericii Sf. Ioan Botezătorul. În acest fel, au fost cercetate în zonă locuințe din sec. XV-XVI, la care s-au adăugat câteva morminte, toate datate cu monede din sec. XVII, falsuri după șilingii emiși de regele Gustav Adolf al Suediei (1611-1632)³. În cursul săpăturilor arheologice desfășurate aici în anul 1987 au fost dezvelite câteva morminte fără inventar, dar cercetările au oferit indicii cu privire la existența unei construcții anterioare celei ridicate de Vasile Lupu⁴. Anterior, cu ocazia săpării unui șanț care traversa curtea bisericii, a fost deranjat un mormânt în care s-a găsit un ducat genovez, imitație după o monedă venețiană emisă de către dogele Tommaso di Campofregoso (1415-1421; 1437-1443). Datat în prima jumătate a sec. XV, mormântul confirmă existența unui cimitir și implică a unei biserici anterioare celei din sec. XVII⁵. Dinarii ungurești datând din ultimii ani ai sec. XV și din sec. XVI descoperiți în mormintele de pe str. Luca Arbore, aflată în imediata vecinătate a bisericii Sf. Ioan Botezătorul, întregesc descoperirile care s-au făcut în zonă de-a lungul timpului. În acest fel, se conturează tot mai clar că această biserică are la bază o construcție mai veche.

Biserica Sf. Dumitru a cunoscut, la rândul ei, numeroase campanii de săpături, legate în principal de lucrările de restaurare. Turnul de veghe al acestei biserici a fost ridicat în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu, după cum atestă și inscripția care înconjoară stema de pe latura de est a edificiului⁶. Datorită stării avansate de degradare a construcției, între anii 1967-1969 au fost efectuate campanii pentru a verifica starea turnului și posibilitatea existenței unor vestigii mai vechi⁷. În imediata apropiere au fost dezvelite numeroase morminte cu inventar, obiecte de podoabă și monede. Cele mai multe monede erau ungurești și turcești, din sec. XVI, la care s-au adăugat câteva monede moldovenești și poloneze. Între acestea se remarcă o jumătate de gros de la Alexandru (1501-1506), regele Poloniei⁸. Monedele regatului ungar descoperite cu acest prilej aparțin în cea mai mare parte sec. XVI, cu următorii emitenți: Ferdinand I, Vladislav II, Maximilian II și Rudolf II. Toate sunt emisiuni ale monetăriei de la Kremnitz⁹. Reluarea lucrărilor de restaurare la Turnul Lăpușneanu a prilejuit noi și interesante observații arheologice plus o descoperire numismatică. Într-o gaură de tirant a fost descoperită o jumătate de gros emis de către Alexandru (1501-1506), în calitate de Mare Duce al Lituaniei. Și această descoperire vine să confirme ipoteze mai vechi despre existența unui turn ridicat anterior celui construit de Alexandru Lăpușneanu.

Biserica Sf. Nicolae a fost reînnoită, conform pisaniei, în anul 1611. După înfățișarea actuală, monumentul nu pare să fie mai vechi de începutul sec. XVII¹⁰. Acum mai bine de 20 de ani au fost efectuate săpături arheologice, atât în interiorul, cât și în exteriorul bisericii, rămase inedite. Moneda apărută aici, cu anul de emisiune 1621, aparține cimitirului care s-a format ulterior în jurul bisericii.

Din perspectiva circulației monetare în Moldova sec. XVI-XVII, aceste monede sunt o prezență obișnuită. Ele se înscriu transformărilor care au loc pe piața monetară odată cu scăderea numerică și apoi încetarea emisiunilor monetare ale domnilor moldoveni pe parcursul sec. XVI.

Începând cu a doua jumătate a sec. XV, dinarul unguresc devine frecvent pe piața țărilor române, datorită reformelor monetare ale lui Matia Corvin

(1458-1490) care îi stabilizează cursul¹¹. Noile tipuri de dinari, care aveau pe revers pe Fecioara Maria cu Pruncul și legenda PATRONA HVNGARIAE, au fost emise până în sec. XVIII. Evenimentele care se vor desfășura cu rapiditate la începutul sec. XVI vor crește importanța acestor monede. După anul 1527, partea de nord și de apus a Ungariei, cu minele de argint din Boemia și monetăria de la Kremnitz (Kremnica), va intra în stăpânirea Casei de Habsburg. Începând cu Ferdinand I, se vor emite acolo dinari în numele Coroanei Ungariei¹². Caracterul de monedă curentă a însemnat folosirea dinarului pe scară largă, după cum arată și structura tezaurelor și a descoperirilor izolate din această perioadă¹³. Strânsele legături ale domnilor moldoveni cu Transilvania și Ungaria¹⁴ s-au reflectat pe plan economic prin adoptarea pentru o scurtă perioadă de timp a sistemului monetar unguresc pentru propriile emisiuni. Alexandru Lăpușeanu (1552-1561, 1564-1568), Despot (1561-1563) și Ștefan Tomșa (1563-1564) vor emite dinari moldovenești pe care apar însemne specifice de identificare¹⁵.

Frecvența sporită a monedelor ungurești în dauna celor poloneze a avut cauze economice, dar și politice. Înrautățirea relațiilor moldo-polone în timpul domniei lui Bogdan III¹⁶ și a urmașilor săi la tronul Moldovei a avut ca principală cauză atitudinea ezitantă a vecinului de la nord față de amenințarea otomană care devine tot mai presantă în timpul primei domnii a lui Petru Rareș (1527-1538). Forțat de împrejurări, Petru Rareș încheie în anul 1535 un tratat cu Ferdinand de Habsburg, marcând trecerea oficială a Moldovei de partea Ligii Sfinte. Riposta sultanului va fi pe măsură, în urma campaniei din anul 1538 Petru Rareș fiind înlăturat de la domnie și Suceava ocupată de armata otomană¹⁷. Ulterior domnii moldoveni vor fi nevoiți să adopte o politică mai prudentă în relațiile lor cu Poarta, mai ales după ocuparea Ungariei și transformarea unei părți a ei în pașalâc (1541).

Rolul dinarului unguresc începe să scadă în sec. XVII, când piața este invadată de șilingul polonez și de imitațiile sale¹⁸. Printre alte numeroase descoperiri de monede poloneze, emisiunea monetară a orașului Riga¹⁹ descoperită la biserica Sf. Nicolae dovedește legăturile constante dintre Moldova și Polonia. În scurtă vreme, Polonia va intra într-o profundă criză monetară cauzată de hotărârea Seimului de a fi emise piese cu valoarea de cel puțin un taler, blocând în acest fel baterea monedelor mărunte necesare pe piață²⁰.

Descoperirile numismatice prezentate vin să completeze imaginea Sucevei medievale din punct de vedere economic, oferind posibilitatea unei analize asupra fenomenului circulației monetare din Moldova, în general.

NOTE

¹ Descoperirile numismatice de la biserica Sf. Dumitru-Turnul Lăpușeanu ne-au fost oferite spre publicare de către prof. dr. Mircea D. Matei, Universitatea „Valahia” din Târgoviște, iar cele din str. Luca Arbore nr. 2 de către Florin Hău, Complexul Muzeal Bucovina, Suceava, cărora le mulțumim și pe această cale.

² G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 149-151.

³ B. Mitrea și colaboratorii, SCIV, 6, 1955, 3-4, p. 776-777.

⁴ M.D. Matei, Em.I. Emandi, Gh. Sion, RMI, 62-63, 1993-1994, p. 106.

⁵ Paraschiva Victoria Batariuc, M. Andronic, Suceava, 17-19, 1990-1992, p. 46.

⁶ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea 1527-1582*, București, 1928, p. 139-140.

⁷ Al. Artimon, Suceava, 3, 1973, p. 139.

⁸ *Ibidem*, p. 140. M.D. Matei, Al. Rădulescu, Al. Artimon, SCIV, 20, 1969, 4, p. 555.

⁹ Gr. Foit, Al. Artimon, Suceava, 3, 1973, p. 297-310.

¹⁰ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 55.

¹¹ A. Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters -1300-1540*, Budapesta, 1982, p. 34-35.

¹² O. Iliescu, AIIA Iași, 24, 1987, 2, p. 365.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Lia Lehr, SMIM, 4, 1960, p. 273-275; D. Ciurea, AIIA Iași, 10, 1973, p. 29.

¹⁵ C.I. Condurache, BSNR, 27-28, 1933-1934, p. 43; O. Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 34-35. Important pentru analiza fenomenului circulației monetare în epocă este tezaurul descoperit la Buhăieni (jud. Iași) care cuprinde, printre altele, 6150 de dinari moldovenești de la Despot și Ștefan Tomșa, precum și dinari ungurești de la Matia Corvin, Vladislav II, Ludovic II și Ferdinand I, cf. Paraschiva Stancu, MuzNaț, 3, 1976, p. 291.

¹⁶ În anul 1511, consulii din Lwow se plâneau regelui că Bogdan III interzisese primirea monedelor poloneze de către supușii lui, cf. B. Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996, p. 156.

¹⁷ E. Denize, AIII Iași, 31, 1994, p. 205.

¹⁸ O. Iliescu, AIIA Iași, 24, 1987, 2, p. 366.

¹⁹ Între anii 1588 și 1621, la Riga sunt emiși șilingi în numele regelui Sigismund III Wasa. În anul 1621, Riga este ocupată de către suedezi; M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960, p. 51.

²⁰ V. Butnariu, AIIA Iași, 26, 1989, p. 256.

MEDIEVAL COINS DISCOVERED AT SUCEAVA

ABSTRACT

The author presents six Hungarian and two Polish silver coins found during the archaeological excavations from 1999-2002 at Sf. Dumitru, Sf. Nicolae and Sf. Ioan Botezătorul churches in Suceava. Most of them were discovered in graves. The Hungarian coins were issued by Wladislaw (1490-1516), Ferdinand Ist (1526-1564) and Maximilian (1564-1576) and the Polish ones by Alexander Ist (1501-1506) and Sigismund IIIrd Wasa (1587-1632). Some aspects of the monetary circulation in Suceava and Moldavia in the 16th-17th centuries are discussed.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Medieval coins discovered at Suceava.

O MATRICE SIGILARĂ A MĂNĂSTIRII XENOFON DE LA MUNTELE ATHOS

MIHAI CIOCANU

În anul 2002, în partea centrală a Basarabiei¹, a fost descoperită întâmplător o matrice sigilară de formă rotundă cu diametrul de 46 mm. Tiparul este executat din cupru, are fața rondelor ușor convexă și este gravat în incizie. Pe reversul rondelor s-a păstrat un picior tubular orizontal, cu lungimea de 25 mm, lipit de rondelă, deformat, prin care, probabil, trecea inelul-mâner al sigiliului.

În centrul câmpului sigilar al amprente, într-un medalion rotund, este reprezentat Sfântul Mare Mucenic Gheorghe Purtătorul de biruință, cu nimb, ecvestru, spre senestra, străpungând cu sulita balaurul aflat la picioarele calului. Coama și coada calului sunt frumos împletite. La dextra sfântului se observă poala mantiei fluturând în bătaia vântului. Medalionul este înconjurat de o bordură cu ornament vegetal, separată de medalion prin două cercuri liniare. În exerga sigiliului, între două cercuri liniare, este gravată legenda în limba slavonă: + CIA ПЕЧАТЬ ѠТ СТ ГОРА ѠТЬ МОНАСТЫРЬ КСЕНѠ ХЪ СТАГО ГЕѠРГІА *. Finala (A) primului cuvânt și inițiala (P) celui de-al doilea sunt în ligatură; ambele componente ѠТ sunt cu Т plasat deasupra literei Ѡ. Pe marginea sigiliului apare un cerc perlat.

Fig. 1. Matrice sigilară a Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos.

După cum reiese din însăși legenda sigiliului, această matrice sigilară a aparținut Mănăstirii Xenofon cu hramul Sf. Gheorghe, de pe Muntele Athos, mănăstire construită la începutul sec. XI și contemporană cu Esfigmenu, Dohiar și Xiropotam.

Sunt cunoscute rolul și importanța Athosului – cel mai viu centru de viață ortodoxă trăită în ecumenicitate – pentru viața bisericească și spirituală a credincioșilor din Răsăritul Ortodox², ca și relațiile multiseculare dintre Țările Române și acesta. Astfel, pr. prof. Ene Braniște subliniază că atunci când este vorba de părțile sau amănuntele secundare ale ritului liturgic bizantin, „care se nasc și se fixează de la anul 1000 înainte, Sfântul Munte joacă rolul de căpetenie în fixarea, răspândirea și uniformizarea tipicului și a rânduielilor de slujbă mai ales prin opera de organizare a vieții călugărești și bisericești din țările ortodoxe, întreprinsă de marile personalități monahale de origine sau formație athonită, ca Antonie din Pecerska, în Rusia, Sava Nemanici, în Serbia, Nicodim Sfințitul de la Tismana, în Țările Românești, patriarhul ecumenic Filotei, la Constantinopol, starețul Paisie, în Moldova.”³

Dar acest centru monahal autonom a avut nevoie permanentă de patronaj material. Pentru sec. X-XIV trebuie să subliniem patronajul bizantin, georgian, papal, bulgar și sârbesc. Decăderea materială și politică a acestor patroni face să apară alții, nu mai puțin mărinimoși – domnii Principatelor Române, cei mai de seamă întreținători ai Sfântului Munte pentru următoarele cinci secole. Dimitrie Cantemir notează: „În Moldova s-a îndătinat obiceiul că, dacă domnul sau vreun boier vrea să întemeieze vreo mănăstire, el este dator să-și împartă averea în mod egal între mănăstire și copiii lui și să dea mănăstirii tot atâta cât lasă fiecăruia dintre fii. Dacă însă se teme ca după moartea lui mănăstirea să nu se dărâme sau să se ruineze, o închină vreuneia din lavrele mai mari, care se găsesc în locurile pomenite mai sus [Ierusalim, Muntele Sinai, Sfântul Munte - *n. aut.*]. După aceasta, arhimandriții acestor lavre sunt obligați să privegheze asupra mănăstirii și să se îngrijească să se afle acolo tot timpul călugări cu o viață nepătată și înzestrați cu moravuri alese.”⁴

Pe lângă daniile în bani și odoare, Alexandru cel Bun introduce un obicei inedit până la 1430 în Moldova: închină mănăstirea Căpřiana mănăstirii Zografu, obicei preluat cu sârg de urmașii săi și culminând în sec. XVII cu închinarea către Sfântul Munte a mănăstirilor Golia și Trei Ierarhi. Nicolae Iorga arăta că pe la 1500 mănăstirile fără patron român sau georgian erau într-o totală decădere și îi așteptau pe marii ctitori români din veacul al XVI-lea: Radu-Vodă și Neagoe, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu⁵. Până la 1863 – anul naționalizării domeniilor mănăstirești – au ajuns în proprietatea Athosului sub formă de danii și metoace, numai în Moldova, 13 mănăstiri, 3 schituri, 3 biserici, 93 de moșii, 54 de clădiri, 271 de pogoane de vie și 1150 plasamente în embatic⁶.

În ceea ce privește Mănăstirea Xenofon – una dintre cele 20 de mănăstiri de bază de la Athos – ea era preferată de domnii munteni, avându-i ca ctitori pe voievozii Basarabi, boierii Craiovești etc. La nici o mănăstire de la Sfântul Munte nu se cunosc atâtea hrisoave de danii provenite de la voievozii munteni și moldoveni ca la Xenofon. Ele încep din veacul al XV-lea și continuă până la jumătatea veacului al XIX-lea și în toate se arată că această mănăstire a fost

„zidită și înfrumusețată” de binecredincioșii domni români⁷. Simeon Movilă la 1602 și Alexandru Iliăș la 1637, plăteau Xenofonului danii anuale în valoare de respectiv 2000 aspri și 10000 plus 1000 aspri⁸. Aceștia sunt unicii domni din Moldova care puteau figura ca donatori la Xenofon.

Revenind la matricea sigilară prezentată mai sus și care nu a fost semnalată de predecesorii noștri Maria Dogaru⁹, credem că ar putea data din prima jumătate a sec. XVII și că reprezintă dovada clară că un trimis al Sfântului Munte, în căutare de danii sau în drum către vreun metoc al Xenofonului, și-a pierdut prin Basarabia în cel mai bun caz numai ștampila.

NOTE

¹ Localitatea precisă nu s-a putut stabili.

² T. Bodogae, *Înrăurirea Sfântului Munte în viața popoarelor ortodoxe, în România și Muntele Athos*, culegere de studii și articole alcătuită de Ignatie Monahul și prof. Gheorghe Vasilescu, Pitești, 2002, p. 36-60.

³ E. Braniște, *Rolul Athosului în istoria cultului ortodox, ibidem*, p. 104.

⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, București, 1973, p. 359.

⁵ N. Iorga, *Voievozi și boieri români ctitori la Athos*, în *Românii.....*, p. 219-220.

⁶ M. Popescu-Spinei, *Tabloul proprietăților românești închinat Muntelui Athos, ibidem*, p. 275.

⁷ *Biserica Ortodoxă Română și problema Muntelui Athos, ibidem*, p. 157. (Articolul este reprodus din revista „Ortodoxia”, anul V, 1953, nr. 2, aprilie-iunie).

⁸ T. Bodogae, *Situația daniilor în bani făcute de voievozii români la Athos, ibidem*, p. 254.

⁹ Maria Dogaru, *Sigiliile mănăstirilor de la Muntele Athos*, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 53, 1977, 7-9, iulie-septembrie, p. 567-571.

UNE MATRICE SIGILLAIRE DU MONASTÈRE XÉNOPHON DU MONT ATHOS

RÉSUMÉ

L’auteur présente une matrice sigillaire en cuivre appartenant au Monastère Xénophon appartenant à sa collection et trouvée en Bessarabie, dans un endroit non précisé. La pièce porte l’image du Saint Georges à cheval terrassant le dragon et pourrait dater de la première moitié du XVIIe siècle. On rappelle les intenses relations entre les Pays Roumains et le Mont Athos.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Matrice sigillaire du Monastère Xénophon du Mont Athos.

UN DEPOZIT DE MONEDE DIN CUPRU POLONEZE ȘI LITUANIENE DIN VREMEA LUI IOAN CAZIMIR WASA, DESCOPERIT LA ORHEIUL VECHI

ANA NICULIȚĂ

Studiul de față se datorează în bună măsură domnului Mihai Ciocanu, cunoscutul colecționar din Chișinău, care a achiziționat un lot de 200 de șilingi din sec. XVII, din care a reținut 150. Din informațiile obținute de posesor, monedele ar reprezenta o parte dintr-un depozit descoperit întâmplător la Orheiul Vechi în anul 2001, fără alte detalii privind locul descoperirii și numărul total al pieselor. Se știe doar că au fost găsite într-un vas de ceramică, din păcate nerecuperat.

Șase monede au fost donate Muzeului de Istorie din Cahul, iar 144, la recomandarea colegului Eugen Nicolae, care l-a rugat pe generosul colecționar să le introducă cât mai repede în circuitul științific, au fost oferite spre studiu și publicare semnatarei acestui articol. Am putut examina și monedele aflate la Muzeul de Istorie din Cahul, prin bunăvoința directorului, doamna Ludmila Velicsar, căreia îi aducem, ca și domnului Mihai Ciocanu, mulțumirile noastre.

Partea recuperată a depozitului cuprinde șilingi de cupru – *boratinki* (dintre care patru sunt falși), din anii 1660-1667, deci din epoca lui Ioan Cazimir Wasa (1648-1668) și se prezintă după cum urmează¹:

COROANA Cracovia sau Ujazdow

16 mm. ↙ 1,3 g; 16 mm. ↗ 1,2 g; 16 mm.
↖ 1,2 g; 15 mm. ↘ 1,1 g; 16 mm. ↙ 1,1 g;
16 mm. ↗ 1,1 g; 16 mm.

1663

Av. Cap spre dreapta și sigla TLB (Titus Livius Boratini).

Rv. Acvilă și herbul Slepowron.

13-20. Æ ↑ 1,4 g; 16 mm. ↑ 1,3 g; 16 mm. ↓
1,3 g; 16 mm. ↓ 1,3 g; 16 mm. ↘ 1,2 g; 16
mm. ↙ 1,2 g; 16 mm. ↘ 1,1 g; 15 mm. ↓
1,0 g; 16 mm.

Gumowski, 1638-1645, anii 1659-1666;
Szwagryk, 591, anii 1659-1663, 1665-1666.

1660

1664

1. Æ ↑ 1,1 g; 16 mm.

21-46. Æ ↖ 1,6 g; 16 mm. ↑ 1,4 g; 16 mm. ↓
1,4 g; 16 mm. ↘ 1,4 g; 16 mm. ↗ 1,4 g; 16
mm. ↘ 1,3 g; 16 mm. → 1,2 g; 16 mm. →
1,2 g; 16 mm. ↑ 1,2 g; 15 mm. ↑ 1,2 g; 16

1661

2-12. Æ ↘ 1,5 g; 16 mm. ↖ 1,3 g; 16 mm. ↖
1,3 g; 16 mm. ↓ 1,3 g; 16 mm. ↑ 1,3 g;

mm. ↓ 1,1 g; 16 mm. ↓ 1,1 g; 16 mm. ↓ 1,1 g; 16 mm. ↑ 1,1 g; 16 mm. ↖ 1,1 g; 16 mm. ↘ 1,1 g; 16 mm. → 1,1 g; 16 mm. 1,1 g; 16 mm. ↑ 1,1 g; 15 mm. ↘ 1,0 g; 16 mm. ↖ 1,0 g; 16 mm. → 1,0 g; 16 mm. ↑ 1,0 g; 15 mm. ↓ 0,9 g; 16 mm. ↖ 0,9 g; 15 mm. ↑ 0,9 g; 15 mm.

1665

47-59. Æ ↑ 1,4 g; 16 mm. ↓ 1,4 g; 16 mm. ↖ 1,4 g; 16 mm. ↖ 1,3 g; 16 mm. ↓ 1,2 g; 16 mm. ↖ 1,2 g; 16 mm. ↖ 1,1 g; 16 mm. ↑ 1,1 g; 16 mm. ↖ 1,1 g; 16 mm. ↘ 1,0 g; 16 mm. ↑ 0,9 g; 16 mm. ↖ 0,9 g; 15 mm. ↑ 0,7 g; 16 mm.

1666

60-62. Æ ↓ 1,6 g; 16 mm. ↑ 1,3 g; 16 mm. ↘ 1,2 g; 16 mm.

An neprecizat

63-69. Æ ↖ 1,3 g; 16 mm. ↑ 1,3 g; 16 mm. 1,3 g; 16 mm. ↑ 1,1 g; 16 mm. ↑ 1,1 g; 16 mm. ↖ 1,0 g; 16 mm. 0,9 g; 15 mm.

Falsuri

70-71. Æ 1,0 g; 16 mm. 0,9 g; 15 mm.

LITUANIA

Wilno

Av. Cap spre dreapta și sigla TLB.

Rv. Călăreț cu paloș spre stânga; dedesubt, monograma K+H+P+L (Kirszenstein Hieronymus Podskarbii Litewski).

Gumowski, 1868, 1870-1871 și 1875-1876, anii 1664-1668; Szwagrzyk, 2380, anii 1660-1668.

1660

72. Æ ↘ 1,6 g; 16 mm.

1661

73. Æ ↑ 1,0 g; 15 mm.

1662

74. Æ ↖ 1,3 g; 16 mm.

1664

75-81. Æ ↖ 1,7 g; 16 mm. ↑ 1,3 g; 16 mm. ↑ 1,2 g; 16 mm. ↖ 1,2 g; 16 mm. ↘ 1,2 g; 16 mm. ↖ 1,2 g; 16 mm. ↑ 1,1 g; 16 mm.

1665

82-95. Æ ↓ 1,5 g; 16 mm. ↖ 1,4 g; 16 mm. ↑ 1,3 g; 16 mm. ↖ 1,3 g; 16 mm. ↓ 1,2 g; 16 mm. ↓ 1,2 g; 16 mm. ↑ 1,1 g; 16 mm. ↑ 1,1 g; 16 mm. ↖ 1,1 g; 16 mm. ↖ 1,1 g; 16 mm. ↖ 1,0 g; 16 mm. ↑ 1,0 g; 16 mm. ↑ 0,9 g; 16 mm. ↖ 0,9 g; 16 mm.

1666

96-124. Æ ↓ 1,4 g; 16 mm. ↗ 1,4 g; 16 mm. ↖ 1,4 g; 16 mm. ↓ 1,3 g; 16 mm. ↓ 1,3 g; 16 mm. ↑ 1,3 g; 16 mm. ↑ 1,3 g; 16 mm. ↑ 1,3 g; 16 mm. ↑ 1,2 g; 16 mm. ↑ 1,2 g; 16 mm. ↑ 1,2 g; 16 mm. ↑ 1,2 g; 16 mm. ↘ 1,2 g; 16 mm. ↘ 1,2 g; 16 mm. ↖ 1,2 g; 16 mm. ↓ 1,2 g; 16 mm. ↓ 1,2 g; 16 mm. ↖ 1,1 g; 16 mm. ↖ 1,1 g; 16 mm. ↘ 1,1 g; 16 mm. ↑ 1,1 g; 16 mm. ↑ 1,0 g; 16 mm. ↓ 1,0 g; 16 mm. ↖ 1,0 g; 16 mm. ↗ 1,0 g; 16 mm. ↖ 0,9 g; 15 mm. ↖ 0,7 g; 15 mm.

1667

125. Æ ↖ 1,6 g; 16 mm.

An neprecizat

126-137. Æ ↖ 1,5 g; 16 mm. ↓ 1,4 g; 16 mm. ↖ 1,4 g; 16 mm. ↖ 1,4 g; 16 mm. ↑ 1,3 g; 16 mm. ↑ 1,3 g; 16 mm. ↓ 1,2 g; 16 mm. ↓ 1,2 g; 16 mm. ↘ 1,2 g; 16 mm. ↖ 1,2 g; 16 mm. ↖ 1,2 g; 16 mm. → 1,0 g; 16 mm.

Ujazdow

Av. Cap spre dreapta și sigla TLB.

Rv. Călăreț cu paloș spre stânga; dedesubt, herbul Slepowron.

Gumowski, 1866, 1870-1871 și 1875, anii 1661, 1665-1667; Szwagrzyk, 2784, anii 1659-1666.

1661

138-142. Æ ↑ 1,2 g; 16 mm. ↑ 1,1 g; 16 mm. ↑ 1,0 g; 16 mm. ↖ 1,0 g; 15 mm. ↑ 0,9 g; 15 mm.

An neprecizat

143-144. Æ ↓ 1,2 g; 16 mm. ↑ 1,1 g; 16 mm.

- Av. Cap spre dreapta și sigla GFH (Georg Friedrich Horn).
 Rv. Călăreț cu paloș spre stânga; dedesubt, cap de elan.
 Gumowski, 1869 și 1873, anii 1665-1666.
 1662
- 146-147. Æ ↑ 1,4 g; 16 mm. ⚭ 1,2 g; 15 mm.
 An neprecizat
148. Æ ⚭ 1,2 g; 16 mm.
 Falsuri
- 149-150. Æ 1,1 g; 16 mm. 1,0 g; 16 mm.
145. Æ ↓ 1,1 g; 16 mm.

După cum se poate constata, produsele unor ateliere nu pot fi departajate: este cazul emisiunilor Coroanei de la Cracovia și Ujazdow și ale Lituaniei de la Kowno și Brest. Sub acest aspect, în lucrările consultate² sunt informații neclare sau contradictorii. Astfel, analizând emisiunile Coroanei, M. Gumowski afirmă că emisiunile *boratinki* s-au bătut în atelierul de la Cracovia, a cărui conducere a fost preluată de Titus Livius Boratini în mai 1658, după plecarea suedezilor din oraș. Din ordinul vistiernicului Coroanei, atelierul de la Cracovia a fost cedat în 1661 lui Andreas Timf și abia în 1667 ajunge din nou în posesia lui T.L. Boratini. Ca urmare a propunerii făcute de T.L. Boratini în 1658, privind mărirea volumului emisiunilor de șilingi de aramă pentru Polonia și Lituania, a fost deschis, cu aprobarea comisiei monetare, un nou atelier la Ujazdow. Arama se procura din Silezia, de la Hamburg și Lübeck, operațiile pregătitoare baterii aveau loc la Oliva, în apropiere de Gdansk, iar baterea se făcea la Ujazdow. Numărul enorm de șilingi de aramă devalorizați au provocat nemulțumirea populației, ceea ce a dus la închiderea atelierului în 1665³. La pozițiile din lucrarea lui M. Gumowski la care am făcut trimitere în catalogul nostru, referitoare la emisiunile Coroanei din anii 1659-1666, nu este indicat atelierul.

După J.A. Szwagrzyk, la care am făcut de asemenea trimitere, atelierul monetar de la Cracovia ar fi emis *boratinki* în 1659-1663 și 1665-1666, și tot el ne informează că la Ujazdow s-ar fi bătut monede în perioada 1659-1666⁴.

După W.N. Reabcevič, atelierul de la Cracovia ar fi emis *boratinki* din 1658 până în 1668, iar cel de la Ujazdow de la finele anului 1659 până în 1661, reluându-și activitatea în 1663; de remarcat că la Ujazdow s-ar fi bătut monede atât pentru Polonia cât și pentru Lituania⁵.

În Lituania, după M. Gumowski, *boratinki* ar fi fost bătute în atelierele de la Wilno, Kowno și Brest, în perioada 1664-1668 în primul menționat și în 1663-1666 în celelalte două. Tot pentru Lituania ar fi bătut asemenea piese și atelierul de la Ujazdow⁶. În lista din lucrarea sa, autorul prezintă emisiunile Lituaniei din anii 1661-1668 în bloc, fără precizarea atelierului⁷.

J.A. Szwagrzyk situează emisiunile de *boratinki* de la Wilno în anii 1660-1668 și nu menționează monetăria de la Kowno. După același autor, atelierul de la Brest ar fi fost în activitate în anii 1660-1668, bătând monede cu sigla TLB pe avers, iar despre revers nu dă informații⁸.

W.N. Reabcevič datează producția atelierelor astfel: Wilno și Kowno în anii 1664-1667 și Brest în 1665-1666. Autorul prezintă decizia Seimului din 22 martie 1659 despre deschiderea atelierului monetar de la Wilno⁹, a cărei

îndeplinire a fost amânată aproape cinci ani (până în ianuarie 1664). Ulterior s-a hotărât a se bate șilingi de aramă și în atelierele de la Kowno și Brest¹⁰.

Încercând să depășim neclaritățile din literatura folosită, prezentăm pe scurt situația sistemului monetar polono-lituanian în epocă. La începutul domniei lui Ioan Cazimir, acesta era practic distrus. După interzicerea în 1627 a emiterii de monedă măruntă, care a dus la căderea bruscă a cursului ei, s-au emis numai taleri, jumătăți de taler și piese de aur. Aceste măsuri au contribuit considerabil la declanșarea crizei economice și a haosului politic, agravate și de conflicte militare¹¹. Venind la cârma țării, Ioan Cazimir a încercat să pună ordine în sistemul monetar. În anii 1650-1652 au fost deschise mai multe ateliere care băteau monede cu diferite nominale: la Cracovia, Posen, Fraustadt, Bromberg, Lemberg, Ujazdow și Oppeln, pentru Polonia, și la Wilno, Kowno, Brest, Thorn, Gdansk și Elbing, pentru Lituania. A fost mărit volumul emisiunilor de șilingi al căror metal se compunea din două părți de argint și 14 părți de cupru¹². Deoarece reforma nu și-a atins scopul, Titus Livius Boratini, arendașul celei mai mari monetării, amplasată la Cracovia, a înaintat în mai 1658 un proiect care prevedea înlocuirea șilingilor din bilon cu piese din cupru¹³. În același an, vistiernicul regal Ioan Cazimir Krasinski a semnat un acord cu Boratini, prin care se stipula baterea șilingilor numai din cupru. După numele inițiatorului acestui acord, șilingii de cupru au început a fi numiți *boratinki*¹⁴. În martie 1659, Seimul din Varșovia a luat decizia "Despre emiterea monedei". Comisia financiară, creată pentru pregătirea recomandărilor necesare în aplicarea reformei, a hotărât să mărească volumul emisiunilor de șilingi de cupru, și pentru Coroană și pentru Lituania, cu valoarea nominală de 1/3 gros, în loc de 1/4 cum era până atunci. Valoarea reală a acestor șilingi era însă de 15% față de cea oficială, iar diferența de 85% trebuia să aducă vistiernicului veniturile scontate. În iulie 1659, Boratini a obținut de la guvern permisiunea de a emite 180 de milioane de șilingi de cupru pentru Coroană și pentru Lituania¹⁵. A fost deschisă noua monetărie de la Ujazdow, lângă Varșovia¹⁶, iar *boratinki* lituanieni au fost bătuți la Wilno, Brest, Kowno, Oliva și Malbork (în Polonia)¹⁷. În anii 1659-1666, Boratini a bătut în atelierele monetare regale și lituaniene mai mult de 180 de milioane de șilingi cu curs obligatoriu. Enorma masă a acestor monede a dus la o criză financiară de lungă durată și la o inflație provocată intenționat. Din 1659 și atelierul monetar de la Suceava a bătut șilingi de aramă, după modelul acestor *boratinki* polono-lituanieni. Către 1664, în regatul polono-lituanian pătrunseseră 12 milioane de asemenea monede false¹⁸, ceea ce a înrăutățit și mai mult situația pe piața financiară de acolo.

Monedele emise pentru Coroană au pe avers, sub bustul regelui, sigla TLB, a deținătorului monetăriei de la Cracovia și Ujazdow din anii 1652-1682, Titus Livius Boratini. Pe revers, sub acvilă, se află herbul Slepowron (corbul orb: un corb cu inel în cioc și potcoavă în gheare), aparținând vistiernicului regal din 1659-1688, Ioan Cazimir Krasinski¹⁹.

Piese lituaniene bătute la Wilno au pe avers bustul regelui în profil și sigla TLB, iar pe revers, sub călăreț, monograma K+H+P+L, care-l indică pe vistiernicul Marelui Ducat Lituanian din anii 1662-1668 (Kirszenstein Hieronymus Podskarbii Litewski)²⁰. *Boratinki* lituanieni produși la Ujazdow au

pe revers, sub călăreț, herbul Slepowron. Cei de la Kowno au pe avers, sub bustul regelui, sigla GFH, a ajutorului lui Titus Livius Boratini, meșterul monetar din anii 1663-1666, Georg Friedrich Horn, iar pe revers, sub călăreț, capul de elan, stema lui Kirszenstein²¹. Se pare că piesele bătute la Brest începând cu 1665 aveau aceleași caracteristici ca monedele de la Kowno²².

Depozitul de la Orheiul Vechi, alcătuit în totalitate din *boratinki* din timpul lui Ioan Cazimir, este unicul descoperit pe teritoriul Republicii Moldova. Șilingi din vremea acestuia, în număr de 102 exemplare, au fost semnați în componența a șapte depozite: Chișinău, cu 62 de șilingi lituanieni din anii 1652 (45 exemplare), 1653 (7), 1661 (1) și cu anul neprecizat (9)²³; Rașcov I, raionul Camenca, cu doi șilingi lituanieni din 1662 și un șiling polonez din 1663, și Rașcov II, cu un șiling lituanian din 1660²⁴; Ofatinți, raionul Râbnița, cu șase șilingi lituanieni din anii 1652, 1661 și 1665 și trei șilingi polonezi din 1659²⁵; Sărătenii Vechi, raionul Telenești, cu nouă șilingi lituanieni din 1652 și doi șilingi polonezi din 1654²⁶; Ciocâlteni, raionul Orhei, cu șapte șilingi lituanieni din 1652 și doi șilingi din 1654²⁷; Ciopleni, raionul Criuleni, cu 12 șilingi lituanieni din 1652²⁸. Descoperirile izolate sunt reprezentate de 17 șilingi, recuperați prin cercetări arheologice de la: Duruitoarea, raionul Râșcani, un șiling lituanian din 1660²⁹; Costești, raionul Râșcani, un șiling lituanian din 1661³⁰; Soroca, doi șilingi lituanieni din 1661 și 1665 și doi șilingi polonezi din 1666³¹; Trebujeni, raionul Orhei (Orheiul Vechi), patru șilingi lituanieni din 1661, 1666 și cu anul neprecizat (doi) și trei șilingi polonezi, din care unul din 1663, iar ceilalți cu anul neprecizat³²; Seliște, raionul Orhei, un șiling lituanian din 1662³³; Tighina, doi șilingi polonezi din 1661 și 1665 și un șiling lituanian cu anul neprecizat³⁴. Doi *boratinki* au fost descoperiți întâmplător în satul Unchitești, com. Cuhureștii de Sus³⁵, la care se adaugă piese provenind din Basarabia, dar cu locul descoperirii necunoscut: 11 șilingi lituanieni din anii 1661 și 1664-1666 și 10 șilingi polonezi, din care trei din 1663, ceilalți cu anul neprecizat³⁶.

Descoperirile menționate dovedesc rolul important avut de emisiunile polono-lituaniene în sec. XVII pe piața din Moldova. Ascunderea depozitului se situează în a doua domnie a lui Gheorghe Duca (1668-1672), când nemulțumirea populației, în special a boierimii din stânga Prutului, față de dările grele puse de acesta³⁷, a dus la izbucnirea violentei răskoale din 1671-1672. Faptul că lotul de monede e modest demonstrează, fără echivoc, că proprietarul lui era un locuitor nu prea înstărit.

NOTE

¹ Trimiterile din catalog se referă la M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960 și J.A. Szwagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X-XX w.*, Wrocław-Varșovia-Cracovia-Gdansk, 1973.

² La lucrările citate mai sus se adaugă W.N. Reabcevič, *O čem rasskazyvajut monety*, Minsk, 1977.

³ M. Gumowski, *op.cit.*, p. 58-62.

⁴ J.A. Szwagrzyk, *op.cit.*, p. 222, nr. 2748 și tabelul XXXVIII/2784.

- ⁵ W.N. Reabcevič, *op.cit.*, p. 139-140 și 142, tabelul 27/3 și 6.
- ⁶ M. Gumowski, *op.cit.*, p. 62.
- ⁷ *Ibidem*, p. 154, nr. 1865-1875.
- ⁸ J.A. Szwagrzyk, *op.cit.*, p. 208, nr. 2384.
- ⁹ W.N. Reabcevič, *op.cit.*, p. 138-139.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 140.
- ¹¹ M. Gumowski, *op.cit.*, p. 57.
- ¹² *Ibidem*, p. 59-63.
- ¹³ W.N. Reabcevič, *op.cit.*, p. 137.
- ¹⁴ J.A. Szwagrzyk, *op.cit.*, p. 128.
- ¹⁵ W.N. Reabcevič, *op.cit.*, p. 137-139.
- ¹⁶ M. Gumowski, *op.cit.*, p. 61.
- ¹⁷ W.N. Reabcevič, *op.cit.*, p. 140.
- ¹⁸ J.A. Szwagrzyk, *loc.cit.*
- ¹⁹ M. Gumowski, *op.cit.*, p. 193 și 195.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 190.
- ²¹ *Ibidem*, p. 62.
- ²² W.N. Reabcevič, *op.cit.*, p. 139, 141 și 385, tabelul 3/8-10.
- ²³ A.I. Niculiță, Tyragetia, 6-7, 1998, p. 139.
- ²⁴ A.A. Nudelman, *Topografija kladov i nahodok ediničnyh monet*, Chișinău, 1976, p. 107, nr. 12-13.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 109, nr. 18.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 113, nr. 13.
- ²⁷ *Ibidem*, p. 129-130, nr. 68.
- ²⁸ Idem, *Neizdannye monetnye klady XVI-XVII vv. iz Dnestrovsko-Prutskogo regiona*, în *Srednevekovye pamjatniki Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Chișinău, 1988, p. 150, nr. 11.
- ²⁹ Idem, *Topografija* . . . , p. 134, nr. 6.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 135-136, nr. 14.
- ³¹ *Ibidem*, p. 136, nr. 18.
- ³² *Ibidem*, p. 141-142, nr. 33/35; idem, *Iz istorii monetnogo obraščeniia v Starom Orhee (XV-XVII vv.)*, în E.N. Abâzova, P.P. Bârnea, A.A. Nudelman, *Drevnosti Starogo Orheja, Moldavskij period*, Chișinău, 1982, p. 64.
- ³³ Idem, *Topografija* . . . , p. 144, nr. 46.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 147, nr. 64.
- ³⁵ Vera Paiul, *Descoperiri monetare antice și medievale din jud. Soroca*, în Simpozion Chișinău 2000, p. 211.
- ³⁶ A.A. Nudelman, *Topografija* . . . , p. 151-152.
- ³⁷ *Istoria Românilor*, V, București, 2003, p. 282.

UN DÉPÔT DE MONNAIES EN CUIVRE POLONAISES ET LITUANIENNES DU TEMPS DE JEAN CASIMIR VASA, DÉCOUVERT À ORHEIUL VECHI

RÉSUMÉ

On présente un fragment d'un dépôt monétaire découvert par hasard en 2001 dans le site médiéval d'Orheiul Vechi (aujourd'hui Trebujeni, Rép. de

Moldavie). Les monnaies étaient déposées dans un vase céramique, qui ne fut pas récupéré. On ne connaît pas d'autres détails sur les circonstances de l'invention. Ces informations furent obtenues par le collectionneur Mihai Ciocanu de Chişinău, qui avait acheté 200 schillings du XVIIe siècle. Il a offert six exemplaires au Musée d'Histoire de Cahul et a gardé 144 pour sa collection, en proposant à l'auteur de cet article de les publier.

La partie examinée du dépôt inclut uniquement des schillings en cuivre des années 1660-1667, comme suit: 69 de Pologne, atelier de Cracovie ou de Ujazdow; 2 contrefaçons d'après les émissions polonaises; 77 de Lituanie, ateliers de Wilno – 66, Ujazdow – 7, Kowno ou Brest – 4; 2 contrefaçons d'après les émissions lituanienes.

On fait quelques considérations sur les schillings polono-lituanien en cuivre et leur circulation en Moldavie. On a signalé en Bessarabie beaucoup de découvertes (trésors ou isolées) avec des pièces de cette catégorie, mais le dépôt d'Orheiul Vechi est le seul composé exclusivement de schillings en cuivre.

Am avut ocazia de a examina, într-o colecție particulară, o capsulă destinată unui flacon conținând teriac, un preparat medicinal intens folosit în secolele XVI-XIX în Europa. Piesa este din plumb și are 7,9 g și 24 mm în diametru (fig. 1). Este puțin ciobită, fiind distrusă porțiunea din exerga circulară pe care se afla începutul legendei cu numele medicamentului – totuși, prima și ultima literă s-au păstrat. Restul textului este clar imprimat și întreaga inscripție se prezintă astfel: T[HERIAC]A•FINA•AL•STRUZZO•D'ORO•; sus, rozetă. Prin urmare, flaconul conținea teriac produs de farmacia Al Struzzo d'Oro. În câmp este figurată emblema farmaciei: un struț spre dreapta (heraldic) ținând în cioc un șarpe (desigur o viperă, deoarece carnea acestei reptile intra în componența remediei), sub care a fost plasat leul înaripat al Sfântului Marcu, indicând proveniența venețiană a produsului. Capsula a fost descoperită întâmplător la Orheiul Vechi în 2003.

Despre teriac există o literatură bogată, dar despre capsule, care oferă date interesante privind producția și comerțul, s-a scris relativ puțin, deși ele nu lipsesc din descoperirile arheologice sau din colecțiile muzeelor (chiar în colecția Institutului de Arheologie "Vasile Pârvan" din București se află câteva capace). Savanți din România s-au dedicat mai mult decât alții studiului acestora, meritând a fi citate remarcabilele contribuții semnate de Th. Sauciuc-Săveanu¹, V. Laurent² și C.I. Karadja³, din păcate greu accesibile astăzi. Lor le datorăm informația esențială asupra subiectului, la care se adaugă câteva articole mai recente ale numismatului elvețian Colin Martin⁴, care a folosit și date publicate de Gladys R. Davidson⁵ și T. Gerasimov⁶.

Fig. 1. Capsulă de teriac descoperită la Orheiul Vechi.

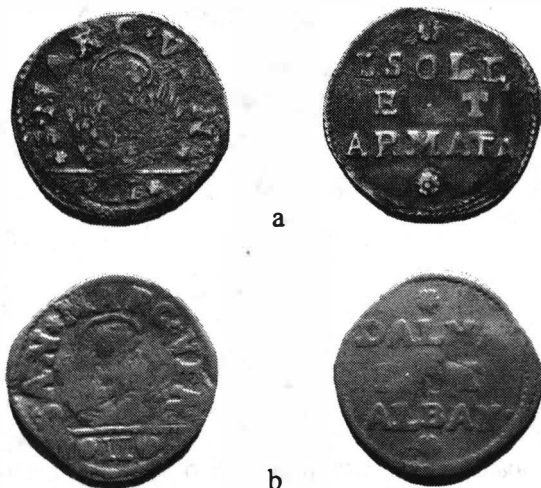

Fig. 2. Monede venețiene descoperite la Orheiul Vechi:
a – Isole et Armata; b – Dalmatia et Albania.

Din lucrările consultate, rezultă că teriacul a fost pregătit pentru prima dată la Pergam, în sec. II î.e.n. A devenit celebru datorită lui Mithridates VI Eupator, rege al Pontului (121/119-63 î.e.n.), al cărui medic s-a ocupat cu pregătirea acestei contra-otrăvi universale, căreia i se atribuiau și acțiuni eficace împotriva oricărei boli. După ce au cucerit Pontul, romanii încep să-l utilizeze, străduindu-se să-i reconstituie formula. I se atribuie medicului împăratului Nero, Andromacus, adăugarea cărnii de viperă în amestecul de componente animale și vegetale. Ulterior, numărul ingredientelor va varia de la o rețetă la alta, dar două vor rămâne obligatorii: carnea de viperă și opiul, care era principalul element activ. Datorită cunoscutului medic Galienus (sec. II e.n.), care a scris un tratat despre teriac, remediul a fost transmis atât lumii arabe cât și Europei medievale și va cunoaște o nouă glorie după tipărirea lucrării (prima ediție a apărut chiar la Veneția în 1490).

Fără a intra în detalii, amintim că au fost publicate capsule descoperite în Grecia, Bulgaria și Turcia, care demonstrează că farmaciile venețiene au exportat teriac în Peninsula Balcanică, mai ales în sec. XVII-XVIII. Unele capsule cu reprezentări stângace și legende degradate sunt atribuite unor producători locali care au imitat mărcile venețiene. Sunt numeroase surse scrise despre folosirea teriacului și în Țările Române, inclusiv recomandări și rețete ale unor medici de pe la anul 1800. Remediul clasic era un unguent, dar se pare că flacoanele acoperite cu capsule de plumb sau cositor conțineau o variantă lichidă ("apă teriacală").

În regiunea Dunării de Jos au fost semnalate capsule de teriac cu marca farmaciei Testa d'Oro din Veneția, purtând anul 1603, dintre care una, considerată originală, provine din Neamț, iar câteva, ce par imitații, provin din Dobrogea. Piesa prezentată acum aduce ca noutate nu numai un punct nou pe harta descoperirilor, ci și prima atestare a pătrunderii în Moldova a teriacului

produs de firma Al Struzzo d'Oro, căci după aspectul îngrijit capsula pare originală. Atestată în sec. XVI, este cea mai veche farmacie cunoscută a fi produs teriac la Veneția; în 1695 era situată la Ponte dei Barretteri⁷. Dată fiind raritatea descoperirilor de monede și produse venețiene în regiune, menționăm două emisiuni de metal comun destinate posesiunilor din Peninsula Balcanică ale orașului lagunelor, găsite la Orheiul Vechi în 2002, comunicate de Mihai Ciocanu, cărui îi mulțumim pentru informațiile oferite⁸. Este vorba de două piese, de tip Isole et Armata⁹ și Dalmatia et Albania¹⁰ (fig. 2), ajunse acolo la sfârșitul sec. XVII sau puțin mai târziu, cam în aceeași vreme cu capsula descrisă mai sus. Toate aceste descoperiri reflectă contacte cu Veneția sau cu posesiunile sale balcanice.

Teriacul venețian era relativ scump și nu oricine își putea permite a-l cumpăra. De aceea, flaconul ajuns la Orheiul Vechi este posibil a fi fost destinat unui călugăr suferind de la mănăstirea Butuceni, ca dar din partea unei persoane înstărite sau trimis de la una din mănăstirile bogate, care puteau procura teriac de calitate. Amintim că piesa din județul Neamț a fost aflată în inventarul domestic al unui călugăr de la mănăstirea Horaița¹¹.

Folosirea intensă a teriacului în Imperiul Otoman coincide cu răspândirea opiomaniei, unele informații sugerând că vocabula desemna mai degrabă acest drog decât medicamentul. Fenomenul a devenit atât de intens în sec. XVII-XVIII, încât în galeria personajelor teatrului de umbre turc (*Karagöz*) va fi introdus consumatorul de hașiș, opiu și vin, numit Tiryaki ("Opiomanul")¹². Așa se explică faptul că în limba română *tiriatic* a ajuns să însemne "opiu sau remediu pe bază de opiu", iar *tiriachiu* – "fumător de opiu" sau, ca adjectiv, "amețit (de opiu sau de băutură)"¹³. Nu sunt date că opiomania s-ar fi răspândit la români, dar ea a pătruns în teritoriile aflate sub administrație otomană, inclusiv în cele smulse Moldovei, fiind practică chiar de funcționari ai Imperiului. Dar însuși remediu putea fi periculos și mulți bolnavi au fost răpuși de el. Spre exemplu, domnul Grigore Ghica al Țării Românești a decedat ca urmare a administrării unei doze prea puternice dintr-un teriac ce conținea sulfură de mercur (cinabru)¹⁴. Revenind la capsulele flacoanelor, ni se pare evident că publicarea lor poate aduce informații foarte interesante privind istoria medicinei, a comerțului și a vieții cotidiene din epocă medievală târzie și modernă.

NOTE

¹ Th. Sauciuc-Săveanu, RIR, 13, 1943, 2, p. 1-8.

² V. Laurent, BSHAR, 28, 1947, p. 205-217, cu 2 pl.

³ C.I. Karadja, RÉR, 1, 1953, p. 116-129.

⁴ C. Martin, *De theriaca*, în *Nouvelles pages d'histoire vaudoise*, în seria *Bibliothèque historique vaudoise*, XL, Lausanne, 1967, p. 113-129; idem, Musées de Genève, 10, 1969, 99, p. 11-13; idem, Schweizer Münzblätter / Gazette Numismatique Suisse, 22, 1972, 85, p. 54-56; idem, NAC, 5, 1976, p. 381-388.

⁵ Gladys R. Davidson, *The minor objects*, în *Corinth. Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens*, 12, Princeton, 1952.

⁶ T. Gerasimov, Izvestija Sofia, 26, 1963, p. 277-280.

⁷ C. Martin, *Musées . . .*, p. 12, citând pe G. Dian, *Cenni storici sulla farmacia veneta, parte seconda: La Triaca*, Veneția, 1901.

⁸ M. Ciocanu, *Monede venețiene pentru posesiunile din Peninsula Balcanică (sec. XVII) descoperite la Orheiul Vechi*, comunicare la Simpozionul de Numismatică dedicat Centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003), Chișinău, 26-28 nov. 2003 (v. p. 14 în *Programul și rezumatele comunicărilor*).

⁹ Av. *S•MARC•VEN*; emblema Veneției; în exergă, *II*/ Rv. Rozetă / ISOLE / E•T / ARMATA / rozetă. AE ↑ 5,6 g; 28,5×30 mm. B. Prokisch, H. Emmerig, Michaela Heintz, Michaela Zavadil, Susanna Heinz, *Repertorium zur Neuzeitlichen Münzprägung Europas*, XVIII, *Südosteuropa*, p. 198-199, 25.2.1, gazzetta, anii 1686-1691.

¹⁰ Av. SAN•MARC•VEN; emblema Veneției; în exergă, II între două rozete. Rv. Rozetă / DALM[A]/ ET / ALBAN• / rozetă. AE → 5 g; 28,1×29,5 mm. *Ibidem*, p. 90-92, 23.1.1/4, gazzetta, anii 1684-1796/1797.

¹¹ C.I. Karadja, *op.cit.*, p. 128.

¹² Viorica Dinescu, *Teatrul de umbre turc*, București, 1982, p. 27 și 103-105.

¹³ C.I. Karadja, *op.cit.*, p. 123.

¹⁴ *Ibidem*, p. 125.

UNE CAPSULE À THÉRIAQUE DÉCOUVERTE À ORHEIUL VECHI

RÉSUMÉ

On présente une capsule à thériaque en plomb découverte par hasard en 2003 dans le site médiéval d'Orheiul Vechi (aujourd'hui Trebujeni, dép. d'Orhei, Rép. de Moldavie). La pièce provient de la pharmacie Al Struzzo d'Oro de Venise. On fait quelques considérations sur la présence des capsules à thériaque dans les découvertes des régions du Bas-Danube.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Capsule à thériaque découverte à Orheiul Vechi

Fig. 2. Monnaies vénitiennes découvertes à Orheiul Vechi: a – Isole et Armata; b – Dalmatia et Albanie.

Sigiliile prezentate mai jos au fost depistate în diferite documente din sec. XVIII-XIX păstrate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova. Ele prezintă interes atât ca document istoric important care marchează anumite evenimente ale existenței respectivelor instituții ecleziastice, cât și ca realizare artistică, aici avându-se în vedere arta gravurii.

Sigiliul mănăstirii Zografu din Athos (1687) (fig. 1/1). Amprenta sigilară este de formă circulară, cu diametrul de 3,9 mm. În centrul câmpului este incizat chipul Sfântului Gheorghe, care reprezintă hramul așezământului monahal. Sfântul este figurat din față până la jumătate, în pelerină, ținând în mâna dreaptă o cruce. Chipul Sfântului Gheorghe este flancat de inscripția slavonă **СМН - ГЕОРГИ** („Sfântul Gheorghe”), cu tildă pe ambele componente. Literelor **W** și **P** din al doilea cuvânt sunt în ligatură. Legenda în limba slavonă din exergă este cuprinsă între cercuri liniare, cel interior fiind dublu: **✠ СІН•ПЕЧАТЬ•МОНАСТІРІА ЗВГРІФІА•СТГО** (cu tildă pe Г) **•ГЕОРГІА• ВЪСТЪИ** (cu tildă pe Т) **•ГОРЪ•ПѦВНІА•1687** („Aceasta este pecetea mănăstirii Zografu, Sfântul Gheorghe, din Sfântul Munte Athos, 1687”). Tiparul sigiliului a fost executat în incizie în cazul câmpului sigilar și în excizie în ceea ce privește exerga. Sigiliul a fost aplicat în tuș negru pe un document datat în anul 1836¹. Acesta reprezintă o scrisoare în limba greacă semnată de conducerea mănăstirii athonite și adresată autorităților eparhiale din Chișinău. Este curios faptul aplicării unui sigiliu atât de vechi, mai exact rămânerea în uz a acestuia la 150 de ani de la executarea lui.

Sigiliul Mitropolitului Gavriil Callimachi (1760) (fig. 1/2). Amprenta sigilară este de formă circulară, cu diametrul de 3,8 mm. În centrul câmpului sigilar se află reprezentarea ecvestră a Sfântului Gheorghe înfruntând balaurul (toată compoziția spre senestra). Sfântul este însoțit în cantonul dextru superior de o stea cu opt raze și este flancat de inscripția **СТО – ГЕВ** („Sfântul Gheorghe”), cu tildă pe ambele componente. Literelor **Т** și **О** din primul cuvânt sunt în ligatură. Legenda în limba română din exergă este delimitată de două cercuri liniare: **✠ ПЕЧЕТЬ МИТРОПОЛИИ МОЛДОВЕИ: ГАВРИЛ: МИТРОПОЛИТ: АУҢ** („Pecetea Mitropoliei Moldovei, Gavriil Mitropolit, 1760”). Tiparul

1

2

3

4

Fig. 1. Sigilii ecleziastice din Basarabia.

sigiliului a fost executat în excizie și a fost aplicat în tuș negru pe un document (carte de hirotonie) datat 28 februarie 1765².

Sigiliul aparținea mitropolitului Gavriil Callimachi, fratele domnitorului Theodor Callimachi (1758-1761), a cărui păstorie s-a caracterizat nu doar printr-o perioadă neobișnuit de lungă (practic de 26 de ani), ci și prin realizări culturale importante. Sfântul Gheorghe era hramul catedralei mitropolitane din Iași, ctitorită în anii 1760-1761 sub îndrumarea acestui distins ierarh al bisericii noastre.

Sigiliul Mitropoliei Moldovlahiei (1792) (fig. 1/3). Amprenta sigilară este de formă ovală (3,7 × 4,0 mm). În centrul câmpului, pe o terasă aflată la poalele unui munte ieșind din dextra, se află reprezentarea ecvestră a Sfântului Gheorghe înfruntând balaurul (toată compoziția spre senestra). Deasupra sfântului este gravat, în dreapta, cuvântul **ГЕОРГИ** („Gheorghe”; lipsește litera **Р**), iar în stânga apare o stea cu șase raze. Legenda în limba română din exergă este delimitată de două ovale liniare: ✱ **ПЕЧЕТЕ СФИНТЕИ МИТРОПОЛІИИ МОЛДОВЛАХІИ** („Pecetea sfintei Mitropolii a Moldovlahiei”). Sigiliul executat în excizie a fost aplicat în tuș negru pe un document datat 22 martie 1796³. Documentul (carte de hirotonie) poartă semnătura mitropolitului Iacob Stamati, care a păstorit Mitropolia Țării Moldovei între anii 1792-1803. Astfel am considerat întemeiat a data sigiliul în anul 1792.

Sigiliul Episcopului de Huși Gherasim [Clipa Barbovschi] (1796) (fig. 1/4). Amprenta sigilară este de formă circulară cu diametrul de 3,4 mm. În centrul câmpului, pe o terasă, este gravată (în planul secund) imaginea unei biserici cu trei turle flancată (în primul plan) de Sfinții Petru și Pavel. Crucea turlei principale este flancată de inscripția ПЕТ-ПАВЕ ("Petru – Pavel"), indicând și hramul bisericii episcopale din orașul Huși, ctitorie a voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt. Legenda în limba română din exergă este delimitată de două cercuri liniare: ✠ ПЕЧЕТЕ СФИНТЕИ ЕПИСКОПИ ХУШЕВШИ. ГЕРАСИМ ЕПИСКОПЪ 1796 ІЮНІѢ ↑ 7 („Pecetea sfintei episcopii a Hușului, Gherasim Episcop, 1796 iunie în 7”). Sigiliul executat în excizie a fost aplicat în tuș negru pe un document datat 11 iunie 1796⁴.

Acest document, prin care ieromonahul Antonie era numit stareț al schitului Sfântului Nicolae “ce esti lângă târgul Sorocăi”, poartă semnătura Episcopului de Huși Gherasim [Clipa Barbovschi]. Episcopul Gherasim a păstorit eparhia respectivă între anii 1796 și 1803.

NOTE

¹ ANRM, F.208, inv.2, d.1365.

² ANRM, F.205, inv.1, d.2870.

³ ANRM, F.205, inv.1, d.2870.

⁴ ANRM, F.205, inv.1, d.3801.

SCEAUX ECCLÉSIASTIQUES DE BESSARABIE (III)

RÉSUMÉ

L’auteur présente quatre sceaux apposés sur des documents concernant des institutions ecclésiastiques de Bessarabie, conservés dans les Archives Nationales de la République de Moldavie. Il s’agit des sceaux du monastère Zografou du Mont Athos (portant l’année 1687, mais apposé sur une lettre de 1836), de Gavriil Callimachi, métropolite de Moldavie (1760), de la Métropole de Moldovalachie (1792) et de Gherasim, évêque de Huși (1796).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Sceaux ecclésiastiques de Bessarabie.

CONSIDERAȚII PRIVIND STEMELE MEDIEVALE ALE ȚINUTURILOR LĂPUȘNA ȘI ORHEI ÎN LUMINA SIGILIILOR SERDĂRIEI ORHEIULUI

SERGIUS CIOCANU

Cercetând în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova o serie de documente inedite de la începutul sec. XIX, am depistat un dosar care conține mai multe imprimări a două sigilii ale Serdăriei Orheiului¹. Deși legenda sigiliilor se referă la Serdăria Orheiului și a Lăpușnei, le-am numit astfel deoarece au fost aplicate pe zăpisiuri emenate “de la sărdăria Orheiului”. Aceste sigilii prezintă interes nu doar sub aspectul execuției artistice, ci și prin faptul că pun într-o lumină nouă problema însemnelor heraldice ale ținuturilor Lăpușna și Orhei.

Primul sigiliu, de dimensiuni mai mici, este aplicat doar pe un singur document datat în 1813 (fig. 1/1). Amprenta sigilară este de formă ovală și are dimensiunile de 25×22 mm. În centrul câmpului este reprezentat un scut oval, tăiat, cu jumătatea superioară despicată. În dextra se află un arc încordat, cu săgeata îndreptată spre colțul dextru de sus al scutului, iar în senestra – o pasăre spre dreapta, purtând un steag cu flamura dreptunghiulară, în bară, ieșind de sub aripă. În jumătatea inferioară a scutului oval se află legenda ЛП[*Lăpușna*] WP [Orhei]. Primele două litere sunt așezate sub arc, iar celelalte două sub pasăre. Scutul este timbrat de un coif, încoronat cu o coroană deschisă cu trei fleuroane și două arcuri perlate intercalate, și este așezat pe o panoplie de trofee. Sigiliul este mărginit de un oval perlat. Tiparul sigiliului a fost executat în incizie și aplicat în tuș negru.

Cel de-al doilea sigiliu a fost aplicat pe vreo zece zăpisiuri date în anii 1812 și 1813 (fig. 1/2). Amprenta este de formă ovală (33×36 mm). În centrul câmpului este reprezentat un scut oval despicat, având reprezentat în dextra un arc încordat cu săgeata îndreptată spre colțul drept de sus, iar în senestra – o pasăre spre dreapta, purtând un steag cu flamura dreptunghiulară și terminată în coadă de rândunică, în bară, ieșind de sub aripă. Scutul este timbrat de un coif, încoronat cu o coroană deschisă cu trei fleuroane și două arcuri perlate intercalate, și este așezat pe o panoplie de trofee. În exergă, delimitată dinspre exterior de un oval șnuruit, se află legenda în limba română a sigiliului: ПЕЧЕТЬ• ОРХЕЮЛШИ ЛАПУШНЕИ (“Pecetea Orheiului și a Lăpușnei”). Tiparul sigiliului respectiv a fost executat în incizie și a fost aplicat în tuș negru.

1

2

3

Fig. 1. Sigilii folosite de Serdăria Orheiului (începutul sec. XIX).

Și în acest sigiliu cuvântul *Orheiului* se află incizat pe partea păsării cu drapel, iar *Lăpușnei* – pe partea arcului.

În această ordine de idei prezintă interes și sigiliul Serdăriei Lăpușna-Orhei invocat de către cercetătorul Silviu Andrieș-Tabac în monografia sa din 1998², datat în scurta perioadă de autonomie a Basarabiei ocupate de Imperiul Rus (1812-1828) (fig. 1/3).

Este un sigiliu rotund “având câmpul sigilar tăiat, încărcat în partea superioară cu acvila bicefală cu trei coroane născând, iar în partea inferioară despicată, în dextra cu un arc oriental încordat cu o săgeată îndreptată spre colțul drept de sus, și în senestra cu o pasăre spre dreapta cu un steag dreptunghiular ieșind de sub aripi. În exergă, pe o eșarfă, legenda în limba rusă: **Сердэрия Лэпушна . Орхейски** (“Serdăria Lăpușna . Orheiului”). Tiparul sigiliului a fost executat în incizie. Și aici cuvântul *Lăpușna* începe din partea arcului, iar cuvântul *Orheiski* – din partea păsării.

Însemnele heraldice care se repetă pe sigiliile descrise, în coroborare cu inscripțiile care le însoțesc, permit înaintarea unor ipoteze privind stemele medievale separate ale ținuturilor Lăpușna și Orhei. În această ordine de idei considerăm că imaginea păsării cu steag corespunde stemei ținutului Orheiului, iar arcul încordat este al ținutului Lăpușna.

NOTE

¹ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 244.

² S. Andrieș-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, 1998, p. 33, fig. 31.

CONSIDÉRATIONS SUR LES ARMOIRIES DES DISTRICTS MÉDIÉVAUX DE LĂPUȘNA ET D'ORHEI D'APRÈS LES SCEAUX DU COMMANDEMENT D'ORHEI

RÉSUMÉ

On analyse les empreintes de trois sceaux utilisés par le Commandement (roum. *Serdăria*) d'Orhei du début du XIXe siècle, dont deux sont inédits. La comparaison des images et des légendes de ces sceaux permet de lancer la supposition que les armoiries du district (roum. *ținut*) de Lăpușna ont été *un arc bandé en barre, à la flèche pointée vers l'angle dextre du chef*, tandis que celles du district d'Orhei ont été *un oiseau portant une bannière*.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Sceaux utilisés par le Commandement d'Orhei (début du XIXe siècle).

Pe parcursul secolelor, orașul Hotin s-a identificat cu mai multe embleme heraldice. Cel mai vechi blazon, vehiculat în istoriografia românească, dar necunoscut astăzi documentar și din această cauză nesigur, ar fi cuprins un străjer de hotar. Primul care se referă la acest blazon este Ion Nistor. În conferința publică „Drepturile noastre asupra Hotinului”, ținută la matineul Universității Populare din Chișinău în ziua de 1 aprilie 1918, acesta afirma: *„Pecetea Hotinului înfățișa un ostaș la pândă cu câte o stea deamândouă părțile, ceea ce închipuia pe străjerul de hotar al Moldovei”*¹. În continuare, I. Nistor arăta: *„Turcii, așezându-se în cetate schimbă până și vechea pecete a Hotinului, punând pe un câmp de aur trei turnuri dintre care cel din mijloc are vârful de semilună, deasupra căreia sunt atârinate două săbii încrucișate. Mai apoi rușii puseră deasupra săbiilor o cruce de argint”*².

În altă lucrare, „Istoria Basarabiei”, I. Nistor, fără a arăta sursa de inspirație, reia afirmația: *„Îndată ce turcii se așezară în cetate, ei înlocuiră și vechea stemă a Hotinului, care înfățișa un pândăș, cu una nouă, care reprezenta trei turnuri pe un câmp auriu; turnul cel din mijloc avea în vârful o semilună de care atârnavă două paloșe încrucișate. Rușii păstrară această pecete și așezară numai deasupra paloșelor o cruce de argint”*³.

Informația este preluată fără obiecții și de alți autori români: Al. Culici⁴, V. Pocitan-Bărlădeanu⁵, Pavel Codiță⁶, Alexandru Husar⁷, Ion Gumenai⁸, apariția monografiei celui din urmă determinându-ne să reluăm cercetarea stemei Hotinului.

Din păcate, nu s-a păstrat vreo pecete a Hotinului care să cuprindă stema cu străjerul sau pândășul de hotar, dar existența acesteia nu poate fi cu totul exclusă dat fiind faptul că acest oraș este menționat documentar încă la 1310 și de atunci tot la hotare s-a aflat.

O altă posibilitate de interpretare a străjerului ar fi următoarea: Nicolae Stoicescu⁹, cu trimitere la Nicolae Iorga¹⁰, arată că „după cum rezultă din documentele din secolul al XVIII-lea, vâtafii de străjeri aveau «obicei vechi de pune pecetea străjii» pe documentele celor ce treceau în Transilvania, care plăteau câte doi bani de pecete.” Nu este exclus ca acest obicei să fi existat și

1

Fig. 1. Sigiliul târgului Hotin cuprinzând stema urbană. Amprentă pe un document din anii '30 ai secolului al XVII-lea.

Fig. 2. Crucea Golgoței pe zidul vestic al cetății de la Izborsk.

înainte de sec. XVIII și nu numai la hotarul cu Transilvania. Astfel eventuala pecete hotineană cu străjerul, dacă a existat într-adevăr, ar putea fi chiar pecetea străjii de la Hotin.

Rămânem, totuși, pesimiști în ceea ce privește viitorul acestei versiuni, mai ales că autorii care au susținut-o nu au făcut trimiteri sigure la sursă ci s-au citat necritic unii pe alții, provocând o confuzie generală. Solicitățile noastre de căutare a stemei sau pecetii medievale a Hotinului făcute către colegii polonezi s-au soldat cu răspunsuri negative. Iar colegii ucraineni, ca sursă primară pentru Hotin au citat chiar lucrarea noastră¹¹. În defavoarea acestei versiuni vine și afirmația lui I. Nistor, precum că străjerul ar fi fost flancat de câte o stea de ambele părți. Ori, această asociere cu stelele ne duce cu gândul la cea de-a doua (și singura certă) stemă medievală urbană a Hotinului, cunoscută dintr-o amprentă a sigiliului târgului pe un act din sec. XVII.

Sigiliul a fost publicat pentru prima oară de Vasile Alexandrescu Urechia¹², apoi de Dimitrie Ciurea¹³ și de noi¹⁴. Singura amprentă cunoscută a acestuia se află pusă în negru de fum pe un act din sec. XVII¹⁵, păstrat la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București¹⁶. Sigiliul este rotund, are diametrul de 26 mm și reprezintă o cruce stilizată și dezvoltată, asuprind o figură ovală culcată neidentificată și fiind flancată de ambele părți de câte o stea sau duriță de pinten cu șase raze. Legenda în exergă, între două cercuri liniare: + ПЕЧАТЬ МИСТА ХОТИНЬСКАГО * О (fig. 1).

V.A. Urechia considera că această cruce ar aminti episcopia de acolo, dar D. Ciurea a arătat că episcopia de Hotin a apărut abia în sec. XVIII. La rândul nostru am făcut trei presupuneri de interpretare: prima că figura s-ar încadra în sistemul de figuri din herburile poloneze, alta că ar fi imaginea stilizată a aceluia străjer de hotar, și a treia că ar reprezenta simbolic Golgota¹⁷.

Timput trecut din 1998 a lucrat mai ales pentru susținerea celei de-a treia versiuni. „Conform tradiției, – arătam atunci –, Iisus a fost răstignit pe locul unde era îngropat capul lui Adam, iar Golgota în traducere din ebraică înseamnă «locul căpătâinii». Deci figura neidentificată de sub crucea din sigiliul Hotinului ar trebui să fie craniul lui Adam. Iar figurile ce flanchează crucea înfiptă în

muntele Golgota sunt soarele și luna, aștri prezenți în mai multe reprezentări bisericești alături de crucea răstignirii”¹⁸. N-am reușit, însă, să găsim atunci o explicație plauzibilă pentru simbolica acestei reprezentări în pecetea Hotinului.

Meritul deslușirii acestei embleme revine kolegei Mariana Șlapac, care ne-a atras atenția asupra existenței unor ornamente apotropaice de tip „Golgota” chiar pe zidurile exterioare ale cetății Hotin. Piatra albă a zidurilor este ornamentată cu patru șiruri de piramide gigantice etajate, formate din 1, 2, 3 și 4 pietre, fiecare piramidă având în vârf o cruce grecească, totul executat din cărămidă roșie¹⁹. Se consideră că zidurile în forma lor actuală au fost refăcute, întărite și decorate în vremea lui Petru Rareș²⁰.

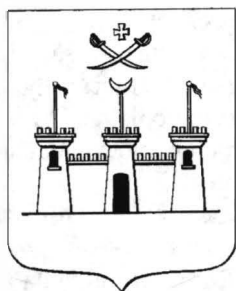
Obiceiul semnelor apotropaice la cetăți este cunoscut în toată lumea, iar „Golgota” apare în Franța, Germania, Rusia, Osetia, Armenia, Gruzia, Lituania și alte țări. De exemplu, cetatea din Izborsk, aflată la 30 km de Pskov și construită în sec. XIV-XV, are imagini de „Golgotă” foarte clare (fig. 2)²¹. Revenind la Hotin, vom remarca că această cetate este încărcată cu tot felul de semne apotropaice. În afara „Golgotei”, arhitecta Mariana Șlapac a identificat următoarele tipuri: crucea greacă, rozeta solară, triumghiul, babilonul²². Despre misticismul locului vorbesc și alte surse. La 1672, după cum arăta Ioan Neculce, într-o mănăstire mică de sub cetate a lăcrimat icoana Maicii Domnului²³. Un dregător anonim turc la 1740 relatează: „Cetatea stă sub influența unor talismane deoarece acolo nu pot trăi nici scorpii, nici șerpi, nici alte reptile vătămătoare și nici chiar găini sau porumbei. Păsările trebuie așa-dar să fie aduse din afară, iar dacă sunt ținute înăuntru câteva zile, mor. Tot astfel mor și șerpilor aduși din întâmplare în vreun car cu fân, de cum ating pământul”²⁴.

Astfel, se pare că „Golgota” a fost împrumutată în pecetea târgului Hotin de pe zidurile cetății și are deci funcție apotropaică.

Cât privește cele două stele din flancuri, acestea nu prea seamănă cu soarele și luna, ci fie cu steaua lui David, fie cu durița de pinten. Preferăm să nu le atribuim sensuri emblematice, ci să le categorisim la mărci de deosebire față de un mai vechi sigiliu al orașului, pierdut sau furat, introduse în noul sigiliu pentru a evita falsurile. Este de remarcat că la sfârșitul legendei mai avem două semne inexplicabile: o stea cu cinci raze și un cerc gol (poate litera o).

În privința inaugurării unui blazon orășenesc sub turci, menținem îndoiala expusă anterior: Poarta nu era un spațiu care să preia stilul heraldic european și nu avea nevoie de steme. Nu este însă cu totul exclus ca autoritățile urbane să fi folosit vreun sigiliu ca simbol al unei anumite autonomii concesate de Pașa de Hotin, sigiliu care să poarte un blazon în stil european, fără cruci, bineînțeles, dar necesar în relația cu Occidentul imediat. Dar și la acest capitol ar trebui să găsim cel puțin un document credibil.

După 1812, orașul Hotin, conform obiceiului rusesc, a folosit stema ținutului omonim, a cărui reședință era. Aceasta a fost aprobată la 2 aprilie 1826, cu următoarea descriere oficială: „În câmp de aur o cetate cu trei turnuri, din care pe două din margini se vede câte un tui, iar pe cel din mijloc o lună, deasupra căreia – două săbii încrucișate cu vârfurile în jos; mai sus de acestea – o cruce de argint în amintirea cuceririi cetății turcești de către oștirile rusești”²⁵ (fig. 3).

3

4

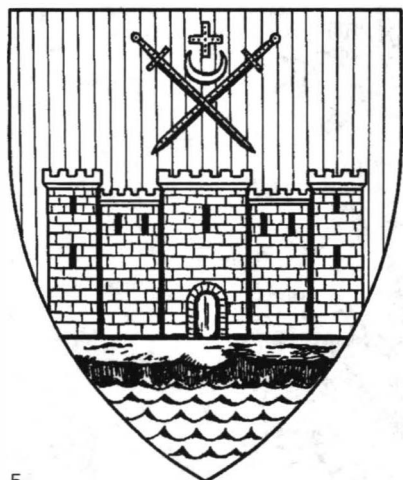
Fig. 3. Stema ținutului Hotin aprobată la 2 aprilie 1826. A fost folosită de orașul Hotin până la 1918.

Fig. 4. Tamgaua turcilor Kayı pe aversul unei monede otomane de cupru din epoca lui Murad al II-lea (după C. Ölçer).

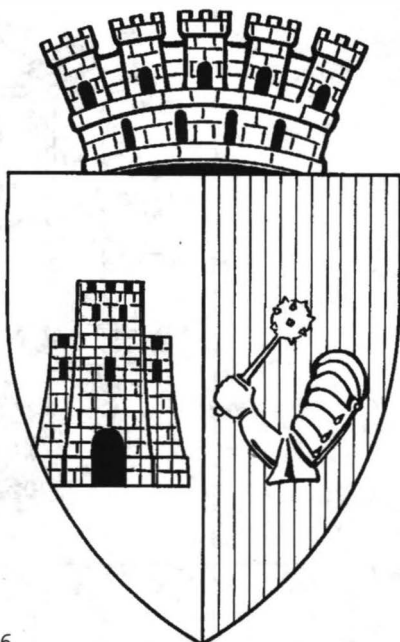
Antecedenta turcească a acestei steme, invocată de alți autori deja citați, ni se pare dubioasă. Blazonul a fost conceput astfel încât să marcheze gloria armatelor rusești. Imaginea cetății, care este una abstractă și heraldizată, se individualizează prin cele trei stindarde turcești care vor să sugereze faptul că cetatea Hotinului era stăpânită de turci.

Aceste trei stindarde turcești de deasupra cetății – două pe turnurile laterale și unul terminat sus cu o semilună în vârful turnului central – pot fi legate de dorința marcării faptului că cetatea Hotinului era condusă de un pașă cu trei tuiuri²⁶. La discuțiile cu prilejul prezentării comunicării de față la Chișinău, colegul Eugen Nicolae a sugerat o asociere interesantă. Vizitând expoziția Muzeului Armatei de la Istanbul, numismatul citat ar fi constatat că pe arsenalul armatei otomane din epoca târzie (pe care rușii l-au cunoscut prin capturile de război) era aplicată o tamga care pare să fi inspirat reprezentarea celor trei stindarde. Această tamga apare și pe monedele de cupru din vremea lui Murad al II-lea (1421-1444, 1445-1451), având aspectul a trei lănci în pal, cea din mijloc cu o semilună în vârful²⁷ (fig. 4). Tamgaua este atribuită tribului Kayı, din care își trag originea otomanii²⁸. Chiar dacă această idee va fi acceptată, ea nu confirmă existența unui blazon orășenesc în epoca otomană.

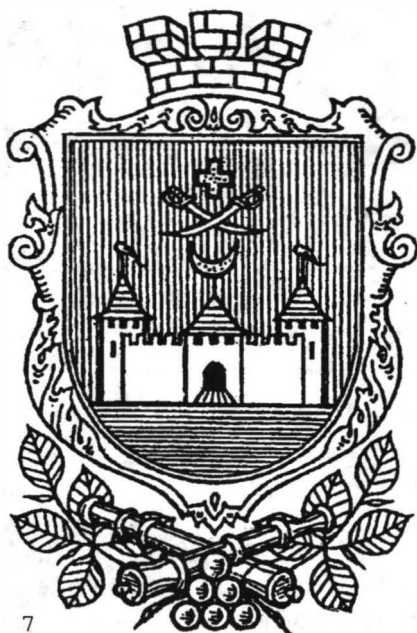
Cele două săbii, încrucișate în săritoare deasupra turnului central, semnifică, după cum arată și blazonarea, cele două cuceriri ale cetății „turcești”, de către armata rusă, cea din 1739 de către contele Münich și cea din 1789 de către prințul Golișin²⁹. Sensul stemei, prin urmare, ni se prezintă astfel: în luptele purtate pentru cetatea Hotinului, crucea, amplasată deasupra săbiilor și asuprind astfel semiluna de pe stindardul turnului central al cetății, prin arma rusească (săbiile) a învins semiluna de deasupra turnului central. Exact același procedeu heraldic s-a folosit tot atunci, la 1826, la elaborarea stemei ținutului Ismail, unde în partițiunea de sus a scutului tăiat în bandă avem tot o cruce asuprind o semilună, printre care trece o singură sabie, în bară și cu vârful în jos, sabie care simboliza victoria de la Cahul³⁰. Logica este simplă: o victorie – o sabie; două victorii – două săbii. Astfel, considerăm că rușii nu au pus numai crucea din

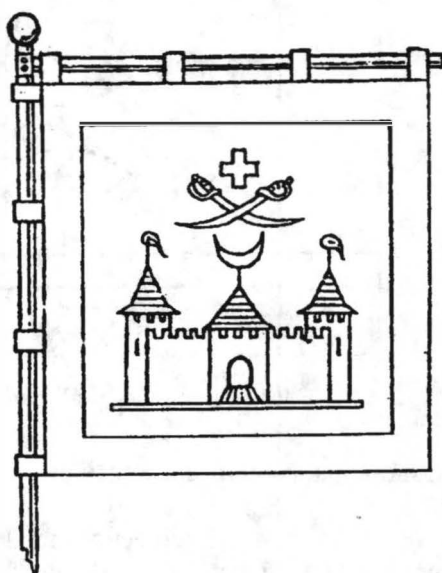
5

6

7

8

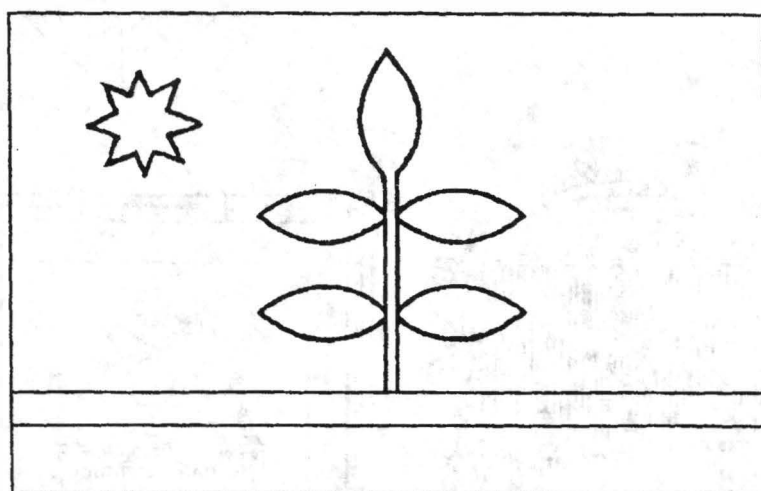
Fig. 5. Stema județului Hotin aprobată la 1 august 1928.

Fig. 6. Stema orașului Hotin aprobată la 11 august 1930.

Fig. 7-8. Stema și drapelul orașului Hotin aprobate la 21 martie 1996.

9

10

Fig. 9-10. Stema și drapelul raionului Hotin aprobate la 5 mai 2003.

această stemă, cum afirmă autorii citați, ci cel puțin ansamblul cruce + semilună + săbii.

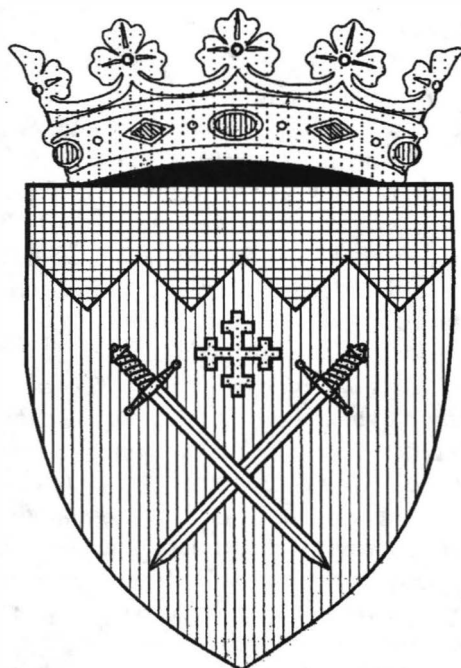
Această stemă, corectată heraldic, a fost reconfirmată de autoritățile românești la 1 august 1928 județului Hotin, cu următoarea descriere oficială: „Scut roșu cu o cetate de argint, având deasupra două săbii de aur încrucișate și o cruce de aur pe o semilună de argint. Simbolizează cetatea Hotinului pe malul Nistrului și luptele creștinilor contra turcilor pentru acest ținut”³¹ (fig. 5). Remarcăm faptul că în noua versiune grafică, cetatea stă pe o terasă de argint pe malul unei ape, de asemenea de argint. Pentru orașul Hotin, la 11 august 1930 s-a fixat o stemă nouă: „Scut despîcat. În cartierul întâi: pe argint o cetate roșie

cu poarta și fereastra deschise negre. În cartierul al doilea, pe roșu, un braț stâng de argint ținând o ghioagă ghintuită tot de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Simbolizează cetatea Hotinului și luptele date pentru apărarea ei”³² (fig. 6).

Stema ținutului și orașului Hotin de la 1826 a fost respectată și de autoritățile ucrainene, sub jurisdicția cărora se află Hotinul după 1944. La 21 martie 1996, Sesiunea de deputați ai poporului a consiliului orașenesc Hotin a aprobat stema și drapelul orașului, elaborate de pictorul Vladimir Denisov din Cernăuți, membru al Asociației ucrainene de heraldică, în conformitate cu cerințele stabilite de această asociație. Stema reprezintă: *în câmp roșu* (amintind de răscoala comunistă de la Hotin din 1919 și alte evenimente), *pe o talpă albastră, o cetate de argint cu trei turnuri* (desenată mai aproape de imaginea reală a cetății Hotin), *turnul din mijloc având în vârf un tui cu o semilună de aur, iar cele laterale câte un tui cu coadă de același metal, cetatea fiind surmontată de două săbii de argint încrucișate și deasupra lor de o cruce de aur. Cartuș de aur, timbrat cu o coroană murală de argint cu trei turnuri și așezat pe două tunuri de bronz încrucișate, având în față șase ghiulele, 1, 2 și 3 (tunul și ghiulelele simbolizând victoriile cazacilor ucraineni), și broșând pe două frunze verzi de fag* (arme grăitoare, marcând apartenența pretinsă a localității la „Bucovina Verde”) (fig. 7). Drapelul reprezintă o pânză pătrată, roșie, cu o cetate albă cu trei turnuri, turnul din mijloc având în vârf un tui cu o semilună galbenă, iar cele laterale câte un tui cu coadă de același smalt, cetatea fiind surmontată de două săbii albe încrucișate și deasupra lor de o cruce galbenă; *bordură albastră cu lățimea de 1/10 din lățimea drapelului* (fig. 8)³³.

Amintirea cetății Hotinului este păstrată și în simbolurile heraldice actuale ale raionului Hotin. Stema și drapelul raionului Hotin, elaborate de același autor V. Denisov, au fost aprobate de Sesiunea Consiliului raional din 5 mai 2003. Stema reprezintă: *în câmp albastru, o fecioară cu părul de aur, în picioare, purtând straie de argint, ținând în mâna stângă un urcioraș roșu, iar în cea dreaptă ridicând o frunză de nuc [? de aur] cu cinci foliole; și însoțită în cantonul senestru de sus al scutului de o stea de argint cu opt raze. Scutul este înconjurat de o cunună de frunze verzi de fag, nuci de aur, spice de aur, înconjurate cu o lentă bicoloră albastră-galbenă (culorile de stat ale Ucrainei), și așezat pe o cetate de argint având dedesubt o panglică albastră cu inscripția cu litere de aur „ХОТИНСЬКИЙ РАЙОН („raionul Hotin”)* (fig. 9). Drapelul raionului reprezintă o pânză dreptunghiulară (2 × 3), tripartită în fascie albastru (3/4 h) – galben (1/12 h) – verde (1/6 h), având în câmpul albastru o frunză galbenă de nuc cu cinci foliole, în pal, ieșind din câmpul galben, și sus la hampă o stea albă cu opt raze (ø 1/6 h) (fig. 10)³⁴.

La baza stemei raionale a stat o legendă locală care afirmă că în timpuri de demult cotropitorii haini au înconjurat cetatea Hotinului. Apărătorii au respins de nenumărate ori atacul inamicului, dar forțele nu erau egale și dușmanii au pătruns în interiorul fortăreței, prinzând-o pe fiica comandantului – o fecioară frumoasă cu părul de aur. Fata n-a vrut însă să se supună voinței cotropitorilor și aceștia, după ce au supus-o unor chinuri neomenești, au zidit-o în zidul cetății. De atunci și până în zilele noastre poți vedea în acel loc imaginea

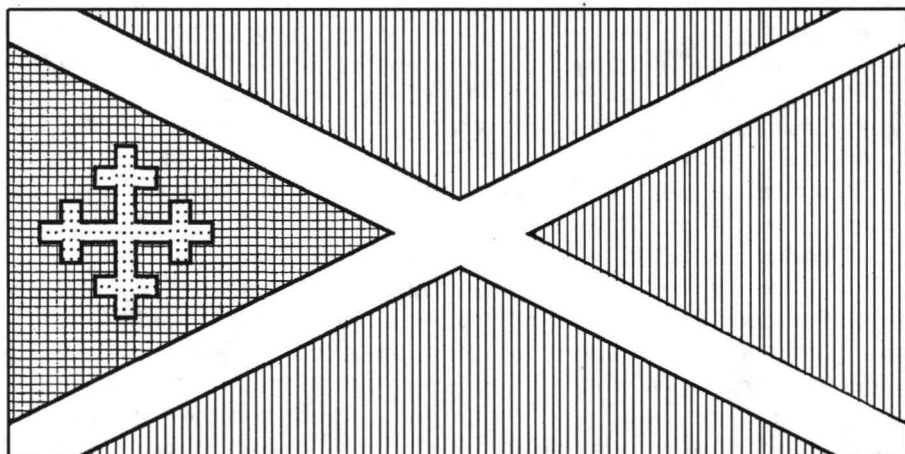

11

Fig. 11. Stema județului Edineț aprobată la 12 iunie 2000.

Fig. 12. Drapelul județului Edineț aprobat la 19 februarie 2001.

12

unui urcioraş de apă turcesc şi o pată udă de la lacrimile frumoasei fete. Primăvara, aproape în fiecare noapte, fecioara iese din zid, chemându-i pe tatăl şi ursitul ei morţi pentru apărarea oraşului, stropind cu lacrimile ei pământul natal, care va da roadă bogată, şi umple cu apă izvoarele, râurile şi lacurile. Autorul simbolurilor le interpretează astfel: „Fata cu părul de aur individualizează pământul Hotinului şi pe oamenii lui, glia bogată, scăldată de apele curate ale Nistrului, izvoarelor şi lacurilor, care te îndeamnă la o muncă utilă sub cerul albastru. Ramura de nuc – simbol al puterii şi rodirii, împreună cu steaua simbolizează generaţia oamenilor care au atins înălţimile stelare (primul cosmonaut al Ucrainei, L. Kadeniuk, s-a născut pe pământul Hotinului). Cetatea este mărturia legăturii trecutului eroic cu prezentul, iar ramurile de fag şi culorile drapelului arată apartenenţa raionului la Regiunea Cernăuţi”³⁵.

Amintirea stemei ţinutului Hotin se regăseşte şi în simbolica judeţului Edineţ, care a existat în Republica Moldova în anii 1998-2003 şi care era moştenitorul parţial al judeţului Hotin. Stema şi drapelul judeţului Edineţ au fost elaborate şi aprobate de către Comisia Naţională de Heraldică, prima la 12 iunie 2000, al doilea la 19 februarie 2001, dar n-au mai apucat să fie introduse pe plan local, din cauza contra-reformei administrativ-teritoriale din 2002-2003. Stema reprezenta: *Pe roşu, două spade de argint cu mânerele de aur, încrucişate, cu vârfurile în jos şi însoţite sus de o cruce recruciată de aur. Cap dinţat negru* (simboliza ruperea forţată a judeţului Hotin în două părţi prin pactul Ribbentrop-Molotov, precum şi speranţa reîntregirii lui). *Scutul timbrat de o coroană judeţeană* (fig. 11). Drapelul reprezenta *o pânză dreptunghiulară (1×2), roşie, purtând o săritoare albă, şi, în cartierul de la hampă, o cruce recruciată, galbenă*³⁶ (fig. 12).

Reevaluarea heraldicii Hotinului ne aduce la următoarele concluzii:

1. Ipotetica existenţă a unei steme medievale a Hotinului închipuind „un străjer de hotar” rămâne îndoielnică.
2. Stema municipală cu crucea Golgotei, atestată ca fiind aplicată pe un singur act de la sfârşitul sec. XVII, este singura stemă medievală sigură a oraşului şi are un corespondent în semnul apotropaic „Golgota” de pe zidurile cetăţii.
3. Existenţa unui blazon oraşenesc în perioada dominaţiei turceşti nu poate fi dovedită în lipsa unor surse plauzibile.
4. Stema ţinutului Hotin de la 1826, care a fost purtată, conform obiceiului rusesc, şi de oraşul Hotin până la Marea Unire, a fost o creaţie rusească, care nu a perpetuat un simbol anterior.
5. Stemele legate de oraşul şi districtul Hotin din secolele XX şi XXI au fost concepute, cele reuşite, sub influenţa stemei ruseşti de la 1826, iar cele nereuşite au fost fanteziste.

NOTE

¹ I. Nistor, *Drepturile noastre asupra Hotinului*, Chişinău, 1918, p. 19.

² *Ibidem*, p. 27.

³ I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, ed. II, Cernăuți, 1923, p. 204.

⁴ Al. Culici, *Cetatea Hotin. Note istorice*, Sfântu Gheorghe, 1926, p. 45: „Turcii înlocuiau vechea stemă a Hotinului, care înfățișa un ostaș la pândă, prin trei turnuri, pe un câmp auriu; turnul din mijloc avea în vârf o semilună, de care atârna două paloșe încrucișate. După 1812 rușii păstrară această stemă, schimbând numai semiluna prin cruce”.

⁵ V. Pocitan-Bârlădeanu, *Vechea episcopie a Hotinului*, București, 1933, p. 15: „Pecetea Hotinului reprezenta un ostaș, cu o stea în dreapta și alta în stânga, simbolul grănicerilor de hotar [...] Stema veche a Hotinului înfățișa un pândăș de hotar. Turcii după ocupație fac o stemă nouă înfățișând trei turnuri înalte pe un câmp auriu. În vârful turnului din mijloc, era semiluna, de care atârnav două paloșe încrucișate (Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, ed. II, Cernăuți, 1923). La 1826 rușii schimbă stema astfel: Pe câmp auriu, o cetate cu trei turnuri. Pe cele două turnuri lăturănice flutura câte un stindard turcesc; iar pe cel din mijloc o semilună. Deasupra semilunii două săbii încrucișate, cu ascuțiturile în jos; iar deasupra acestora o cruce de argint, în amintirea cuceririi acestei cetăți de către oștile rusești. (Iustin Șt. Frățiman, *Studiu contributiv la istoricul Mitropoliei Proilavia (Brăila)*, Chișinău, 1923, p. 232).”

⁶ P. Codiță, *Românitatea districtului Hotin în decursul istoriei*, Viața Basarabiei, 10, 1940, 67, iunie-iulie, p. 528: „Despre cetate ne vorbește și Cantemir cu multă jele: «Îndată ce turcii se așezară în cetate ei înlocuiau și vechea stemă a Hotinului, care înfățișa un pândăș, cu una nouă, care reprezenta trei turnuri pe un câmp auriu; turnul cel din mijloc avea în vârf o semilună de care atârnav două paloșe încrucișate. După 1812, rușii păstrară această pecete și așezară numai deasupra paloșelor o cruce de argint» (Zamfir C. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, pag. 300)”.

⁷ A. Husar, *Cetatea Hotin*, la A. Husar, Gh. Gonța, Silvia Dimitriu-Chicu, *Cetăți de pe Nistru*, Chișinău, 1998, p. 18: „Când, în cele din urmă, polonii, sub hatmanul Ioan, comite de Trnov (Tarnowski) asediază cetatea (la 17 august 1538 oastea lui Tarnowski a ajuns la Nistru, începând a doua zi asediul Hotinului) timp de săptămâni oștile leșești au bătut cetatea, au pus iarbă de pușcă sub zidurile ei, le-au aruncat în aer; dar mâinile harnice ale moldovenilor au dres cetatea, a cărei pecete – un străjer la pândă – îi vădea rostul la hotar”. Autorul pune acest alineat între ghilimele, ceea ce ar presupune un citat, însă nu face trimiteri la vreun autor sau sursă. Din context, reiese că ar putea fi eventual reproduș după Cronica lui Macarie sau Nicolae Iorga.

⁸ I. Gumenăi, *Istoria finutului Hotin: De la origini până la 1806*, Chișinău, 2002, p. 100: „Odată intrat sub administrația turcă, a fost schimbată și stema orașului, care reprezenta un pândăș, cu una nouă, care avea ca simbol trei turnuri pe un câmp auriu, turnul cel din mijloc având în vârf o semilună, de care atârnav două paloșe încrucișate. (Pavel Codiță, *Românitatea districtului Hotin în decursul istoriei*, în „Viața Basarabiei”, an. X (1940), nr. 67, iunie-iulie, p. 528)”.

⁹ N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria Armatei Române*, București, 1968, p. 322.

¹⁰ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, București, 1904, p. 209-210.

¹¹ A. Grečilo, *Ukrains'ka mis'ka geral'dika*, Kiev-Lviv, 1998, p. 38; idem, Ju. Savčuk, I. Svarnik, *Gerbi mist Ukraïni (XIV – I pol. XX st.)*, Kiev, 2001, p. 361-363.

¹² V.A. Urechia, *Schițe de sigilografie românească*, București, 1891, p. 17.

¹³ D. Ciurea, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, SCȘIași, 7, 1956, 2, pl. 1, fig. 6; idem, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova*, AIIA Iași, 2, 1965, planșe, fig. X.

¹⁴ S. Andrieș-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, 1998, p. 27, fig. 20.

¹⁵ În document este menționat pârcălabul de Hotin, Malcoci, atestat documentar în această funcție în 1629-1631, 1633, 1636: N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p. 413; DRH, A, XXIII, București, 1996, p. 533-534, nr. 473; p. 716.

¹⁶ ANB, Documente istorice, IV/228.

¹⁷ S. Andrieș-Tabac, *op.cit.*, p. 26-28.

¹⁸ *Ibidem*, p. 27.

¹⁹ Mariana Șlapac, *Semnele apotropaice în cetățile medievale din Moldova*, în *Artă, istorie, cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Cluj-Napoca, 2003, p. 107-110; vezi și fotografiile ale zidului la P. Balan, V. Druc, *Poliptic moldav. Artă moldovenească din veacurile XIV-XIX*, Chișinău, 1985, p. 31 și 33.

²⁰ I. Gumenăi, *op.cit.*, p. 75.

²¹ V. Kostočkin, *Tropoj legendarnogo Truvora. Izborsk, Maly, Senno*, Moscova, 1971, p. 58 și 62.

²² Mariana Șlapac, *loc.cit.*

²³ Ioan Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, în *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 286.

²⁴ *Călători străini despre Țările Române*, IX, București, 1997, p. 268.

²⁵ S. Andrieș-Tabac, *op.cit.*, p. 40.

²⁶ I. Gumenăi, *op.cit.*, p. 187 și 221.

²⁷ N. Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, Istanbul, 1968, p. 85, nr. 76 și pl. 6/67; C. Ölçer, *Nakışlı Osmanlı mangırları*, Istanbul, 1975, p. 50, nr. 173.

²⁸ N. Pere, *op.cit.*, p. 38; A. Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 20-21. Într-o formă ușor diferită (apropiată de literele I V I) tamgaa turcilor Kayı este atestată încă din sec. XI, la Mahmud Kaşgari – vezi O. Akçokrakly, *Tatarskie tamgi v Krymu*, în *Materialy naučno-etnografičeskoj ekspedicii po izučeniju tatarskoj kul'tury v Krymu 1925 g.*, Simferopol, 1927, p. 39.

²⁹ S. Andrieș-Tabac, *op.cit.*, p. 49.

³⁰ *Ibidem*, p. 43.

³¹ Monitorul oficial, 1928, nr. 222, 6 octombrie.

³² Monitorul oficial, 1930, nr. 186, 21 august.

³³ V. Denisov, *Gerb ta horugva mista Hotina*, Znak, Lvov, 12, 1996, listopad (nov.), p. 8.

³⁴ Idem, *Gerb i prapor Hotins'kogo rajony*, Znak, Lvov, 29, 2003, červen' (iun.), p. 1.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ S. Andrieș-Tabac, *Stemele și drapelele județelor Republicii Moldova*, Arta - 2002, Chișinău, 2002, p. 98-101.

ÉCLAIRCISSEMENTS SUR LES ARMES DE LA VILLE DE HOTIN

RÉSUMÉ

Durant les siècles la ville de Hotin a utilisé plusieurs emblèmes héraldiques. Les armes les plus anciennes, proposées par les historiens roumains, d'après Ion Nistor, et comprenant un garde-frontière, ne sont pas soutenues par des témoignages documentaires. Aujourd'hui des armes sûres ne peuvent être considérées que celles connues d'après une empreinte du sceau municipal appliqué sur un acte des années 30 du XVIIe siècle. Ces armes comprennent une image stylisé de la Croix de Golgotha, symbole qui se retrouve sur les murs de la forteresse.

Les armoiries russes du district (*tinut*) de Hotin représentaient une forteresse à trois tours sommées de trois tougs, le toug central sommé d'un croissant, la forteresse surmontée de deux sabres en sautoir et une croix au-

dessus des sabres. Elles ont été établies le 2 avril 1826 et ont été utilisées de même par la ville de Hotin jusqu'à 1918. On ne peut pas trouver une ascendance turque pour ces armoiries, comme considèrent certains historiens roumains. Les armes illustrent la victoire de la croix chrétienne, remportée par les sabres russes, sur le croissant islamique. Les trois tougs symbolisent le fait que sous les turcs la forteresse de Hotin était commandée par un pacha à trois tougs ou bien représente le symbole assez connu de l'armée ottomane.

Les armoiries de 1826 ont été reprises par les autorités roumaines pour le district (*județ*) de Hotin en 1928 et par les autorités ukrainiennes pour la ville de Hotin en 1996. Les armes de la ville roumaine de Hotin établies en 1930, les armes du district (*raion*) ukrainien de Hotin établies en 2003 et les armes du district (*județ*) moldave de Edineț établies en 2000 ont conservé la mémoire de la forteresse de Hotin.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Le sceau de la ville de Hotin comprenant les armes municipales. Empreinte sur un acte des années 30 du XVIIe siècle.

Fig. 2. Croix de Golgotha sur le mur occidental de la forteresse d'Izborsk.

Fig. 3. Les armes du district (*ținut*) de Hotin établies le 2 avril 1826 et utilisées de même par la ville de Hotin jusqu'en 1918.

Fig. 4. Le tamga des Turcs Kayı sur le droit d'une monnaie ottomane en cuivre de l'époque de Murad II (d'après C. Ölçer).

Fig. 5. Les armes du district (*județ*) de Hotin établies le 1 août 1928.

Fig. 6. Les armes de la ville de Hotin établies le 11 août 1930.

Fig. 7-8. Les armes et le drapeau de la ville de Hotin établis le 21 mars 1996.

Fig. 9-10. Les armes et le drapeau du district (*raion*) de Hotin établis le 5 mai 2003.

Fig. 11. Les armes du district (*județ*) de Edineț établies le 12 juin 2000.

Fig. 12. Le drapeau du district (*județ*) de Edineț établi le 19 février 2001.

După elaborarea în 1999 a stemei și drapelului satului Lăpușna, prima localitate rurală din Republica Moldova dotată cu simboluri heraldice², heraldica sătească basarabeană nu s-a extins prea mult. Doar două sate – Varnița și Zaim au încheiat procesul creării și adoptării stemelor și drapelelor locale.

I. Stema și drapelul satului Varnița

Simbolurile satului Varnița, comuna Varnița, județul Chișinău (în prezent raionul Anenii Noi), au fost elaborate de subsemnatul și pictorul Sergius Ciocanu și aprobate de Consiliul comunal Varnița la 4 decembrie 2001, iar de Comisia Națională de Heraldică la 5 decembrie 2001³. Inițiativa elaborării lor a aparținut cercetătorului Dinu Poștarencu, originar din sat, primarului Tudor Serbov și inginerului cadastral Nicolae Urâta.

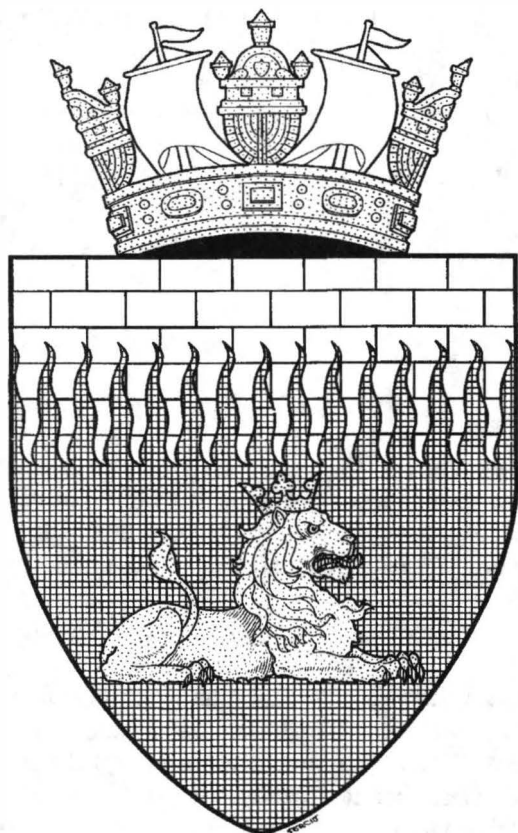
Stema satului reprezintă: *în câmp negru, un leu culcat și conturnat, de aur, limbat și unghiat roșu, încoronat cu o coroană regală, de același metal. Capul scutului în flăcări, alb, zidit roșu. Scutul timbrat cu o coroană navală de aur cu velele albe* (fig. 1).

Drapelul satului Varnița reprezintă *o pânză pătrată, tăiată în flăcări, alb și roșu* (fig. 2).

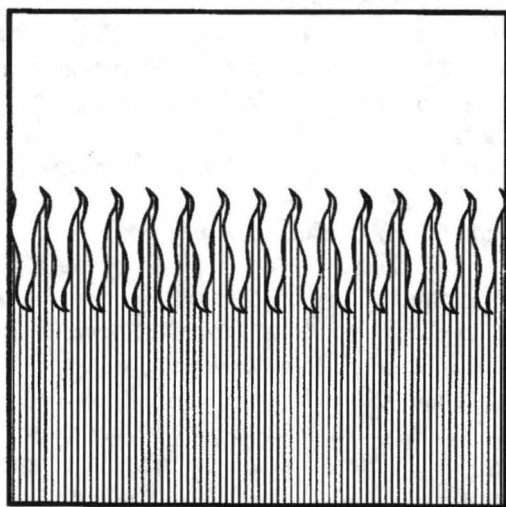
Explicația simbolurilor este următoarea:

Existența și dăinuirea satului Varnița a fost determinată de poziția sa geografică. Așezată pe malul Nistrului, la poalele cetății Tighina, localitatea a avut o importanță strategică întotdeauna. Nistrul și nevoile cetății au influențat viața oamenilor locului și implicit le-au conferit o imagine individuală care să poată fi marcată în noile simboluri sătești.

Principală emblemă a stemei, care vine să invoce un fapt extraordinar pentru un simplu sat – fapt determinat de vecinătatea cu cetatea și aflarea în ascultarea raialei Bender –, este *leul de aur în câmp negru, culcat, conturnat și încoronat*. Această compoziție îl simbolizează pe regele Suediei Carol al XII-lea, care după bătălia de la Poltava (27 iunie/8 iulie 1709), învins de țarul Rusiei, Petru I, s-a retras în raiaua Benderului, trecând Nistrul pe 31 iulie 1709. După o

1

2

Fig. 1. Stema satului Varnița, 2001.

Fig. 2. Drapelul satului Varnița, 2001.

ședere de doi ani la poalele cetății și în urma inundării taberei de apele revărsate ale fluviului, după 25 iulie 1711 Carol al XII-lea își mută tabăra pe Nistru mai sus, la Varnița, unde rămâne până în februarie 1713⁴. Această aflare a regelui suedez în Moldova a fost și rămâne un prilej de atracție pentru istorici și turiști, astfel satul Varnița devenind cunoscut departe de hotarele țării.

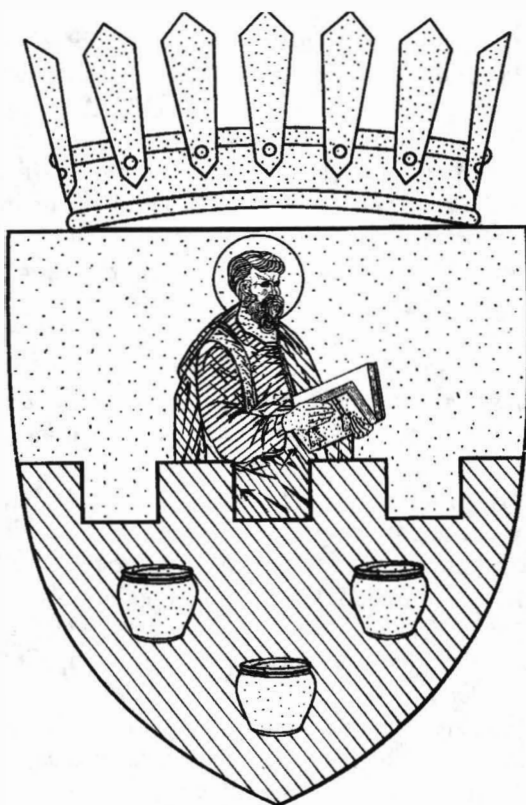
La 2 aprilie 1826, printr-un decret imperial de acordare a stemelor Regiunii Basarabia și ținuturilor ei, se aprobă următorul blazon pentru stema ținutului Bender: *Scut tăiat; sus, în câmp de aur, acvila bicefală neagră a imperiului rus, împodobită cu o coroană imperială de aur; ținând în ambele gheare fulgere cu focul îndreptat în jos și purtând pe piept un ecuson cu stema Moscovei; în câmp roșu Sfântul Mare Mucenic Gheorghe Purtătorul de biruință, călare pe un cal alb și lovind cu sulita un balaur; jos, în câmp negru, un leu culcat, reprezentat „în amintirea situației dificile în acest ținut a regelui suedez Carol al XII-lea după bătălia de la Poltava”*⁵.

Carol al XII-lea era din familia Pfalz-Zweibrücken a Casei de Wittelsbach din Bavaria. Stema sa personală ca rege al Suediei, cunoscută din surse suficiente și care este reprezentată și pe o diplomă acordată la 1699 țarului Petru I, era un leu încoronat rampant de aur în câmp negru⁶.

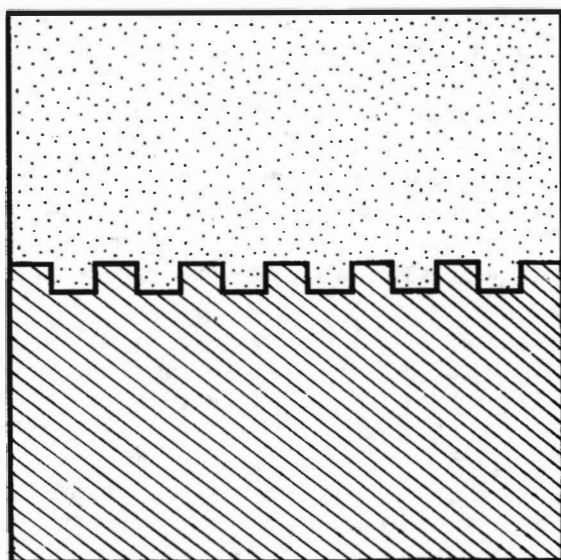
Leul cu referire la Carol al XII-lea a fost păstrat și în stemele interbelice ale Tighinei, atât în cea județeană, cât și în cea municipală. Stema județului Tighina, aprobată prin Decretul regal din 1 august 1928, era: *„Scut roșu, cu un leu de aur, șezând spre dreapta, privind în față și ținând laba anterioară dreaptă ridicată în sus”*⁷. Stema orașului Tighina, aprobată prin Decretul regal din 3 august 1931, era: *„Pe scut roșu, o cetate crenelată, de argint, cu trei turnuri, cel din mijloc mai înalt; poarta și ferestrele închise. În față un leu de aur culcat spre dreapta; totul pe o terasă verde. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Reprezintă vechea cetate a Tighinei, celebră prin rezistența ei contra păgânilor”*⁸.

În stema actuală a satului Varnița am păstrat atât smaltul de aur al leului, cât și câmpul negru din stema regală a lui Carol al XII-lea și din stema rusească a ținutului Bender, pentru o mai bună aluzie la regele suedez. Leul culcat, dar pândind atent și vigilent, a fost, însă, conturnat, pentru a marca geografic poziția spre răsărit, adică spre Rusia, căci pe tot timpul șederii lui Carol al XII-lea în Moldova acesta nu a încetat să încerce să convingă Imperiul Otoman să atace din nou Rusia.

Cel de-al doilea element de individualizare heraldică a satului Varnița îl reprezintă *capul scutului*. Prin procedeul „armelor grăitoare” acesta semnifică denumirea localității, menționată documentar pentru prima oară, în aceeași formă, la 15 ianuarie 1560⁹. *Linia de separare* a câmpului capului scutului de câmpul de bază, numită „în flăcări”, simbolizează focul care transformă bogățiile pământului (negrul semnificând în heraldică în primul rând pământul) în var (albul capului scutului, albul fiind în această stemă un smalt excepțional, căci în mod uzual ar fi trebuit să fie argint). Astfel, culoarea albă, ca varul, ne sugerează cuvântul-etimon al denumirii localității „varniță” – substantiv comun în limba română, însemnând locul (sau construcția) special amenajat pentru stingerea varului și cuptorul pentru ars piatra de var¹⁰.

3

4

Fig. 3. Stema satului Zaim, 2002.

Fig. 4. Drapelul satului Zaim, 2002.

În afară de producerea varului, Varnița era importantă și prin extragerea pietrei. Tocmai această piatră a fost folosită la zidurile cetății Tighina, ca de altfel și varul. Pentru a marca extragerea pietrei la Varnița am „zidit” capul scutului, marcând cu roșu rosturile.

În mod normal, scutul stemelor sătești este timbrat cu un anumit tip de coroană sătească, acceptată în heraldica Republicii Moldova¹¹. În stema satului Varnița aceasta a fost înlocuită intenționat cu o *coroană navală* care în heraldică individualizează localitățile portuare¹². Această formulă excepțională a fost aleasă nu doar pentru a marca așezarea localității pe malul Nistrului și importanța economică a apelor minerale de aici, ci mai ales pentru a arăta existența la Varnița a unui port fluvial de importanță națională. Portul fluvial s-a construit aici în anii 1871-1872¹³ și a supraviețuit, în special ca debarcader al orașului Tighina, până în zilele noastre.

Drapelul satului a fost elaborat în baza stemei. El a păstrat doar simbolistica ce se referă la individualizarea primară, veșnică și neschimbătoare, a comunității locuitorilor satului: focul care dă naștere varului. Menționăm că în vexilologie culoarea albă este și cea a apei. Celelalte simboluri reflectate în stemă s-au suprapus ulterior.

II. Stema și drapelul satului Zaim

Simbolurile satului Zaim, comuna Zaim, județul Tighina (în prezent raionul Căușeni), localitate situată pe malul stâng al râului Botna, au fost elaborate de subsemnatul și de pictorul Iurie Caminschi și aprobate de Consiliul comunal Zaim la 8 februarie 2002, iar de Comisia Națională de Heraldică la 2 aprilie 2002¹⁴. Inițiativa elaborării lor a aparținut profesorului Ion Găină, directorul Casei-muzeu „Alexei Mateevici” din localitate, și primarului Mihai Vieru.

Stema reprezintă: *Scut tăiat crenelat; sus, în câmp de aur, chipul Sfântului Apostol Matei, în semiprofil spre senestra și ieșind din linia de divizare, purtând hiton violet și himation verde și citind din Evanghelie; jos, în câmp verde, trei oale de aur. Scutul timbrat de o coroană sătească de aur* (fig. 3).

Drapelul satului Zaim reprezintă *o pânză pătrată, tăiată crenelat, galben și verde* (fig. 4).

Explicația simbolurilor este următoarea:

Divizarea crenelată a scutului sugerează aflarea satului Zaim la Valul lui Traian, pe partea lui sudică.

Câmpul inferior, de culoare verde, marchează faptul că localitatea a aparținut unui zaim, moșier turc deținător al unui domeniu cu venitul anual între 20 000 și 100 000 aspri, domeniu care se numea zeamet¹⁵. Tradiția nu a păstrat prenumele concret al zaimului de la care se trage numele actual al satului.

Cele trei oale de aur din câmpul de jos sunt arme grăitoare, amintind vechiul nume al localității. Denumirea Oale, atestată într-un document din 22 martie 1535¹⁶, s-a păstrat până în zilele noastre în două hidronime din teritoriul Zaimului: râpa La Oale și cișmeaua La Oale.

În câmpul superior, de aur – smalt ce simbolizează inteligența, prestigiul, virtutea, grandoarea, lumina divină –, din linia de divizare a scutului răsare *chipul*

Sfântului Apostol Matei, care în această stemă exprimă faptul că la Zaim între anii 1893 și 1907 a locuit poetul Alexei Mateevici (16/ 28 martie 1888, satul Căinari, jud. Bender – 13 august 1917, Chișinău), autorul imnului „Limba noastră”. La 26 martie 1988 la Zaim și-a deschis ușile Casa-muzeu „Alexei Mateevici”, satul devenind de atunci un centru spiritual și de pelerinaj al Basarabiei. Numele Mateevici însemnând „fiul lui Matei”, chipul Apostolului Matei, în calitate de arme grăitoare, are funcția de blazon retroactiv ipotetic al familiei Mateevici. Asocierea cu sfântul este accentuată și de calificativul „Apostolul Limbii Române”, cu care a fost înzestrat preotul-poet de oameni de litere basarabeni.

Coroana satească de aur care timbrează scutul stemei marchează statutul de sat-reședință de comună. În această stemă a fost introdus în practică pentru prima dată în Republica Moldova acest tip de coroană teritorială.

Drapelul sâtesc a fost elaborat în baza stemei și repetă divizarea și smalturile câmpului ei.

NOTE

¹ Comunicare prezentată la simpozionul „Heraldica moldovenească. Noi cercetări și contribuții”, Chișinău, 22 mai 2003.

² S. Andrieș-Tabac, *Stema și drapelul satului Lăpușna*, în Simpozion Chișinău 2000, p. 237-243.

³ Arhiva curentă a Comisiei Naționale de Heraldică.

⁴ Bibliografia mondială referitoare la Carol al XII-lea și șederea lui la Bender și Varnița este numeroasă. Recomandăm câteva titluri mai noi și mai accesibile cititorului moldovean: D. Poștarencu, *Carol al XII-lea la Varnița*, Revista de istorie a Moldovei, 1991, 3, p. 68-72 ; idem, *Istoria satului Varnița*, Chișinău, 1992; V.B. Bukarskij, *Plan lagera Karla XII iz fondov Nacional'nogo Muzeja Istorii Moldovy*, Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, 1, 1992, p. 183-188; J. Engstrom, *The Caroline Army*, *ibidem*, 2, 1995, p. 79-92; N. Răileanu, *Carol al XII-lea după Bătălia de la Poltava. Calea spre Bender (Tighina)*, Tyragetia, 8, 1999, p. 93-98; V. Ciobanu, *Carol al XII-lea și românii*, Iași, 1999.

⁵ *Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii*, Sobranie 2, I, nr. 232, p. 332-334; S. Andrieș-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, 1998, p. 41-42.

⁶ N.A. Soboleva et alii, *Gerby gorodov Rossii: Al'bom-spravočnik*, Moscova, 1998, p. 115 (originalul acestei diplome se păstrează la Arhiva de stat de acte vechi a Rusiei, F. 96, inv. 3, d. 64). Vezi diferite steme de familie la O. Neubecker, W. Rentzmann, *10 000 Wappen und embleme von Staaten und Städten: nach Bildmotiven angeordnet mit alphabetischem Register*, München-Battemberg, 1989, pl. 151, 156, 160 ș.a.

⁷ Monitorul oficial, 1928, nr. 222, 6 octombrie; S. Andrieș-Tabac, *Heraldica* ..., p. 107-108.

⁸ Monitorul oficial, 1931, nr. 182, 2 august; S. Andrieș-Tabac, *Heraldica*..., p. 110.

⁹ *Catalogul documentelor turcești*, II, București, 1965, p. 25.

¹⁰ A. Eremia, *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970, p. 122 ; D. Poștarencu, *Istoria satului Varnița*, Chișinău, 1992, p. 4; *Dicționar explicativ al limbii române*, ed. II, București, 1996, p. 1148.

¹¹ S. Andrieș-Tabac, *Decorurile exterioare ale scutului în sistemul de steme teritoriale din Republica Moldova*, Herb. Revista Română de Heraldică, 1, 1999, 1-2, p. 109-120.

¹² Idem, *Coroana navală și problemele heraldicii românești actuale*, Arhiva Genealogică, 4 (9), 1997, 3-4, p. 337-347.

¹³ D. Poștarencu, *Istoria*..., p. 41-43.

¹⁴ Arhiva curentă a Comisiei Naționale de Heraldică.

¹⁵ *Mebde-i kanun-i yeniçeri ocağı tarihi (Istoriya proishozhdenija zakonov janyčarkogo korpusa)*, Moscova, 1987, p. 218, nota 87; I. Dron, *Studii și cercetări*, Chișinău, 2001, p. 245-246.

¹⁶ DIR, XVI, A, I, București, 1953, nr. 344, p. 380-381.

LES ARMES ET LES DRAPEAUX DES VILLAGES DE VARNIȚA ET ZAIM

RÉSUMÉ

Les symboles héraldiques du village de Varnița, élaborés par l'auteur de cet article et dessinés par l'architecte Sergius Ciocanu, ont été approuvés par le Conseil communal le 4 décembre et par la Commission Nationale d'Héraldique le 5 décembre 2001.

Les armoiries de Varnița sont: *De sable, à un lion couché contourné, d'or, lampassé et armé de gueules, couronné d'une couronne royale, de même métal, au chef flammé, blanc, maçonné de gueules. L'écu sommé d'une couronne navale, d'or, à voiles blanches.*

Le drapeau représente *une toile carrée, coupée flammée, blanche et rouge.*

Les symboles illustrent le nom du village (Varnița = „fosse à chaux”), le séjour de Charles XII, roi de Suède, là-bas, en 1711-1713, l'extraction de pierre pour la forteresse de Tighina-Bender et le débarcadère de Varnița.

Les symboles héraldiques du village de Zaim, élaborés aussi par l'auteur de cet article et dessinés par le peintre Iurie Caminschi, ont été approuvés par le Conseil communal le 8 février et par la Commission Nationale d'Héraldique le 2 avril 2002.

Les armoiries de Zaim sont: *Coupé crénelé; au 1: d'or; à l'image de Saint Apôtre Mathieu, de demi-profil vers le senestre et issant de la ligne de division de l'écu, à chiton violet et himation de sinople, en lisant un Évangile ouvert; au 2: de sinople, à trois pots d'or. L'écu sommé d'une couronne de village d'or.*

Le drapeau représente *une toile carrée, coupée crénelé, jaune et verte.*

Les symboles illustrent l'ancien nom du village (Oale = „pots”) et le nom actuel (Zaim = „propriétaire foncier ottoman à un fief de 20 000 - 100 000 aspres par an”), la résidence ici, en 1893-1907, du poète national Alexis Mateevici (1888-1917), auteur de l'hymne national de la République de Moldavie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Les armes du village de Varnița, 2001.

Fig. 2. Le drapeau du village de Varnița, 2001.

Fig. 3. Les armes du village de Zaim, 2002.

Fig. 4. Le drapeau du village de Zaim, 2002.

ELENA PLOȘNIȚĂ

Fenomenul colectării și păstrării pieselor de patrimoniu pentru posteritate este cunoscut în teritoriul dintre Prut și Nistru din timpuri străvechi. Dar acțiunile de colectare a antichităților și structurarea lor în colecții au devenit frecvente în Basarabia numai în sec. XIX. După 1812 sunt înregistrate mai multe colecții particulare. Istoria a păstrat pentru noi numele primilor colecționari basarabeni, cum ar fi A. Sturdza, D. Gobdellass, A. Rupert, C. Botezatu, A. Gofman. Colecțiile lor erau mici, dar interesante și valoroase. Proprietarii erau reprezentanți ai vârfurilor înalte ale societății basarabene. Primele colecții din Basarabia aveau un caracter universal – cuprindeau o mare varietate de obiecte, iar deținătorii le completau, de cele mai multe ori, cu piese aduse din străinătate. Unele din piese erau determinate, altele rămăneau neprecizate. Unii colecționari întocmeau registre ale obiectelor adunate și se făceau primele încercări de a le sistematiza. Aceste încercări erau doar o preistorie a operei de colecționare din Basarabia. Adevărata istorie va începe numai în a doua jumătate a sec. XIX. Odată cu febra arheologică care a început pe malurile Pontului antic și care a captivat atât mințile specialiștilor și amatorilor de antichități cât și ale aventurierilor, a crescut și interesul pentru colectarea și cercetarea monedelor.

În a doua jumătate a sec. XIX sunt înregistrate în Basarabia colecții private în care moneda ocupa un loc important, și chiar colecții de numismatică (monede și medalii) în care dominau moneda greacă și cea romană. La începutul sec. XX un loc anume în preferințele colecționarilor îl va ocupa moneda otomană și cea rusă veche. Cele mai apreciate colecții de numismatică în epocă au fost ale lui M. Guterman, V. Ignatovici, I. Suruceanu, I. Baranțev (Chișinău), A. Orehov (Florești), St. Krâjanovski (Soroca), M. Gutnik (Akkerman) și M. Lozinski (Mărculești).

Înainte de a trece la o prezentare succintă a unora dintre colecțiile menționate mai sus, considerăm necesar să subliniem că, după încorporarea teritoriului dintre Prut și Nistru în Imperiul Rus, în acest spațiu a continuat încă mult timp să circule moneda moldovenească, olandeză, austriacă, venețiană. În anul 1828 a fost oficial introdusă moneda rusă¹. Moneda otomană a avut o viață lungă în Basarabia, circulând până în anii 50 ai sec. XIX. Mai menționăm că, în

anul 1847, la Chișinău este organizată prima instituție de stat (o comisie specială) care avea drept scop determinarea titlului diverselor piese (inclusiv monede) din metale prețioase², iar în anul 1900 este deschisă prima casă de amanet, unde puteau fi depuse și monede.

Dintre cei mai cunoscuți colecționari de piese numismatice, numele lui M. Guterman din Chișinău nu poate fi omis. Despre caracterul colecției sale și despre modul de creare și completare nu putem spune prea multe. Materialul de care dispunem ne permite să afirmăm că el avea o colecție de 1500 de monede și medalii din toate țările și timpurile³, dar predomina moneda romană și rusă veche. Cumpăra orice monedă veche cu condiția ca ea să fie într-o stare de conservare bună. Era cunoscut în lumea colecționarilor din Odesa, Sankt-Petersburg, Kazan și Moscova. L-a vizitat de nenumărate ori la Sankt-Petersburg pe I.B. Iversen, custodele Ermitajului, care deținea în proprietate privată o colecție de 13000 de monede vechi.

Colecțiile de monede ale lui V. Ignatovici și I. Suruceanu au fost și continuă să fie subiect de cercetare pentru arheologi și istorici. La cele afirmate de cercetători cu privire la istoricul și starea colecției lui I. Suruceanu, care cuprindea și numismatică, "8000 de monede vechi din aramă, argint și aur"⁴, putem adăuga că, după moartea colecționarului, oameni de cultură, diverse societăți și comisii științifice au solicitat și au întreprins încercări disperate ca întreaga colecție de antichități, inclusiv cea de monede, să rămână în Basarabia. Astăzi cunoaștem că o bună parte din patrimoniul adunat cu grijă de I. Suruceanu a ajuns în muzee și colecții private din Herson, Odesa și Sankt-Petersburg. Cât privește numismatica, posedăm informația că 500 de monede au fost achiziționate de Elterman din Sankt-Petersburg, cunoscut numismat și colecționar, iar alte 1000 de monede au ajuns în colecția lui Iosif Baranțev din Chișinău. Acesta a făcut studii agronomice, a lucrat mulți ani la moșia familiei Sicard și l-a cunoscut pe I. Suruceanu. Era un mare amator de numismatică și deși nu avea studii speciale, de istorie sau artă, întreținea o corespondență largă cu colecționarii din diverse orașe ale Rusiei, cumpăra și schimba monede, preferând moneda rusă veche. Numele și adresa lui le găsim în diverse buletine numismatice, ghiduri de adrese ale colecționarilor ruși, editate în Rusia începând cu anii 60 ai sec. XIX. Cât privește pe V. Ignatovici, colecția lui de monede cuprindea "aproape 1600 de unități, diverse, monede rusești, în mod deosebit, polușca, din atelierul de la Moscova, denga – monede de argint din Novgorod, denari ungurești din sec. XV, ducați venețieni de aur, monede moldovenești – para din 1806"⁵. Posedând o asemenea colecție a încercat să deschidă un muzeu, dar nu a reușit.

Merită să fie menționată și colecția de monede a lui St. Krâjanovski din Soroca. Aceasta cedează ca valoare și dimensiuni celor menționate mai sus, dar în apariția ei putem urmări un nou aspect în procesul de colecționare din ținut, și anume democratizarea și dezvoltarea fenomenului. Spre sfârșitul sec. XIX orașul Chișinău încetează de a mai fi unica localitate din Basarabia unde existau colecții private, amatori și colecționari de piese de numismatică. Acum, colecții și colecționari de monede și medalii apar și în provincie, în județele Basarabiei, iar printre colecționari întâlnim reprezentanți ai diferitelor categorii sociale: ingineri, agronomi, militari, negustori, profesori ș.a. St. Krâjanovski avea

legături strânse cu unii membri ai Societății de Numismatică din Moscova. În anul 1908 a prezentat la una din ședințele Societății o comunicare despre monedele de tip Sadagura (din anii 1771-1774), subliniind în mod special motivele baterii acestora de către ruși și rolul lor în economia rusă și a spațiului dintre Prut și Nistru. St. Krâjanovski a fost inițiatorul creării unui cerc de numismatică în Basarabia. Ideea a fost lansată în anul 1914. În Rusia, în diverse centre guberniale, existau cercuri și societăți de numismatică. În 1885 este organizat cercul numismaților din Moscova, iar mai târziu, la 17 martie 1888, acesta este transformat în Societatea de Numismatică din Moscova, care avea un caracter științific, elabora și edita studii de numismatică. O altă societate, Societatea de Numismatică din Rusia, a fost întemeiată în 1914 la Petrograd. Scopul ei era de a contribui la unirea tuturor celor interesați de colectarea monedelor rusești. La începutul aceluiași an, la Chișinău este organizat cercul numismaților din Basarabia. Nu deținem informații cu privire la rolul și activitatea acestui cerc. Știm doar că la ședința de constituire a cercului au fost prezenți 23 de numismați, amatori și colecționari de monede⁶. Documentele de arhivă au înregistrat doar crearea acestui cerc și nu mai mult. Alte documente cu privire la activitate lipsesc. Lipsa lor este explicabilă și îndrăznesc să afirm că odată cu începerea primului război mondial, cercul numismaților abia creat și-a încetat activitatea.

Am menționat anterior că în epoca modernă societatea rusă, inclusiv cea basarabeană, a fost cuprinsă de febra colectării monedelor vechi. În legătură cu creșterea interesului oamenilor de știință și a societății civile față de colectarea și cercetarea monedelor, în diverse orașe ale Rusiei sunt scoase de sub tipar ghiduri, cataloage, literatură de referință pentru colecționarii de monede. Cărțile stimulau organizarea cercurilor și societăților de numismatică și aveau o importanță practică deosebită, erau utile celor pasionați de numismatică. Orice carte de acest gen era un bun îndrumător pentru colecționari. Majoritatea lucrărilor publicate prezentau moneda rusă, care în lumea științifică a Rusiei era mai bine studiată. Existau și multe reviste de anticariat. În Basarabia au cunoscut o largă circulație *Numizmatičeskij Listok* (Moscova) și *Antikvarnyj Numizmatičeskij Listok* (Kazan). Erau editate și ghiduri ale magazinelor de anticariat, cataloage ale colecțiilor și colecționarilor de monede. Ele conțineau informații importante, descrieri sumare ale monedelor și în mod obligatoriu gradul lor de raritate. Gradul de raritate oferea colecționarilor posibilitatea de orientare în aprecierea valorii relative a monedei. În multe reviste și buletine de numismatică erau introduse adresele tuturor magazinelor de anticariat, inclusiv de numismatică, ale vânzătorilor de monede rare, ale colecționarilor care căutau să cumpere și care vindeau monede pentru colecțiile private sau pentru muzeele publice. Astfel, numai în 1905 în Basarabia au fost înregistrați 40 de colecționari și amatori, vânzători de monede⁷.

Spre sfârșitul sec. XIX, în lumea numismaților din Basarabia apare și se dezvoltă tendința de „emancipare” a colecțiilor particulare. Mai explicit, ele sunt prezentate publicului larg, fie în cadrul unor expoziții care devin un atribut permanent al congreselor de arheologie, fie prin organizarea unor muzee private

deschise pentru public, cum a fost cel al lui I. Suruceanu, sau cu ocazia diverselor manifestări de ordin cultural.

Colecțiile numismaților erau mereu completate cu noi piese. Un izvor important de completare și îmbogățire erau diversele licitații, expozițiile cu vânzare, organizate în capitala Rusiei începând cu anul 1908, magazinele de anticariat. În Basarabia au funcționat două astfel de magazine – *Starinye monety* la Akkerman și *Medalii i monety* la Chișinău. Sunt cunoscute și numele proprietarilor: M. Gutnik, respectiv A. Gofman. Erau nu numai comercianți, ci și buni cunoscători și iubitori de numismatică.

În concluzie, moneda ca piesă de anticariat a ocupat un loc important în colecțiile particulare basarabene. Existau colecții care cuprindeau numai monede, bogate numeric și cu o valoare deosebită. Numărul mare de colecționari, amatori, vânzători de monede ne permite să afirmăm că în Basarabia epocii moderne a fost înregistrat un adevărat salt în colectarea și păstrarea monedelor vechi. În ciuda acestui fapt, puțini colecționari au reușit să întemeieze muzee și toate aceste colecții au cunoscut o soartă tragică în anii 1917-1918 – au fost risipite sau scoase din Basarabia.

NOTE

¹ *Jubileinyj sbornik Kișinjova*, Chișinău, 1914, p. 84.

² ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5027, f. 12.

³ N.V. Belozerski, *Spravočnaja kniga dlja kollekcionerov starinyh monet*, Sankt-Petersburg, 1900, p. 27.

⁴ ANRM, F. 325, inv. 1, d. 150, f. 4.

⁵ N.V. Belozerski, *Spravočnaja kniga kollekcionerov starinyh monet*, Sankt-Petersburg, 1898, p. 16.

⁶ AMIR, F. 472, inv. 45/23, d. 16, f. 17.

⁷ L.F. Șumilov, *Redkie monety Rossii (s adresami sobiratelej i trgovcev)*, Kazan, 1905, p. 19.

AMATEURS ET COLLECTIONNEURS DE MONNAIES EN BESSARABIE (1812-1918)

RÉSUMÉ

On présente des informations concernant les collections numismatiques privées en Bessarabie avant la première guerre mondiale. Les collectionneurs essayèrent de s'organiser, en fondant au début de 1914, à Chișinău, le Cercle des Numismates de la Bessarabie, dont l'activité fut suspendue pendant la guerre et ne sera jamais reprise. Les événements dramatiques de 1917 et 1918 ont provoqué la dispersion des anciennes collections numismatiques privées de la Bessarabie.

O DISTINCȚIE BISERICESCĂ ȘI SIGILIILE EPISCOPIEI CETĂȚII ALBE – ISMAIL

VALERIAN CIOFU
și ALEXANDRA N. DIMULESCU

Inexistența unei steme a Episcopiei Cetății Albe – Ismail din sudul Basarabiei în perioada interbelică a fost constatată și de remarcabilul heraldist Silviu Andrieș-Tabac, dar concluziile se cer încă întărite¹. După cercetările și reflexiile mele, problema este legată de diversitatea etnică și confesională a locuitorilor de aici. Amestecarea populației creștine ortodoxe în Basarabia de sud, prin colonizări masive în sec. XVIII-XIX, a constituit o direcție subsidiară a politicii Imperiului Rus în așa-numita problemă orientală, vizând întâi stăpânirea sigură a gurilor Dunării². În voluminoasa colecție de documente privind colonizarea Basarabiei, se raporta în 1816 că în anii 1811-1813 erau aduse în stânga Dunării, din zona Rusciuc, 25000 de familii de bulgari, cărora li se plăteau câte 1000 de ruble pe an³. Înainte de a organiza această imigrare, armata țaristă, care ocupase Basarabia încă înainte de a o anexa prin tratatul ruso-turc din 1812, a expulzat definitiv tătarii musulmani din Bugeac, în anii 1806-1807⁴, dirijându-i înspre arealul originar al Hoardei de Aur. Făcând loc bulgarilor și altora, satele au fost golite, moștenind doar toponimii tătărești (ca Taraclia, Copceac, Tașbunar etc.). Asemenea mișcări de populații creau conflicte și dificultăți de integrare socială, economică și în timpul Domnitorului Unirii, A.I. Cuza, în anii 1859-1861⁵. Este de presupus că ele nu se vor fi atenuat după Marea Unire din 1918. Constituția din 1923 era complet democrat-liberală, dar organizarea teritorială spirituală într-o episcopie, cu stema și cu heraldica unice, nu putea surmonța amintirile din tradițiile, educația și nivelul de cultură și de civism ale ortodocșilor, dintre care unii credeau în Patriarhul Moscovei, alții în cel de la Ohrida sau Constantinopol, alții în cel de la București și alții în Catolicosul Armenilor de la Erevan. Fiecare rit și etnie își avea istoria sa locală⁶. În plus, în cele trei județe ale Episcopiei, ponderea sectanților era mare, iar neștiutorii de carte, în etate de peste 7 ani, reprezentau 45,54 respectiv 66%, conform recensământului din 1930. Îmi place Platon dar mai mult adevărul!

În legătură cu situația stemelor și sigiliilor episcopale în anii 1930-1940, prezentăm în cele ce urmează o distincție bisericească și un rang onorific cu actele respective sigilate, primite de un vrednic preot ortodox român din partea

ROMÂNIA

CONSILIUL EPARHIAL

AL

EPISCOPIEI CETĂȚII ALBE-ISMAIL

Nr. 2253

1926 luna Aprilie ziua 20

Reședința: Orașul Ismail.

C. preot Andrei Porcescu
parohul bis. din com. Tășbunari
cerc. I. Jud. Suceava

In baza rezoluției P.S. Episcop JUSTINIAN.

dată pe referatul Consiliului nostru Eparhial,
înreg. la No. 1969/931, Vă trimitem, alăturat, gra-
mata de gratificare cu rangul onorific de
„crucea aurită” No. 2253/931, care
Vi s'a acordat în ședința Consiliului nostru
Eparhial din 7 Aprilie 1931.-

/ 1 anexă.- /

V.L. Ciofu
SECRETAR EPARHIAL

[Signature]

2726—Tip. Ep.—C. R.

Fig. 1. Scrisoarea nr. 2253 din 20 aprilie 1931 a Consiliului Eparhial al Episcopiei Cetății Albe – Ismail, privind acordarea rangului onorific *Crucea aurită* preotului Andrei Porcescu. Colecția V.L. Ciofu.

Episcopiei Cetății Albe – Ismail, preot care a slujit printre credincioșii multi-etnici, urmași ai situațiilor extraordinare rezumate mai sus.

Titularul actelor este preotul Andrei Porcescu, născut la 17 octombrie 1887 în comuna Cucuruzeni, jud. Orhei. A studiat la Seminarul Teologic din Chișinău și a fost hirotonisit preot la 15 iulie 1912 pe seama bisericii din comuna Forosna, jud. Hotin. Este transferat la cerere în parohia Furmanca, jud. Ismail, în anul 1919. În 1924, este transferat, conform rezoluției P.S. Episcop Nectarie, la parohia Tașbunar, jud. Ismail. Este apoi transferat, la cerere, la parohia Taraclia, jud. Cahul, în 1932. La 15 noiembrie 1942 este confirmat protopop al Cercului 4 Taraclia, jud. Cahul. La 23 august 1944 se refugiază și este numit în parohia Malcoci, jud. Tulcea⁷.

La 30 aprilie 1931, Consiliul Eparhial al Episcopiei Cetății Albe – Ismail îi trimite diploma de gratificare cu rangul onorific Crucea Aurită (fig. 1)⁸.

În martie 1935, comandantul Cercului 3 Teritorial Cahul, General Ștefan Ganea, citează prin ordin de zi pe Pr. Andrei Porcescu din Taraclia, pentru lăudabila colaborare între Armată, Școală, Biserică, Pretură, Primărie și, desigur, pentru spiritul de înțelegere interetnic în pregătirea premilitară a tineretului⁹.

La 13 ianuarie 1940, Episcopul Cetății Albe – Ismail conferă P.C. Protoiereului Andrei Porcescu, prin gramă (diplomă), rangul onorific de Iconom-Stavrofor (fig. 2)¹⁰.

În perspectiva pensionării la vârsta de 70 de ani, acesta înaintează un memoriu către Mitropolia Ungro-Vlahiei din București, prin care solicita a i se menține rangul onorific de Iconom-Stavrofor, cu dreptul de a purta distincția din 1931 și de a profesa în continuare ca preot salariat. Sinodul mitropolitan a aprobat memoriul și Episcopia Dunării de Jos îi comunica acest fapt sub semnătura Episcopului Chesarie¹¹.

Preotul Ic.St. Andrei Porcescu, care vorbea limbile română, rusă și bulgară, s-a îngrijit de familia și gospodăria (sesia) sa, a purtat în școli pe cei doi copii, s-a implicat în viața socială a parohiilor sale. Și-a format o colecție numismatică cu monede ce au circulat în Basarabia (în sec. XVIII-XX), a păstrat în casă icoane vechi, câteva din sec. XVII-XVIII, altele de la începutul sec. XX, din argint aurit, opere de artă ale iconarilor ruși celebri.

În 1969 a suferit o pareză a mâinii drepte și s-a pensionat definitiv. Ultimii ani i-a trăit la Babadag, unde a decedat în 1973, la vârsta de 85 de ani.

Distincția Crucea aurită (fig. 3) are forma unei cruci cu brațele de 85 x 120 mm, lățimea brațelor de 20 mm și grosimea de 3 mm. Pe avers este înfățișat (aplicat) Hristos răstignit cu inscripția INRI pe o eșarfă deasupra capului. La capetele crucii, câte o piatră semiprețioasă roșie, în montură. De brațul de jos atârnă o piatră albastră, lunguiață, în montură proprie. Partea superioară este timbrată cu o coroană ornată cu pietre semiprețioase. De un inel este legat lăntșorul din piese ovale articulate cu inele, având lungimea totală de 125 cm.

Reversul are pe tot conturul o liniatură ce încheie următorul verset biblic (în adâncimea metalului):

ROMÂNIA

EPISCOPIA CETĂȚII-ALBE-ISMAIL

GRAMATA

Din mila lui Dumnezeu, smeritul Episcop al Cetății-Albe-Ismail

Pe temeiul referatului Consiliului Eparhial, cercetând râvna și dragostea cu care P. Protodiaru

Andrei Porcescu, din parohia Paracelis, cercul III, județul

Călărași își împlinește misiunea sa pastorală creștină, și dorind să împlinim cu dreptate învățătura sf.

Apostol Pavel, dată ucenicului său Timofei, ca „Preoții cari își îndeplinesc bine dregătoris, de îndoită cinstă să se învrednicească, mai ales cei ce se ostenesec în cuvânt și în învățătură”, l-am cinstit cu rangul onorific de Iconom Stavrofor.

Ca o mărturie a cinstirii ce i-am făcut, i se înmânează această gramată scrisă la Ismail, reședința Noastră episcopală, azi 13 Ianuarie 1940 și întărită cu pecetea și cu iscălitura Noastră și a Consiliului Eparhial.

CONSILIERI EPARHIALI

I. H. T. Buntaru
T. R. u. Mădăru
I. M. V. Cantănu

Episcop

SECRETAR

P. Protodiaru

Nr. 3371

Fig. 2. Gramăta nr. 3371 din 13 ianuarie 1940 emisă de Episcopul Cetății Albe – Ismail. Colecția V.L. Ciofu.

“PREOȚII / CEI CE / ÎȘI ȚIN / BINE / DREGĂTORIEA, DE ÎNDOITĂ CINSTÉ SĂ SE / ÎNVREDNICEASCĂ, MAI ALES CEI CE SE / OSTE- / NESC ÎN CU- / VÂNT ȘI ÎNTRU / ÎNVĂȚĂTURĂ / I. TIMOT. V,17”

Metal: argint aurit, marcat pe un braț al crucii și pe prima piesă ovală din lăncșor. Greutate totală: 230 g.

În terminologia ecleziastică, o astfel de distincție se numește engolpion și, în afară de forma descrisă, mai poate fi un medalion cu icoana Sf. Maria, Sf.M.M. Gheorghe ș.a. O astfel de distincție se conferă ierarhilor de la arhimandrit (sau echivalent) în sus, pentru merite deosebite, pe baza unei hotărâri a forului superior. O poartă chiar și Î.P.S.S. Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.

Rangul de stavrofor înseamnă un preot care poartă o cruce, ca distincție ecleziastică. Gradul onorific de Iconom (Econom) Stavrofor se acorda și îngrijitorului averii unei episcopii sau a unei mitropolii¹², care poate fi mai mare decât sesia parohiei satului. Acestea ne dau o imagine completă asupra personalității Pr. Iconom Stavrofor Andrei Porcescu, care a păstorit credincioșii bulgari, români, găgăuzi, ucraineni ș.a. din Basarabia timp de peste trei decenii (1912-1944).

Sigiliile aplicate pe cele două documente emise de Episcopia Cetății Albe – Ismail în 1931 și în 1940 dau răspunsul la chestiunea pusă în studiul nostru.

Formularul oficial imprimat din 1931 (fig. 1) are sus, la antet, stema medie a Regatului României. Jos, semnătura consilierului este întărită cu sigiliul Episcopiei, care se prezintă astfel:

* ROMANIA * EPISCOP[IA] CETĂȚII – ALBE ISMAIL, circular, în exerga lată de 5 mm. În centru: stema mică a Regatului României, timbrată cu o coroană regală; jos, cu litere mai mari, ISMAIL. Diametrul: 37 mm (fig. 4a).

Constatăm că atât în antet cât și pe sigiliu figurează heraldica laică a Statului, fără nici un adaos de natură ecleziastică și istorică. Considerăm că nu putea fi aplicat sigiliul mare al episcopului pe semnătura unui consilier.

Formularul oficial imprimat din 1940 (gramăta) nu are în antet nici o stemă (fig. 2). Dedesubt, lângă cuvântul imprimat Episcop, semnătura ... *Dionisie* este întărită cu sigiliul scaunului său, imprimat slab, care se prezintă astfel:

† ROMANIA † EPISCOPUL CETĂȚII ALBE ISMAIL, pe o bandă de 4 mm, care mărginește câmpul cvadrilobat. În câmp: o mitră episcopală, sub ea o cruce și o cârjă episcopale încrucișate și sub ele milesimul 1923. Diametrul: 48 mm (fig. 4c).

La stânga sigiliului se află semnăturile a trei consilieri eparhiali, iar jos în dreapta semnătura secretarului. Milesimul 1923 înseamnă anul reînființării vechii Episcopii a Ismailului și Cetății Albe (de sub ocupația Rusiei) și anul promulgării noii Constituții a României, după care s-a înființat Mitropolia Basarabiei¹³. Acest sigiliu episcopal se vede a fi ultimul în uz, înainte de surprinzătoarea a doua răpire a Basarabiei, împreună cu nordul Bucovinei și Herța, de către fosta U.R.S.S., în iunie 1940¹⁴.

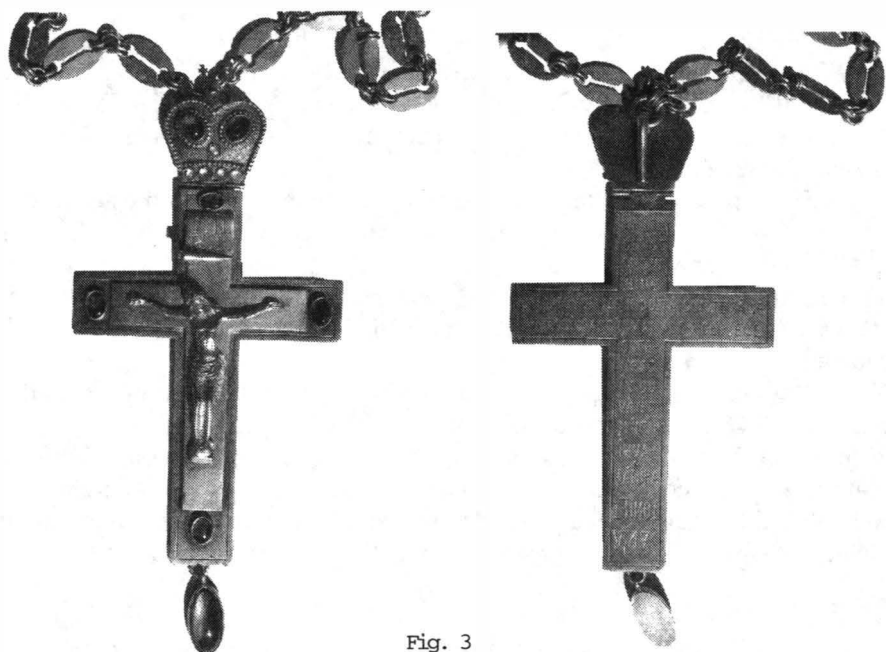

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 3. Distincția *Crucea aurită* aparținând preotului Andrei Porcescu. Colecția V.L. Ciofu.

Fig. 4. Sigiliul Episcopiei Cetății Albe – Ismail, aplicat pe scrisoarea nr. 2253 din 30 aprilie 1931 a Consiliului Eparhial (a) și pe un document din 25 aprilie 1928 – Arhiva Patriarhiei Române (b); sigiliul Episcopului Cetății Albe – Ismail, aplicat pe gramăta nr. 3371 din 13 ianuarie 1940 (c); sigiliul Episcopiei Cetății Albe – Ismail, aplicat pe un document din 1 mai 19(3)6 – Arhiva Patriarhiei Române (d).

După predarea la redacție a textului de mai sus, Cancelaria Sfântului Sinod a comunicat (adresa nr. 556 din 15 martie 2004), ca urmare a solicitării redactorului responsabil, următoarele date rezultate din cercetarea, cu acordul Prea Fericitului Părinte Patriarh Teoctist, a Arhivelor Patriarhiei Române de către Dl. Prof. Gheorghe Vasilescu, șef al Serviciului Arhivă al Administrației Patriarhale:

– *În corespondența oficială cu Sfântul Sinod, Episcopia Cetății Albe – Ismail nu a folosit o emblemă proprie, ci stema țării, atât pe antet, cât și pe ștampilă;*

- *În corespondența internă, uneori, apare pe ștampilă o siglă proprie;*

- *Într-un Anuar pe anii 1923-1936 este reprodusă chiar o stemă a Episcopiei Cetății Albe – Ismail, dar neutilizată în corespondența oficială;*

- *Sigiliul [de pe gramăta din 1940 – n.a.] la care face referire adresa pe care ne-ați transmis-o nu apare în corespondența Episcopiei cu Sfântul Sinod, dar este posibil să fi fost utilizat în actele interne în relațiile cu unitățile subordonate;*

- *Identificarea sigiliilor și stemei Episcopiei Cetății Albe – Ismail este îngreunată de faptul că Arhiva acesteia s-a risipit cu ocazia celor două evacuări din anii 1940 și 1941”.*

Au fost totodată transmise trei xerocopii după documente din Arhiva Patriarhiei Române reprezentând: primul sigiliu descris de noi, cu stema țării, dar mai bine imprimat (fig. 4b), o ștampilă cu siglă proprie, menționată în adresă, similară, dar mai simplă, cu al doilea sigiliu descris de noi; stema Episcopiei Cetății Albe – Ismail, neutilizată în corespondența acesteia¹⁵.

Concluziile investigației efectuate de Dl. Prof. Gheorghe Vasilescu, căruia îi adresăm și aici mulțumirile noastre, sunt esențiale. Reținem că sigiliul de pe gramăta din 1940 este o formă dezvoltată a unuia mai simplu, cu următoarea descriere:

EPISCOPIA CETATEA ALBA * ISMAIL *, circular, în exerga lată de 7 mm. În câmp: o cruce și o cârjă episcopală încrucișate. Diametrul: 34 mm (fig. 4d).

Se confirmă că a existat o stemă a Cetății Albe – Ismail, care nu a fost aprobată și nu a fost folosită pe corespondența cu Sfântul Sinod.

NOTE

¹ S. Andrieș-Tabac, BSNR, 90-91 (1996-1997), 2002, p. 217-225.

² G.S. Grosul, *Dunajskie knjažestva v politike Rossii 1774-1806*, Chișinău, 1975, p. 145-170.

³ G.S. Grosul (red.), *Ustrojstvo zadunajskih pereselencev v Bessarabii...*, Chișinău, 1957, p. 174-176.

⁴ I. Dron, *Denumirile dangalelor diviziunilor tribale nohaice reflectate în toponime din sudul Basarabiei*, în Simpozion Chișinău 2002, p. 235-240.

⁵ I. Deleanu (red.), *Mesagii, proclamații, ...ale lui Cuza Vodă, Vălenii de Munte*, 1910, p. 8-9 și 57-59.

⁶ Episcopul latin de Nicopol, Petru Stanislavov, care a vizitat în 1659 Chilia, Ismail și Cetatea Albă, relatează că Ismail a fost reședință a unor ierarhi ortodocși: “Tradiția bizantină de a exila pe patriarhii demși tocmai la gurile Dunării a fost urmată și de turci. La Ismail sunt trimiși patriarhii greci de Constantinopol maziliți de sultan [...]. Trăiesc din mila schismaticilor [a ortodocșilor – n.a.] de care se îngrijesc suflătește și de aceea se cheamă episcopi de Ismail” (*Monumenta Spectantia historiam Slavonum Meridionalium*, XVIII, Zagreb, 1887, p. 264, apud C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene (din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, ed. a II-a, București, 1997, p. 216).

⁷ Certificatul nr. 7274 din 26 martie 1945 al Comisiunii pentru lichidarea fostei Eparhii Cetatea Albă – Ismail, București.

⁸ Adresa nr. 2253 din 30 aprilie 1931 a Consiliului Eparhial al Episcopiei Cetății Albe – Ismail.

⁹ Raportul nr. 384/1935 al Comandamentului 3 Teritorial, Cahul.

¹⁰ Gramăta Episcopiei Cetății Albe – Ismail nr. 3371 din 13 ianuarie 1940.

¹¹ Jurnalul Episcopiei Dunării de Jos, nr. 727 din 12 februarie 1957.

¹² I.A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat “Cartea Românească”*, București, 1931, p. 449 și 1198.

¹³ D. Gusti (red.), *Enciclopedia României*, I, București, 1938, p. 419-421.

¹⁴ Conținutul acestui studiu a fost prezentat la București, în ședința de comunicări a Societății Numismatice Române din 12 decembrie 2002.

¹⁵ Reproducerea, nu foarte clară, este alb-negru după o imagine probabil în culori. Va fi necesară deci examinarea originalului și un studiu special și de aceea redacția a transmis informația lui Silviu Andrieș-Tabac.

UNE DISTINCTION ECCLÉSIASTIQUE ET LES SCEAUX DE L'ÉVÊCHÉ DE CETATEA ALBĂ – ISMAIL

RÉSUMÉ

Les armoiries de l'Évêché de Cetatea Albă – Ismail du sud de la Bessarabie, pendant la période 1923-1940, ne furent pas identifiées. On rappelle l'histoire dramatique de la Bessarabie aux XVIIIe-XIXe siècles et surtout les massives colonisations organisées par la Russie, qui ont légué quelques problèmes de nature politique et spirituelle. Dans ces circonstances, il n'a pas été possible d'établir promptement les armoiries ecclésiastiques après l'Union avec la Roumanie en 1918.

L'Évêché de Cetatea Albă – Ismail a utilisé dans la correspondance officielle un sceau avec les armoiries de l'État (fig. 4a) – attesté par une lettre de 1931 (fig. 1) concernant l'octroi de la distinction *Crucea aurită* («La Croix Dorée») au prêtre A. Porcescu (fig. 3; collection V.L. Ciofu) et par d'autres documents des archives (fig. 4b). Dans la correspondance interne on a utilisé aussi des sceaux avec des meubles désignant l'autorité d'un évêque: un sceau plus simple – avec crosse et bâton cruciforme (fig. 4d), identifié sur quelques actes de l'Archive de la Patriarchie Roumaine, et un autre plus chargé – avec mitre, crosse et bâton cruciforme (fig. 4c), attesté uniquement par un diplôme de 1940 (fig. 2; collection V.L. Ciofu).

Fig. 1. Lettre n° 2253 du 30 avril 1931 du Conseil Éparchial de l'Évêché de Cetatea Albă – Ismail, concernant l'octroi de la distinction *Crucea aurită* («La Croix Dorée») au prêtre Andrei Porcescu. Collection V.L. Ciofu.

Fig. 2. Diplome n° 3371 du 13 janvier 1940, émis par l'Évêque de Cetatea Albă – Ismail. Collection V.L. Ciofu.

Fig. 3. La distinction *Crucea aurită* («La Croix Dorée») appartenant au prêtre Andrei Porcescu. Collection V.L. Ciofu.

Fig. 4. Sceau de l'Évêché de Cetatea Albă – Ismail, appliqué sur la lettre du Conseil Éparchial n° 2253 du 30 avril 1931 (a) et sur un document du 25 avril 1928 – Archive de la Patriarchie Roumaine (b); sceau de l'Évêque de Cetatea Albă – Ismail appliqué sur le diplôme n° 3371 du 13 janvier 1940 (c); sceau de l'Évêché de Cetatea Albă – Ismail, appliqué sur un document du 1 mai 19(3)6 – Archive de la Patriarchie Roumaine (d).

CU PRIVIRE LA MEDALIILE ȘI PLACHETELE EXECUTATE DE FREDERIC STORCK (1872-1942)

AURICĂ SMARANDA

Artiștii din familia Storck sunt considerați părinții sculpturii moderne românești, a căror operă s-a situat la nivelul valorilor universale. Multe din lucrările lor au îmbogățit colecții particulare sau ale muzeelor din străinătate. Au călătorit de altfel mult în alte țări, precum Germania, Italia și Statele Unite ale Americii, unde au urmat cursurile unor maeștri de mare reputație și au stabilit contacte cu iluștri artiști plastici.

Frederic Storck s-a născut la București în 19 ianuarie 1872, ca fiu al sculptorului Karl Ludwig Storck (1826-1887), originar din Hanau (Germania), și al Fridericăi Storck, născută Olescher, din Brașov. S-a obișnuit de mic copil cu viața în atelierul de sculptură al tatălui și al fratelui mai mare, Carol (1854-1926), unde petrecea multe ceasuri împreună cu ceilalți frați, Jean și Hugo Storck, arhitecții de mai târziu, și cu surorile Maria, Julia și Rosa. În anul 1888 s-a înscris la Școala de Belle-Arte din București, fiind elevul sculptorului Ion Georgescu, la rândul lui fost elev al lui Karl Storck. După absolvire (1893) pleacă la München, unde este primit, în urma unui concurs, în atelierul profesorului Wilhelm von Ruhman, la care lucrează șase ani. Obține în 1896 diploma de absolvire a Academiei de Arte Frumoase din München și apoi își întemeiază un atelier propriu în care lucrează încă trei ani. În 1900 pleacă la studii la Paris, unde a rămas șapte ani, perioadă în care a făcut călătorii în Grecia și la Constantinopol. În anul 1906 este numit profesor la Școala de Belle-Arte din București, la catedra de desen, unde a funcționat până în 1937. S-a căsătorit în 1909 cu Cecilia Cuțescu, pictoriță bine cunoscută în țară și în străinătate, profesoară la Școala de Belle-Arte din București.

Familia Storck a locuit în București în Calea Griviței nr. 138 până în 1916, când s-a mutat în str. V. Alecsandri nr. 14. Frederic Storck a lucrat, ca și tatăl lui, sculptură mare: unul dintre cei doi giganți de la grotă din Parcul Carol I (celălalt fiind opera lui Dimitrie Paciurea), compoziția dedicată lui Ioan Heliade Rădulescu din Galați, monumentul Gheorghe Roșca Codreanu din Bârlad, monumentul de marmură al lui Mihai Eminescu din Galați (1910), monumentul Avântul Țării din comuna Cislău, jud. Buzău, și altele. Sculptorii Storck au fost apropiați ai Curții Regale, lucrând figuri ale domnitorilor și portrete ale

suveranilor României, cum ar fi busturile regilor Carol I și Ferdinand I și al reginei Maria. A realizat și bustul poetului Alexandru Macedonski, al compozitorului Castaldi, al prof.dr. Minovici ș.a.

În anul 1903, Frederic Storck participă, împreună cu fratele său Carol, la constituirea Societății Numismatice Române, devenind membri fondatori. Faptul se explică prin pasiunea sa pentru medalistică, născută încă din timpul studiilor. Pe când era la München, a manifestat un deosebit interes pentru basorelief și mai ales pentru portretul în formă de plachetă. La Societatea Secession a expus, pe lângă statuete, două plachete-portret, care au fost remarcate. La București a executat, atât la comandă, cât și pentru propria plăcere, multe plachete și medalii.

Foarte puține dintre medaliile și plachetele maestrului au fost prezentate în revistele de specialitate. Suntem însă în posesia unei liste a acestor piese, pe care am achiziționat-o mai demult, de la o persoană care vindea în piață cărți și tipărituri vechi. Lista nu poartă nici o semnătură și este bătută îngrijit la mașina de scris, pe hârtie de format mare. Paginile (foile) sunt numerotate de mână începând cu numărul 4 (până la 9), ceea ce ar indica faptul că este o anexă a unui studiu, memoriu sau altă lucrare similară. Pentru fiecare piesă este menționat anul realizării, materialul, dimensiunile și observații. Autorul listei a folosit caietele de comenzi ale sculptorului, conform unei mențiuni de la p. 8. În final sunt catalogate basoreliefurile reprezentând portrete și două medalii realizate de fratele său, Carol Storck. Reproducem alăturat această listă, cele câteva intervenții de mână fiind redată cu caractere italice.

SUR LES MÉDAILLES ET LES PLAQUETTES EXÉCUTÉES PAR FREDERIC STORCK (1872-1942)

RÉSUMÉ

Le sculpteur Frederic Storck, membre fondateur de la Société Numismatique Roumaine, a créé beaucoup de médailles et de plaquettes, mais son oeuvre est encore très peu connue. L'auteur présente une liste des médailles et des plaquettes de Frederic Storck, document qu'il acheta d'un bouquiniste. La liste, basée sur les registres de commande du sculpteur, n'est pas signée.

Lista medaliilor și plachetelor executate de sculptorul Frederic Storck.

Nr.	Piesa	Anul	Material	Obs.	Dimens.mm.
1	Placheta Regina Elisabeta, executată München.	1895			
2	Placheta Maria Storck – sora artistului, executată München.	1898	bronz	fără revers	158x122
3	Placheta D-na X I, München, poate D-na Weissaupt.	1898	bronz	f.r.	170x138
4	Placheta D-na X 2, München, poate D-na Weissaupt.	1898	bronz	f.r.	171x136
5	Medalion Florica Condruș. München.	1899	bronz	f.r.	166
6	Placheta Frederike Storck - mama artistului	1900	bronz	f.r.	160x120
7	Medalia Al.Lupașcu – Preș. Onoare Soc. Transilvania.	1900	bronz		54
8	Placheta Julie Storck-sora artistului.	1900	bronz	f.r.	160x130
9	Placheta Rosa Storck-sora artistului.	1900	bronz	f.r.	162x130
10	Placheta portret dublu:busturile spre stânga ale unui domn cu favoriți din Piatra-Neamț, cu soția sa.	1901	fontă	f.r.	210x172
11	Placheta Al. Steriadi dir. Palat Regal.	1902	bronz	f.r.	172x132
12	Placheta Marie și E. Wolff.	1904	argint	f.r.	128x178
13	Medalion D-na Bruzzesi.	1905	marmură		
14	Placheta Miorița – un ciobănaș –	1905	bronz argint		65x40
15	Placheta Capul Ciobănașului (din placheta nr. 14).	1905	bronz	f.r.	137x137
16	Placheta Micul Al. Bianu.	1905	bronz	f.r.	193x158
17	Medalia Asociația doamnelor române, "Furnica".	1906	bronz argint		45,5
18	Placheta D-na Jules Brun.	1906	bronz	f.r.	197x132
19	Placheta D-na Vaschide.	1906	bronz	f.r.	150x147
20	Medalion D-ra Elsa Dickin.	1906	bronz	f.r.	169

21	Placheta Dr. Felix.	1906	bronz	f.r.	300x250
22	Medalia pictorul N. Grigorescu.	1907	bronz	f.r.	70,5
23	Medalion sculptor Fr. Storck autoportret.	1907	bronz. marmoră 1917 piatră de Vrața.	f.r. pe fațada casei Storck.	310
24	Medalia sculptor Fr.Storck autopor.	1907	bronz	f.r.	70
25	Placheta Ioan N. Lahovary-fost ministru al industriei, comerțului și domeniilor.	1907	bronz argint		45,25x69,5
26	Idem, avers, fără inscripție și motive decorative.	1907	gips	f.r.	254x178
27	Medalion arb. Ion Mincu.	1907	marmoră	f.r.	420
28	Placheta Emil S. Miculescu-Dir.G-1 C.F.R.	1908	bronz		67,25x45
29	Reversul plachetei Emil S. Miculescu.	1908	gips		415x295
30	Medalion Emil S. Miculescu.	1908	gips	f.r.	170
31	Placheta G-1 Mano cu soția sa Alexandrina (născ. Cantacuzino).	1908	bronz	f.r.	160x170
32	Medalion „Ars Laureata”.	1908	gips	f.r. exp. Tin. Artist.	123
33	Medalion “Dionysos”.	1908	bronz	f.r. exp. Tin. Artist.	
34	Medalion Friedl Götsche.	1908	bronz	f.r.	246
35	Idem.	1908	marmoră	f.r.	320
36	Placheta Jub. 40 ani căsnicie Regele Carol I și Regina Elisabeta.	1909	bronz		57,25x70,5
37	Placheta Regina Elisabeta (la fel ca la nr. 33).	1909	gips	f.r.	200x170
38	Placheta Louis Basset secr. partic. Reg. Carol I.	1909	bronz		70x51,50
39	Medalion Stoenescu, Gr.(1885 - ?).	1910			
40	Medalia prof. Dr. Th . Ionescu	1910	bronz și argint		60

41	Idem, reversul fără text.	1910	gips	Negativul	204x192
42	Medalia Maria G-l St. Fălcoianu.	1911	bronz	f.r.	85
43	Medalion G-l Bădulescu, <i>Virgil (1882 - ?)</i> .	1911	bronz		
44	Placheta Pia I. Brătianu.	1911			
45	Placheta comemorativă Frații Capșa.	1911	bronz		54,5x80,5
46	Reversul plachetei Frații Capșa.	1911	gips		245x400
47	Placă mare idem.	1911	bronz	f.r.	560x840
48	Medalia Gr. Capșa (ca nr. 45).	1911	bronz	f.r.	23
49	Medalion Mihai Viteazul	1912	bronz	poate la sarcofagul Mihai Viteazul Târgoviște.	188x136
50	Medalion Brațu.	1912	marmoră		
51	Medalia Dimitrie A. Sturdza.	1913	bronz	f.r.	50,75
52	Medalion D.A. Sturdza.	1913	bronz	f.r.	145
53	Placheta P.S. Aurelian.	1913			
54	Placheta D-na Augusta Dickin.	1913	gips	f.r.	131x163
55	Placheta Regele Carol I în automobil în campania 1913.	1913	gips	f.r. unul din pereții casetei oferită Regelui Carol I de AutoClub.	130x250
56	Placheta Rasidescu.	1915			
57- 59	Placheta a trei copii Löwenbach.	1916			
60	Placheta D-na Aftalion.	1917	bronz	f.r.	193x150
61	Medalia D-l X33.	1917	bronz	f.r.	123
62	Placheta Franz Szally.	1919	bronz	f.r.	158x148
63	Placheta Irène Iacobi.	1919	bronz	f.r.	160x145

64	Placheta Victor Iacobi.	1919	bronz	f.r.	245x147
65	Placheta Victor V. Iacobi.	1919	bronz	f.r.	157x145
66	Placheta Mauriciu Blank.	1923	bronz	f.r.	203x307
67	Idem.	1923	bronz	f.r.	54,5x82
68	Medalia M. Blank.	1923	bronz	f.r.	65,5
69	Placheta Hans Eggebrecht.	1925	bronz	f.r.	153x140
70	Placheta Poetul Cerna.	1927	bronz		
71	Placheta Anna N. Chercea.	1928	bronz	f.r.	310x225
72	Placheta Nedelcu P. Chercea.	1928	bronz	f.r.	310x225
73	Placheta Dr. D. Gerota.	1929	bronz	f.r.	259x190
74	Placheta D-na Fighi.	1929	bronz	f.r.	180x145
75	Placheta Ing. Mereușă Dir.G-1 C.F.R.	1936	gips	f.r.	
76	Placheta Alfred Löwenbach.	1939	bronz	f.r.	262x191
	Și o serie de cinci lucrări fără dată exactă, dar de o factură mai veche.				
77	Placheta la "Verite".		bronz	f.r.	170x50
78	Jeana E. Storck (n. Herzog).		bronz	f.r.	157x125
79	Placheta D-1 X 4.		bronz	f.r.	125
80	Medalion Regele Carol I.		gips	f.r.	275
81	Medalion D-1 X 5.		gips	f.r.	175
	Plachetele, medaliile sau medalioanele ale căror date descriptive sau cronologice nu le-am identificat încă, le-am găsit trecute în caetele de comenzi ale sculptorului Fr. Storck. De asemenea am găsit menționate în aceleași caete, o serie întreagă de basoreliefuli reprezentând tot portrete ca:				
82	D-na Cantacuzino.	1904	marmoră	Azilul Reg. Elisabeta.	
83	Ștefan cel Mare și Regele Carol I.	1905		Acad. Română.	

84	N. Vaschide.	1906			
85	D-I Triandafil.	1907	marmoră		
86	D.M. Bragadiru.	1916	marmoră bronz		
87	Dr. Monța.	1921	bronz		
88	D-na Ștefănescu.	1922	marmoră		
89	Dr. Tănăsescu T. Măgurele.	1930	bronz		
90	Medalion D-na Maior I. Nicolescu.	1931	bronz	f.r.	320
91	D-I Maior Nicolescu.	1931	bronz		
92	D-I Sotiriu.	1931	bronz		
93	D-I Morărescu.	1934	bronz		
94	Medalion "O caravelă"(corabie veche).	1936	piatră	f.r.	390
95	Laurette Michel.	1937	bronz		
96	D-I Seceleanu.				
97	D-na Mavrogheni.				
98	Medalion D-na Frederike Storck mama artistului.		marmoră	f.r.	350
99	D-I prof. Droc (Barcian).				
100	Medalion D-I Charles Nierescher.	1941	marmoră	f.r.	340

Restul de basoreliefuluri găsite însemnate în aceleași caete de comenzi ca cele de pe 4 sarcofage, sau alte monumente, trebuie să figureze pe lista operelor sculpturale a celui ce a fost Maestrul Fr. Storck. Tot cu acest prilej amintim că și fratele său, sculptorul C.K. Storck (1854-1926) este autorul a două medalii:

1	Medalia Friedrich Bossel.	1894	Bronz	exec. la Fessler.	
2	Placheta Părinții Neamului Românesc.	1906	bronz	bătută prin Soc. Num. Rom.	

ADELAIDA CHIROȘCA

În anul 1992, Muzeul de Istorie a Religiei din Chișinău a transmis Muzeului Național de Istorie a Moldovei o remarcabilă colecție de obiecte de cult, printre care se numără și opt sigilii ecleziastice, singurele de acest gen din patrimoniul de astăzi al celui din urmă. În fișele de evidență nu există date privind proveniența, ci doar mențiunea că au fost retrase din lăcașele de cult în urma închiderii acestora (informația nu se confirmă în cazul bisericii Acoperământul Maicii Domnului din Chișinău, numită în popor Biserica Mazarachi, care a continuat să funcționeze). Sigiliile datează din anii '20-'50 ai secolului trecut și se prezintă astfel:

Sigiliul Parohiei Codreni, jud. Soroca, 1918 (pl. I/1). Este cel mai timpuriu și singurul datat. Este din bronz, cu diametrul de 3,7 cm și înălțimea de 8,5 cm, executat prin excizie și păstrează mânerul de lemn puternic deteriorat la capăt. În câmpul delimitat de un cerc liniar este plasată stema Regatului României. În exerga circulară, legenda: ROMANIA, sus; PAROHIA CODRENI JUD. SOROCA, jos; despărțite de cifrele anului repartizate stânga-dreapta între linii duble, 19 – 18; la exterior, cerc liniar dublu. Inv. F.B. 23814-5/N-38310.

Sigiliul Parohiei Sfinților Mucenici Flor și Laur (pl. I/2). Este din bronz, cu diametrul de 3,8 cm și înălțimea de 4 cm; mânerul lipsește. În câmpul delimitat de un cerc liniar se află imaginea stilizată a bisericii, cu patru turle. În exerga circulară, legendă în limba rusă: ПЕЧ. ЦЕРКОВНАЯ С М ФЛОРА и ЛАВРА С.К.; sus, stea; la exterior, cerc liniar dublu. Inv. F.B. 23814-4/N-38312.

Sigiliul parohului Bisericii Romano-Catolice din Chișinău (pl. I/3). Este din cauciuc, realizat prin excizie, cu diametrul de 3,5 cm și înălțimea de 8 cm; prins pe un suport pătrat din lemn; mânerul de lemn se termină cu o rondelă. În câmpul delimitat de un cerc liniar este redat ochiul Atotputernicului înconjurat de raze. În exerga circulară, legendă în limba rusă: Настоятель Кишиневск. Римско-Католическ. Церкв; la exterior, cerc liniar dublu. Inv. F.B. 23814-8/N-38316.

Comunitatea romano-catolică din Chișinău a fost înființată pe la 1830 și era constituită în marea sa majoritate din polonezi. În anii 1840-1843, catolicii

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. I. Sigilii ecleziastice din colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei din Chișinău.

vor înălța la Chișinău biserica Providența Divină, considerată astăzi monument de arhitectură. Pentru construcția acestui lăcaș, țarul Nicolae I a oferit 20000 de ruble. Lucrările de construcție au fost supravegheate de inginerul I. Novikov și de arhitectul orașului Chișinău, L. Zaușkevici. Din 2001, biserica a devenit Catedrală Episcopală. Sfânta Liturghie se celebrează aici în polonă, română, rusă și germană. În prezent este în curs de restaurare, iar alături se construiește o capelă închinată Fecioarei Maria. Actualmente diocesa romano-catolică din Chișinău cuprinde 11 parohii și opt filiale, în care activează 20 de preoți, opt călugări și 35 de călugărițe.

Sigiliul Comunității Religioase Evreiești din Chișinău (pl. I/4). Este din bronz, cu diametrul de 4 cm și înălțimea de 8,5 cm; cu mâner din lemn. În câmpul delimitat de un cerc liniar sunt figurate Tablele Legii. În exerga circulară, legendă în limba română cu alfabet chirilic (la exterior) și în limba rusă (la interior): КОМУНИТАТЯ ЕВРЕЯСКЭ РЕЛИЖИОАСЭ ДИН КИШИНЭУ РССМ; jos, stea între două linii. ЕВРЕЙСКАЯ РЕЛИГИОЗНАЯ ОБЩИНА ГОРОДА КИШИНЕВА МССР; jos, stea. Cerc liniar la exterior. Inv. F.B. 23814-7/N-38315.

Comunitatea evreiască din Moldova își are începutul în sec. XVIII, primul rabin fiind Zalman, fiul lui Mordehai Șargorodski. Spre 1817 începe construcția primei sinagogi din Basarabia, care avea 50 de enoriași. La sfârșitul sec. XIX, în Chișinău funcționau o sinagogă, 32 de case de rugăciune, șapte școli pentru băieți și opt pentru fete. Astăzi în Chișinău funcționează două sinagogi și două școli evreiești. În fruntea Comunității Evreiești stă rabinul Zalman Abeliarski. Numărul enoriașilor se ridică la doar 200-300 persoane.

Următoarele patru sigilii reprezintă Biserica Ortodoxă Rusă de rit vechi din Moldova. Comunitatea Ortodoxă de rit vechi din Moldova a fost fondată, după informațiile deținute de Efim Eremeev, președintele ei actual, cu circa 200 de ani în urmă. În 1939, conform datelor din Arhiva Națională (Fondul 1404, inventarul 1, dosarul 1215), această comunitate avea trei biserici cu hramurile Acoperământul Maicii Domnului, Adormirea Maicii Domnului și Sfântul Nicolae, șase imobile de închiriat cu 65 de locuințe, un azil pentru bătrâni și un cimitir cu capelă. Astăzi, Comunitatea ortodoxă de rit vechi din Chișinău, cu 4000-5000 de enoriași, deține doar biserica cu hramul Acoperământul Maicii Domnului și o casă eparhială. În ultimii cinci ani biserica nu mai are preot, serviciul divin fiind oficiat de părintele Zosima, episcopul principal al Eparhiei de rit vechi din Moldova.

Sigiliul Bisericii Acoperământul Maicii Domnului (pl. I/5). Este din bronz, cu diametrul de 3,8 cm și înălțimea de 6,5 cm; mâner din lemn, de formă ovală. În câmpul delimitat de un cerc liniar sunt figurate icoana Acoperământul Maicii Domnului (în prim plan) și sfântul locaș cu cinci turle (în planul depărtat). În exerga circulară, legendă în limba rusă: ПЕЧАТЬ ПОКРОВА ПРЕСВЯТЫЯ БОГОРОДЪИЦЫ; sus, stea; la exterior, cerc liniar. Inv. F.B. 23814-6/N-38314.

Această biserică este cea mai veche din oraș și singura care a funcționat fără întrerupere, scăpând de dezastrele care s-au abătut asupra altor lăcașuri de cult din Chișinău. Construită pe la mijlocul sec. XVIII, este numită și Biserica Mazarachi, după numele ctitorului, părcălabul Vasile Mazarachi. La sfârșitul

anilor '50 ai sec. XX, a fost transmisă Comunității Ortodoxe de rit vechi, tot atunci căpătând hramul Acoperământul Maicii Domnului.

Sigiliul Comitetului Executiv al Comunității creștine de rit vechi (pl. I/6). Este din bronz, cu diametrul de 3,5 cm și înălțimea de 4,9 cm; mânerul lipsește. Legendă în limba rusă: ИСПОЛН. КОМ. О-ВА СТАРООБР. БЯЛОКРЕНИЦ. ЕРАРХИИ, în exerga circulară; jos, stea; Г.КИШИНЕВА, în câmp; la exterior, cerc liniar. Inv. F.B. 23814-3/N-38311.

Sigiliul Capelei de rit vechi din Chișinău (pl. I/7). Este din bronz, cu diametrul de 3,5 cm și înălțimea de 2,5 cm; mânerul lipsește. În câmp este figurată capela cu două turle. În exerga circulară, legendă în limba rusă: ПЕЧ. КИШИНЕВСКОЙ СТАРООБРЯДЧЕСКОЙ ЧАСОВНИ; la exterior, cerc liniar dublu. Inv. F.B. 23814-2/N-38310.

Sigiliul Bisericii Creștine de rit vechi Acoperământul Maicii Domnului din Tiraspol (pl. I/8). Este din bronz, cu diametrul de 3,5 cm și înălțimea de 8 cm. În câmp este figurată imaginea bisericii cu trei turle. Circular, legendă în limba rusă: СТАРООБРЯДЧЕСК. ЦЕРКОВЬ ПОКРОВ ПРЕСВ БОГОРОДИЦЫ ТИРАСПОЛ; la exterior, cerc liniar. Inv. F.B. 23814-1/N-38309.

SCEAUX ECCLÉSIASTIQUES DES COLLECTIONS DU MUSÉE NATIONAL D'HISTOIRE DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur présente huit matrices sigillaires ecclésiastiques du XXe siècle, dont la plupart ont appartenu à des institutions de Chișinău.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. Sceaux ecclésiastiques des collections du Musée National d'Histoire de la Moldavie de Chișinău.

RAISA PETRAȘIȘIN

Muzeul Național de Arte Plastice al Moldovei a luat ființă în 1939, ca Pinacotecă a municipiului Chișinău, din inițiativa renumitului sculptor moldovean Alexandru Plămădeală. După anexarea Basarabiei la U.R.S.S., în toamna anului 1940, este organizat Muzeul Republican de Arte Plastice, drept bază servindu-i colecția Pinacotecii municipale și operele transferate de la Moscova. În timpul celui de-al doilea război mondial, această colecție s-a pierdut. Actuala colecție s-a format începând cu anul 1944, în baza achizițiilor de la artiștii plastici autohtoni și din colecții particulare, a transferurilor de opere din muzeele din Moscova și Leningrad (Sankt-Petersburg) și a donațiilor. Cuprinde opere de artă națională și universală din antichitate și până în prezent. Prezentăm în cele ce urmează fondul numismatic al muzeului, încă foarte puțin cunoscut de specialiști și de marele public.

Colecția de numismatică, medalistică, faleristică și sfragistică deținută de Muzeul Național de Artă al Moldovei este formată din 1858 de piese achiziționate într-o perioadă în care instituția a desfășurat cu rezultate remarcabile o politică de achiziție, atât de artă contemporană națională, cât și de artă clasică universală. Este vorba de perioada anilor 1960 și până la începutul anilor 1990, când îmbogățirea patrimoniului muzeal era un obiectiv principal. Mai precis, colecția prezentată aici a fost constituită în anii 1974-1990. Nu avem date privind descoperirea unor piese în situri arheologice, dar astfel de cazuri, din păcate neînregistrate, nu sunt excluse. Toate piesele provin din achiziții din colecții particulare și la identificarea lor i-a revenit un rol aparte regretatului istoric de artă V.M. Groșev, care a activat în muzeu pe parcursul a 30 de ani, începând din 1967. Printre ofertanții pieselor întâlnim nume cunoscute în lumea colecționarilor de la Moscova, Leningrad (Sankt-Petersburg) și Chișinău, cum sunt: F. Vișnevski, N. Veliciko, V. Tarle, I. Șmarov, A. Sokolov, E. Klein, M. Zaidman, E. Micinik, V. Todorov ș.a. Cu regret, după 1993 colecția a încetat a fi completată din lipsa mijloacelor financiare.

Datorită aspectului exterior, cât și a metodei de confecționare, piesele de numismatică, medalistică, faleristică și sfragistică sunt incluse în colecția muzeului în primul rând ca piese de artă și în al doilea rând ca izvoare ale

istoriei. Vom începe prezentarea cu fondul de monede, chiar dacă prima piesă achiziționată a fost o medalie rusească din 1835. Prima monedă intrată în colecția muzeului a fost o emisiune de tip Sadagura de 2 parale-3 copeici bătută în 1773. O succintă trecere în revistă a colecției prin metoda geografic-cronologică de sistematizare, permite a pune în evidență atât piese cât și nume de autori cunoscuți nu numai prin opere din domeniul numismaticii, dar și prin întreaga activitate în artele plastice.

Monede. În colecție se păstrează în prezent 438 de piese, după cum urmează:
Grecești antice: 4, din care 2 emisiuni ale Olbiei din sec. VI-V a.Chr. (o monedă-delfin și o tetradrahmă), achiziționate în 1979 și 1987 la Moscova, și 2 ale Siracuzei din sec. IV a.Chr.

Romane: 9, din sec. I-IV p.Chr.

Imperiul Romano-German: 4, din sec. XVI-XVIII.

Provinciile Unite: 6, din care una din 1554, celelalte mai târzii.

Islamice: 26, din Hoarda de Aur (3), Imperiul Otoman, sec. XVIII-XIX (18),

Hanatul Crimeii (1), Hanatul de Buhara (2) și neprecizate (2).

Austria: 21, din perioada 1763-1921.

Belgia: 7, din perioada 1842-1929.

Bulgaria: 5, din anii 1881, 1930 și 1943.

China: 3, din sec. XVIII-XIX.

Elveția: 2, din 1895 și 1912.

Franța: 22, din care 3 mai vechi (anii 1550, 1659 și 1792), celelalte din sec. XIX-XX.

Germania: 29, din sec. XIX-XX.

Grecia: 3, din sec. XIX-XX.

Italia: 5, din anii 1811, 1812, 1867 și 1940.

Lituania: 2, una din 1638, cealaltă din sec. XIX.

Marea Britanie: 5, din perioada 1889-1942.

Olanda: 2, din 1662 și 1702.

Polonia: 43, din sec. XV (9), XVII (28), XVIII (3) și neprecizate (3).

România: 18, din care 6 de tip Sadagura din anii 1772-1773 și 12 moderne (1867-1946).

Rusia: 143, din sec. XVI până în perioada sovietică (anii 1922-1929).

Suedia: 26, din sec. XVII-XVIII.

Ungaria: 6, din sec. XVI și XIX-XX.

Colecția mai include câte o monedă din Brazilia, Finlanda, Irlanda, Iugoslavia, S.U.A., Uruguay și Yemen (sec. XIX-XX). Celelalte piese, din sec. XVII-XX, sunt insuficient precizate.

Jetoane. Muzeul posedă 66 de exemplare, după cum urmează:

Basarabia: 2, anii 1902 și 1911.

Belgia: 2, din sec. XVIII și din 1894.

Franța: 16: 4 din sec. XVIII; 10 din sec. XIX; 2 din sec. XX.

Germania: 13: 1 din sec. XVI; 1 din sec. XVIII; 10 din sec. XIX, avându-i printre autori pe Sterner, G.B. Loos și L.Chr. Lauer; 1 neprecizat, sec. XIX-XX.

Italia: 1, sec. XIX.

România: 1, neprecizat, sec. XIX-XX.

Rusia: 11: 1 din 1728; 6 din sec. XIX; 4 din sec. XX.

Suedia: 1, anul 1883.

Europa de Est: 1, sec. XIX.

Orient: 1, sec. XVIII-XIX.

Celelalte jetoane sunt neprecizate, sec. XVIII-XIX.

Medalii și decorații. Este cel mai valoros fond (1076 exemplare) și se prezintă astfel:

Italia: 40. La capitolul istoriei artei medaliei, cercetătorii încep în mod tradițional cu renumitul italian Antonio Pisano (Pisanello)(1397-1455), considerat unul dintre fondatori. Medaliiile create de el aveau drept scop proslăvirea unor persoane sau a unor evenimente istorice. Muzeul nu dispune de piese ale acestui autor, dar un medalion din colecție, cu portretul ducelui Sigismund, a fost executat de medalierul Malatesta după originalul lui Antonio Pisanello. Muzeul deține și alte piese italienești din epoca Renașterii: o medalie venețiană, sec. XIV-XV, autor necunoscut; una cu portretul Isotei da Rimini din 1446, al cărei autor este cunoscutul medalier Matteo de Pasti (circa 1420-1490); una cu portretul papei Paul al III-lea din 1550, autor necunoscut; una cu portretul papei Clement al VII-lea din 1534, lucrare a renumitului Benvenuto Cellini (1500-1571). Celelalte piese sunt: 3 din sec. XV-XVI, autori necunoscuți; 7 din sec. XVII; 6 din sec. XVIII; 11 din sec. XIX; 7 din sec. XX. Pe una dintre medaliiile din sec. XIX, al cărei autor este Pietro Girometti (1812-1859), figurează portretul lui Benvenuto Cellini.

Austria: 49: 1 din sec. XVI; 12 din sec. XVIII; celelalte din sec. XIX-XX, inclusiv 5 medalii-decorații.

Belgia: 11, din sec. XIX-XX, între care unele create de Charles Wiener, Michaux și Jouvenel.

Bulgaria: 5: 2 piese comemorative și 3 medalii-decorații din sec. XIX-XX.

Brazilia: 1, medalie comemorativă cu harta Braziliei, anul 1906.

Canada: 1, medalie comemorativă din 1973.

Cehoslovacia: 7, prima jumătate a sec. XX.

Chile: 1, medalie comemorativă din sec. XX.

Danemarca: 1, medalie comemorativă din 1844.

Elveția: 6 medalii comemorative din sec. XIX, între care unele realizate de Henri François Brandt și Karl Friedrich Voigt.

Germania: 117: 3 din sec. XVI, din care una creată de vestitul Hans Reinhard (circa 1510-1581); 1 din sec. XVII; 15 din sec. XVIII, avându-i printre autori pe Peter Heinrich Grosskurt, Georg Wilhelm Vestner, A. Schultz, Anton Schaeffer și Daniel Friedrich Loos; 90, inclusiv 2 medalii-decorații, din sec. XIX, cu subiecte religioase, portrete ale regilor și ale unor personalități ale culturii și monumente de arhitectură, create de Leo Zimmler, Waldemar Uhlmann, Otto Schultz, Daniel Friedrich Loos, Joseph Lösch, Carl Fischer, Carl Heinrich Lorenz, Emil Schilling, Heinrich Bubert, Karl Schwenzer, Emil Weigand, Wilhelm Kullrich ș.a.; celelalte din prima jumătate a sec. XX.

Franța: 217: 1 din a doua jumătate a sec. XVI; 15 din sec. XVII, avându-i printre autori pe Jean Mauger, J. Dassier și J. Didier; 19 din sec. XVIII, cu autori precum Jean Duvivier, Augustin Dupré și Raymond Gayrard; celelalte din sec. XIX-XX, create de Rambert Dumarest, Romain Vincent Jeuffroy, Jean-Pierre

Droz, Nicolas Guy Antoine Brenet, Alexis Joseph Depaulis, Mathias Nicolas Marie Vivier, Henri Dubois, Jean Jacques Barre, Albert Désiré Barre, Jean Auguste Barre, Jean Pierre Montagny, Armand Auguste Caqué, Donadio, Henrionnet, Nicolas Marie Gatteaux, Jacques Édouard Gatteaux, Peuvrier, Adrien Hippolyte Veyrat, Auguste Bovet, Maurice Borrel, Jean Lagrange, Louis Alexandre Bottée, Eugène André Oudiné, Émile Soldi-Colbert, Jules Baetes, Georges Dupré, Jules Clément Chaplain, Louis Eugène Mouchon, Jules Prosper Legastelois, Léon Deschamps, Charles Philippe Germain Aristide Pillet, Pierre Alexandre Morlon, Georges Henri Lemaire, Louis Oscar Roty ș.a.
Marea Britanie: 24: 2 din sec. XVII; 8 din sec. XVIII; 14 din sec. XIX, între care o medalie-decorație din 1851.

Olanda: 3: 2 medalii comemorative din sec. XVII și din anul 1901 și o medalie-decorație din 1936.

Polonia: 26, între care 4 medalii-decorații din sec. XIX: 2 din sec. XVIII, cu portretul regelui Sigismund al III-lea, celelalte din sec. XVIII-XIX, printre creatori fiind Johann Philip Holzhäuser, Franz Stuckhart, Johann Jacob Reichel, Wladislaus Oleszczynski ș.a.

România, Basarabia și Bucovina: 13, sec. XIX-XX.

Rusia: 468 de medalii comemorative și decorații, sec. XVIII-XX. Printre numeroșii autori reprezentați: V.E. Alexeev, V. Andreev, N.N. Akimușkin, V.M. Akimușkina, V.S. Baranov, V. Bezrodnai, P. Bobrovnikov, A. Brâlov, P.L. Brusnițan, I.A. Daragan, M.L. Dellon, P.L. Evdokimov, N. Filipov, G. Fiodorova, R. Ganeman, I.B. Gass, A.A. Grilihes, A.G. Grilihes, A.L. Gube, T.L. Ivanov, A. Jakkar, I.S. Kamșilov, L.E. Kerbeli, M. Kicikin, A.A. Klepikov, V. Klimentiev (Klimov), A.G. Knorre, A.A. Koroliuk, N. Kozin, I.L. Kozlovski, A. Kucikin, D. Kucikin, K. Langhe, I.Ia. Lavrikov, F.A. Lealin, P.A. Leamin, K.A. Lebereht, A. Leonova, Z. Lerner, P. Los, I.V. Mahagon, G.L. Malășev, K. Meisner, N. Meșcereakov, D.I. Narodițki, V. Nikonov, A.P. Prâdkoi, G.L. Saburov, M. Skudnov, N.A. Sokolov, P.G. Stadnițki, L. Steinman, M.A. Șmakov, S.L. Tulicinski, P.P. Utkin, S.F. Vajenin, A.F. Vasiutinski, G.H. Vehter, L.V. Voronțov, M.M. Voskresenskaia ș.a.

Serbia: 1, piesă comemorativă din 1889.

Spania: 3, sec. XVIII-XX.

Suedia: 8: 5 din sec. XVIII, între autori aflându-se Johann Karl Hedlinger; celelalte din sec. XIX.

S.U.A.: 5, sec. XIX.

Ucraina: 1, medalie comemorativă din sec. XVIII.

Ungaria: 7: 1 din 1572, celelalte din sec. XIX-XX.

Europa de Est: 29: 5 din sec. XVII; 10 din sec. XVIII; celelalte din sec. XIX-XX, avându-i printre autori pe Émile-Rogat, Kissing, Ch. Krauss și Johann Jacob Lorentz.

Orientul Apropiat: 1, piesă arabă din 1900.

Orientul Îndepărtat: 4, sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX.

Neprecizate (țară neidentificată): 29; una din anul 1545; 6 din sec. XVIII; celelalte mai recente.

Muzeul deține și 7 decorații în formă de cruce: câte una din Germania și România și 5 din Rusia.

Plachete. În colecția muzeului se păstrează 53 de exemplare:

Austria: 6: 2 din sec. XVIII; 4 din sec. XX.

Franța: 29, din sec. XIX-XX, avându-i printre autori pe Jules Clement-Chaplain, Jean-Baptiste Daniel-Dupuis, Pierre Charles Renoir, Émile Soldi-Colbert, Frédéric Charles Victor de Vernon, Geneviève Granger, Abel Lafleur ș.a.

Germania: 4, sec. XIX-XX.

Italia: 3: 1 din sec. XVI, creată de Alfonso da Tomaso Ruspagliari (1521-1577), celelalte din sec. XIX.

România: 2, anul 1906.

Rusia: 7: 4 din sec. XIX; 3 din sec. XX.

Neprecizate (țară neidentificată): 2, sec. XVII-XVIII și XIX.

Insigne. Sunt 84 și se repartizează astfel:

Basarabia: 7: 6 din sec. XIX (anii 1861 și 1889) și una din 1912.

Franța: 4: 2 din sec. XIX (anii 1867 și 1893), celelalte din sec. următor.

Germania: 3: una din sec. XIX (autor Ludwig Christoph Lauer), celelalte din sec. următor.

România: 7: 2 din sec. XIX, celelalte mai recente.

Celelalte insigne sunt neidentificate, sec. XVIII-XX.

Matrice sigilare. Sunt 8 piese, care se prezintă astfel:

Polonia: 1, anul 1830.

România: 1, sec. XIX.

Rusia: 2, ultimul sfert al sec. XVIII.

Ungaria: 1, sec. XIX.

Neprecizate (țară neidentificată): 3, sec. XIX.

O parte a pieselor colecției au rămas neidentificate.

Unele piese din colecția de numismatică și medalistică au fost prezentate în cadrul unor expoziții temporare organizate în sălile muzeului în anii 1970-1990, iar altele în Albumul Muzeului Național de Artă, editat în 1986. Majoritatea exemplarelor au rămas nevalorificate și își așteaptă cercetătorii.

LA COLLECTION NUMISMATIQUE DU MUSÉE NATIONAL D'ARTS PLASTIQUES DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur présente la collection numismatique du Musée National d'Arts Plastiques de Chișinău, fondé en 1939-1940. La collection inclut 1858 pièces: 438 monnaies, 66 jetons, 1076 médailles et décorations, 53 plaquettes, 84 insignes, 8 matrices sigillaires, les autres exemplaires demeurant non-précisés. Les médailles datent des XVIe-XXe siècles et ce fonds inclut beaucoup de pièces rares, créées par des artistes célèbres.

STELA CIOCANU

Colecția de numismatică a Muzeului Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu” din Chișinău își are începutul chiar din primii ani de existență a acestei instituții, care a fost fondată în aprilie 1965. Pe parcursul anilor, prin achiziții și donații, s-a constituit o colecție care însumează 1236 de piese, dintre care: medalii – 123; ordine – 7; insigne – 409; sigilii – 2; inel sigiliar – 1; monede – 468; bancnote – 226.

Tematica medaliilor este diversă. Astfel, muzeul deține medalii emise în legătură cu importante evenimente istorice privind Basarabia, cum ar fi:

- *Medalia Unirea – regina Maria. 1918-1928.*
- *Aniversarea Unirii tuturor provinciilor române la Patria-mamă. 10 mai 1929.*
- *În amintirea Aniversării Unirii Basarabiei cu Patria-mamă. 27 martie 1918 – aprilie 1924.*
- Tot aici amintim *Crucea Basarabiei și Bucovinei. Mănăstirea Cernica. București*, emisă cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la Unirea Basarabiei și Bucovinei cu Țara-mamă.

Dintre medaliile consacrate domnitorilor menționăm:

- *Medalia Ștefan cel Mare și Sfânt, 1457-1504*, bătută la împlinirea a 400 de ani de la trecerea în eternitate a marelui domnitor.
  - *Medalia Ștefan cel Mare, 1904*, emisă cu aceeași ocazie de către *Clubul Român Viena*.
  - *Medalia Alexandru Ioan Cuza. Iași. 1912.*
- Mai multe medalii se referă la istoria României:
- *Medalia Ferdinand I Rege al românilor. În amintirea încoronării.*
  - *Medalia Ferdinand I Regele României și Maria Regina*, emisă cu ocazia încoronării la Alba-Iulia în 15 octombrie 1922.
  - *Medalia În amintirea înălțătorului avânt 1913.*
  - *Medalia Societății Naționale de Cruce Roșie a României. 1928-1929.*

Au o deosebită importanță pentru Muzeul Literaturii medaliile comemorative dedicate scriitorilor clasici: D. Cantemir, Gh. Asachi, I. Creangă, Al. Russo. Medalii emise în 1909 și 1996 poartă imaginea marelui Eminescu.

Fig. 1. Medalii din colecția Muzeului Literaturii Române "Mihail Kogălniceanu" din Chișinău.

Din colecție mai fac parte câteva medalii comemorative consacrate clasicilor ucraineni și ruși: T. Șevcenko, M. Lermontov, N. Nekrasov, A. Ostrovski. Aceste piese completează compartimentul traducerilor din literatura universală. Urmează câteva medalii rusești:

- Medalia *Въ память 300-лѣтія царствованія Дома Романовыхъ 1613-1913*. („În amintirea a 300 de ani de domnie a dinastiei Romanov 1613-1913”).
- Medalia *Освобожденная Россія*. („Rusia eliberată”).
- Medalia *Свобода. Равенство. Братство. 1917*. („Libertate. Egalitate. Fraternitate. 1917”), emisă în legătură cu revoluția burghezo-democratică din februarie 1917.
- Medalia-cruce *За Веру. Царя. Отечество 1917*. („Pentru Credință. Țar. Patrie. 1917”).

O altă categorie de medalii reprezintă viața economică a Basarabiei și României, fiind bătute cu ocazia diferitelor expoziții. La acest capitol muzeul deține:

- Medalia *Expoziției Agricole a Basarabiei, 1889*¹.
- Medalia *Expoziției Generale Române din București, 1906*.
- Medalia *Expoziției Moldovei Întregite*. Expoziția a fost deschisă la 15 septembrie 1923 la Iași, cu participarea producătorilor din toată Moldova, inclusiv Basarabia și Bucovina².
- Medalia *Expoziției Generale a Basarabiei. Chișinău. 1925*.
- Medalia *Amintire de la Expoziție. Chișinău. 1925*.

Medaliile sovietice emise în legătură cu cel de al II-lea război mondial și ordinele *Трудового Красного Знамени* („Drapelul Roșu al Muncii”), *Красная Звезда* („Steaua Roșie”), *Знак Почета* („Insigna de Onoare”) etc. au ajuns în posesia muzeului odată cu arhivele scriitorilor participanți la război sau ale scriitorilor decorați pentru merite deosebite în procesul lor de creație³.

Din colecția muzeală fac parte și două sigilii:

- Sigiliul starostelui din satul Ciobruți, jud. Akkerman, volostea Talmază.
- Sigiliul parohiei Cherstineț, jud. Hotin, 1918 (este vorba de Cristinești lui B.P. Hasdeu).

Muzeul posedă și un inel sigilar, datat în 1848 și provenind din România; montura, sudată de verigă, prezintă pe Sf. Gheorghe pe cal omorând balaurul și inițialele WH gravate; spre montură, veriga este ornată cu motive florale.

Cea mai veche din cele 468 de monede datează de la începutul sec. XVII (un taler din 1615, Provinciile Unite). Cele mai numeroase sunt emisiunile rusești – 218 piese (cea mai veche din 1723) –, apoi cele românești – 199 exemplare (între care o emisiune de 3 parale de la 1772), la care se adaugă un număr mai mic de monede austriece, germane, franceze, poloneze, cehoslovace, ungurești și alte piese care urmează a fi identificate.

Bancnotele sunt în număr de 226, dintre care cea mai veche este o rublă rusească, emisă la Sankt-Petersburg în 1898; majoritatea sunt emisiuni rusești, românești, germane și poloneze.

Revenind la tematica medalistică, prezentăm patru medalii reprezentative pentru colecția muzeului; deoarece se apropie anul comemorării lui Ștefan cel Mare (1504-2004), am ales trei cu efigia acestuia.

1. Medalia Ștefan cel Mare și Sfânt, 1904 (emisă de Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor). Este prima piesă numismatică achiziționată de către Muzeul Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu”, la 1 decembrie 1965, de la Terzi Achilina. Medalia a aparținut tatălui acesteia, Păruța Eutichii, învățător din comuna Antonești, care a adus-o în Basarabia în 1904, de la Iași⁴. Medalia a fost bătută cu prilejul a 400 de ani de la trecerea în eternitate a marelui domnitor, din inițiativa Societății Numismatice Române. A fost executată de Wilhelm Mayer și Frantz Wilhelm din Stuttgart; modelator Celesti Fabio, profesor din Iași⁵.

Av. STEFAN CEL MARE ȘI SFANT 1457-1504. Bustul lui Ștefan cel Mare ușor spre stânga; în stânga-jos, M & W. ST. (Mayer & Wilhelm Stuttgart).

Rv. MARELVI STREMOȘ STEFAN-VODA, sus, încadrând semicircular pecetea domnească. În câmp: LA IMPLINIREA DE PATRV SVTE DE ANI / DE LA SAVARȘIREA LUI DIN VIAȚA / CA SEMN AL RECVNOSTINȚEI / NEAMVLVI SEU / 1504-1904. În exergă: SVB PRIVEGHEREA SOC: NVMISMATICE ROMANE.

Bronz; 50 mm; grosimea 3 mm.

2. Medalia Ștefan cel Mare, 1904 (emisă de Clubul Român de la Viena). A fost purtată pe piept, cu panglică tricoloră, de studenții români de la Viena participanți la comemorarea principelui. Gravorul nu este cunoscut⁶.

Av. UNITI SUNTEMU IN CUGETU, UNITI IN DUMNEDIEU; jos, stea. Bustul domnitorului spre dreapta.

Rv. CLUBUL ROMÂN VIENA, sus; PUTNA 2/15 JULIU 1904, jos; despărțite de câte o stea. În câmp: IN / MEMORIA / LUI / STEFANU / CELU / MARE.

Argint; 25 mm; grosimea 2 mm; cu toartă. Fig. 1/1.

3. Medalia Comemorării Primului Congres Studențesc ținut la Putna în 1871. Această medalie, bătută în 1926 de Societatea cultural-politică Arboroasa (înființată în 1875), are o valoare semnificativă pentru un muzeu de literatură, fiindcă ideea unui congres studențesc a aparținut lui Mihai Eminescu, care considera că „o întrunire a studenților români din toate părțile ar putea să constituie și altceva decât numai o serbare pentru glorificarea trecutului nostru, și că, cu o ocaziune atât de favorabilă în felul său, am putea să ne gândim mai serios asupra problemelor ce viitorul ni le impune cu atâta necesitate”.

Serbările și Congresul urmau să se desfășoare în august 1870, la împlinirea celor 400 de ani de la sfințirea Mănăstirii Putna, un minunat prilej de sărbătoare națională la mormântul lui Ștefan cel Mare și în același timp un moment prielnic de organizare a unei demonstrații împotriva dualismului austro-ungar în chiar spațiul Bucovinei. A fost constituit un comitet organizatoric, Ioan Slavici fiind ales președinte, iar Mihai Eminescu secretar. Însă două circumstanțe au cauzat amânarea serbării: izbucnirea războiului franco-german și pierderea banilor adunați pentru organizarea și desfășurarea Congresului. Cu toate acestea Eminescu nu a renunțat la nobila idee și a întreținut flacăra vie a ei. Astfel, în august 1871 Congresul avu loc⁷.

Av. COMEMORAREA SERBĂREI ROMÂNEȘTI DE LA PUTNA, sus; 1871-1926, jos; despărțite de câte o stea. Bustul lui Eminescu ușor spre dreapta și bustul lui Ștefan cel Mare ușor spre stânga.

Rv. CERCUL STUDENȚESC „ARBOROASA”, sus; CERNĂUȚI, jos; despărțite de câte o stea între două puncte. În câmp: CU OCAZIA / COMEMORĂREI / PRIMULUI CONGRES / STUDENȚESC ȚINUT / LA PUTNA / 1871.

Aluminiu; 32 mm; cu toartă și inel de prindere a panglicii tricolore⁸. Fig. 1/2.

4. Medalia în amintirea ridicării statuilor lui A.I. Cuza și M. Kogălniceanu la Iași. A fost distribuită, se pare, cu ocazia dezvelirii statuii patronului muzeului nostru, la 28 septembrie 1911, monumentul lui A.I. Cuza fiind dezvelit abia la 27 mai 1912 (ambele inaugurări au întârziat, termenul inițial fiind 1909)⁹.

Av. CUZA-VODĂ *1820.-†1873. MIHAIL KOGĂLNICEANU *1817.-†1891. Busturile lui Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu în profil spre stânga.

Rv. ÎN AMÎNTIREA RIDICĂRII STATUIILOR LOR ÎN ÎAȘI. Pergament desfășurat cu inscripția incusă: POPOARELE SE / ONOREAZĂ PE ELE / ÎNSĂȘI. CÂND PĂSTREA- / ZĂ ȘI ÎNCONJOARĂ / CU DRAGOSTE MEMORIA / MARILOR LOR PATRIOTI. / Carol (în facsimil). Sub pergament – o ramură de laur.

Bronz; 40 mm; grosimea 2 mm; cu toartă.

Analizând colecția de numismatică a Muzeului Literaturii Române “Mihail Kogălniceanu” observăm caracterul sporadic de colectare a pieselor. Cu toate acestea, multe din ele au o importantă valoare muzeală, fiind repuse în circuitul de valorificare și promovare a literaturii. Prezența lor, în special a medaliilor, este justificată din două puncte de vedere: în primul rând, evenimentele istorice, viața social-politică, economică și culturală sunt pe deplin reflectate în operele scriitorilor, începând de la cronicari până în zilele noastre; în al doilea rând, foarte mulți scriitori au fost martori și participanți activi în derularea istoriei.

NOTE

¹ Raisa Tabuică, *Medalii ale Expozițiilor Agricole din Basarabia*, în *Simpozion Chișinău 2002*, p. 253-263.

² N. Curdov, E. Nicolae, BSNR, 86-87 (1992-1993), 1996, p. 290, nr. 44.

³ Numărul relativ mare de astfel de medalii nu este surprinzător, deoarece fenomenul “decorat pentru merite deosebite” făcea parte din sistemul ideologic sovietic.

⁴ Informații din Arhiva Muzeului Literaturii Române “Mihail Kogălniceanu” din Chișinău.

⁵ N. Curdov, E. Nicolae, *op.cit.*, p. 284-285, nr. 10, cu bibliografia.

⁶ I. Dogaru, *Ștefan cel Mare și Sfânt în medalistica românească (1871-2004)*, Alexandria, 2004, p. 23-24.

⁷ G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu. Ion Creangă. Viața și opera*, Chișinău, 1989, p. 166-171.

⁸ I. Dogaru, *op.cit.*, p. 28.

⁹ N. Curdov, E. Nicolae, *op.cit.*, p. 289, nr. 34-35, cu bibliografia.

LA COLLECTION NUMISMATIQUE DU MUSÉE DE LA LITTÉRATURE ROUMAINE “MIHAIL KOGĂLNICEANU” DE CHIȘINĂU

RÉSUMÉ

Le Musée de la Littérature Roumaine “Mihail Kogălniceanu” de Chișinău fut fondé en 1965. Par donations et par acquisitions, on constituait une collection de numismatique totalisant 1236 exemplaires en 2003: médailles – 123; décorations – 7; insignes – 409; sceaux – 2; bague sigillaire – 1; monnaies – 468; banknotes – 226. Les pièces datent de l'époque moderne.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Médailles de la collection du Musée de la Littérature Roumaine “Mihail Kogălniceanu” de Chișinău.

LISTA ABREVIERILOR

AII(A)Iași	Anuarul Institutului de Istorie (și Arheologie) "A.D. Xenopol", Iași
AMIR	Arhiva Ministerului de Interne al Rusiei
Anadol	E.M. Pridik, <i>Anadolskij klad zolotyh staterov 1895 goda</i> , Sankt-Petersburg, 1902
ANB	Arhivele Naționale, București
ANRM	Arhiva Națională a Republicii Moldova
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BMC-Greek	<i>A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum</i> , Londra; B.V. Head, P. Gardner, <i>The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace & C.</i> , 1877
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române, București
CN	Cercetări Numismatice, București
CreștCol	Creșterea Colecțiilor, Biblioteca Academiei Române, București
Dacia, N.S.	Dacia, Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Nouvelle Série, București (1957-)
DOW	<i>Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks and in the Whittemore Collection</i> , Washington: I – A.R. Bellinger, <i>Anastasius to Maurice 491-602</i> , 1966; II – Ph. Grierson, <i>Phocas to Theodosius III 602-717</i> , 1968; idem, <i>Leo III to Nicephorus III 717-1081</i> , 1973
DRH	<i>Documenta Romaniae Historica</i> , București
EAIVR	<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României</i> , coord. C. Preda, București: I, 1994; II, 1996; III, 2000.
Gumowski	M. Gumowski, <i>Handbuch der polnischen Numismatik</i> , Graz, 1960
Hurmuzaki	<i>Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki</i> , București
Huszár	Lajos Huszár, <i>Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute</i> , Budapest, 1979
JNG	<i>Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte</i> , München

Jurukova, <i>Deultum</i>	Jordanka Jurukova, <i>Die Münzprägung von Deultum</i> , în seria <i>Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike</i> , 8. Griechisches Münzwerk, Berlin, 1973
LRBC	<i>Late Roman Bronze Coinage A.D. 324-498</i> , Londra, 1965: I – P.V. Hill, J.P.C. Kent, <i>The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324-346</i> ; II – R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, <i>Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346-498</i>
MASP	Materiali po Arheologii Severnogo Pričernomorja, Odesa
MBR	G. Buzdugan, O. Luchian, C.C. Oprescu, <i>Monede și bancnote românești</i> , București, 1977
Meydancikkale	A. Davesne, G. Le Rider, <i>Le trésor de Meydancikkale</i> , Paris, 1989
MIB	W. Hahn, <i>Moneta imperii byzantini</i> : I: <i>Von Anastasius I. bis Justinianus I. (491-565)</i> , Viena, 1973; II: <i>Von Justinus II. bis Phocas (565-610)</i> , Viena, 1975
MINAC	Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța
Mionnet	Th.E. Mionnet, <i>Description des médailles antiques, grecques et romaines</i> , I-VII, Paris, 1806-1808; <i>Supplément</i> , I-IX, Paris, 1819-1837
MuzNaț	Muzeul Național, București
Müller	L. Müller, <i>Die Münzen des Thrakischen Königs Lysimachus</i> , Copenhagen, 1857
NNM	Numismatic Notes and Monographs, New York
NsfSofia	Numizmatika i Sfragistika, Sofia
NZ	Numismatische Zeitschrift, Viena
Pick	B. Pick, <i>Die antiken Münzen von Dacien und Moesien</i> , I, 1, Berlin, 1898
Pick-Regling	B. Pick, K. Regling, <i>Die antiken Münzen von Dacien und Moesien</i> , I, 2, Berlin, 1910
Price	M.J. Price, <i>The coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. A British Museum Catalogue</i> , I-II, Londra-Zürich, 1991
Regling	K. Regling, <i>Tomis</i> , în B. Pick, K. Regling, <i>Die antiken Münzen von Dacien und Moesien</i> , I, 2, Berlin, 1910, p. 585-917
Ptolemeu	Cl. Ptolomaei, <i>Geographia</i>
RBN	Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie, Bruxelles
Recueil	W.H. Waddington, E. Babelon, Th. Reinach, <i>Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure</i> , I, 3, Nicée et Nicomédie, Paris, 1910.
RIC	<i>The Roman Imperial Coinage</i> , Londra; VII, <i>Constantine and Licinius, A.D. 313-337</i> , 1966 (P.M. Brunn); VIII, <i>The Family of Constantine I, A.D. 337-364</i> , 1981 (J.P.C. Kent); IX, <i>Valentinian I-Theodosius I</i> , 1968 (J.W.E. Pearce)
RM	Revista Muzeelor, București
RMI	Revista Monumentelor Istorice, București
RMM-MIA	Revista Muzeelor și Monumentelor, Monumente Istorice și de Artă, București
RN	Revue Numismatique, Paris
RPC, I	A. Burnett, M. Amandry, P. Ripollès, <i>Roman Provincial Coinage, I, From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC – AD 69)</i> , Londra- Paris, 1992

RPC, II	A. Burnett, M. Amandry, I. Carradice, <i>Roman Provincial Coinage, II, From Vespasian to Domitian (AD 69 -96)</i> , Londra-Paris, 1999
SAO	Studia et Acta Orientalia, București
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SCN	Studii și Cercetări de Numismatică, București
SCȘCluj	Studii și Cercetări Științifice, Cluj
H. Seyrig, Byzance et Chalcédoine	H. Seyrig, <i>Monnaies hellénistiques de Byzance et de Chalcédoine</i> , în <i>Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson</i> , ed. C.M.Kraay și G.K. Jenkins, Oxford, 1967, p. 184-200
H. Seyrig, Trésors du Levant	H. Seyrig, <i>Trésors du Levant anciens et nouveaux</i> , Paris, 1973
Simpozion Chișinău 2000	<i>Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima Unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000, Comunicări, studii și note</i> , București, 2001
Simpozion Chișinău 2001	<i>Simpozion de Numismatică organizat în memoria martirilor căzuți la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001), Chișinău, 13-15 mai 2001, Comunicări, studii și note</i> , București, 2002
Simpozion Chișinău 2002	<i>Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la Proclamarea Independenței României, Chișinău, 24-26 septembrie 2002</i> , București, 2003
SMIM	Studii și Materiale de Istorie Medie, București
SNG	<i>Sylloge Nummorum Graecorum: Berry I – The Burton Y. Berry Collection, I, Macedonia to Attica</i> , New York, 1961; <i>Black Sea – The British Museum, IX, 1, The Black Sea</i> , Londra, 1993; <i>Cop, Thrace – The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Thrace and Macedonia</i> , West Milford, 1982; <i>Lewis, Corpus Christi College – 6, The Lewis Collection in Corpus Christi College</i> , Cambridge-Londra, 1972; <i>Stancomb – XI, The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region</i> , Londra, 2000
Strabon	Strabonis, <i>Geographica</i>
Šelov	D.B. Šelov, <i>Monetnoe delo Bospora VI-II vv. do našej ery</i> , Moscova, 1956
M. Thompson, Lysimachus	Margaret Thompson, <i>The mints of Lysimachus</i> , în <i>Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson</i> , ed. C.M. Kraay și G.K. Jenkins, Oxford, 1967, p. 163-182
TNDBülten	Türk Numismatik Derneği, Bülten, Istanbul
Valachica	Acta Valachica, Studii și Materiale de Istorie și Istorie a Culturii, Târgoviște
ZfN	Zeitschrift für Numismatik, Berlin
Zograf	A.N. Zograf, <i>Monety Tiry</i> , Moscova, 1957

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial“

